

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
HEERENGRACHT · 281

Zesde Jaargang. No. 41.

9 October 1907.

A. W. WEISSMAN. WAPENKUNST

(Vervolg en Slot.)

et eerst is de hedendaagsche koningskroon gebruikt door koning HENDRIK II van Frankrijk en dagteekent derhalve uit het midden der 16e eeuw. Deze overweging moet er toe leiden, om voor een wapen, waarop die kroon geplaatst worden moet, den stijl van op zijn vroegst het begin der 16e eeuw te kiezen. Wie, zooals men thans wel eens ziet doen, het driehoekige schild der 13e en 14e eeuw met de 16e-eeuwsche koningskroon dekt, toont al heel weinig begrip van wapenkunst te hebben.

Schildhouders in den eigenlijken zin werden pas in de 15e eeuw algemeen. Maar zij waren toen even als de kronen nog niet aan vaste regelen gebonden. Ieder edelman koos de schildhouders, die hem het fraaist schenen. RIETSTAP herinnert aan de wapens der Engelsche en Fransche koningen, die gedurende de 16e eeuw door zeer verschillende figuren gehouden werden. De bekende leeuw en eenhoorn van het Engelsche wapen zijn pas in het begin der 17e eeuw ingevoerd.

Graaf WILLEM VI VAN HOLLAND koos in het begin der 15e eeuw als schildhouder een leeuw, zittende in den Hollandschen Tuin, het symbool van een door hem gestichte ridderorde. Omstreeks dienzelfden tijd wordt ook een engel als schildhouder gebruikt en wel door MARIA VAN GRIMBERGEN.

In 1425 komen vrouwefiguren, naar den smaak des tijds gekleed, als schildhoudsters op de zegels voor. ROELAND VAN WTKERKEN geeft aan het schild nog den schuinen stand, en laat de vrouwen alleen den helm houden. Op het zegel van ALLAERT VAN BUREN houdt een vrouw met de linkerhand het rechtopstaande schild vast, terwijl zij den helm in haar rechterarm draagt. Het zegel van JAN VAN WTKERKEN is vrijwel gelijk aan dat van ROELAND VAN WTKERKEN; doch in plaats van vrouwen zijn dieren, waarschijnlijk windhonden, als schildhouders gekozen.

JAN VAN BRABAND gebruikt als schildhouders zwijnen, die hij nu eens terweerderzijde van het hellende schild plaatst, of waarvan hij één, in den Hollandschen Tuin

gezet, het rechtovereindstaande schild doet steunen.

JAN VAN BEIEREN bezigt griffioenen als schildhouders. Op zijn zegel zijn deze dieren niet naast, doch boven het hellende schild geplaatst, zoodat zij alleen den helm steunen.

PHILIPS DE GOEDE laat drie schilden door één zittenden leeuw vasthouden, wien een gesloten helm over den kop is geschoven, hetwelk een vreemden indruk maakt. Later plaats hij één schild rechtop, met twee leeuwen als tenants. KAREL DE STOUTE gebruikt dezelfde schildhouders als zijn vader, doch plaatst het schild schuin. MARIA VAN BOURGONDIE doet haar schild door een engel steunen, MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK bezigt nu eens den gehelmden leeuw van PHILIPS en KAREL VAN BOURGONDIE, dan weder twee griffioenen, die sedert als vaste schildhouders van het Oostenrijksche wapen voorkomen, ofschoon KAREL V één griffioen en één leeuw naast zijn schild plaatste.

Men ziet derhalve dat de schildhouders vóór 1550 aan geen vaste regels gebonden waren. En misschien verklaart men het ontstaan dezer figuren wel het best uit den wensch der stempelsnijders om het veld dat tusschen schild en randschrift overbleef, zoo goed mogelijk te vullen, gelijk ook RIETSTAP meent.

Sinds de schildhouders optraden begonnen de helmkleeden in afmetingen te verminderen. Ten tijde van MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK laat men den helm reeds weg, om dien door een kroon te vervangen. Op de zegels van KAREL V vóór 1520, toen hij nog geen keizer was, wordt het schild door tenants gehouden en door een kroon met vijf bladen gedekt.

In de tweede helft der 15e eeuw beginnen de wapenspreuken algemeen te worden. Maar op de zegels worden zij niet gebruikt. De meest bekende is wel die van keizer FREDERIK III: „Austria Est Imperare Orbi Universo”, welke hij dus vertaalde: „Alles Erdreich Ist Oesterreich Unterthan”, maar waarvan een spotter maakte „Aller Erst Ist Oesterreich Verdorben”. Deze spreuk placht afgekort te worden: A. E. I. O. U. De eigenlijke bloeitijd der wapenspreuken

is echter de 16e eeuw. Zij waren geheel persoonlijk, want ieder nam en verwisselde ze naar welgevallen. Pas in de 17e en 18e eeuw beschouwde men ze als erfelijk en als tot een wapen behoorend.

In den Bourgondischen tijd wordt de keten van het Gulden Vlies op de zegels van de ridders dier orde om het wapenschild aangebracht. Bovendien maken de vorsten uit het Bourgondische huis op hun zegels gebruik van het vuurslag en de kruisen, die zij als zinnebeelden hadden aangenomen. Keizer KAREL V voegde daar nog bij de zuilen van HERCULES met het devies „Plus Oultre”.

Wanneer een wapenkunstenaar in den tegenwoordigen tijd Nederlandsche blazoenen moet afbeelden, dan is zijn taak niet gemakkelijk.

Het Nederlandsche rijkswapen, dat door het laatste Koninklijke Besluit meer in overeenstemming met de regelen der heraldiek is gebracht, ook de wapens der provinciën en van de voornaamste steden kunnen zeer goed in den stijl van het begin der 16e eeuw worden behandeld, daar zij allen vóór dien tijd reeds waren ontstaan.

Doch de wapens van particulieren hier te lande zijn haast zonder uitzondering afkomstig uit de 17e en 18e eeuw, en derhalve niet uit de periode der goede heraldiek.

Terwijl de vorsten uit het Bourgondische huis door hun wapenherauten toezicht op adeldom en het voeren van wapens lieten houden, heeft de Republiek der Vereenigde Nederlanden zich daar niet mede bemoeid. Wel had men na 1581 het instituut der Ridderschappen behouden, wier afgevaardigden aan het staats- en gewestelijk bestuur deelnamen. Maar om lid van de Ridderschap te zijn moest men een zoogenaamde „ridderhofstede” bezitten, die door de rijkgeworden burgers voor veel geld gekocht werd, en die hen dan het recht gaf zich „Heer” te noemen. De door deze nieuwbakken edellieden gevoerde wapens kan men niet bepaald als modellen van groote heraldiek beschouwen.

De Duitsche keizers waren, vooral in de 18e eeuw, tegen betaling bereid, om Nederlanders, die zulks verlangden, in den adelstand te verheffen.

De nieuwe edelman kreeg dan een folio-album van perkament, in fluweel gebonden, dat in wijdloopig Latijn van de verheffing in den adelstand melding maakte, en een tekening van het verleende wapen bevatte. Van het perkament hing het keizerlijk zegel af, gevat in een groote geelkoperen doos.

Ook andere vorsten verleenden wapens aan Nederlanders. Een voorbeeld is dat van den admiraal DE RUYTER, waarin „een geheel opgetuigd lineschip, zeilende op een zee” en „een linksgericht kanon op zijn affuit” voorkomen, twee wapenfiguren, die de goede tijd der heraldiek niet heeft gebezigd.

Aan RIETSTAP'S beschrijving der wapens van Nederlandsche edelen uit de 19e eeuw ontleenen wij het volgend bloemtuitje van onheraldische blazoenen.

„Twee gouden arenden op een rotsachtigen grond staande”. „Een rechtopstaande zwarte beer ondersteund door een grasgrond”. „Twee klimmende en aanzierende

leeuwen in natuurlijke kleur op een grasgrond”. „Een stroomgod in natuurlijke kleur met groene waterplanten omkranst en omgord op een grasgrond”. „In een rood schild een springend zwart paard”. „Op een grasgrond een zittende zwarte beer met opgelichte voorpooten”. „Een bevruchten gouden oranjetak, die als een ellips gebogen, dwars in het schild ligt”. „Een zwarte arend met zilveren kop, de rechtervleugel opgeheven en de linker nederwaarts gericht, staande op een dwarsgelegd groen stuk hout”. „Een Indiaan in natuurlijke kleur op een grasgrond”. „Het hoofd van een Javaan in profiel”. „Een leeuw in natuurlijke kleur, staande op een schuin links gelegden kanonloop met de monding naar beneden”.

Wij zullen het hierbij laten, ofschoon de verzameling nog uitgebreid kon worden. De wapenkunstenaar, die zulke blazoenen moet afbeelden, kan dit niet doen in den stijl van den goeden heraldischen tijd. Hij handelt dus het beste, wanneer hij de voorbeelden der 17e en 18e eeuw volgt, hoeveel daar ook op aan te merken moge zijn.

Maar het is onzinnig, zulk een blazoen, zooals wel geschiedt, in den stijl der 13e, 14e of 15e eeuw te willen voorstellen. Een „schuinslinks gelegde kanonloop” maakt een zot figuur in een schild uit den tijd van FLORIS V.

Wel mocht TER GOUW zeggen: „Met den ondergang „van het leenstelsel ging ook de wapenkunst een „tijdperk van verval te gemoet; met elke eeuw zouk „zij door onkunde en wansmaak al dieper, tot men „achter rococo-schilden trofeeën vormde van kanonnen „en geweren, een paar huzaren te paard als schild- „houders er naast zette en als wapens landschappen „teekende met een hengelaartje op een zodenbankje — „totdat de heraldiek op het einde der 18e eeuw werd „weggeworpen als een opgeschikte kinderpop, om plaats „te maken voor vrijheidsboom en jacobijnenmuts.”

Reeds in 1865 was TER GOUW slecht te spreken over de pogingen die gedaan werden, om aan de wapenkunst haar ouden luister te hergeven. Hij vond „dat de nieuwe heraldiek naast de oude stond als een „gemaskerde aap naast een mensch”. Dit strenge vonnis is ongetwijfeld ook op veel, wat tegenwoordig als wapenkunst geldt, toepasselijk. Hoe vaak wordt niet het 13e-eeuwsche schild overeind gezet, gesteund door 15e-eeuwsche schildhouders, gedekt door een 16e-eeuwsche kroon, gevuld met een 17e-eeuwsch blazoen en geplaatst onder een 18e-eeuwschen mantel!

Een handboek der heraldiek, waarvan onlangs een tweede druk verscheen, plaatst het wapen van GODFRIED VAN BOUILLON in een „accolade” schild, in welken 16e-eeuwschen schildvorm ook de 13e-eeuwsch gevormde adelaar wordt aangebracht!

Wij hopen, door wat wij hierboven mededeelden, tot het doen verdwijnen van dergelijke verkeerde begrippen te hebben medegewerkt, en de wapenkunstenaars te hebben opgewekt, de 17e en 18e eeuw, waarop zij zich blind staarden, te laten voor wat zij zijn, om daarentegen aan de 15e en 16e eeuw, die nog goede heraldische kunst hadden, bij voorkeur hun aandacht te wijden.

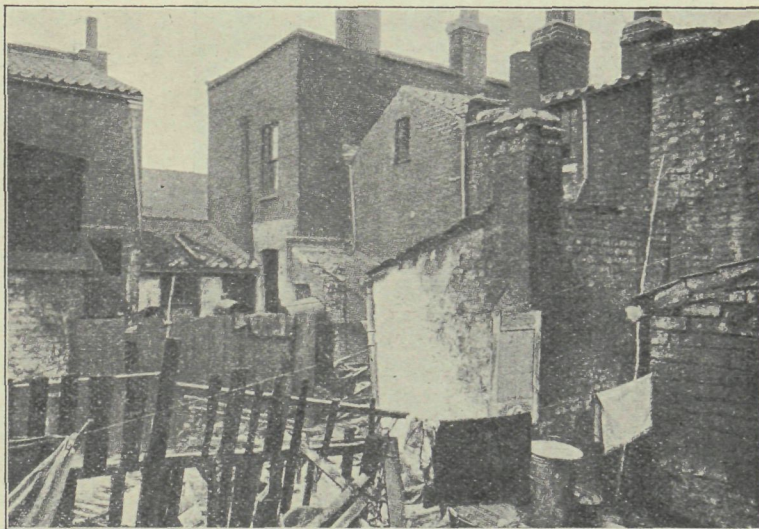

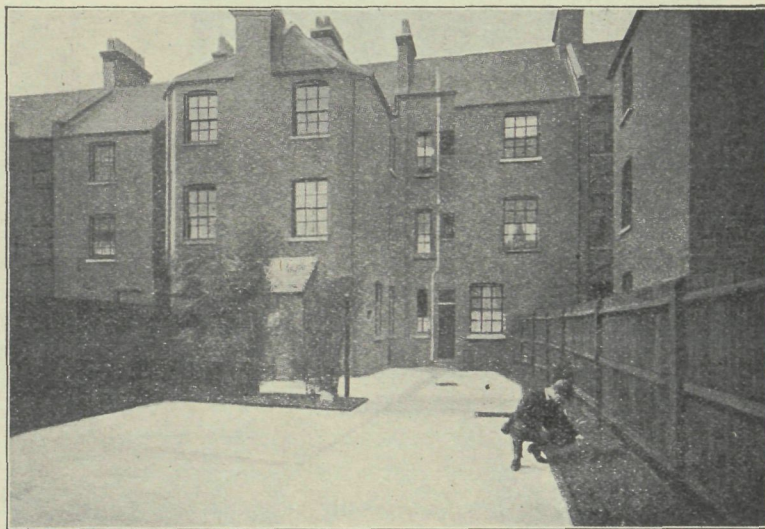
HET INTERNATIONALE WONINGCONGRES IN ENGELAND. III

**WALWORTH ESTATE. OUDE TOESTAND
 ACHTERZIJDE. & & DECEMBER 1903**

**WALWORTH ESTATE. NIEUWE TOESTAND
 & ACHTERZIJDE DER WONINGEN IN
 MERROWSTREET. & & MEI 1906**

ook door vereenigingen is in Londen nog al gebouwd. Men denke aan de Peabody en Guinness Trustees die te samen $\pm$ 8000 woningen hebben opgericht, aan de Eastend Dwellings Company Limited en aan de Artisans' Laborers' and General Dwellings Company en aan vele andere.

Bij een kortstondig bezoek aan een stad als Londen, met zoo vele belangrijke bezienswaardigheden op allerlei gebied, was het onmogelijk al deze woningen te bezoeken. De wil was er, maar het vleesch was zwak. Brengt een „tube” U nog zoo snel naar een ander deel van Londen, de totale afwezigheid van orienteeringspunten bij het verlaten van de ondergrondsche gewelven, doet U ondanks kaart en agent „den verkeerden kant” uitloopen en dat stelt eischen aan lichaam, humeur en zenuwen.

Wel was het mogelijk, dank zij de regeling gedurende de congresdagen, de „cottages” en de „tennement-houses” van de Walworth Estate gebouwd door de Ecclesiastical Commissioners, te bezichtigen.

De „Estate” was tot 1903 verhuurd; in dat jaar

liep de huur of erfpacht, in 1804 uitgegeven, af. Op de 22 Acres (1 Acre = $\pm$ 0,4 H. A.) stonden slechte huisjes en winkeltjes. Zij werden aan de zorg van Octavia Hill en hare jongere helpsters toevertrouwd; doch de huizen waren slecht en daar er in Walworth eene groote vraag naar woningen voor de „skilled labourers” was, werd er besloten de geheele buurt af te breken en cottages, cottage-flats en „three-storeyed-tennement houses” op de opengekomen ruimte op te richten. Ter verduidelijking is hier gezegd, dat een cottage een huisje is bewoond door eene familie hetzij dat het een rijenhuis of een alleenstaand gebouwtje is. Wordt nu zoo'n cottage verdeeld in een beneden- en een bovenhuis, elk van ééne verdieping met eene afzonderlijke buitendeur, dan spreekt men van een cottage-flat.

Onder een „three-storeyed-tennement house” wordt verstaan een huis bestaande uit een benedenverdieping en twee bovenverdiepingen, terwijl dan elke verdieping ééne woning bevat. Nu is het echter best mogelijk dat twee naast elkaar gelegen huizen eene gemeenschappe-

WALWORTH ESTATE
KEUKEN. 2 MEI 1906

lijke trap bezitten, zoodat de buitendeur toegang geeft tot zes woningen. Zulke huizen worden vaak genoemd tennement-cottagés.

Bij het begrip „cottage” denkt men al vlug aan eene idylle, doch zes koperen schellen aan eene deur geven meer nuchtere gedachten. In elk geval zijn deze tennement-cottages van belang en leerzaam, want denkt men zich het Amsterdamsche banale woningtype der etagehuizen verminderd met ééne verdieping, dan zou bij wat smaakvoller uitvoering van straat en gebouw, zulk een huis de idyllische naam kunnen dragen van tennement-cottage.

't Is moeilijk denkbaar dat de bewoners der Amsterdamsche etagewoningen op zeker oogenblik een tuinstad zullen betrekken, veel eer zie ik eerst het betrekken van de tennement-cottage, daarna van de cottage-flat om dan te eindigen in de cottage. Daarom lijkt mij die tennement-cottage van uiterst veel belang. Maakt men groepen van zes of acht van die tennement-cottages met wat voor- en zijgrond en achtererf, en plaatst men die groepen weldoordacht op een plan, de aanblik zou reeds een andere gedachte geven, dan menschenpakhuizen.

Het geheele complex van Walworth Estate kostte aan nieuwbouw £ 200.000 en daarvoor werden opgericht:

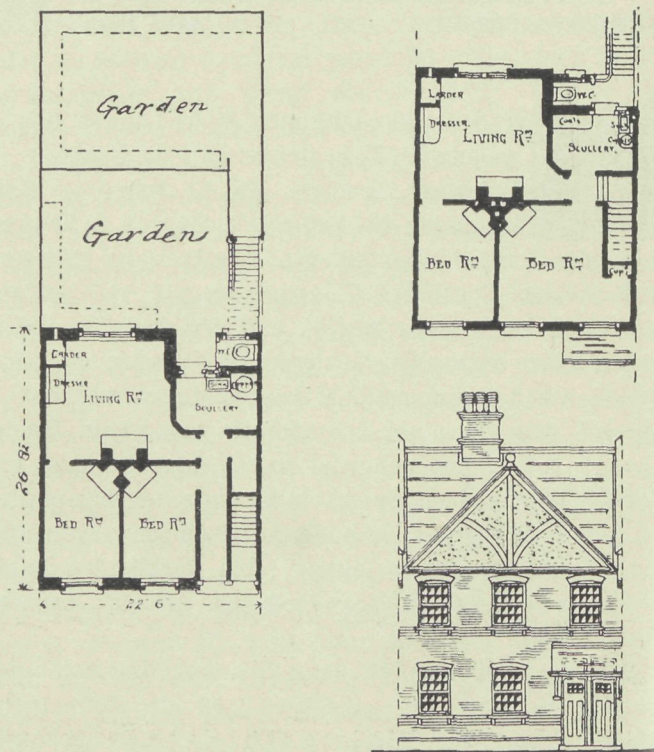
Cottages	Cottage-Flats	Tennements	Aantal woningen
4 of 5 vertrekken	3 vertrekken	2, 3 of 4 vertrekken	
96	106	566	768

Een groote open ruimte in het centrum van het geheel gelegen is geprojecteerd terwijl eenige vergaderen clublokalen tevens een plaats gevonden hebben. De cottages en de cottage-flats hebben elk een tuintje of liever een erf van cementplaten waaromheen een strook aarde, waarop kers, zonne- en andere zaaibloemen een allervriendelijkst kijkje geven. De huren van de 5 en 4 kamercottages (belasting niet medegerekend) wisselen tusschen 9 sh. 3 en 11 sh., terwijl de huren van de cottage-flats gemiddeld 7 sh. 6 bedragen.

Bijgaande plattegrond geeft een paar cottage-flats te zien.

Wat de tennement-cottages betreft, hoe vriendelijk zij er ook uitzien, zoo zijn er wel eenige bezwaren; zes families en één tuintje is een bron van ruzie, en wat de woningen betreft daar hebben twee woningen op dezelfde verdieping van het dubbele huis één spoel- en waschhok en één privaat gemeen op het gemeenschappelijk portaal. Doch haarden, kookkachel, vaste, smaakvolle kasten, waschketel en electrisch licht op de portalen tot 's avonds 11 uur zijn aanwezig. Het inwendige der tennements is verre van ongezellig doch de huren wijzen ook uit dat de bewoners een betrekkelijken welstand genieten. Voor eene 4 kamerwoning bedraagt de huur zonder belasting gemiddeld 8 sh. 5, voor eene 3 kamerwoning 6 sh. tot 6 sh. 9 en voor eene 2 kamerwoning 4 sh. 4 tot 4 sh. 8. Met belasting wordt dit voor eene 2 kamerwoning reeds 5 sh. 6 tot 6 sh. Onder zulk eene 2 kamerwoning is dan begrepen twee vertrekken met gemeenschappelijk waschhok en privaat, alsmede een zesde deel van het erf met tuinrand.

De huisjes zijn soliede gebouwd, de trappen hebben

WALWORTH ESTATE. (22 ACRES).
COTTAGE-FLATS

volop licht, de deuren zijn van djatihout en met smaakvolle kloppers voorzien. Eigenaardig is dat stofdrempels niet aanwezig zijn.

Het buiten-aanzicht is niet overal geslaagd, doch sommige groepen geven zeer zeker een vriendelijken indruk. Brandmuren zijn overal tot buiten het dak opgetrokken, terwijl tot verbazing van ieder continentbewoner de afvoerleidingen weder buiten tegen de gevels zijn aangebracht.

Wat echter van de verdreven bevolking geworden is? Ja, dat is als altoos eene open vraag.

Door helpsters van Octavia Hill wordt de huur opgehaald en de huurboekjes zijn zeker navolgenswaard. Met vette letters staat er op gedrukt dat men aan de belasting moet denken, maar ook aan het stemrecht en dat men belang moet stellen in de

zaken die behandeld worden in den gemeenteraad.

Die woning-inspectrices waren onvermoeid en toonden eene bereidwilligheid om alles en alles te laten zien, die het gemiddelde ver overtrof. De invloed van deze uiterst beschaafde, opgewekte meisjes (volstrekt geene hobbezakken) is vermoedelijk wel aanwezig, doch de bewoners zijn van eene andere categorie als de „armsten van de armen”, en het is mij niet denkbaar dat meisjes zoo als ik ze daar zag, zouden opgewassen zijn tegen de moeilijkheden die zich zouden voordoen indien zij leiding moesten geven aan de bewoning door menschen, die dank zij het stelsel waaronder wij leven, hun stuur totaal kwijt zijn. Ja die „armsten van de armen”, de „krotbewoners”, dat is een nagel aan de doodkist van den braven „housingreformer”.

K.

EEN GESCHIL IN DE BOUWBEDRIJVEN TE AMSTERDAM

De kwestie die zich tusschen den heer VAN DER PEK en de amsterdamsche aannemers heeft voorgedaan bij de aanbesteding van een achttal woonhuizen in de Agatha Dekenstraat, is praktisch beschouwd uit de wereld, nu het werk onderhands is opgedragen aan den Bouwersbond.

De „Aannemer” verbaasde zich, o. i. vrij naïef, niet weinig, dat deze „Bouwersbond”, eene combinatie van werklieden, hier als „spelbreker” optrad.

Wanneer men nu echter de besteks-bepalingen nagaat die de aannemers aanleiding tot verzet gaven, moet ons toch de opmerking van het hart dat het hier o. i. niet ging om eene billijkheids-kwestie. Het heeft allen schijn er van dat hier meer eene krachtsproeve beoogd was om eene directie te dwingen eenige minder sympathieke bepalingen te doen vervallen.

Het waren in hoofdzaak boetebepalingen waarover gestruikeld werd; o. a. eene extra boete wanneer de gemeentelijke bepalingen betreffende den bouw van steigers en schuttingen niet werden nageleefd; eene boete wanneer de verhouding der specie niet aan de voorschriften voldeed; eene boete als de verven blijken niet chemisch zuiver te zijn; eene boete als er sterke drank op het werk is of de aannemer weigert een dronken werkmans te verwijderen.

Het moge nu al waar zijn, dat deze bepalingen misschien niet van veel vertrouwen getuigen, maar anderzijds kan o. i. een aannemer die nu toch eenmaal aansprakelijk is en voorneemt zich aan de voorschriften te houden, niet in deze bepalingen een onoverkomelijk bezwaar zien, te meer niet, als hij toch een hooger

beroep op scheidsrechterlijke uitspraak kan uitlokken. Welk principiëel bezwaar kan voor een aannemer bijv. liggen in het voorschrift om de krimppladen van het timmerwerk te herstellen; welk bezwaar in het voorschrijven van zuivere verf? Een en ander kan toch in de inschrijvingssom zijn gevonden. Het zijn mogelijk lastige bepalingen, die het werk bovendien duur maken, maar onbillijk zijn zij niet.

Het verzet maakt als men de stukken leest den indruk van zeer kunstmatig te zijn ontstaan en aangewakkerd.

Het voorgeven dat een enkele bepaling (die over den drank) zou zijn beneden de waardigheid van den aannemer klinkt wel zeer verheven, maar als nu de architect in de ervaring blijkbaar reden heeft tot voorzichtigheid?

Zal het Bestuur van de Afdeling Amsterdam van den Ned. Aannemersbond, dat nu eene actie op touw ging zetten, een architect later bijvallen, die zich liet bewegen zijne wapens uit handen te geven? Neen immers. Zeker, bij ons bestaat alle sympathie voor het streven naar de uiterste billijkheid en gelijkheid in de verhouding tusschen directie en aannemer.

Maar in het onderhavige geval kunnen wij de actie der aannemers niet begrijpen en wij verheugen ons dat die actie schipbreuk heeft geleden, die o. i. steunde op een misbruiken van de solidariteit der vakgenooten.

Het gebeurde kan intusschen voor de architecten een les zijn, die hen drijft onderling meerdere aansluiting te zoeken, want het gebeurde kan en zal zich herhalen.

Alle drie bedoelen het Raadhuis op de oude historische plek te handhaven, doch eenige afdelingen der gemeente-secretarie naar een ander gebouw over te brengen. Er komt voor alles een grootere Raadzaal.

In overeenstemming met de Commissie voor Plaatselijke Werken en Eigendommen hebben Burg. en Weth. eene keuze gedaan uit de drie ontwerpen en stellen zij den Raad voor zich in beginsel daarmee te vereenigen.

„N. v. d. D.”
Loodwit. Door den „Nederlandschen Schildergezellenbond” is aan de Regeering, de Staten van alle provinciën en, in

GEMENGDE BERICHTEN

Stadhuis te 's Gravenhage. Burg. en Weth. van 's Gravenhage hebben aan den Gemeenteraad drie plannen overgelegd betreffende de verbouwing van het Raadhuis.

samenwerking van het hoofdbestuur met de afdelingen, aan de Gemeenteraden in die plaatsen waar afdelingen van den Bond gevestigd zijn, een adres gericht, om het gebruik van loodhoudende verven te willen verbieden.

In het belang van deze voor de schildersgezellen zoo gewichtige zaak, noodigt het Hoofdbestuur van den „Nederl. Schildersgezellenbond” de Hoofdbesturen van alle landelijke vakbonden, de besturen van de afdelingen dezer bonden, bestuurdersbonden, en voorts van alle vereenigingen, die met den strijd tegen het loodwit sympathiseeren, dringend uit, daarvan blijk te geven door daarmede te bevoegder plaatse instemming te betuigen.

Groote bouwwerken te Leipzig. Leipzig is een stad, van ongeveer gelijke grootte als Amsterdam. Na annexatie van eenige gemeenten zal het eerst over vijf à zes jaar 600.000 inwoners tellen. Maar laat ons eens nagaan wat er omgaat op architectonisch gebied.

De bouw van het nieuwe station is het belangrijkste. Deze zal, met inbegrip van de emplacementen, kosten 130.000.000 Mark, waarbij de stad voor 17,3 miljoen betrokken is.

In verband met het station zijn in de omliggende stadswijken veranderingen noodig. In 1906 heeft de stad daartoe voor niet minder dan 13 miljoen Mark terreinen aangekocht. Een en ander zal echter niet voor 1914 klaar zijn.

Dan is in bouw een 2e Stedelijk koophuis dat in 1909 voltooid moet zijn en 2,5 miljoen kost.

Een groot plein voor de jaarlijksche „Messen” is in voorbereiding alsmede een blijvende tentoonstellingshal die voor 25.000 personen plaats biedt en 600.000 Mark kost.

De restauratie van het voormalige stadhuis, dat een museum voor plaatselijke geschiedenis zal worden, kostte meer dan een miljoen Mark.

Het nieuwe stadhuis dat pas klaar is en vele miljoenen kostte, is al te klein. Er komt nu een klein nieuw stadhuis, dat in 1911 af moet zijn en op drie miljoen Mark geraamd is.

Het reusachtige „Volkenlag monument” gaat niet direct de stad aan, maar deze is wel betrokken bij den aanleg der 40 M. breede pracht-sstraat als mede van een park van 30 H.A. Het Albert-park (45 H.A.) is juist klaar.

Wij spreken thans nog niet van de voorgenomen electriciteitswerken, waterwerken en ziekenhuizen.

Een gemeentelijk artistiek adviseur is te Barmen aangesteld met toestemming der plaatselijke architecten-vereeniging. Zijn taak is den bouwkundigen in artistiek opzicht te raden en in het bijzonder aan de gevels aandacht te wijden. Men hoopt aldus het karakter der stad te verbeteren.

WORMS. Ter bescherming van het karakteristiek stadsbeeld, in de omgeving van den Dom, is eene gemeentelijke verordening vastgesteld, die beoogd dat alle nieuwe gebouwen zich harmonisch bij het bestaande aanpassen.

De bepalingen hebben betrekking op den vorm van daken en gevels, op de hoogte der huizen, op de materialen, enz.

Keizer en kunstenaar. Keizer WILHELM II liet zich indertijd door den ontwerper der Keizer Wilhelm-herinneringskerk de plannen overleggen.

De architect had op de tekening een sterretje gezet als teeken om ergens naar te verwijzen.

Toevallig stond dit sterretje recht boven het kruis van den middentoren.

De Keizer zag de tekening onderzoekend aan.

Zijn oog viel op de ster.

„Zeer goed idee!” sprak Zijne Majesteit. „Een ster boven het kruis! Inderdaad zeer zinrijk en nog nooit uitgevoerd! Waarom eigenlijk niet?! Zeer goed! Buitengewoon dat denkbeeld met de ster! Moet uitgevoerd worden.”

De architect was zoo verstandig om den Keizer niet in te lichten. En hij gaf er de voorkeur aan om de ster, die toch in het geheel geen ster was, uit verguld plaatijzer boven het kruis vast te maken.

En daar is ze nog thans te zien.

Op de Keizer Wilhelmgedachteniskerk te Charlottenburg. Als een teeken van onderdanentrouw en van spoedig ingaan op vorstelijke gedachten. „Simplicissimus”.

Si non e vero, e ben trovato. En als het wel waar is, geeft deze anekdote een kijkje op de handigheid waardoor FRANZ SCHWECHTEN (6e prijs Vredespaleis-prijsvraag), die thans het paleis te Posen bouwt, zich 's Keizers gunst verwierf.

Eering van Charles Garnier. De „Société nationale des architectes de France” heeft zich in naam van het geheele architectengilde gewend tot den onderstaatssecretaris van Schoone Kunsten, DUJARDIN-BEAUMETZ met verzoek om CHARLES GARNIER bij te zetten in het Panthéon.

GARNIER, zegt het adres, schonk aan ons land het schoonste monument dat in de laatste drie eeuwen in Frankrijk of misschien zelfs in de geheele wereld is gesticht.

De „Figaro” vernam echter dat de weduwe van CHARLES GARNIER zich tegen dien wensch verzette en er de voorkeur

aan geeft dat haar man begraven blijft in het kleine mausoleum op Montparnasse dat hij voor zijn zoon, zich zelf en zijne familie bouwde. Zij gelooft dat zulks ook GARNIER's eigen wensch zou geweest zijn.

Het lot van Crosby Hall te Londen is nog niet bezegeld en het laat zich aanzien dat het eerwaardige bouwwerk (zie blz. 239) toch nog aan de sloopershanden zal ontkomen. Onder leiding van den Lord Major is eene bijeenkomst gehouden.

Ten einde aan de eigenaars van Crosby Hall een ander terrein aan te bieden, de daarop wonenden schadeloos te stellen en Crosby Hall te herstellen, zou niet minder dan £ 120.000 noodig zijn. Daarvan zou £ 50.000 hypotheek worden genomen, terwijl de rest zou worden bijeengebracht door partikulieren. Groote bijdragen worden verwacht van de gilden der City. De twaalf groote gilden zouden elk £ 2000 bijdragen.

De Hall zou dan worden bestemd ten gebruike van de kleinere gilden, die geene eigen gebouwen bezitten.

Aan bijdragen van het publiek wordt £ 20000 verwacht.

Het indische herinneringsmonument voor koningin Victoria te Calcutta geeft in den laatsten tijd herhaaldelijk tot zorgvolle beschouwingen aanleiding. Het monument wordt gebouwd volgens een ontwerp van Sir WILLIAM EMERSON. Een min of meer officieele opdracht, hem ten deel gevallen als voorzitter van het R. I. B. A. toen het besluit voor den bouw werd genomen.

De grondslagen zijn gelegd, maar daarbij viel eene zetting waar te nemen die de vraag deed rijzen of de bodem het zware monument wel zou kunnen dragen. Het werk is gestaakt en het advies van eene ingenieurs-kommissie ingeroepen.

Deze schijnt zich vrij geruststellend te hebben uitgelaten. Maar zij wijst integendeel op het gevaar dat steeds door aardbevingen dreigt. De ingenieurs bevelen aan om zooveel mogelijk te profiteren van de lessen van San-Francisco en daarom willen zij het van marmer bedoelde gebouw, bij wijze van geraamte, eene ijzeren wapening geven.

Het gevaar voor de kunstschaten van Marokko. De „Deutsche Bauzeitung” bericht dat de bekende schilder WILHELM AUERLEN, die langere tijd in Marokko geweest is, in de zuidoostelijke bladen een waarschuwend woord laat hooren over het gevaar waarin de kunstschaten van Marokko verkeeren. Hij heeft vooral daarbij het oog op Rabat en schrijft ongeveer het volgende:

Gewoonlijk stelt men zich Marokko als een onbeschaafd land voor, een soort zandwoestijn met barbaren als bewoners. In werkelijkheid zijn niet alleen de kuststreek maar ook uitgestrekte landen in het binnenland zeer vruchtbaar. Onafzienbare korenvelden treffen het oog. De koppen van bergen, die men in de verte ziet, zijn bekroond met schaduwrijke olijfbomen. Gedurende en na den regentijd, die ongeveer van Kerstmis tot eind April duurt, kan men uren lang over goeden grond rijden, waarop weelderig onkruid op manshoogte groeit en die met miljoenen duizendkleurige bloemen bedekt is. In de bergen, in het bijzonder in de uitloopers van het Atlasgebergte, zijn aanwezig reusachtige schatten van mineralen en metalen, waarin reeds op enkele plaatsen de Phoeniciërs en de Romeinen getracht hebben die te ontginnen. Daardoor is dit land een korenschuur van Europa en een onuitputbare bron voor den toekomstigen bezitter.

Van de Marokkaansche kunst van den ouden en nieuwen tijd is bij ons zeer weinig bekend en toch heeft dit oude volk in dit land veel kunst geleverd, bijzonder op het gebied der architectuur.

Naast oude tapijten, oude wapens, vindt men er oud-moorsche borduurwerken, welke meestal abusievelijk aan oostersche kunstenaars worden toegeschreven, terwijl juist de heerlijkste en meest stijlvolle borduurwerken uit de Marokkaansche harems stammen.

Rabat, de oude Kalifenstad, vertoont voor alle andere steden van Marokko een reeks heerlijke oud-moorsche bouwwerken, die ons geheel onbekend zijn.

Spanje's bouwwerken zijn door talloze schilderijen en fotografien wereldbekend geworden. De bouwwerken van Rabat, die gedeeltelijk uit dienzelfden tijd en uit nog vroegeren tijd afstammen en zich zeer goed met deze meten kunnen, zijn bijna bij geen Europeërs bekend.

Tot eene hoogte van 65 M. verheft zich de onvoltooid gebleven Hassantoren, het voorbeeld van de Giralda te Sevilla, in geweldige majesteit en spiegelt zich in de rustige wateren van de haven van Rabat. In schaduwrijken oranjeboomtuinen beviuden zich andere minarets van zeldzame schoonheid. Zij zijn tegen de zee door reusachtige muren beschut, die door een reeks fantastische, alle in verschillende vormen uitgevoerde poorten doorbroken zijn, zooals zij wel nergens in het groote rijk van den Islam te vinden zijn. Wat voor ons Neurenberg is, is Rabat voor de oud-moorsche architectuur.

De schoone bouwwerken van Rabat van den ondergang te redden, is een eerste plicht van alle beschaafde naties. Doch

niet alleen Rabat, ook andere steden als Tetuan, Marrakesch, Mekines, Fez, Tanger, enz. bezitten een menigte oude, zeer belangrijke gebouwen. Rabat is echter de parel van alle. De laatste bloei van moorsche kunst in Spanje is algemeen bekend. Hare teere aanvang, hare langzame ontwikkeling zijn bijna niet opgemerkt en gewaardeerd. Wie echter de tooverkracht dezer vroegere perioden in haren edelen eenvoud in kleur en ornament beschouwd heeft, stelt ze nog hooger dan de pracht en de kleurenrijkdom van den lateren tijd.

Zou men de moeite willen nemen om al het heerlijke materiaal tezamen te brengen wat aan oud-moorsche kunst in het land van Marokko zelf nog voorhanden is, dan zou men verwonderd staan over de menigte dezer schatten en hunne kostelijke details. Een eindeloos aantal moskeeën, minarets, paleizen, bronnen en nissen, zuilen en hekwerken zouden voor het verraste oog ontstaan, te meer daar men van hun bestaan geen denkbeeld heeft.

Het verzamelen van de afbeeldingen van de oud-moorsche kunst in een boekwerk moge als een urgente zaak beschouwd worden, voor dat een oorlog, het onverstand en de alles vernietigende tand des tijds, de geheele schat van een groote kunstperiode, vernield heeft.

De „Engelsche Wet tot bescherming van oude monumenten” is onlangs toegepast op een kantoorclerk te Coxhoe, in het graafschap Durham, en namens JOHN RAINE, 17 jaar oud. De misdadiger had niet meer of minder gedaan dan met groote letters, van 6 inch hoog, zijn naam te griffen op een der steenen van den zoogen. Druiden-ring te Keswick.

Eene betuiging van spijt, aangevuld door de naïeve verklaring dat hij niet vermoedde kwaad te stichten „omdat de steenen al zoo erg oud waren” kon den schuldlige niet bewaren voor een boete van £3. Aldus de „British Architect”.

En hoeveel krijgen naar dien maatstaf nu degenen die gansche gebouwen door hunne zoogen. restauraties verknopen?

Het bouwen ten plattelande. Ten einde den smaak bij het bouwen ten plattelande te bevorderen heeft het „ober-rheinische Bezirks Verein Freiburg” van de Badische Ingenieurs- en Architectenvereniging een rondschrjven gericht aan alle gemeenteraden en bazen der landelijke gemeente. Daarin wordt uitvoerig gewezen op het leelijke en verkeerde, evenals op de wijze verbetering aan te brengen. Hoewel het rondschrjven betrekking heeft op de gindsche toestanden nemen wij er hier een en ander uit over.

Aanbevolen wordt het uitwendige der gebouwen, gelijk het vroeger placht te geschieden, met de omgeving in overeenstemming te brengen. Daardoor ontwikkelde zich vroeger in bijna iedere landstreek eene karakteristieke bouwwijze, die, samen met dialect en kleeding, aan die streek een bepaald karakter gaf.

Dat is alles anders geworden. Thans volgt men de stad na op het platteland, en het platteland in de steden.

Terwijl men in de villa-kolonies der steden tracht aan de huizen een landelijk type te geven en op landelijke wijze te groepeeren, in één woord aan die wijken een zoo landelijk mogelijk aanzien wil geven in verband met den omringenden tuin, ziet men op het land hooge huizen met vele verdiepingen verrijzen, die vreemd en storend in hunne omgeving staan. De vereniging verzoekt nu te om de gemeentelijke bouwwerken weder naar de oude traditie een landelijk type te doen vertoonen, 2e om partikulieren daartoe aan te moedigen, waarbij de vereniging gaarne met raad wil steunen.

Aan de bazen wordt o. a. het volgende aanbevolen. Het huis krijgje niet meer dan twee verdiepingen met een hoog dak en in streken met ruw klimaat, bijv. in het Schwarzwald, met groote voorsprongen. Men stelle de huizen zooveel mogelijk met de gevels naar de straat, wier beeld daardoor zeer wint. „Lauben” om het huis, die door een voorspringend dak gedekt zijn, staan fraai en tevens voor verschillende doeleinden uiterst gemakkelijk. Dan wordt er op gewezen dat het wenschelijk is in de omgeving van het huis enkele mooie boomen te planten: linden, aboru, pijnboomen of hoog-opschietende populieren.

Voor tuinen wordt eene levende heg aanbevolen. De gevelwanden kunnen met latwerk ter begroeiing worden verlevendigd; voor plaatsing van bloeiende planten worde aan vensters en balkons gelegenheid geboden. Zulke bloembakken make men niet uit dun ijzer, maar uit hout, dat vriendelijk en vroolijk geschilderd worde. Bepl-isterde wanden late men hun natuurlijke kleur of make men eenvoudig wit.

Het houtwerk van deuren, vensters en luiken (welke laatste het landelijke huis in het bijzonder sieren) geve men levendige kleuren. Het wordt aanbevolen tuinhuisen niet van latten- of zaagwerk te maken; met het oog op de beschutting bij wind en slecht weer is het praktischer ze rustige, gesloten vormen te geven. Men vermijde daarbij eene afdekking met asfaltpapier.

Deze en dergelijke wenschen zouden ook bij ons, waar de architectuur ten plattelande over het algemeen op een vrij laag artistiek standpunt staat, wellicht nuttig effekt kunnen hebben.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Der Städtebau. Afl. 10. Stadtbaurat METZLER te Worms schrjft over de bebouwing van het Watertorenplein aldaar, een volgens de moderne opvattingen aangelegd en als één artistiek geheel behandeld plein.

„Weenen als Stadsaanleg” heet de zeer interessante bijdrage van OTTO BARTNING. Stadtbaurat PETERS (Maagdenburg) schrjft over het aanbrengen van pijpen in straten van steden.

De aflevering bevat behalve de bij deze artikels behoorende losse platen nog eenige platen van het nieuwe stadhuis te Recklinghausen door den keulschen architect MÜLLER — Jena.

Bulletin des métiers d'art (met holl. tekst). Afl. 2 van den nieuwen jaargang opent met het 1e stuk eener geill. bijdrage over Attisch vaatwerk.

J. B. D. schrjft over de XVIde-eeuwsche koormantel van Meessen bij Ieperen, een kostbaar maar weinig bekend kerkgewaad, dat met zeer fraai borduurwerk prijkt.

Het stuk over „Het menschbeeld in de kunstvoortbrengselen” wordt voortgezet, evenals de fraai geillustreerde beschrijving der St. Jans kathedraal te 's Hertogenbosch door X. SMITS. Dan bevat de aflevering nog beschrijving en afbeeldingen van het, door den architect J. VIERIN ontworpen landhuis van STIJN STREUVELS.

Architectura Nr. 40. Nederlandsche Musea, door N. BEETS. Uittreksel van een artikel geschreven door den heer A. PIT in het „Munchener Jahrbuch der Bildenden Kunst” over het verschil der plaatsing van een relief in een museum tusschen den directeur en den architect.

8e Internationaal Congres voor goedkooppe woningen, gehouden te Londen, in Augustus 1907, door R. en M. (Zie blz. 282.)

Verslag der 1228ste gewone vergadering van A. et A. op 25 Sept. In deze vergadering hield de heer WEISSMAN een rede over JACOB VAN CAMPEN.

Verslag van het gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam over 1906. (Vervolg.)

Verbetering van Dam en verbreding omliggende straten. Overgenomen uit het „Alg. Handelsblad”.

TECHNISCH GEDELTE. De tegenwoordige grond- en bouwspeculatie in de groote steden, door D. K. Over den aanleg van een stadspark te Hamburg, door V. K.

Stuc-marmar, door V. K. Men kan stuc-marmar tegenwoordig ook aanbrengen bijv. als een zuil of kolom, om een houten kern, indien deze niet voor dracht behoeft gebruikt te worden, doch de kolom alleen voor sieraad dient. De kern der kolom wordt van latten vervaardigd, waarop de specie aangebracht wordt.

IJzerbeton, door V. K. Over het groote voordeel van het ijzerbeton namelijk dat het ijzer in het beton niet roest en dat de samenhang tusschen beiden zoo groot wordt dat het alle temperatuurswisselingen trotseert.

Bouwkundig Weekblad Nr. 40. De 97e Algemeene Vergadering van de Mij. tot bev. der Bouwk. Verslag dezer gehouden vergadering te Nijmegen, met de uitstapjes naar Xanten en Goch. (Zie blz. 328)

Huis „Lambert van Meerten” te Delft. (Zie blz. 318)

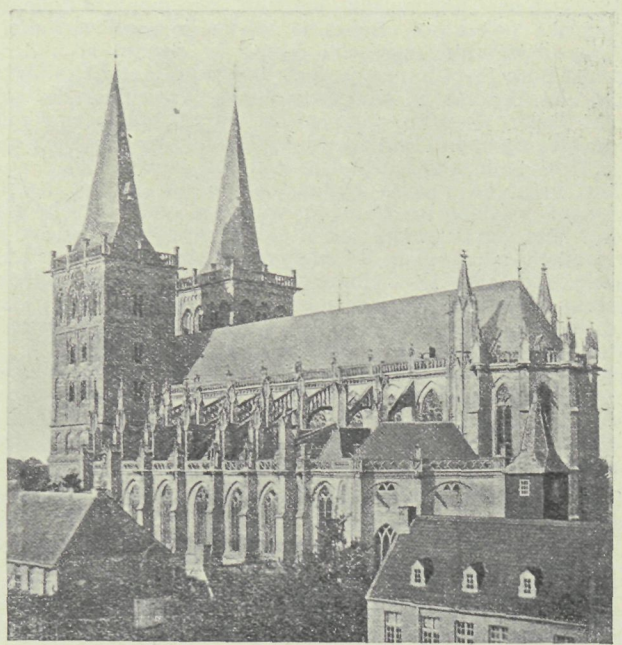
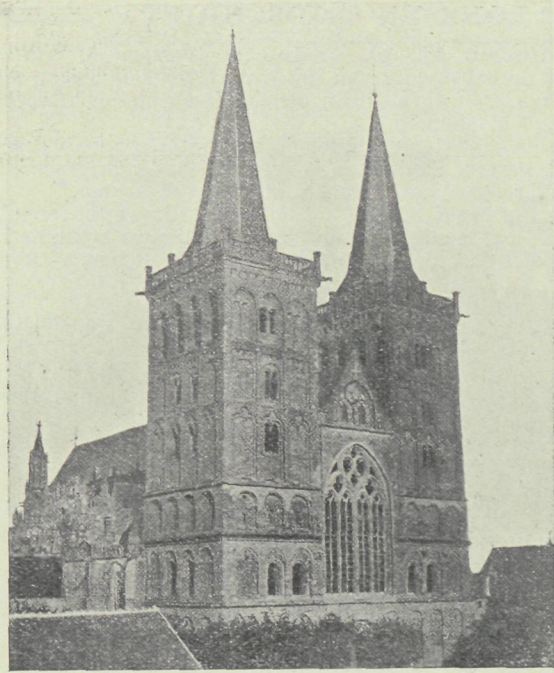
De Opmerker Nr. 40. Uit het Westland. Vele Westlandsche dorpen zijn ontstaan uit oude neerzettingen, zelfs uit die der Romeinen. Het glanstijdperk van de Westlandsche plaatsen valt in de 17e en 18e eeuw. De stadhouders en vele rijken bezaten hier lustsloten, waarvan de meesten verdwenen zijn, welke alleen nog uit oude prenten en afbeeldingen bekend zijn. Vooral Naaldwijk is zeker een der belangrijkste plaatsen geweest, nog te zien aan de overblijfselen van de hofstede Cruisbrouck. De kerk gedeeltelijk nog uit de 13e eeuw. Het kerkhof is omgeven door een ringmuur, van schietgaten voorzien, vermoedelijk het oudste gedeelte van het dorp. Het raadhuis is nog goed bewaard gebleven uit 1632, toen het een groote verbouwing onderging. Het belangrijkste bouwwerk van Naaldwijk is het Oude-mannenhuis, oorspronkelijk een middeleeuwsche stichting begonnen in 1426, vermoedelijk op de overblijfselen van een voormalig klooster. Het hofje heeft 21 kleine woningen met zeer typische baksteenengeveltjes. Te Poeldijk vindt men het huis „Torenzicht”, bekend als het jachtslot van OLDENBARNEVELDT een vroeg 17-eeuwschen baksteenbouw, zeer schilderachtig van groepeering. Het is nog ongeschonden gebleven. Aan dit opstel is toegevoegd een plaat met afbeeldingen van het huis te Hoorn bij Rijswijk, Cruisbrouck bij Naaldwijk en het hofje te Naaldwijk.

Over Bouwkunst en Letterkunde.

Prijsvragen, uitgeschreven door de heeren VAN DE LOO. Uitslag van deze prijsvraag. (Zie blz. 320.)

Bond van Technici. (Zie blz. 319.)

ST. VICTORSKERK TE XANTEN

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOON- STELLINGEN

Examens T. H. S.

Geslaagd propaed. examen Bouwk.-Ing. J. VAN GENDT en H. E. SUYVER.

■ VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN ■

September-Vergadering der Mij. tot Bevordering der Bouwkunst. 27 en 28 Sept. 1907.

De vergadering werd te Nijmegen gehouden. Het voornaamste punt der korte agenda was het vaststellen van het programma van eischen voor het teekenaarsexamen dat de Mij. tot Bev. der Bouwk. heeft ingesteld (zie blz. 262 en 271).

De heer W. VAN VEEN meende dat het examen te kort

duurde om nauwkeurig te kunnen onderzoeken. De heer VAN HEUKELOM verdedigde daarentegen de voorgestelde regeling. Op voorstel van den heer VAN DER WEYDEN werd besloten bij wijze van proef het examen op de voorgestelde wijze te houden.

De namiddig was bestemd voor een gang door de stad onder geleide der heeren WEVE en LEEUW.

De tweede vergader-dag was bestemd voor eene excursie, naar Xanten en Goch waartoe de Noord-Brabantsch Duitsche Spoorwegmaatschappij een extra trein ter beschikking had gesteld, terwijl haar Directeur-Ingenieur VAN DER WEYDEN op de meest heusche wijze als geleider optrad. Te Xanten werd in hoofdzaak bezocht de prachtige St. Victorskerk die onzen lezers kan bekend zijn uit jaargang 1904, waarin de wijlen H. L. BOERSMA eene studie aan haar weidde.

Behalve de monumenten te Goch werd nog bezocht een bij Kahlbeck, volgens ontwerp van de Hannoveraanschen architect SCHAEGLER, in aanbouw zijnd kasteel terwijl tenslotte de N. B. D. G. te Gennep na een bezoek aan hare werkplaatsen op royale wijze als gastvrouw optrad.

ST. VICTORSKERK TE XANTEN

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN
KEIZERSGRACHT 559 + + + +

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
+ + + + HEERENGRACHT · 281

Zesde Jaargang. No. 42.

16 October 1907.

DR. JOH. C. BREEN. DE DAM TE AMSTERDAM. I

DE AANLEG

msterdam heeft ongetwijfeld zijnen naam gekreegen naar den stroom den Amstel, die de stad doorsnijdt, en naar eenen Dam, in deezen stroom gelegd. — Met deze woorden vangt WAGENAAR'S klassieke Beschrijving van Amsterdam aan, en velen hebben vroeger en later hetzelfde gezegd. Zonder den dam in den Amstel is er geen Amsterdam; die dam is inderdaad het hart der stad. En waar thans, tengevolge van het „Dam-vraagstuk”, weer veler aandacht op deze belangrijke plek in Nederlands hoofdstad is gevestigd, is het zeer zeker niet ontijdig eens in het bijzonder over hare geschiedenis te handelen.

Wanneer de Amstel zijnen breidel heeft ontvangen staat niet vast. 't Is met den Dam als met vele andere dingen: zijn oorsprong ligt in het duister en verliest zich in den nacht der tijden. Zeker is het dat hij in 1204 nog niet, en in 1275 wel bestond. In het eerstgenoemde jaar deden — naar ons EGMOND'S kroniekschrijver verhaalt — in den strijd omde erfopvolging in Holland, tusschen ADA, de dochter, en WILLEM, den broeder van den overleden Graaf DIRK den Zevende, de Kennemers, die op WILLEM'S hand waren, een inval in Amstelland, welks Heer, GIJSBRECHT de Tweede, ofschoon geen leenman van Holland, in vereeniging met den Utrechtschen Bisschop, van wien hij wel niet Amstelland zelf, maar toch andere bezittingen in leen hield, voor ADA en haren gemaal LODEWIJK VAN LOON partij had gekozen. Het vijandelijke leger stak den Amsteldijk door, verbrandde te Ouderkerk het kasteel van Amstel, en trok plunderend en brandschattend de gansche landstreek door, tot Breukelen toe. Had er toen een dam in den Amstel bestaan, hij zou ongetwijfeld in de berichten over deze feiten zijn genoemd. Er is echter geen sprake van. Eerst in 1275

komt de naam voor, toen Hollands Graaf, FLORIS de Vijfde, aan de „homines manentes apud Amstelredamme”, de „lieden, wonende aan den Amstelerdam”, de tolvrije vaart door zijn gebied vergunde. Tusschen 1204 en 1275 is alzoo de Dam in den Amstel gelegd.

Zoekt men eene nadere bepaling, dan heeft de verbeelding vrij spel. Twee uitnemende kenners van Amsterdams historie, WITKAMP en TER GOUW, hebben, op verschillende gronden, gedacht aan de jaren omstreeks 1240 en Heer GIJSBRECHT den Derde als den aanlegger aangewezen. Dat zij gelijk hadden is niet onwaarschijnlijk; wiskunstige zekerheid is er echter niet.

Evenmin kan met volkomene zekerheid bevestigend worden geantwoord op de vraag of de Amstel-dam van den beginne aan gelegen heeft op dezelfde plek, waar de Amsterdammers thans hunnen Dam kennen. Zeventiende-eeuwsche stede-beschrijvers hebben de meening geuit dat oorspronkelijk de mond der rivier, door een dijk met een verlaat er in, zou zijn gesloten geweest, en dat daarna deze dijk verlegd zou zijn, eerst ter hoogte van de latere Papenbrug (wier naam voor het tegenwoordige geslacht bewaard is in de Papenbrugsteeg) en later naar den eigenlijken „Dam”. Dat er aan den riviermond eene afsluiting zou geweest zijn, is echter niet te denken; en ook voor het bestaan van den Papenbrug-Dam pleit geen enkel schriftelijk gegeven. ISAAC LE LONG heeft dan ook reeds in zijne eigenaardige „Historische Beschrijvinge van de Reformatie der stad Amsterdam”, die in 1729 het licht zag, met kracht de bewering staande gehouden dat de dam in den Amstel steeds op dezelfde plaats heeft gelegen (al is die plek ook later uitgebreid). En ofschoon Amsterdams eerste archivaris, Dr. P. SDHELTEMA, nog in 1861 het „niet onwaarschijnlijk” achtte dat er ter hoogte van de Papenbrugsteeg een dam heeft gelegen, geloof ik toch dat men veiliger gaat door met LE LONG, WAGENAAR en TER GOUW het tegendeel aan te nemen.

Doch ik herhaal ook hier: wiskunstige zekerheid hebben wij niet.

Reeds CORNELIS KIEL, die in 1558 te Antwerpen corrector was in PLANTIJN'S vermaarde drukkerij, heeft in zijn onschatbaar Etymologicum aangeteekend dat in onze taal door een „Dam” niet enkel verstaan wordt een afsluitdijk, maar ook een „uytwaateringe of sluys om 't water in en uyt te laten”. En zoo zal dan ook in den Amstel-Dam onmiddellijk een sluis zijn gelegd. Er zijn er zelfs twee geweest, doch 't is al weer niet zeker of ze beide tegelijk zijn aangelegd. Men moet TER GOUW gelijk geven, wanneer hij zegt dat uit de mededeeling in de rekening van BERND VAN DEN DORENWEERDE, baljuw van Amsterdams toenmaligen heer, den Utrechtschen Bisschop GUY VAN HENEGOUWEN, dat hij in 1306 aldaar „die slusen besach”, nog niet volgt dat er juist in den Dam meer dan eene sluis was. Doch ik kan hem niet toegeven dat een bewijs voor het bestaan van twee sluizen in 1343 zou mogen worden afgeleid uit het feit dat er in eene rentmeesters-rekening van dat jaar sprake is van „der nywer sluse ten Yewaert”. Al neemt men aan dat met deze uitdrukking de Damsluis bedoeld

wordt, dan zou „nywe” hier zeer goed „vernieuwde” kunnen beteekenen. Ook hier moet erkend worden dat wij het niet zeker weten.

De sluis en de dam behoorden aan den landsheer, dat is oorspronkelijk aan den Heer VAN AMSTEL, van wien dan ook in de tweede helft der dertiende eeuw „die van Oude Kalslagen” en „die van Nieuwevene” een vrijen watergang door de sluis hadden gekocht, gelijk FLORIS VAN OISTGEEST in 1364 kon getuigen; in welk recht de Ruwaard van Holland, ALBRECHT VAN BEIEREN, hen in datzelfde jaar bevestigde. De eigendom wisselde met de wisseling der landsheeren: na den val van het huis VAN AMSTEL, kwam het eerst aan GUY VAN HENEGOUWEN, die Amsterdam stadsrechten schonk, en na diens dood, in 1317, aan de Graven VAN HOLLAND. Zij verhuurden het vischwater en verpachtten de erven op de sluis, zooals wij later nog zien zullen. Ook het onderhoud zal misschien in den beginne voor rekening van den Heer zijn geweest. In 1387 echter vinden we reeds „Heemraden en Sluismeesters”, die met het toezicht op de sluizen belast waren; en waarschijnlijk moesten toen zij, die erdoor uitwaterden voor het onderhoud zorgen, totdat Amsterdam het omstreeks den aanvang der zestiende eeuw overnam.

VAN BRUGSCHE BOUWKUNST

ier volgen nog eenige gedachten over de hedendaagsche kunstbeweging te Brugge waarvan we reeds vroeger gewag maakten.

Toen hadden we den oorsprong dier beweging gevonden in den samenloop van den invloed der oudheidkunde met een kunstmatig herleven. Wij drukten den wensch uit dat dit laatste de echte grondsteen der beweging zou worden, om aan de Brugsche bouwkunst samen met den eerbied van haar schoon verleden, ook den modernen praktischen geest in te boezemen.

We staafden toen ons gedacht met voorbeelden. Vandaag nog willen we in denzelfden zin 't een of 't ander feit aanhalen.

Wat het vraagstuk der Brugsche bouwkunst vooral belang bijzet is de ongewone aangroei der stad. Is er reden om eene modernisatie — in den slechten zin des woords — te voorzien of te vreezen? De nieuwe wijken hebben hier bijna uitsluitelijk het algemeen nut voor oogpunt, en ze zullen op bouwkundig gebied eene echte en waarschijnlijk afdoende proefneming zijn. De nieuwe gebouwen zullen ofwel den aard der ouden volgen, ofwel een nieuw karakter aannemen: de Brugsche kunst zal ofwel, hare levenskracht bewijzen, ofwel tot den rang van geschiedkundig feit overgaan.

Er valt te vreezen dat, zoo hare levenskracht niet groot genoeg is, het electicism en het cosmopolitism hier, evenals in andere groote steden, den toon zullen

geven tot groot nadeel van de plaatselijke overleveringen in de oude stad zelf.

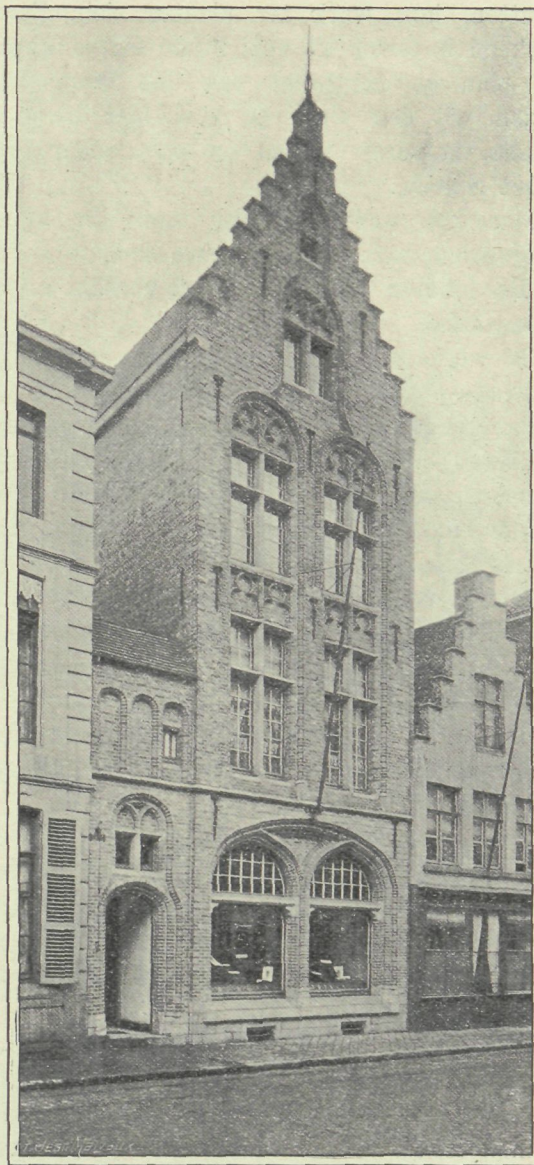
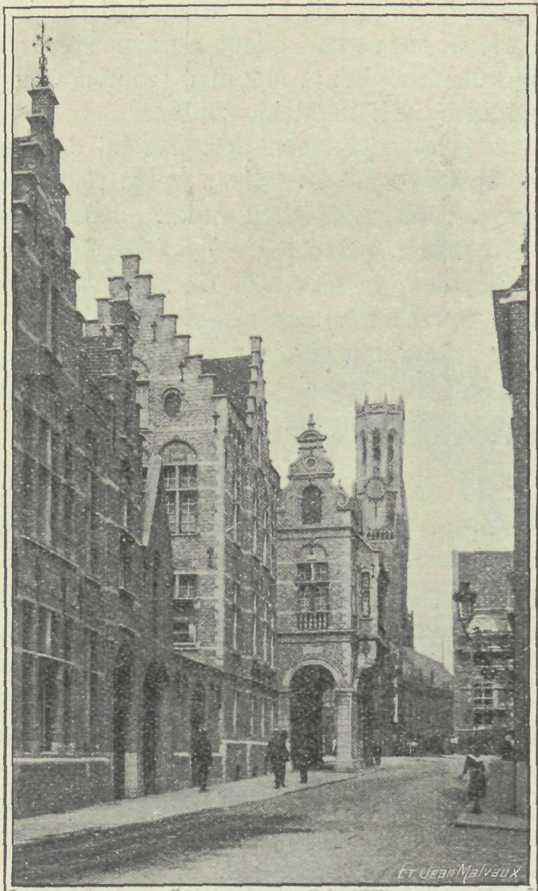
Aan die verandering van strekking zou de kunst zeker niets winnen, want de oude Brugsche bouwwijze telt tusschen de beste en de karaktervolste; ook is zij volkomen in staat om zich te voegen naar alle moderne noodwendigheden.

Een teeken, dat ons toelaat te hopen is dit: de plaatselijke stijl werd van 't begin af in voege gebracht voor de nieuwe wijken, ja zelfs voor Zeebrugge. Wij wenschen dat Zeebrugge, evenals voorheen Damme en Sluis, de kunstprincipen van de moederstad getrouw blijve.

Elkeen weet dat het grondgebied van Brugge laatst fel uitgebreid is door het inpalmen van verscheidene gemeenten op eene lengte van 10 kilometer langshenen de zeevaart. Rondom de voorhaven is reeds veel gebouwd en de stad Brugge, ingezien den afstand, heeft beslist daar eenige gemeentendiensten in te richten. Ze heeft er dus een gemeentehuis laten bouwen, er 't is hetgeen we vandaag onze lezers voorleggen, niet als het eerste, maar wel als het schoonste en belangrijkste stuk Brugschen stijl van Zeebrugge.

Het is inderdaad even eenvoudig als smaak- en uitdrukkingvol. Spijts een min of meer landsch karakter is het toch zeer hoofsche; het is fijn en tevens ernstig lachend maar zonder waan. Niettegenstaande eene veelvoudige bestemming en eene welgelukte schikking, zijn de lijnen toch uiterst eenvoudig,

ARCH. VIERIN. (BRUGGE)

en werd zelden het einde van een gebouw klaarder uitgedrukt; het is: een hulpgebouw voor den gemeentedienst in een afgelegene wijk; het bijzonder midden, de belangrijkheid der omstaande woningen en de plaatselijke overleveringen, alles ziet men er in. 't Is een echt inheemsch plantje, opgeschoten op eigen vlaamsche kust, nabij Zeeland.

Ook onder opzicht van bouwwijze is het een voorbeeld van baksteenbouw waarin enkele brokken witten steen voorkomen.

Het ware misschien de gelegenheid om te drukken op die groote hoedanigheid die aan zooveel bouwmeesters ontbreekt: de kennis van het bouwprincipe en dezes gevoelige uitbreiding.

Iemand die de echte principes bezit is machtig, niet enkel een gebouw staande te houden, maar hij ziet samen het nut en de mogelijke uitdrukking van elk der deelen. Hij bemint de waarheid en zoekt niet naar versiering, dewijl deze, om zoo te zeggen, van zelfs uit de vormen opdaagt gelijk de noodzakelijke opheldering van een nuttig element. Hij zal niet missen door waan, valsche originaliteit, hij zal zijne

werken niet overladen met versiersels en bijzaken, en men zal hem geene slaafsche navolging of dieften kunnen verwijten.

De waarheid is de beste geleidster van den goeden smaak. En zoo sommige modernen opwerpen: wat doet ge met de persoonlijkheid? dan antwoord ik dat ge die juist erkent aan de maat en de manier waarop elkeen de waarheid beseft en uitdrukt. De persoonlijkheid is goed of slecht naarmate zij of niet, met de waarheid overeenkomt.

De groote dwaling van onzen tijd is de personaliteit als een afgod, boven de waarheid te willen stellen.

Slechts binnen de grenzen, door de ware principes gesteld, mag de kunstenaar zijne persoonlijkheid vrijen teugel geven, en zijn karakter, zijne strekkingen, zijn oorbeeld, zijne gebreken of goede hoedanigheden alsook die van zijn omgeving blootleggen.

In dien zin is het werk van den heer VIERIN echt persoonlijk en bezit het de hoedanigheden die wij hooger opsomden.

Ook zijn ongewoon bouw talent schijnt er in uit. M. VIERIN telt tusschen die kunstenaars die, bij het

opvatten, hun werk ter plaatse zien. Zeer belangwekkend is onder dit opzicht de vergelijking tusschen het plan en lichtprent van den voorgevel. Zelden kregen wij een werk te zien met beter verdeelde massas, zuiverder lijnen en sprekender uitdrukking in het geheele.

Naar het uiterlijke mag men den binnenaanleg beoordeelen, waarvan het eerste slechts de uitdrukking is. De lokalen zijn ruim, wel verlicht en doelmatig gerangschikt.

Dit werk bewijst — wat men vroeger soms betwistte — dat het volstrekt mogelijk is deze twee hoedanigheden in een gebouw te vereenigen: het traditioneel, eigenaardig plaatselijk karakter, geheel oveneenstemmend met de eeuwenoude voorbeelden, en den modernen geest, 't is te zeggen, nauwe toepassing aan de noodwendigheden van onzen tijd en opvatting volgens onzen hedendaagscheu geest. Getrouwheid aan overleveringen sluit geene onafhankelijkheid uit, daar waar bij de overeenkomst oordeel en gevoelen optreden, gelijk zulks hier het geval is. Ja, men mag het gemeentehuis van Zeebrugge vooruitzetten als een voorbeeld van de ware Brugsche kunst der toekomst.

In de bijzonderheden vindt men hier geene naäperij van vormen der Renaissance of de Middeleeuwen. Wel is waar doet zich een algemeene indruk op, die de strekking der Renaissance nabijkomt, maar dat ligt juist hieraan, dat onze tijd ook een soort van overgangperiode is.

Maar welke fijnheid en welke bevalligheid hier, in plaats van den waan en de pappigheid der Renaissance. Wel is waar keeren de bouwmeesters vaak tot oudere vormen terug, vooral waar 't openbare gebouwen geldt, maar die vormen zijn te verschillend van onzen hedendaagschen geest om door de meeste aanschouwers verstaan, en te lastig om met uitdrukking weergegeven te worden.

In dees geval vooral was het vraagstuk buitengewoon netelig daar het gebouw toch op geene grootschheid aanspraak mocht maken.

De oudheidkunde zou zich hier zeker slecht uit den slag getrokken hebben, want nergens vindt men een oud voorbeeld van dien aard. M. VIERIN heeft geslaagd omdat hij van het waar principie uitgegaan is. Hij heeft gebouwd naar de noodwendigheden, en hij heeft het algemeen uitzicht en elke bijzonderheid op het beste bepaald in overeenkomst met hunne rol in het geheele.

Nu blijft te zien of zich de beweging langs dien kant zal voortzetten. Wanneer het gemeentehuis van Zeebrugge met eenige andere gebouwen zal omringt zijn, zullen we daar kunnen over oordeelen.

Laat ons ronduit bekennen dat er, naast zekere redenen van hoop, ook iets of wat te vreezen valt, en dat, niettegenstaande de strekking van sommige bouwmeesters, de naäperij moeilijk uit te roeien is.

Zelfs de heer DE WULF zaliger, die vooreerst de

Brugsche kunststrekking uit hare archeologische baan wilde, en wiens ongewoon talent er zich steeds op toegede om de bouwkunst op den rechten weg te brengen, viel soms zelf in kleine fouten.

Op het einde van zijn leven teekende hij de plans van een op pijlers rustend huis¹⁾, op te richten op den hoek der verbrede Eeckhoutstraat, en dat moest dienen om een zijner gedachten aangaande de schoonheid der stadsstraten te staven²⁾. Na zijne dood werd het plan door den heer VIERIN uitgevoerd.

Welnu, men kan moeilijk dit gebouw bevallig of zelfs goed verstaan vinden. Er zijn zwaarheden en gebreken aan goeden smaak in, die wonder zijn bij twee kunstenaars die zooveel bewijzen van uitmuntendheid gaven. Waaraan liegt het? Enkel aan zekere archeologische bijzonderheden waar te veel gewicht aan gehecht is.

M. VIERIN ging voort met het uitvoeren van het ontworpen plan en bouwde op de nieuwe straatlijn eene reeks huizen. Hiernevens ziet men een gezicht van dit schoon gebouw, een der liefste hoekjes van het hedendaagsche Brugge. Ook een der gevels geven wij in 't bijzonder. Men ziet er eene strekking in naar de vereenvoudigde en meer praktische vormen van de tweede helft der XVIIe eeuw, die meer toegepast schijnen op onze behoeften.

Dus zijn we op weg — voor 't geen betreft de grondbeginselen — naar eene beter beredeneerde bouwkunst.

De voorgevel op de Eeckhoutstraat is zeer wel opgevat in al zijne deelen. Zoo toont de nuttige en uitdrukkingsvolle verzwaring van het kruis in de middenvenster dat hier een echte bouwmeester aan 't werk was.

Maar wat zeggen van de kraagsteenen, van den bovendorpel en van de lijsten der vensters? Ze zijn nochtans bevallig; maar 't zijn geene copijen! En zouden ze niet zuiverder van lijnen, vrijer van opvatting en meer verwant kunnen zijn aan elkander?

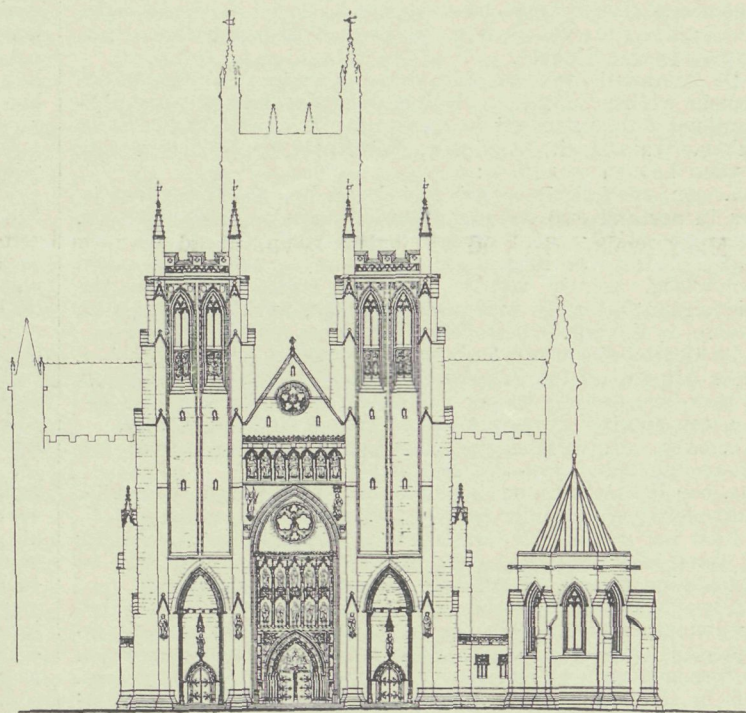
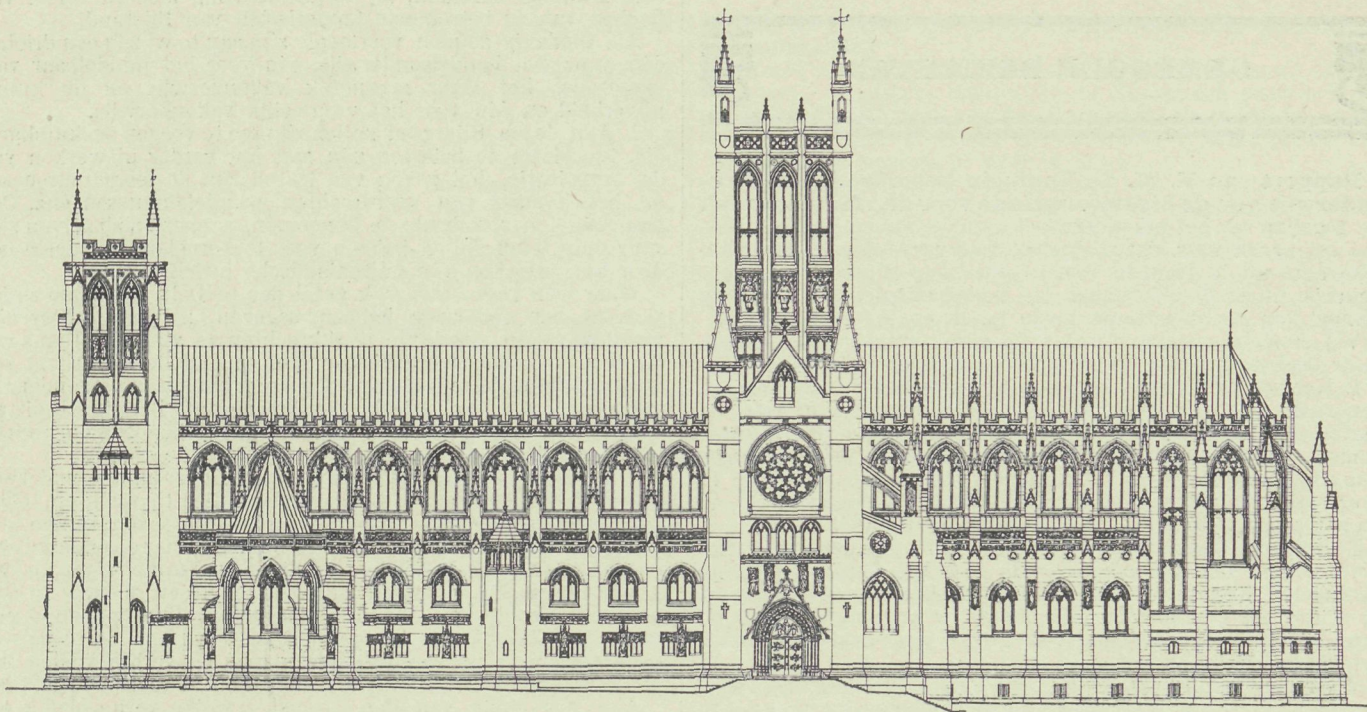
Wij geven hier ook nog den voorgevel van een, door de heer DE PAUW opschikt huis, in een der nieuwe wijken. Het is eenvoudig en wel beredeneerd, maar een weinig zwaar van opzicht. En hier ook mag men den invloed der Renaissance betreuren, in die deurstijlen, die kraagsteenen, enz.

Een voorbeeld van gevel met vakken is het hiernaaststaande huis van denzelfden bouwmeester De winkelvenster — eene hedendaagsche noodwendigheid, staat daar niet slecht in. Er zijn misschien aangename oplossingen, maar deze staat zeker verre boven die opgehangen huizen van den gewonen trant.

¹⁾ In den aard van het huis: „de Ster”, op de groote markt te Brussel.

²⁾ DE WULF, een bouwmeester in den echten zin des woords legde er zich steeds op toe, te Brugge gezonde gedachten vooruit te zetten in wat betrof het trekken van straten en markten. Hij was een voorstaander der gedachten van SITTE en schreef zelfs in het „Bulletin” een artikel daar over. Zie 2e jaargang, blz. 270.

WASHINGTON. DE PETER-PAULKATHEDRAAL
 ARCH. GEORGE F. BODLEY (LONDEN) & HENRY
 VAUGHAN (BOSTON) & & (ZIE BLZ. 239)

Al die voorbeelden leggen den staat der Brugsche bouwkunst bloot.

Onnoodig te doen opmerken dat die eigenaardige, aan haren geboortegrond en haar verleden getrouwe kunst alle aanmoediging verdient en onder alle opzichten hare mededingers overtreft.

Mochten de Bruggelingen haar getrouw blijven! Mochten de Brugsche bouwmeesters hunne plichten — die ook hunne belangen zijn — niet vergeten!

Mochten vooral geen kwade voorbeelden van hooger hand komen! En dat men toch in Godsnaam — daar is spraak van — om de meesterstukken der oude schilders te bevatten, geen museum met grieksche portieken en zuilenrijen bouwe! Dit was de vaderlandsche kunst en den uitslag van dertig jaar strijdens verraden.

E. G. in het „Bulletin de Métiers d'Art”.
 Vlaamsche uitgave.

GEMENGDE BERICHTEN

Rapport aan H. M. de Koningin betreffende het Vakonderwijs van de Staatscommissie voor den Middenstand. De regeling van het vakonderwijs kwam de genoemde Commissie zóó belangrijk voor, dat zij besloot daarover reeds eene afzonderlijke nota uit te brengen voor het Eindrapport gereed was. Deze nota is nu in de „Verslagen en mededeelingen van afdeling Handel van het departement van L., N. en H.” verschenen.

Wij nemen ons voor nader op deze nota terug te komen, maar deelen er alvast de „Slotbeschouwingen” uit mede.

1. Hoewel de Commissie zich niet ontveinst, dat uit den aard der zaak vele der door haar geschetste maatregelen eerst na korter of langer tijdsverloop ten volle tot uitvoering kunnen komen, en dat wellicht eene enquête zal doen blijken, dat op sommige punten wijzigingen noodig zijn, meent zij toch in overweging te moeten geven, reeds dadelijk eenige stappen te doen tot het verkrijgen van een beteren toestand.

Terwijl de Commissie — gelijk werd uiteengezet — het overbrengen van het vakonderwijs naar het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel noodzakelijk oordeelt, meent zij echter dat daarop toch niet behoef te wachten het instellen van den Rijksraad, althans voor zoover zijne werkzaamheden het vakonderwijs betreffen.

Waar ons handelonderwijs, ons kunstnijverheidsonderwijs, ons middelbaar vakonderwijs in het algemeen, en het vrouwelijk vakonderwijs in het bijzonder, organisatie dringend eischen, dient ten spoedigste te worden overgegaan tot het aanstellen van personen, die door werkring, breede ontwikkeling en algemeene geschiktheid, in staat zijn in dezen de dagelijksche voorlichting te verschaffen, welke den Minister thans nog grootendeels ontbreekt.

De Commissie wenscht dus alvast een Rijksraad ingesteld te zien in welker Centrale afdeling, behalve eenige hooge administratieve ambtenaren uit de Departementen van Binnenlandsche Zaken, Waterstaat, Landbouw, Nijverheid en Handel, zitting zouden hebben te nemen:

a. een specialiteit op het gebied van het Handelonderwijs, ook in verband met het organiseeren van het handelonderwijs.

b. een gediplomeerd civiel of bouwkundig ingenieur, een gediplomeerd werktuigkundig ingenieur en een gediplomeerd technoloog, ook in verband met het organiseeren van ons Middelbaar Onderwijs in de bouwkundige, werktuigkundige en andere de nijverheid betreffende vakken.

De Commissie meent toch er op te moeten wijzen, dat h. i. meer dan tot nu toe in zake het vakonderwijs, te rade te gaan is met hen, die het hooger vakonderwijs hebben genoten.

c. een specialiteit op het gebied van de kunstnijverheid.

d. twee vrouwelijke specialiteiten ten behoeve van het vrouwelijk industrieel- en huishoud-onderwijs.

e. een specialiteit op het gebied van het lager mannelijk vakonderwijs, daaronder begrepen de patroonsleergangen.

Naar het oordeel der Commissie is het geenszins noodzakelijk al deze leflen van den Rijksraad, wat hunne aanstelling en bezoldiging betreft, op gelijken voet te behandelen.

Terwijl het organiseeren van het handelonderwijs, van het vrouwelijk vakonderwijs en van het mannelijk lager vakonderwijs zooveel omvat, dat dit ongetwijfeld de geheele persoon in beslag neemt, en de leden, met die werkzaamheid te belasten, dus in aanmerking komen voor een vaste aanstelling in Rijksdienst met daarbij passende bezoldiging, is dit niet zoo zeer het geval wat de andere hierboven genoemde takken van vakonderwijs betreft. De leden, die daarmede te belasten zijn, kunnen zeer wel andere betrekkingen tegelijkertijd waarnemen, iets wat trouwens volgens het door de Commissie gehuldigde stelsel steeds het verkieslijkst is, omdat zij zoodoende in inniger aanraking met het gewone leven blijven.

Aan elk der leden van den Rijksraad is de opdracht te verstrekken ten spoedigste een zoo nauwkeurig mogelijke raming op te maken van wat de organisatie van hun tak van onderwijs vorderen zal, zoowel wat betreft de leerkrachten als wat betreft de uitgaven.

Omtrent beide onderdeelen toch is een nader onderzoek noodig, eensdeels teneinde te bepalen hoe vele leeraarcurssussen in te stellen zijn, anderdeels teneinde te voorkomen, dat door het ontbreken van een algemeene begroting, sommige onderdeelen financieel te zeer begunstigd worden ten nadeele van anderen.

Dat ten slotte alle voorstellen aan den Minister behooren uit te gaan van het geheele college, volgt uit den aard der zaak. Eveneens spreekt van zelf, dat alvorens deze voorstellen

den Minister bereiken, zij de goedkeuring moeten verworven hebben van de betreffende Commissiën van Bijstand.

Als zoodanig zouden voorloopig zijn aan te wijzen een drietal: één voor het handelonderwijs, één voor het middelbaar vakonderwijs, het lager mannelijk vakonderwijs en de kunstnijverheid en één voor het vrouwelijk vakonderwijs.

2. Aan dezen Rijksraad zullen zijn toe te voegen deskundigen, die ten deele te belasten zijn met het verder uitwerken van de organisatie, het geven van lessen aan de leeraarcurssussen en het houden van voordrachten, wandelcurssussen enz. Ook deze zijn ten spoedigste te benoemen, aangezien zij zelve zich voor hun taak zullen hebben voor te bereiden, ten deele ook door het bezoeken van buitenlandsche inrichtingen.

Waar een zeer belangrijk getal der te Delft gediplomeerden zich in het onderwijs hebben begeven, zal het echter niet moeilijk vallen, geschikte werkkrachten te vinden, althans wat de bouwkundige, werktuigkundige en met de nijverheid verwante vakken betreft, die eensdeels met het geven van onderwijs vertrouwd zijn, anderdeels die breede ontwikkeling bezitten, welke voor het zich eigen maken van de benoedigde kundigheden vereischt wordt.

3. Dewijl voorop op het gebied van het lager handelonderwijs zoo veel te doen valt, is onzes inziens niet te wachten, totdat het volledige plan is gemaakt, waarvan hierboven sprake was. Onmiddellijk zijn cursussen in te stellen, waar de onderwijzers met hoofdzake zich de noodige kundigheden kunnen eigen maken.

Van dergelijke cursussen zullen er bijv. een of twee in elke provincie noodig zijn. Om deze cursussen bij te wonen — voor welke de Zaterdag te bestemmen is — zal aan de toegelaten onderwijzers eene vergoeding van reis- en verblijfkosten zijn te geven, afhankelijk van den door hen af te leggen afstand.

Aan het einde van den cursus — welke vermoedelijk een driejarige zal moeten zijn — zal dan ten overstaan van gedelegeerden van den Rijksraad of van de Commissie van bijstand, een onderzoek zijn in te stellen omtrent de vorderingen en de gebleken geschiktheid. Van dat onderzoek zoude dan het toekennen van een diploma afhankelijk zijn te stellen.

4. Het oprichten van eenige instellingen van onderwijs en het uitbreiden van enkele bestaande instellingen, behoef naar het oordeel der Commissie niet te wachten op het straks genoemde algemeene plan.

Hiermede heeft de Commissie o. a. op het oog, wat het middelbaar vakonderwijs betreft:

a. de reorganisatie en uitbreiding van de Ned. School voor Nijverheid en Handel te Enschede

b. het toevoegen aan een tiental Hoogere Burgerscholen hier te lande van een cursus in handelonderwijs, welke aansluit aan de 3e klasse eener H. B. S. met 5-jarigen cursus, of aan de laatste klasse van een H. B. S. met 3-jarigen cursus.

c. het toevoegen van een afdeling voor de bouwbedrijven aan de Machinistenschol te Amsterdam.

Hoewel naar het oordeel der Commissie geenszins is uitgesloten het later oprichten van een Centrale school voor de bouw- en werktuigkundige vakken elders, is het — omdat dit een geruimen tijd van voorbereiding eischt — niet geraden tot zoo lang stil te zitten. Te minder is hier reden voor, omdat bedoelde school als van zelve daartoe is aangewezen, zoowel wegens den geest, welke het onderwijs aldaar beheerscht, als door hare bevoorrechte ligging, waardoor de leerlingen in staat zijn met allerlei bedrijven kennis te maken en wellicht daarin practisch werkzaam te zijn. Trouwens tot de bouw- en werktuigkundige bedrijven bestaat een zoo groote toevloed van jongelingen, gelijk ook het buitenland leert, dat de latere oprichting van een centrale school voor die vakken elders, geenszins afbreuk zal doen aan de Amsterdamsche inrichting.

d. het oprichten van een laboratorium in het ledercentrum van de Langstraat (Noord-Brabant), ten behoeve van het onderzoek van het leder, van de grondstoffen voor het leerlooien, en voor het geven van adviezen, welke de lederbereiding betreffen.

5. Wat het lager vakonderwijs betreft, dient evenmin te wachten op het maken van het algemeen plan het instellen van cursussen in vakken, voor welke thans geen of nagenoeg geen onderwijs bestaat: bijv. voor de linnennijverheid en de katoennijverheid.

Uwer Majesteits Regeering heeft reeds, wat de patroonsleergangen betreft, voldoende doen blijken van hare gezindheid, om het geven van die leergangen krachtig te steunen, zoodat de Commissie omtrent dit punt de beste verwachtingen koestert.

Om dezelfde reden acht de Commissie het niet noodig aan te dringen op het bevorderen van avondcurssussen op handels- en nijverheidsgebied.

6. Wat het instellen van nijverheids- en handelsmusea met bijbehorende bibliotheken, laboratoria en bureelen van inlichting betreft, meent de Commissie, dat dit onder krachtigen financieelen steun van het Rijk zooveel mogelijk aan het particulier initiatief is over te laten. Het is trouwens algemeen bekend, dat zoowel de Maatschappij van Nijverheid als de Bond van Vereenigen

van den Handeldrijvenden en Industrieelen Middenstand, in dezen geest werkzaam zijn.

7. Ten slotte meent de commissie de aandacht Uwer Majesteit te moeten vestigen op de wenschelijkheid om de noodige maatregelen te nemen, dat voor de lagere vakscholen en vak-cursussen niet langer de middelbare acten worden geeischt. Wel weet de Commissie, dat in dezen de wet niet steeds met gestrengheid wordt toegepast — wat ook bezwaarlijk te volvoeren ware — doch zij meent, dat waar het vakonderwijs geheel op zich zelf staat, en af te scheiden is van het algemeen vormend onderwijs, ook formeel de samenhang met het Middelbaar onderwijs is te verbreken en bij afzonderlijke wet, dat vak-onderwijs te regelen is.

De Commissie meent in afwachting van het instellen van den Rijksraad, te moeten aandringen op de meest milde toepassing van de tegenwoordige wet.

Enquete ingesteld door de Commissie voor Middelbaar Technisch Onderwijs v. d. Bond van Technici, 1907. Het resultaat der enquete over de vraag, welke de beste regeling van M. T. O. was, die der zuiver schoolsche opleiding of die waarbij het M. T. O. wordt voorafgegaan door eenige jaren praktijk, is dezer dagen gepubliceerd.

In een brochure zijn op overzichtelijke wijze samengevat 277 antwoorden. Hierbij zijn 232 bewijzen van instemming met het standpunt van den Bond van Technici, die eerst eenige jaren praktijk wenscht. Er zijn 18 antwoorden, die „louter schoolsche opleiding” voorstaan.

Deze formulering is echter geschikt om misverstand te doen ontstaan. Eene louter schoolsche opleiding zal wel niemand voorstaan voor de aspirante voor M. T. O. De vraag is wat in tijdsorde voor moet gaan.

Niet vermeld is hoeveel circulaires verzonden zijn. Men kan n.l. veilig rekenen dat zij, die niet op het standpunt van den Bond van Technici stonden, over het algemeen zeer weinig animo zullen gehad hebben tot beantwoording der vragen, van den Bond. De meening van den Bond immers was bekend en wie het er niet mede eens was zal gevoeld hebben dat een antwoord op de enquete breedvoerig gemotiveerd diende te zijn, waartoe velen de lust zal ontbroken hebben.

De Bond kan van zijn standpunt met het verloop van de enquete tevreden zijn; maar de tegenstanders zullen terecht kunnen opmerken dat die enquete daarmee toch nog geenszins mag beschouwd worden als de meening der Nederlandsche Technici.

Zijn houten brandkasten betrouwbaar. De firma ADOLPHS verspreidt eene brochure waar zij zich ten doel stelt goed te praten dat in de bekende vergelijkende vuurproef haar fabrikaat het zoo volkomen heeft moeten afleggen tegenover een kast der firma LIPS.

Wij maken slechts melding van deze brochure om niet den indruk te wekken als werd de verdediging van de firma ADOLPHS dood gezwegen. De brochure bevat vele en stoute beweringen, die echter o.i. niet de sprekende feiten kunnen teniet doen.

Inrichting van musea. Van een artikel van A. PIR, Directeur van het Ned. Museum te Amsterdam, in het „Münchener Jahrbuch der Bildende Kunst”, geeft het „Bulletin van den Ned. Oudh. Bond” het volgende resumé.

„Een correspondentie tusschen een zeer bekend, ervaren architect en een museum-directeur had het den heer PIR gemakkelijk gemaakt het „tragisch conflict” dat tusschen den bouwmeester en den directeur van een museum denkbaar is, weer eens het grootere publiek duidelijk voor oogen te stellen.

„De directeur moest een kapitaal stuk ceramiek, een Robbia-relief, exposeeren. Daar op de eenig mogelijke plaats een kleurige ornament-streep het stuk zeer zou schaden, vroeg hij den architect die wel te willen overkalken en aan het relief een egaal wit of grijswit fond te geven. De architect meende in het belang van de harmonische eenheid van zijn bouwwerk niet aan dat verzoek te kunnen voldoen.

„Ziedaar dus het conflict. Aan de eene zijde een museum, zoo versierd dat de verschillende kamers en zalen in zulken samenhang staan dat men van een harmonie, van een onaan-tastbare veel-eenigheid moet spreken. Aan den anderen kant een verzameling sculpturen, meubels, metaal-bewerkingen, ceramiek, stoffen enz. die in dit museum op de meest genietbare wijze tentoongesteld moet zijn.

„Waar dan de „harmonie” van het gebouw wit aangestroken wanden met bont gekleurd ornament, maar tevens kaal gelaten baksteenmuren eischt, wordt het een niet aangename opgave de verschillende naar fabrieken ook harmonisch saamgevoegde ceramiek-producten met hun zachte kleurspelingen, tot hun recht te brengen. En voor den armen beschouwer is het bijna onmogelijk de blad-dunne glazen der 16e en 17e eeuw, het fijne oude zilverwerk, de geraffineerde Louis XVI-meubelen in die door baksteen-muren omgeven nieuw-gothische ruimten te bewonderen.

„Men is, aldus de schrijver, geneigd zich af te vragen: wat

is hier de lijdende partij: het geëxposeerde of het harmonische museum-paleis?

„Mocht men het voor het museum willen opnemen dan zou het eenig mogelijke blijken alle te exposeeren voorwerpen er verre van te houden om het bouwwerk als zoodanig, met de buste van den architect in de voorhal, ongerept aan het bewonderend nageslacht over te laten.

„Voor deze uiterste consequentie van het l'Art pour l'art zal echter wel geen genoegzaam verlichte regeering te vinden zijn. Alles wijst er dan ook wel op dat meer en meer bij den bouw van een museum rekening zal worden gehouden met de velerlei voorwerpen die, goed begrepen, een ruimte tot schoonste sieraad kunnen zijn. Bij de museum-inrichtingen der laatste tientallen van jaren heeft men de nog bij den bouw van het Münchener Nationalmuseum en van het Amsterdamsch Rijksmuseum geldende grondbeginselen laten varen. Zowel in het Berlijnsch museum als in het Musée de l'Union des Arts décoratifs te Parijs heeft men de wanden eenvoudig wit gelaten of rustige, zorgvuldig gekozen stof-bespanningen als achtergronden aangebracht.

„Ook bij den bouw van het Londensch museum dat de schatten van het pakhuisachtig S. Kensington Museum zal moeten herbergen, houdt de bouwmeester vóór alles rekening met de wenschen van den toekomstigen heer des huizes: het museumbestuur.”

Gedoeld wordt hier op het conflict dat de heer PIR zelf had met Dr. CUYPERS.

Wij zouden hierbij echter eene kleine opmerking willen maken n.l. dat wij niet zoo doordrongen zijn van de wenschelijkheid om de zalen zoo uitermate eenvoudig te behandelen. Een fout van het Rijksmuseum schuilt erin dat het te veel beschouwd werd als een architectonisch kunstwerk, zonder verband met de verzamelingen. Wanneer dat verband wel bestaat, gelijk o.a. bij het Beiersche National Museum te Munchen, kan o.i. eene rijke behandeling der omgeving der tentoongestelde voorwerpen dikwijls eer goed dan kwaad.

De Belgische glasnijverheid. Van het in België vervaardigde gewone vensterglas wordt ongeveer 95 pCt. verzonden naar Engeland, Nederland, Zweden, Noorwegen, Rumenië, Duitschland, Zwitserland, Oostenrijk-Hongarije, Servië, Bulgarije, Griekenland, Spanje, Turkije, Noord-, Midden- en Zuid-Amerika, Afrika, Indië, China, Japan, Canada en Australië.

De uitvoer naar Frankrijk en Rusland is niet noemenswaard en Duitschland koopt alleen de betere kwaliteiten.

De aanvraag naar Belgisch fabrikaat vermindert in Zweden, Noorwegen, Spanje en Italië; daarentegen is er een belangrijken afzet in Indië, China en Japan.

De verkoop naar Amerika die nog zeer aanzienlijk blijft, vermindert tot op de helft.

Deze groote nijverheid lijdt nu en dan aan overproductie, zoodat de prijzen dikwijls aan groote schommelingen onderhevig zijn.

„Handelsberichten”.
De pruisische wet op de ontsiering van plaatsen en landschappelijke schoone streken zal, benevens de bij-behoorende officiële toelichting, in het volgend nummer van „De Bouwwereld” worden opgenomen. Moge deze hoogst belangwekkende wet spoedig alom en ook ten onzen navolging vinden.

Een Oostenrijksch technisch museum voor nijverheid en handwerk te Weenen. De Stadraad heeft besloten het plan tot de stichting van het bovenvermelde museum op te nemen in het schema der schenkingen die de stad Weenen bij gelegenheid van het jubileum van keizer FRANS JOZEF deed. De stad zou het bouwterrein en eene bijdrage van 1 miljoen kronen in de bouwkosten schenken.

De totale bouwsom van het museum, dat recht tegenover het Schönbrunner paleis zou komen te staan, en aan hooge architectonische eischen moet voldoen, zal zes miljoen kronen bedragen.

Kasinaat. Voor het verven van pleisterwerk heeft men in de laatste jaren, in plaats van olieverf meermaalen koudwater-verven met kaseïne-verbindingen toegepast. De kaseïne wordt meestal bij de kleurstoffen in poedervorm gevoegd en deze lost dan op in verbinding met de zich in de kleurstoffen bevindende kalkhydraten.

Naast de alkalische koudwaterverven worden verschillende kaseïnepraeparaten in den handel gebracht die tot het dadelijke binden der verschillende kleurstoffen dienen moeten en die niet aan kleurstoffen van bepaalde samenstelling gebonden zijn. Nu is op dit gebied een nieuw artikel in den handel gebracht, een kaseïne-bindmiddel in poedervorm, welke slechts met een bepaalde hoeveelheid water aangemengd behoef te worden, n.l. de zoogenaamde „kasinat” der firma ERNST C. BALTELS te Hamburg.

Uitgebreide proeven met deze stof hebben bewezen dat de oplossing naar verhouding snel gaat en dat de bindbaarheid buitengewoon groot is. Terwijl de gewone kaseïne-verven alle

een zekere neiging tot afbladderen hebben, bleken uit proeven met kaseïne-verven genomen, dat deze volstrekt niet afbladderen, doch zelfs bij een zeer dikke aangebrachte laag, juist zeer vast houden. Een bijzondere voortreffelijkheid van dit kasinaat-verfwerk is, dat het met een matten, zachten, wasachtigen glans opdroogt, die de werking der architectonische geledingen en vormen zeer ten goede komt en verhoogt. Juist deze eigenschap verzekert het groote succes van deze verfsoort, daar zij aan het uiterlijk een fijne toon geeft.

Kasinaat verbindt zich ook zeer gemakkelijk met olie en vernis en is dan een goed bindmiddel voor grond- en isoleer-verfwerk. Deze nieuwe verfsoort die door een patent beschermd wordt is dus blijkbaar om verschillende redenen aan te bevelen en werd toen het voor het eerst op de vaktentoonstelling te Dortmund tentoongesteld werd, met den eersten prijs bekroond. Aldus de „Deutsche Bauhütte“.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architectura Nr. 1. Sste Internationaal Congres voor goedkope woningen, gehouden te Londen, in Augustus 1907, door M. en R.

Verslag van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam in 1906. (Slot.)

TECHNISCH GEDEELTE. Een reuzen-stuwdam, door V. K. Deze stuwdam is gebouwd bij San Roque in Argentinië en sluit een binnenzee in. De dam heeft eene hoogte boven het land van 37 en de geheele hoogte bedraagt 52 M. De dikte bedraagt in de fundeering 44 en aan de bovenzijde 29.5 M. De muur is gemetseld met hydraulische kalk en aan den waterkant bezet met een cementlaag ter dikte van 10 cM.

Infusoriën-aarde als bouw materiaal, door V. K. Deze aarde was al bekend bij de Romeinen. Tegenwoordig wordt zij gebruikt 1°. in onveranderden staat (bijv. als onderlaag voor houten vloeren), 2°. cementvormig door menging met andere stoffen en 3°. verwerkt tot bouwstenen. Een groot voordeel van deze stof is haar licht gewicht en poreusheid, waardoor zij vocht absorbeert. Daarom is zij zoo geschikt onder vloeren b.v. houten parketvloeren, om deze droog te houden. Het kan vocht opnemen tot 5 maal haar gewicht. Ook werd infusoriën-aarde vermengd met cement en afval van hout, als zaagsel, spaanders enz. tot dakbedekking gebruikt, die zich zeer goed schijnt te houden. Zij voldeed vooral door haar isoleerend vermogen waardoor zij koude en hitte tegenhield.

Met gips en leem-aarde vermengd en met bijvoeging van waterglas en andere kleurmiddelen kan men een lichte, poreuse steen verkrijgen, die eerst in de lucht gedroogd en dan gebakken wordt. Zij is dan, na gebrand te zijn, nog zeer licht en goed geschikt voor isolatie bij den aanleg van koelkelders, tegen koude en warmte, ter bekleeding van waterreservoirs, stoomketels en verwarmingsbuizen enz. Zij bezit eene groote mate van vuurvastheid. Proeven hebben bewezen dat zij weerstand kan bieden aan een vuurgloed van 1200 gr. Celsius.

Bouwkundig Weekblad Nr. 41. Mededeelingen betreffende de Maatschappij. Kort bericht omtrent het plotseling overlijden van het Eerelid der Mij. t. bev. d. Bwk., den heer I. GOSSCHALK te Brussel.

De 97ste algemeene vergadering van de Mij. tot bev. der Bouwkunst. Verslag van het bezoek aan Xanten op 28 Sept., en beschrijving van de St. Victorskerk aldaar, toegelicht door afbeeldingen. (Zie blz. 328.)

De Opmerker Nr. 41. Samenwerking. Naar aanleiding van het conflict van een amsterdamschen architect en den Ned. Aannemersbond, waarbij de Opzichters- en Teekenaarsbond zich ook in hunne rechten verkort waande, oppert de schrijver het denkbeeld, dat alle bouwkundige vereenigingen een fusie mochten aangaan, met behoud van zelfstandigheid, zoo ongeveer als bij het Kon. Instituut van Ingenieurs geschied is. Het artistiek gedeelte van het vak zou verboden terrein blijven, alleen de praktische vakbelangen zouden in den algemeenen Bond verhandeld mogen worden.

Middeneeuwsche Bouwkunst. Over de St. Victorskerk te Xanten en hare overeenkomst met de vormen van andere kerken. (Zie blz. 328.)

Uitvoering van werken in Ouden tijd. (Vervolg.) Verdere bespreking van het bestek van de watermolens voor den Beemster. De bepalingen daarin zijn zoo nauwkeurig dat men daarna een teekening van den watermolen zou kunnen maken. Omgekeerd wordt nergens in het bestek naar de teekening verwezen. In hoofdzaak komen de bestekbepalingen met die der tegenwoordige overeen.

De Rechtspositie der onderaannemers. Mededeeling van het rapport van den advocaat Mr. GOSSELING te dezer zake opgemaakt voor het Nationaal Congres voor de Ambachtsnijverheid. (Zie het uittreksel daarvan op blz. 302.)

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

De London-County-Hallprijsvraag.

De beide beoordeelaars, NORMAN SHAW en W. E. RILEY hebben uitspraak gedaan in de voor-prijsvraag. Uitgekozen moesten worden minstens 10 en hoogstens 15 ontwerpen die nu met die der 8 uitgenoodigde bouwmeesters in een eindkamp moeten treden.

Er waren ingekomen 99 ontwerpen, (in het geheel 1199 teekeningen) het werk van 152 architecten, waarvan er eenige zelfstandig, andere in associatie werkten. Er waren 8 ontwerpen van buitenlandsche herkomst.

De namen der deelnemers in het eindkonkours zijn:

R. F. ATKINSON, H. J. BLANC, G. WASHINGTON BROWNE, T. DAVISON, M. J. DAWSON, J. B. FULTON, GARDNER & HILL, W. HAYWOOD, HOUSTON & HORNE, JEMMET & MC. COMBLE, R. KNOTT, A. MARSHALL MACKENZIE & SON, RUSSELL & COOPER, WARWICK & HALL, CLYDE YOUNG & E. W. POLEY.

De 8 uitgenoodigde bouwmeesters zijn: J. BELCHER, W. FLOCKHART, ERNEST GEORGE, H. T. HARE, J. G. JACKSON, E. L. LUTYENS, E. W. MOUNTFORD, NICHOLSON & CORLETTE.

De deelnemers in den eindkamp ontvangen elk 200 guineas.

In het communiqué van den uitslag wordt nog gezegd: „Verschillende deelnemers hebben eene verklaring gevraagd over het weigeren hunner ontwerpen. Hieraan te voldoen zou er op neer komen dat over elk ontwerp een rapport zou worden gegeven en eene dergelijke afwijking van den gewonen regel kan niet worden gemaakt“. Hier blijkt dus het groote nadeel van het Engelsche stelsel van beoordeeling.

PERSONALIA

IZAACK GOSSCHALK †

In den ouderdom van 69 jaar overleed 10 Oct. l.l. te Brussel, waar hij sinds jaren woonde, I. GOSSCHALK.

De naam van GOSSCHALK is verbonden aan vele bouwwerken in ons land. Van de meest bekende kunnen hier genoemd worden de gasfabrieken te Amsterdam, de oudere gedeelten van HEINEKEN'S bierbrouwerij, die Port von Cleve, het Panorama, het Israelitisch ziekenhuis en krankzinnigengesticht, het voormalige Broekerhuis, de Groote Club (dit gebouw samen met VAN DEN BRINK) alle te Amsterdam. Zijn laatste, maar zeker niet zijn meest geslaagde bouwwerk is het station te Groningen.

GOSSCHALK is een der eersten geweest die zich op het karakter der oud-Hollandsche bouwkunst geïnspireerd heeft. Hij heeft in zijn werk echter steeds met sobere middelen, een zeer persoonlijk kachet weten te bewaren. Zonder eenigen twijfel behoort GOSSCHALK, hoewel in de laatste jaren minder genoemd, tot de meest beteekenende onzer 19de eeuwsche bouwmeesters.

Ook met de pen was GOSSCHALK indertijd ijverig in de weer en als in Amsterdam publieke vraagstukken van bouwkundigen aard, bijv. stadsuitbreiding, plaats van Station of Beurs aan de orde waren, placht hij zijne meening vaak met geestige scherpte te doen hooren, die het aantal zijner vrienden niet vergrootte. Hieraan dankte hij een zetel in den gemeenteraad, die hij echter na weinige jaren verliet.

In deel 43 der „Bouwkundige Bijdragen“ (1894) heeft GOSSCHALK zijne „Mémoires“ gepubliceerd, die echter met eenige kritische aandacht moeten worden gelezen.

De overledene was o. a. ridder in de Frans Josefs-orde en Eerelid van de „Mij. tot Bevordering der Bouwkunst“ en van „Architectura et Amicitia.“

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + J. H. W. LELIMAN + + + + + ADMINISTRATIE:
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Zesde Jaargang. No. 43.

23 October 1907.

DE WAARDE VAN KALKZANDSTEEN

De waarde van kalkzandsteen als bouw materiaal in vergelijking met gebakken steen. Uitgegeven vanwege de „Vereeniging van Nederlandsche baksteenfabrikanten.

De „Vereeniging van Nederlandsche baksteenfabrikanten” heeft zich geuit in den strijd, dien de kalkzandsteenfabrikanten tegen de baksteen voeren. Zij heeft dat gedaan in den vorm eener zeer uitvoerige brochure, wier volledige titel hierboven vermeld is.

De brochure is geenszins een reclamegeschrift. Zij vertoont, het zij aanstonds gezegd, een andere be tekenis en is van voldoende belang te achten om onzen lezers er een uitvoerig uittreksel van te geven.

Wij zullen den strijd tusschen het oude en het nieuwe materiaal, welke hiermede eene nieuwe faze intrad, niet van den aanvang ophalen. Terloops zij hier vermeld hoe de Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel voornemens is eene Staatscommissie in het leven te roepen ten einde een onderzoek in te stellen naar de eigenschappen van de hier te lande gemaakte kalkzandsteen en er zich over uit te spreken voor welke toepassingen dit materiaal wel en voor welke het niet geschikt is.

Eene soortgelijke vraag dus als door het Hoofdbestuur der Mij. tot Bevordering der Bouwkunst aan hare afdelingen is voorgelegd, en bij wier beantwoording de kalkzandsteen er over het algemeen niet zoo bijster voordeelig afkwam, zooals bijv. ook blijken kan uit het verslag der 18 Oct. l.l. gehouden vergadering der Amsterdamsche afdeling, waarop wij nader terugkomen. Daar bleek men van een overeenkomstig gevoelen als neergelegd is in de genoemde brochure n.l. dat de kalkzandsteen met het oog op de groote wisselvalligheid die het product vertoont, met alle reserve moet worden aanvaard.

Hieronder volgt een uitvoerig overzicht van de ge-

noemde brochure. Allereerst van de Inleiding van het Bestuur der Nederlandsche Vereeniging van Baksteenfabrikanten.

De „Nederlandsche Vereeniging van baksteenfabrikanten” dan, had haar lid, den heer Jos. VAN DE LOO opdracht en machtiging gegeven een onderzoek te doen instellen naar de waarde van kalkzandsteen als bouw materiaal in vergelijking met de gebakken steen. De heer VAN DE LOO heeft zich daartoe gewend tot de heeren J. A. VAN DER KLOES, Hoogleraar in de kennis en het onderzoek van bouwstoffen aan de Technische Hoogeschool te Delft en A. W. WEISSMAN, architect te Amsterdam, met de opdracht een onderzoek als bedoeld uit te voeren.

Het was aanvankelijk de bedoeling der steenbakkers geweest den strijd tusschen bak- en kalkzandsteen zijn natuurlijke loop te laten. Dat stelsel moesten zij echter laten varen toen de kalkzandsteenfabrikanten den weg der kalme konkurrentie verlieten en (in een stuk door de fabriek „Arnout” geplaatst in het „Advertentieblad” van 10 Maart 1906) een reclame werd gemaakt als deze:

„In Duitschland wordt de kalkzandsteen bij voorkeur toegepast aan waterkeerende muren.

„In Duitschland wordt als regel bij voorkeur kalkzandsteen gebruikt, waar deze te krijgen is en men betaalt deze steen veelal gaarne duurder dan kleisteen.

„De kalkzandsteen verwerkt voordeelijker en gemakkelijker; hij kan goedkoop geleverd worden; hij wordt geprezen en geprefereerd door hen, die hem kennen.”

Naar aanleiding daarvan schreef de heer J. VAN DE LOO in de „Ned. Klei-Industrie” (20 April 1906): „Dat zijn niet alleen krasse, dat zijn brutale beweringen”.

Zij zijn: Veel geschreeuw en weinig wol. Men moet allereerst weten dat in Duitschland tegenover eene kalkzandsteenproductie van 800 miljoen steenen (waarvan de helft in Berlijn gebruikt wordt) in 200 fabrieken

staat, de overweldigende meerderheid van 35000 miljoen baksteen van 11000 fabrieken. De kalkzandsteen-fabrikatie verzinkt na 25 jaren bestaan dus nog in het niet tegenover de baksteenfabrikage.

Het te Berlijn door den rapporteur A. W. WEISSMAN ingesteld onderzoek, heeft overtuigend bewezen dat, zoo kalkzandsteen aldaar wordt verwerkt, dit geschiedt in verband met vele voorzorgsmaatregelen, die niet wijzen op overmaat van vertrouwen. De autoriteiten zijn ginds, 't blijkt zonneklaar uit het rapport, geenszins zoo algemeen en ten volle doordrongen van de superioriteit van de kalkzandsteen als hare fabrikanten hier te lande ons willen doen gelooven. De konklusie van den heer WEISSMAN luidt dan ook: Wanneer wij de indrukken, bij het bezoek te Berlijn ontvangen, samenvatten, dan komen wij tot het besluit, dat men daar, bij gebreke van goede en goedkoope gebakken steenen ook kalkzandsteenen, mits zij van uitstekende hoedanigheid zijn, voor bepaalde doeleinden gebruikt.

„Daar echter die hoedanigheid niet slechts afhangt van den aard der gebezigde grondstoffen, maar ook en vooral van de zorg, aan de vervaardiging besteed, is voortdurend toezicht op het aangevoerde materiaal noodig, hetwelk dan ook door de bouwpolitie wordt uitgeoefend. En daar die bouwpolitie het recht heeft, de algeheele staking van een werk te gelasten, zoodra daarbij bouwstoffen worden gebruikt, die zij van onvoldoende hoedanigheid oordeelt, waagt men zich niet aan het aanvoeren der zeer goedkoope soorten van kalkzandsteenen, doch gebruikt liever de gebakken steenen, die daarmede in prijs overeenkomen.” Die konklusie is niet op losse gronden getrokken. Ziehier dus de waarheid over het kalkzandsteen-gebruik te Berlijn: bij wijze van behulp ter aanvulling van een tekort onder tal van voorzorgen, voor bepaalde doeleinden. Dat klinkt anders dan de zegezang onzer kalkzandsteenfabrikanten.

De brochure zet nu uiteen welk doel de „Vereeniging van Nederl. baksteenfabrikanten” beoogt. Dat is geenszins eene uitsluiting van het kalkzand-product, maar alleen het vaststellen van zekere normen voor het uiterst wisselvallige fabrikaat. Het onderstaande volgt nu de Inleiding verder op den voet. Het Bestuur der „Nederl. Vereeniging van Baksteenfabrikanten” is dus aan het woord:

Wanneer den Nederlandschen baksteen-industrie van de zijde der kalkzandsteen gevaar zou bedreigen, dan is dat niet veroorzaakt door de deugdelijkheid van de kalkzandsteenen, maar wel door de ongepaste en onjuiste reclame die er voor werd gemaakt. Het was onze plicht om vast te doen stellen de waarde, die het kalkzand-product had in vergelijking tot de gebakken steen.

Wij strijden thans niet tegen de kalkzandsteen als

zoodanig, maar wij wenschen dat ons fabrikaat niet belaagd wordt door de konkurrentie van een goedkoop maar inférier materiaal. En een aan de eischen van goede fabrikage beantwoordende kalkzandsteen zal, bij eene behoorlijk geadmistrateerde fabriek en bij behoorlijke winst niet zulk een goedkoop materiaal kunnen zijn. Dat is hier te lande evenmin mogelijk als in Duitschland, waar blijkens het rapport zelfs fabrieken, die hooge prijzen kunnen maken, niet zeer rendabel zijn. Maar men moet bij de vergelijking der productiekosten van kalkzandsteen en baksteen niet de eerste de beste kalkzandsteenfabriek kiezen.

Mag men goede boter vergelijken met margarine van slechte kwaliteit?

Er moet een einde komen aan de leuze van „Vrijheid blijheid” met betrekking tot onze kalkzandsteenindustrie.

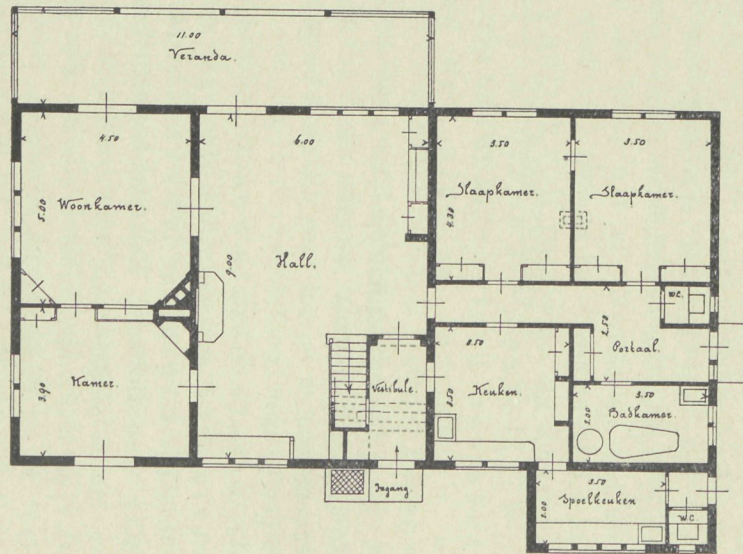
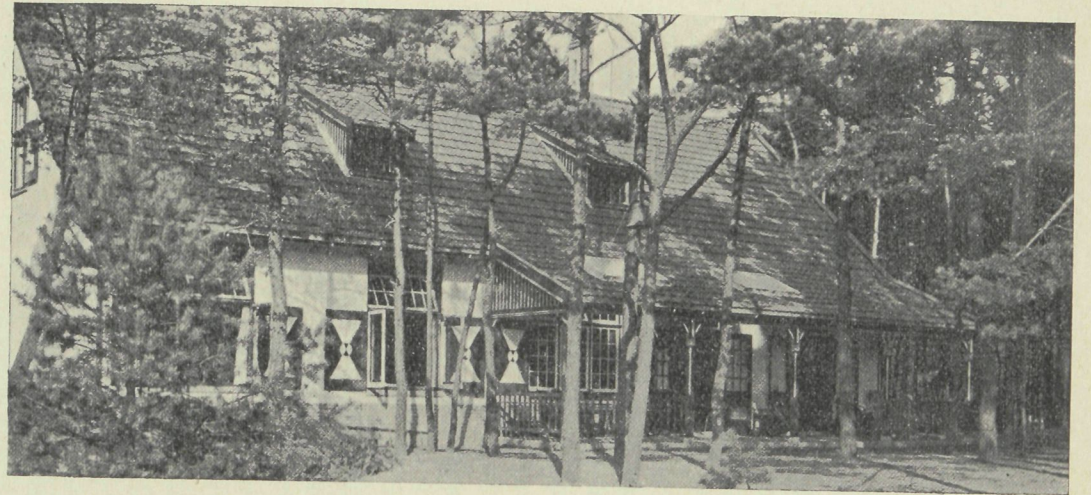
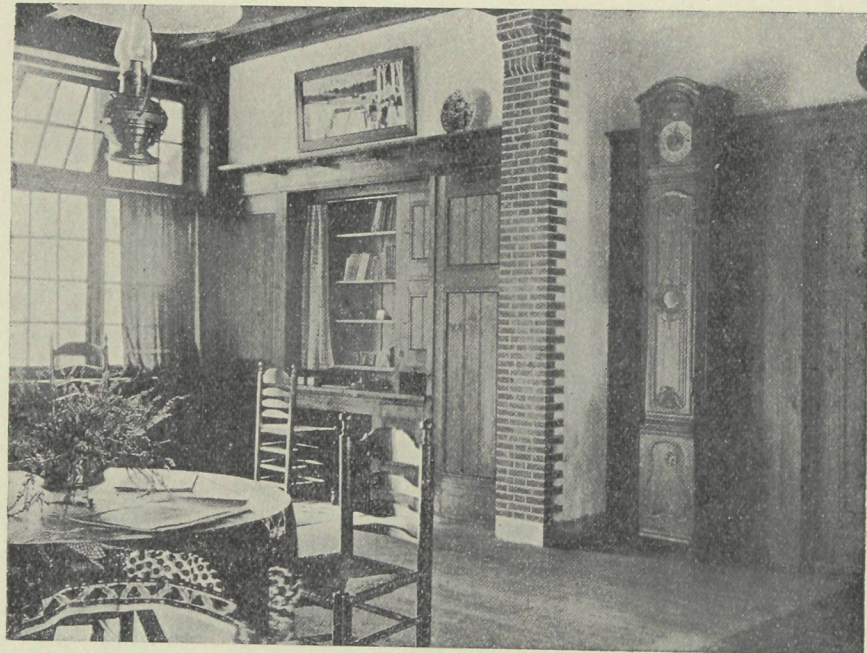
Het zou niet moeilijk zijn om vele gevallen te verzamelen, waarin het gebruik van kalkzandsteen tot minder aangename verrassingen leidde. Langs 'sheeren wegen verrijzen verschillende voorbeelden, die aantoonen, dat de kalkzandsteen in gevallen waarin ze volgens de theorie van het laboratorium ook bruikbaar zou zijn, in de praktijk bleek niet te voldoen. Verschillende architecten zijn reeds uit den droom opgeschrikt. Maar wij wenschen ons daarin thans niet te verdiepen en niet te treden in detailopmerkingen. Wij plaatsens ons op een breed standpunt. Het is het goed recht der Nederlandsche steenbakkers om er tegen op te komen als hun fabrikaat onder den invloed eener verregaand gedurfde reclame, wordt achtergesteld bij inférieure produkten. Wij wenschen slechts eene rechtvaardige beoordeeling, die rekening houdt met pro en contra.

Men heeft de neiging alle kalkzandsteen over één kam te scheren en stelt zodoende veelal, o. a. bij vergelijking der prijzen een slechte kalkzandsteen tegenover een goede baksteen. Wij zullen aantoonen hoe voorzichtig men daarentegen dient te zijn.

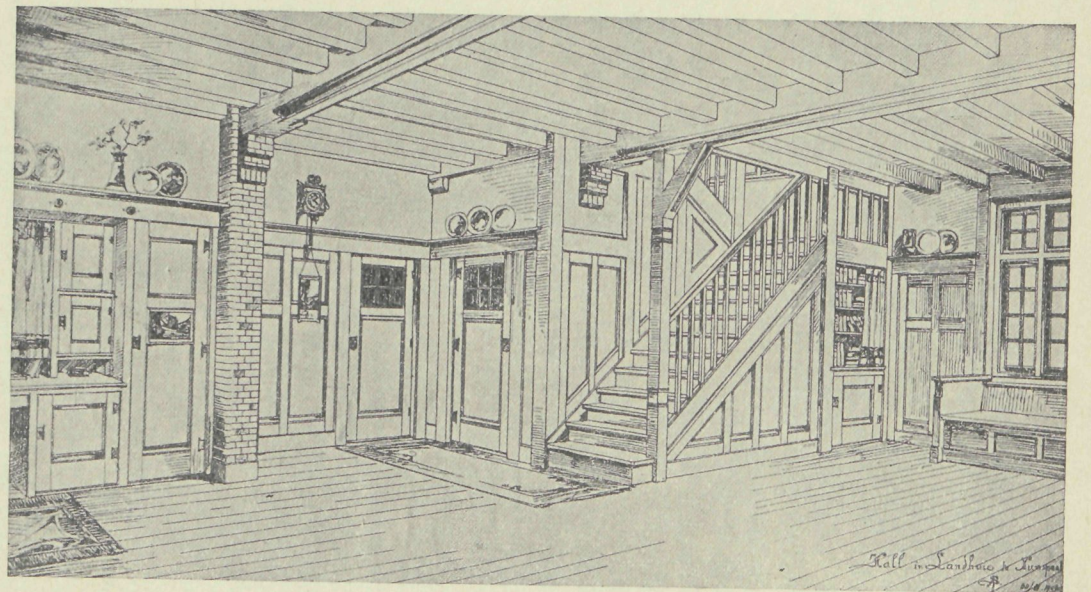
Wij wenschen niet de konkurrentie van de kalkzandsteen uit te sluiten, maar wat wij wel wenschen, en zulks in de eerste plaats ook in het welbegrepen eigenbelang der verbruikers, dat is, om bij ons te lande, bijv. van overheidswege, vaste normen voor de kalkzandsteen te doen opstellen. Daar kan niemand bezwaar tegen hebben, want het kan slechts in aller belang zijn. De fabrieken zullen weten waaraan zich te houden en het gevaar vermindert dat, als thans, beslist minderwaardige steen wordt op de markt gebracht. Thans bestaat voor het laatste bijna geen waarborg en de goede kalkzandsteenfabrieken worden gedrukt door de mededinging der slechte en er wordt bij onstelande slechte, zéér slechte kalkzandsteen op de markt

(Vervolg op blz. 340)

LANDHUIS AAN DEN ELSPEETSCHEN WEG TE NUNSPEET
 & ARCHITEKT: ANTON J. SANDERS (GRONINGEN) &

gebracht. Zulke normen zijn ook daarom wenselijk, omdat de kalkzandsteen een gevaarlijk materiaal is. Duidelijk zetten zoowel Prof. VAN DER KLOES als de heer WEISSMAN in het rapport uiteen, welke en hoe vele subtiele voorzorgsmaatregelen bij de kalkzandsteenfabrikatie moeten worden in acht genomen; aan welke velerlei en voor geregelde controle moeilijk vatbare eischen de samenstellende materialen hebben te voldoen; hoe het resultaat der fabrikatie gebonden is aan eene samenwerking van meerdere factoren, die vooral de gelijkmatigheid van het produkt onzeker doet zijn. De kalkzandsteen-vervaardiging is een subtiel chemisch procédé, welks welslagen volkomen afhankelijk is van tal van omstandigheden. Het mechanische procédé der baksteenindustrie, minder nauwlijsterend, minder fijngevoelig en bovendien veel gemakkelijker te controleeren in zijne uitwerking, biedt veel grooter kans voor welslagen, veel grooter mogelijkheid van een gelijkvormig, homogeen produkt. Men mag, dit in aanmerking nemende, den fabrikant niet eens zeer hard vallen wanneer de door hem geleverde kalkzandsteen niet geregeld aan den eisch voldoet.

Maar het funeste is, dat de minste fout of vergissing of zorgeloosheid, die, bewust of onwillekeurig bij de gecompliceerde fabrikage begaan wordt, zich op zeer gevoelige wijze zal wreken en dat wel zonder dat de verbruiker het tijdens de verwerking behoeft te merken.

Kalkzandsteen eischt dan ook in het gebruik eene geregelde controle. Baksteen ook, zal men wellicht zeggen. Goed, maar die baksteen-kontrolé is gemakkelijk. En de kalkzandsteen-kontrolé is het tegendeel van gemakkelijk, bij het ontbreken van duidelijk sprekende uitwendige herkenningsteekens, die het vlot keuren van baksteen zoo vergemakkelijken.

Maar wie kan, als met één oogopslag, een tas kalkzandsteen keuren en de minderwaardige steenen — de kwaliteit „bleek-rood” in een partij die den dienst van „boerengrauw” zal moeten verrichten — er stuk voor stuk uit aanwijzen? Hoe gering zijn dus de waarborgen, die de afnemer van kalkzandsteen heeft in tegenstelling tot die welke het gebruik van baksteen biedt.

Zonder geregelde, wetenschappelijke kontrolé kan eene partij kalkzandsteen bestaan uit de meest heterogene elementen en zal men dit eerst bespeuren wanneer het te laat is.

In de eerste plaats zou in die door ons verlangde normen moeten geëischt worden een minimum drukvastheid. De Vereeniging van Duitsche Kalkzandsteenfabrikanten heeft als norm aangenomen een drukvastheid van 140 K.G. per cm^2 , als 2 halve steenen met P. C. specie (1 : 1) op elkander zijn gemetseld. De bouwpolitie te Berlijn eischt 150 K.G. En hoe moeilijk het

blijkbaar reeds is het laagste cijfer te halen, bewijst het rapport van den heer WEISSMAN: „Bij een onderzoek van 34 duitsche kalkzandsteensoorten bleven 13 beneden dit cijfer, zelfs bezweken er reeds bij 73 en 89 K.G.” En nu lazen wij onlangs een staaltje van verregaande brutale reklame der Eerste Gooische kalkzandsteenfabriek. „De kwaliteit van het Hollandsche fabrikaat kan zeker met de Duitse konkurreeren, daar door de Duitse kalkzandsteenfabrieken als norm is aangenomen een drukvastheid van 140 K.G. per cm^2 . en de Hollandsche kalkzandsteen gemiddeld 200 K.G. druk per cm^2 . kan weerstaan.”

Wij noemden dit zooeven verregaande brutale reklame, immers het onderzoek dat onzentwege door Prof. VAN DER KLOES werd ingesteld, volgde een gemiddelde weerstand per cm^2 . van

$$\frac{123,7 + 142,6 + 163,1 + 65,2}{4}$$

K.G. = 123.9 K.G. per cm^2 . d. i. dus een weerstand als van gebakken „rood”. Deze vier proeven werden op de algemeen gebruikelijke wijze genomen met steenen die op bouwwerken waren aangevoerd. Wat leeren zij? Drie van de vier steenmonsters zouden te Berlijn afgekeurd zijn, twee van de vier blijven beneden den zeker niet overdreven norm, dien de duitse kalkzandsteenfabrikanten zelf stelden, een der, N.B. op een werk getrokken monsters, vertoonde eene drukvastheid van 65,2 K.G., d.w.z. de helft van gebakken „rood”. Het gemiddelde cijfer is aanmerkelijk beneden dienzelfden norm van 140 K.G. Inderdaad een fraai resultaat waarop de Nederlandsche kalkzandsteen-industrie prat kan gaan! En dan te durven verklaren dat haar product gemiddeld 200 K.G. per cm^2 . kan weerstaan! Men moest den schrijver dier fanfaronaden eens aan zijn woord houden; zijne fabriek zou den strijd wel niet lang volhouden! Wij teekenen hierbij aan dat de weerstand tegen druk bij de kalkzandsteen voor een groot deel het gevolg is van den stoomdruk waaronder zij bij de fabrikage verharden. Door de steenen na vervaardiging opnieuw onder stoomdruk te brengen, kan de drukvastheid hooger worden opgevoerd.

Maar zulke na-verharde steenen zijn véél te duur voor handelswaar, zij vormen geen normaal materiaal. Waar het lang onderhouden van hoogen stoomdruk mede het kostbaarste deel der fabrikage is, zal veeleer een streven bestaan die periode te bekorten.

Eene zelfde opmerking zou te maken zijn ten aanzien van het bakken der steenen. Maar hierbij is vergissing en misverstand uitgesloten: men ziet het den steen, die weinig vuur had, onmiddellijk aan.

Wij mogen echter van het vermelden van den eisch eener zekere drukvastheid niet afstappen zonder de beteekenis er van nog even te hebben toegelicht.

De beteekenis van de drukvastheid is relatief. Het cijfer der drukvastheid levert geen

absolute maatstaf voor deugdelijkheid in de praktijk. Een steen met groote drukvastheid is op dien grond nog niet bruikbaar te achten voor alle doeleinden.

Hij kan in vele gevallen achterstaan bij een steen van geringe drukvastheid en bijv. veel minder weerbestendig zijn. De drukvastheid is slechts een maatstaf tot onderlinge vergelijking van steenen, die op dezelfde wijze en onder gelijke omstandigheden vervaardigd zijn. Het cijfer der drukvastheid is volstrekt geen basis van vergelijking voor steenen van verschillende geaardheid. Een enkel voorbeeld mag dit aantonen. Terwijl een handvorm waalboerengrauw een drukvastheid heeft van 150 K.G., is een nageperste steen van gelijke drukvastheid in zijn soort slechts van bleekroode kwaliteit. Wil een nageperste steen de eigenschappen van boerengrauw bezitten, dan behoort daarbij eene drukvastheid van $\pm$ 250 K.G.

Ging men dus alleen af op de drukvastheid, dan zou bij levering van nageperste steen met 150 K.G. drukvastheid, de afnemer eene inferieure kwaliteit ontvangen, die niet tegen klimaat en temperatuur bestand was. Hetzelfde zal bij kalkzandsteen geschieden; door persing bij het vormen kan o. a. drukvastheid rijzen, zonder dat dit de deugdelijkheid van het materiaal doet toenemen.

Hieruit volgt dat ter vergelijking van kalkzandsteen met baksteen de weerstand tegen druk niet de alleen beslissende factor is. Men pleegt dat te denken. Velen laten zich overbluffen door lijstjes met vastheidsproeven. Maar die zeggen niet alles. Eene kalkzandsteen van eenzelfde weerstand tegen druk als een baksteen is daarom met deze als metselsteen in het werk nog niet gelijkwaardig. Uit die weerstand kan in zekeren zin afgeleid worden of de steen de belastingen kan dragen, maar er blijkt niet uit hoe die steen zich op den duur zal houden. Bij gebakken steen beschikt men dienaangaande over groote ondervinding. Uit de ervaring van eeuwen is

bekend welke hoedanigheden met eene bepaalde drukvastheid bij baksteen samengaan. Bij kalkzandsteen kan men daarentegen die ervaring nog niet hebben. Al kent men dus de drukvastheid eener kalkzandsteen en al is men dienaangaande bevredigd, dan nog tast men ten aanzien van verschillende andere eigenschappen, die in de praktijk de gebruikswaarde eener steensoort bepalen, volkomen in het duister.

Men weet dan nog niet hoe die kalkzandsteen — al is hare drukvastheid eens voldoende — zich op den duur in het werk zal houden; hoe in de praktijk het kunstmatig, chemisch ontstane product zal voldoen.

Eene ervaring van eeuwen staat den baksteenverbruiker ten dienste. Hij weet welke eischen aan elke kwaliteit van baksteen zijn te stellen, waartoe de eene bruikbaar is en waarvoor de andere geschikt. En wat meer zegt, hij weet die kwaliteiten op den eersten oogopslag te onderscheiden. Men kan hem niet de eene voor de andere leveren.

En vatten wij nu alles samen 't geen hier, zoowel als in het rapport, zijne bijlagen en onze kantteekeningen wordt opgemerkt, dan mag wel deze praktische slotsom getrokken worden: Weest uiterst voorzichtig met de kalkzandsteen, want, hare materiaal-eigenschappen als zoodanig nog eens buiten beschouwing latende, er wordt bij onstelande kalkzandsteen geleverd van ontegenzeggelijk zéér slechte hoedanigheid.

Verlangt dus allereerst waarborgen, die U thans niet gegeven worden en steunt onzen drang en eischt althans de invoering van normen, U zelf ter geruststelling. Spiegelt U aan het te Berlijn gegeven voorbeeld!

Het bovenstaande is, gelijk reeds gezegd, ontleend aan de Inleiding die het Bestuur der „Ver. v. Ned. baksteenfabr.” aan het Rapport heeft doen voorafgaan. In een volgend nummer zullen wij nu van het Rapport zelf met de bijbehorende aantekeningen een overzicht geven.

(Wordt vervolgd.)

DR. JOH. C. BREEN. DE DAM TE AMSTERDAM. II

DE DAM IN DE MIDDELEEUWEN (I)

leek ons in het eerste artikel, dat over den aanleg van den Amsteldam zeer weinig met zekerheid valt te zeggen, ook zijne geschiedenis gedurende de eerste eeuwen van zijn bestaan is in menig opzicht in het duister gehuld. Reeds op de vraag naar de oorspronkelijke grootte en de geleidelijke uitbreiding van de plek, die thans Amsterdams hoofdplein vormt, kan geen volkomen afdoend antwoord worden gegeven. En dit behoeft niemand te verwonderen, die bedenkt dat de oudste afbeelding van den Dam wordt gevonden op de schilderij van CORNELIS ANTHONISZON, uit den jare 1536, die in 1544 werd gevolgd door de meer bekende houtsnede

van denzelfden meester; zoodat wij voor onze kennis van vroegere toestanden uitsluitend zijn aangewezen op de, uit den aard der zaak onvoldoende, mededeelingen der archieven.

Om zich eene voorstelling te vormen van den ouden toestand, denke men zich de rivier den Amstel, aan de Westzijde bedijkt door wat thans de Kalverstraat en de Nieuwendijk is; aan de Oostzijde bepaald door het drassige land dat Nes en Gansoird heette en door de zandplaat, waarop de huizen in de Oude-Zijds-Kerkstraat — d. i. het Zuidelijk gedeelte der Warmoesstraat — waren verrezen. Langs de rivier waren nog geene kaden aangelegd; de breedte van den eigenlijken Dam

— den „Middeldam” — van Oost naar West gerekend, kan alzoo ongeveer gelijk worden gesteld met den afstand tusschen de achterzijden der erven in de Nes en in de Kalverstraat. Van Noord tot Zuid zal de breedte in den beginne misschien niet veel grooter zijn geweest dan de afstand tusschen de hoekhuizen van Warmoesstraat en Nes, doch in elk geval is reeds spoedig eene uitbreiding Noordwaarts gevolgd, zoodat de Vischmarkt eene plaats kon vinden. Reeds in 1409 bestond de Vischsteeg. Ten Westen van den Middeldam, en daarmede een geheel vormend, lag het oudste marktveld der stad, de „Plaetse”; de Nieuwendijk nam zijn begin veel Zuidelijker dan thans.

In den Middeldam lagen de beide sluzen: de groote of Ooster- en de kleine of Westersluis. Beide waren oorspronkelijk voor de doorvaart bestemd; later, ik vermoed in den loop der zestiende eeuw, is de kleinere veranderd in een heul- of duikersluis.

Gelijk wij reeds zeiden, de sluzen behoorden aan den landsheer, en hij trok er het profijt van. In de Grafelijkheidsrekeningen van Holland vindt men dat het vischwater in „den slusen in Aemstelredamme” werd verpacht; in 1342 voor de som van 21 £ Vlaamsch, in 1343 voor niet minder dan 28 £, in 1345 weder voor 21 £. Als onkosten voor „opgheleyt gelt”, d.w.z. ploggeld, bracht 's Graven Rentmeester in het eerstgenoemde jaar in rekening 3 schellingen en 6 penningen, voor „12 ganse, elc stic 3 penning”.

Doch niet enkel het vischwater, ook de grond zelf van de sluzen werd verhuurd of verpacht. In de rekeningen van 1342 en 1343 worden aldaar vijf „hofsteden”, d. i. erven, vermeld, die door verschillende personen in pacht waren genomen. DIRC VRANCKENZOEN betaalde voor een „after-hofstede”, een achter-erf „op die sluse”, 40 schellingen per jaar; DIRC MELIJS-NEVE en JAN ROBBETGINSZOEN pachtten samen een „voer-hofstede”, waarschijnlijk dus het erf voor het eerstgenoemde gelegen, voor 30 schellingen; JAN DEDDENZOEN, als zoon van een geestelijke ook aangeduid als JAN HAREN DEDDENZ., moest voor het erf, dat hij pachtte, 1 £ betalen; PETER GHIJSBRECHTSZOEN en een koopman, die enkel onder den naam ARENT voorkomt, hadden „die nywe sluse” (de Wester-sluis?) in pacht voor niet minder dan 4 ponden, 6 schellingen en 8 penningen; terwijl eindelijk zekere EVERAERT HILTERVOET voor „den stempels¹⁾ van der nywer sluse ten Yewaert” slechts 2 schellingen betaalde. In latere rekeningen komt hetzelfde vijftal erven voor; zoo vinden wij in 1369 als bewoners in dezelfde volgorde: WILLAM GHIJSTGINSZOEN, AERNT VAN GOCHEN, GHERIJT WEDIGHE (die dit erf niet meer voor 1 £ doch voor 32 schellingen in pacht had; 't was dus in waarde

¹⁾ De beteekenis van het woord „stempel” is niet duidelijk. Ik ben geneigd te denken aan het bruggehoofd, de plek waar het werktuig stond, waarmede de sluisdeuren werden opgetrokken, van welke machine ook een stempel of stut deel uitmaakte. Doch ik geef deze verklaring gaarne voor beter.

gestegen), „coman” AERNT met MARGRIET coman PETERSDR., en HAN WIT. Van den eerstgenoemde, WILLAM GHIJSTGINSZ. of WILLEM GHSBERTSZ. weten wij iets meer. Zijn vader, GHIZEKIJN WILLAMSOEN had in den strijd tusschen Graaf WILLEM den Vijfde en diens moeder MARGARETA VAN HENEGOUWEN, het eerste bedrijf der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, partij tegen den Graaf gekozen, en waarschijnlijk daardoor zijne goederen zien verbeurd verklaren. Althans, toen hij in 1355 een pardon van WILLEM verwierf, werd hem daarbij weder verleend „alle goed, dat hij had voor de oorlog begon”¹⁾. Vijf jaren later, 30 April 1360, werd hem door den Baljuw van Amstelland verpacht „die hofstede op der eerster sluze mit horen stempels, „die men legghen sal in den Middeldam tot Amstelredamme op die zuytside van der strate, after uut „te jocken ende te betimmeren, ghelike den bueren „op beyden ziden geleghen, behoudelijke der sluze horen „waterganc ende hore viskerie, om viertich scillinghe „Hollansche sjaers, alsoe langhe als die sluze legghen „mach; te betalen deze rente voirscreven alle jare, „t'enden jare na dien daghe dat die sluze ghelegget is”²⁾. Er was alzoo blijkbaar in dien tijd sprake van het verleggen van een der sluzen in den Middeldam, en GHSBERT WILLEMSZ. kreeg het recht om op de nieuwe sluis een erf te pachten. Deze verlegging schijnt echter niet onmiddellijk te zijn gebeurd, want nog in 1383 werd GHSBERT'S ZOON WILLEM door Graaf ALBRECHT, die als Ruwaard van Holland de regeering voor zijn krankzinnig geworden broeder waarnam, bevestigd in het bezit van twee pachtbrieven: de eene brief, „sprekende „van der hofstede van der sluze, dair hij nu ter tijt „op woent ende (die) geleghen is binnen Amstelredamme opten Middeldam, op die zuytzide van der „straten”, was gegeven door den baljuw van Amstelland, WILLEM DIE CUSER, die dit ambt in 1333 had bekleed; de andere brief was de zooeven genoemde van 1360. Hem werd uitdrukkelijk het recht gewaarborgd om, indien men de sluis, waar hij thans woonde, „demde ende volledi, eer die tijt dat men een nuwe „sluze ghemaect ende gheleyt hadde”, de gedempte plek te mogen bewonen tot de nieuwe sluis gereed was³⁾. Vier jaren later, 20 Januari 1387, gaf ALBRECHT „om Gods wille ende om bede willen goeder lude, diere ons voir ghebeden hebben”, aan Heer REIJNER SYMONSZ., „priester van Aemsterdam”, „den kolec van „der sluze mit horen stempels, doergaende⁴⁾ van den

¹⁾ Legger van de Cathuyzers (Archief Burgerweeshuis), fol. 20.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Ibid., fol. 20 v°.

⁴⁾ Bij VAN MIERIS, Charterboek van Holland, III, 456, gaat aan dit woord de onbegrijpelijke vorm „wiset” vooraf; doch dit is, naar de Algemeene Rijks-Archivaris, de heer Jhr. VAN RIEMSDIJK, de vriendelijkheid had mij mede te deelen, eene verkeerde lezing van den uitgever, die in het Register, waaraan hij dit charter ontleende, eenige teekens vond, ontstaan door overdruk van de volgende bladzijde, en daaruit dit woord meende te lezen. In het Archief van het Burgerweeshuis vond ik later een vidimus van den brief, ook met de juiste lezing.

„Aemstel in der Ye, die ghelegghen is in Middeldam, „binnen onser stede van Aemsterdam, daer ZIBRANT „PETER WEDIGHENSZ. ende PETER TASCHMAKER nu ter „tijt op woenen, in deser manieren, alsdat Her REIJNER „voirscreven, zo wanneer dat men dese voirscreven „siuse verleyt, of waer dat men se leyt, daerup wonen, „up tijmmeren of tot zinen oirbaer andersins ghe- „bruken mach, vriliken¹⁾, zonder yetwes daerof te „gheven”. De bedoeling van dit charter zal zijn, dat de pastoor bij eventueele verlegging der sluis, over het hem toegewezen gedeelte kon beschikken. Ik vermoed dat de werkzaamheden aan de sluis al dien tijd door geschillen waren tegenhouden: althans op den 28sten October van hetzelfde jaar 1383 deed ALBRECHT uitspraak in een conflict tusschen de „goede luyden in Amsterlandt, uyt Asichdoem (d. i. Nieuwer-Amstel) en die met hen uytwateren door den sluysen, die legghen in de Middeldam”, eenerzijds, en de „poorters, die wonen op de Middeldam”, ter andere zijde. Het geding liep over de schadevergoeding, die laatstgenoemden moesten ontvangen, wanneer hunne huizen, wegens het verleggen of vernieuwen der sluizen, werden afgebroken, en beide partijen waren eindelijk aan den Ruwaard „gebleven”, dat wil zeggen, hadden de beslissing aan hem overgelaten. De uitspraak luidde dat geen huis hooger zou gelden dan „thien pont goet gelts” en dat de vernieuwing geschieden moest „bij consent ons Heemraets”; terwijl bovendien tevens werd uitgemaakt dat het zeggenschap over het openen en sluiten van de sluizen berustte bij de „mannen van het gerecht” (d. i. Schout en Schepenen), de heemraden en de sluismeesters.²⁾

Na dit besluit zal de verlegging wel zijn geschied, en het schijnt dat de vijf erven op de sluis mede verplaatst zijn. In 1402 ten minste vinden wij ze alle vijf weer genoemd. In dat jaar had ALBRECHT, die sinds 1389 zijn broeder als Graaf was opgevolgd, geld nodig voor zijn oorlog met het machtige huis VAN ARKEL, en nu werd Amsterdam bereid bevonden hem te steunen met een bedrag van 1500 „goede gouden Gentsche nobelen”, tegen een rente van 10 % welke som door de stad verkregen werd, door middel van het verkoopen van lijf- en erfelijke renten. „Ende overmits „dat wij willen dat onse stede wail betailt ende voldaan „worde, sonder eenigen schade ofte hinder dairomme „te liden”, zoo verklaarde de Graaf, dat hij als waar-

borg haar een aantal grafelijke domeinen „bewijzen ende in handen setten” wilde. Daaronder komen ook voor de bedoelde vijf erven, die thans aangeduid zijn als „LUDEMAN JANSZOONS hofstede, WILLEM GLJSKINSZOONS „hofstede, GRIETE COMAN PIETERS hofstede, JAN WILLEMS- „zoons des barbiers hofstede, ende die stempels”¹⁾. Zeven jaren later, in 1409, gaf de stad al de haar toegekende domeinen aan ALBRECHT's opvolger, Graaf WILLEM den Zesde, terug, en verkreeg ter aflossing van de schuld een aantal privilegiën, waaronder het vischrecht in de sluizen²⁾. De vijf erven werden daarop in het volgend jaar door den Graaf alweder verpand, en wel aan Jonkvrouwe ALIDE VAN HONTHUYSEN „hoir leven lang durende”; zij worden daarbij op dezelfde wijze aangeduid: alleen vernemen wij nog dat er op het erf van LUDEMAN JANSZON een molen stond, terwijl de „stempels” nader worden omschreven als „JANS DIE LANGEN stempels”³⁾. Uit deze manier van aanduiding blijkt weder hoe een erf menigmaal naar een vroegeren pachter genoemd bleef, want WILLEM GLJBERTSZ., die èn in 1402 èn in 1410 voorkomt, had van zijne rechten afstand gedaan. Reeds in 1393 hadden hij en zijne vrouw, LIZEBETT DIRCK HANNETGLJNSZOENSDR., aan de Karthuizers, die sinds enkele jaren buiten de Haarlemmerpoort het klooster Sint-Andries ter zaliger havene gesticht hadden, afgestaan, onder meer, $\frac{1}{3}$ van hun huis op den Middeldam, „tusschen DIRCK MOERSIEL en GHIZE GHERIJTSZ”, toen ter tijd bewoond door HEIN NOIRT, die later als Schout een man van gewicht in de Amstelstad zou zijn. Na den dood van zijne echtgenoot ging WILLEM GLJBERTSZ. zelf in het klooster en schonk, 22 Januari 1401, „alle alzulke huzinghe, erve, pachte ende renten, als hij binnen Amsterdam (had)”, aan de Karthuizers; enkele dagen later bepaalde hij echter dat van de goederen, die hij en zekere PIETER DIRCKSZ. gezamenlijk bezaten, de Karthuizers en de Reguliere Canonissen van Sint-Marienvelde, ieder de helft zouden ontvangen. Hiertoe behoorde ook het huis op den Middeldam, „alrenaist GHIZE GHERIJTSZOENS erf”.⁴⁾ Ook pastoor REYNER SYMONSZ. schonk in hetzelfde jaar zijne rechten op de „kolck van der sluze mit horen stempels” aan de Karthuizers.⁵⁾ Later kom ik nog even op deze erven terug.

¹⁾ WAGENAAR, Amsterdam, I, 162.

²⁾ Handvesten van Amsterdam, I, 15.

³⁾ VAN MIERIS, Charterboek, IV, 155.

⁴⁾ Legger van de Cathuysers, fol. 18 v°.

⁵⁾ Ibid., fol. 19. Hiervan bestaat een vidimus van 5 Januari 1546.

GEMENGDE BERICHTEN

Eene Staatscommissie voor de kalkzandsteen. De Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, heeft een Staatscommissie ingesteld met opdracht een onderzoek in te stellen betreffende de hier te lande vervaardigde kalkzandsteen en voorts om er

zich over uit te spreken voor welke toepassingen het materiaal wel en voor welke het niet geschikt is.

De Minister heeft zich gewend tot verschillende Maatschappijen en Vereenigen met verzoek een vertegenwoordiger voor die Commissie aan te wijzen.

Het zal zeker menigeen verbazen dat het Hoofdbestuur van de Mij. van Nijverheid heeft voorgedragen een kalkzandsteenfabrikant. Het lag o. i. meer voor de hand om eene commissie als deze te doen bestaan uit volkomen neutrale technici.

Middelbaar Technisch Onderwijs De Bond van Technici zond een adres aan den Minister van Binnenlandsche Zaken waarin te kennen werd gegeven dat de richting, welke de

Minister aan het M. T. O. meent te moeten geven, geen onverdeelde instemming geniet.

Het voornemen, om het Bestuur van de Kweekschool voor Machinisten in staat te stellen deze inrichting tot eene M. T. S. uit te breiden, kan slechts dan bij den Bond toejuicing vinden, wanneer de eischen van toelating tot die inrichting niet hoofdzakelijk, doch uitsluitend gebaseerd zullen zijn op eene louter schoolse vooropleiding en daarnaast tevens worde overgegaan tot de oprichting eener school, waaraan praktisch onderwijs vooraf gaat.

Om het nut dezer school over zoo ruim mogelijken kring te verspreiden, zou het z. i. tevens noodig zijn hare leerkrachten mede dienstbaar te maken aan het Correspondentie-onderwijs, waarvan tot adressants leedwezen in de toelichting tot de Staatsbegroting niets is vermeld.

De bond verzoekt eerbiedig doch met nadruk het daarheen te willen leiden, dat van Staatswege eene eerste Middelbare Technische School worde opgericht, waartoe alleen zij zullen worden toegelaten, die vooraf in de praktijk van hun vak zijn werkzaam geweest.

De restauratie der Hohkönigsburg bij Schlettstadt in den Elzas, volgens de plannen van BODO EBHARDT, en onder bijzondere belangstelling van den Keizer, heeft van den aanvang af op tegenstand gestooten. In „De Bouwwereld” 1902, blz. 187, kan men dienaangaande nadere bijzonderheden aantreffen.

Nu is onlangs een oude prent gevonden uit ± 1530, welke een eeuw ouder is dan de vroegste tot nog toe bekende afbeelding.

En uit die prent blijkt duidelijk dat de wijze waarop EBHARDT den grooten toren en het zuidelijk deel van het kasteel restaureert, volkomen fantasiewerk is. En dit waren juist de questieuze punten.

Handel in bouwmaterialen in Mexico. Consul-Generaal KOSIDOWSKI, te Mexico, deelt het volgende mede:

Over het algemeen worden in Mexico nog volgens de oude Spaansche manier huizen met platte daken gebouwd. Voor de bedekking van de weinige schuine daken werd vroeger zink gebezigd; eerst in den laatsten tijd begint men ook dakpannen daarvoor te gebruiken. Gevraagd worden vooral: roode, niet verglaasde dakpannen (deze komen meest uit Engeland), groen verglaasde dakpannen (uit de Vereenigde Staten) en grijze leien, zoowel vierkante, als langwerpige en ronde (eveneens uit de Vereenigde Staten). De verpakking geschiedt in kratten.

Vermelding verdient, dat cementplaten voor dakbedekking in Mexico niet gebruikt worden, daar deze geen lucht doorlaten en het houtwerk, dat zich daaronder bevindt, dientengevolge zou gaan rotten.

Van de andere bouwmaterialen kunnen nog genoemd worden: tegels, ventilators voor daken, aarden buizen voor waterafvoer, benevens ovens van vuurvaste aarde.

Importhuizen schijnen voor deze artikelen niet te bestaan, daar de huiseigenaars en bouwondernemers hun bestellingen rechtstreeks doen. („Handelsberichten”.)

Eene mislukte gift. De Eliaskerk te Kopenhagen kreeg van den Directeur van de Scala, een groot specialiteitentheater aldaar, eene gift van 4000 kronen, met verzoek daarvoor twee geschilderde glazen te laten maken. Toen hieraan geene behoefte bestond, werd het geld bestemd voor een altaar.

Nauwelijks echter was het bij het kerkbestuur bekend wie het geld gegeven had of het moest weer teruggegeven worden.

De „Frankfurter Zeitung”, het geval vermeldende, vraagt of men nu ook niet konsekvent moet zijn en de Christuskerk te Kopenhagen afbreken gaat. Deze immers is het cadeau van een bierbrouwer en bier-geld is wel niet beter dan café-chantant-geld.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architectura Nr. 42. I. GOSSCHALK. Vermelding van het overlijden van dezen bouwmeester. (Zie blz. 336.)

Een crematorium voor Nederland. Afbeelding en beschrijving van het te bouwen crematorium op de begraafplaats „Westerveld” bij Velsen, door den arch. MARIUS A. POEL.

Het technisch onderwijs. De regeeringsplannen voor de Middelbare Technische School. Overdruk uit het „Algemeen Handelsblad”.

Verslag der 1229ste gewone vergadering van A. et A., gehouden op 9 Oct. De heer ANDRAU hield in deze vergadering eene lezing over diverse reproductiemiddelen.

Geen zandsteen meer? Overname van een ingezonden artikel in het „Alg. Handelsblad” van den Adj. Inspecteur van den Arbeid, den heer ZAALBERG.

Salaris-regeling voor opzichters en teekenaars. Inhoudende eene circulaire, verzonden door den Algem. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond.

TECHNISCH GEDEELTE. Wateraanleg met reservoirleidingen in gebouwen.

Bepalingen voor de uitvoering van ijzerbetonconstructies in Pruisen.

Bouwkundig Weekblad Nr. 42. ISAAC GOSSCHALK. Mededeeling van het overlijden van dien bouwmeester, met portret, en vermelding der voornaamste door hem uitgevoerde bouwwerken. (Zie blz. 336.)

Middelbare Technische School. Memorie van toelichting van den Minister van Binnenlandsche Zaken, ten opzichte van de inrichting dezer school.

De Opmerker Nr. 42. I. GOSSCHALK, door A. W. WEISSMAN en de Redactie. Mededeelingen der uitgevoerde werken van wijlen dezen bouwmeester met portret. (Zie blz. 336.)

Middelbaar Technisch Onderwijs. Toelichting op het wetsontwerp in zake dit onderwijs door den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Beter laat dan nooit. Naar aanleiding van het ingezonden stuk van den heer VICTOR DE STUERS over het verkeerde van het frijnen van oude gevels, met name van die van de bibliotheek te Middelburg, juicht de schrijver het toe, dat de heer DE STUERS daarvoor een lans breekt, doch bejammert het tevens dat de schrijver niet vroeger aan zijn zucht tot restaureeren paal en perk heeft gesteld.

Algemeene Nederl. Opzichters en Teekenaarsbond. Vermelding van de kennisgeving van dezen Bond over de salaris- en vacantie-regeling.

Prijsvragen. Programma der prijsvraag van een boekomslag voor de „Berliner Architecturwelt”, uitgeschreven door de firma E. WASMUTH te Berlijn.

Prijsvraag voor een omslag voor het plaatwerk „De Architect”. Rapport der Jury. De redactie van A. et A. vindt het jammer dat er slechts 2 antwoorden op deze prijsvraag inkwamen en vraagt of de lust er uitgaat bij de jongeren om aan dergelijke prijsvragen mede te doen.

De Rechtspositie der onderaannemers. Slot van het rapport van den advocaat Mr. GOSELING te dezer zake opgemaakt voor het Nationaal Congres voor de Ambachtsnijverheid. (Zie het uittreksel op blz. 302.)

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

De prijsvraag voor eene Universiteit te Sofia

heeft geleid tot een groot succes voor de Fransche bouwmeesters. De 1e prijs werd verkregen door den heer BRÉASSON, architect der Staatsdomeinen te Parijs.

De 2e prijs verwierven de H.H. GARCIN, (arch. diplomé par le gouvernement) en BIZOT te Genève.

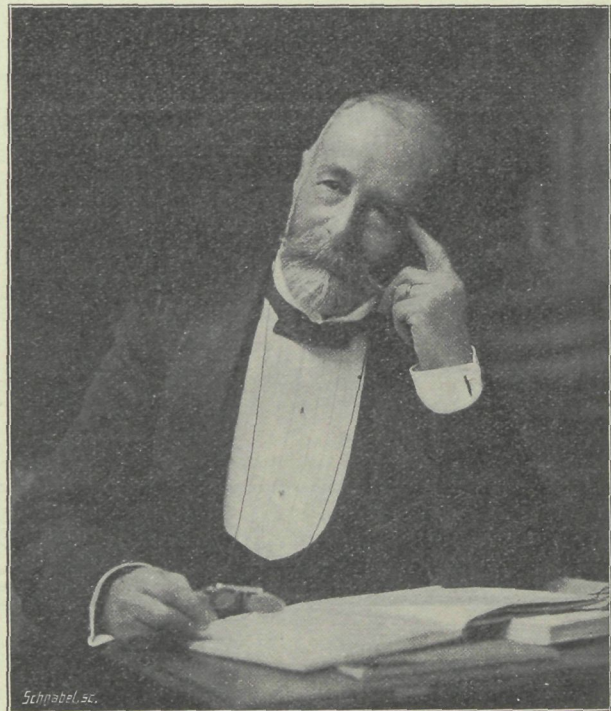
De 3e prijs eindelijk verkreeg de heer LE GRAND, architect te Parijs.

PERSONALIA

RODEN (Dr.). Tot gemeente-architect is benoemd den heer J. BOSCHMA te Witmarsum.

ISAAC GOSSCHALK. †

(Zie de necrologie op blz. 306.)

Schnabel, sc.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN
KEIZERSGRACHT 559 + + + +

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
HEERENGRACHT · 281

Zesde Jaargang. No. 44.

30 October 1907.

DE WAARDE VAN KALKZANDSTEEN

(Vervolg.)

Oij doen hier nu volgen een overzicht van het Rapport zelve. Het Bestuur der Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten gaf daarbij eene serie aantekeningen, die wij tevens citeeren. Wij merken hierbij nogmaals op, ten einde misverstand te voorkomen, dat het volgende is een objectief overzicht van hetgeen Rapport en Aanteekeningen mededeelen.

Het Rapport dan is de gezamenlijke arbeid der heeren A. W. WEISSMAN en Prof. J. A. VAN DER KLOES. Zij konden echter, 'tzij aanstonds gezegd, niet komen tot een gemeenschappelijke konklusie. De heer WEISSMAN verzamelde in Berlijn gegevens betreffende de fabricatie en toepassing van kalkzandsteen in Duitschland, naar welk land onze kalkzandsteenindustrie pleegt te verwijzen. Prof. VAN DER KLOES belastte zich met het onderzoek in Nederland.

In 1880 heeft Dr. MICHAELIS te Berlijn voor het eerst steenen gemaakt, door kalk en zand, in bepaalde verhoudingen, gedurende zekeren tijd aan stoomdruk bloot te stellen. Die steenen werden kalkzandsteenen genoemd.

Op het oogenblik bestaan in Duitschland ruim 200 fabrieken, die per jaar ongeveer 800 millioen kalkzandsteenen maken. Deze getallen, ofschoon niet onaanzienlijk, worden toch verre overtroffen door die der Deutsche steenbakkerijen, waarvan er 11000 aanwezig zijn, welke per jaar 35 milliard steenen voortbrengen.

Van de Deutsche fabrikanten, die kalkzandsteenen maken, vindt men er 170 in Pruisen en 45 in de omstreken van Berlijn, in welke stad thans per jaar bijna 400 millioen kalkzandsteenen aan de markt komen.

Deze cijfers toonen, vooral in verband met de toename der baksteenproduktie genoegzaam aan, van hoe weinig beteekenis de deutsche kalkzandsteenfabrikage feitelijk is, in verhouding tot de baksteenindustrie.

Berlijn verbruikt bijna de helft der vervaardigde kalkzandsteenen. De daar heerschende enorme bouwwoede, die niet in de meest bevoegde handen berust, verklaart voor een deel dat kalkzandsteenverbruik. In het geheele overige Duitschland worden niet meer dan 400 millioen kalkzandsteenen gebruikt.

Dit lage cijfersprekt boekdeelen. Het bewijst met hoe groote terughoudendheid in Duitschland, dat de kalkzandsteenfabrikanten als hun eldorado plegen voor te stellen, hun fabrikaat wordt bejegend.

Het rapport van den heer W. doet vervolgens uitkomen aan hoevele en nauwluisterende kondities voldaan moet worden, willen de fabrikanten althans eenige waarborg hebben voor de deugdelijkheid van hun produkt. Die kondities zijn o.i. belangrijk genoeg om ze hier te vermelden.

Het systeem, door Dr. MICHAELIS uitgedacht, berust op het blootstellen van uit zand en kalk gevormde steenen aan stoomhitte. Om iederen zandkorrel vormt zich dan kiezelzure kalk, die als bindmiddel dient.

Wanneer tien gewichtsdeelen zand met één deel kalk worden vermengd en men daaraan zooveel water toevoegt, dat uit de massa steenen kunnen gemaakt worden, dan zijn die steenen reeds voor het metselen geschikt, als zij gedurende acht uren onder een stoomdruk van acht atmosferen geweest zijn.

Wat betreft de eischen, waaraan zand en kalk moeten voldoen, om er goede kalkzandsteenen uit te kunnen vervaardigen, heeft Dr. R. SELDIS te Berlijn onderzoekingen gedaan. Hij is van oordeel, dat slechts zeer vette kalk, dus die 90 procent calcium-oxyde bevat, voor het maken van aan alle eischen voldoende kalkzandsteenen geschikt is. Ook heeft hij gevonden, dat in één zelfde soort van kalk de daarin aanwezige hoeveelheid calcium-oxyde tusschen 90 procent en 65 procent kan afwisselen. Daarom acht hij het noodig, dat de fabrikanten er zich voortdurend van vergewissen, of het vereischte gehalte wel aanwezig is.

Volgens Dr. SELDIS moet het zand vrij zijn van

alle bijmengselen en mogen de korrels niet grooter wezen dan 2 mM. Van belang is het, dat het zand minstens 5 procent oplosbaar kiezelzuur bevat.

Eindelijk verlangt deze deskundige nog, dat slechts zacht water voor het maken van kalkzandsteen zal worden gebruikt.

Zullen de steenen van goede hoedanigheid wezen, dan moet de kalk zoo volkomen mogelijk gebluscht zijn, dienen kalk en zand zeer gelijkmatig gemengd te worden, en is een goede pers noodzakelijk.

Wordt de kalk niet volkomen gebluscht, dan vindt na-blussching plaats, die op den samenhang der steenen een ongunstigen invloed heeft. Door de Deutsche fabrieken wordt de kalk in gesloten trommels, onder voortdurend omroeren en onder stoomdruk, gebluscht. De trommels worden met een zekere hoeveelheid kalk en water gevuld, dan gesloten en, terwijl er stoom in wordt toegelaten, rondgedraaid. Dit machinale draaien bewerkt een voortdurend omroeren van de massa.

Ook het mengen van zand en kalk moet met de meeste zorg plaats vinden.

Uit dit alles blijkt, dat de hoedanigheid van kalkzandsteen geheel afhangt van de meerdere of mindere zorg, aan de vervaardiging besteed. Het was deze onzekerheid, die in Duitschland tot dusver als het grootste bezwaar tegen de toepassing van de kalkzandsteen gold.

De eischen, die in Duitschland aan goede kalkzandsteen gesteld worden, zijn de volgende: De steenen moeten volkomen rechthoekig en kantig zijn en als afmetingen 0.25 M. bij 0.12 M. bij 0.065 M. hebben. Men moet de steenen gemakkelijk kunnen behakken en zij mogen dus niet, als men ze met sabel en hamer bewerkt, in kleine stukken springen. Bij het tegen elkander slaan moeten de steenen helder klinken en van de op een werk aangevoerde partij mag niet meer dan 5 procent beschadiging vertoonen. Als de steenen zijn doorgeslagen, moet de breuk een volkomen gelijkmatige samenstelling bezitten. De steenen moeten minstens 10 en hoogstens 14 procent van hun gewicht water kunnen opnemen. Iedere steen mag niet meer dan 3.50 K.G. wegen. Eindelijk moeten twee op elkander gemetselde halve steenen een druk van 150 K.G. per cm^2 . kunnen doorstaan.

De eisch van 150 K.G. wordt te Berlijn vanwege de bouwpolitie gesteld. De Vereeniging van Deutsche Kalkzandsteenfabrikanten stelt als minimum-eisch aan het fabrikaat harer leden 140 K.G. Bij een onderzoek van 34 kalkzandsteensoorten te Berlijn bleven er echter 13 beneden dat cijfer, zelfs bezweken er reeds bij 73 en 89 K.G. (Wij zullen later zien dat te Amsterdam aan het Proefstation KONING & BIENFAIT 30 % der monsters onvoldoende bevonden werd. Red. „Bww.”)

De heer W. deelt alsnu mede hoe eenige Berlijnsche autoriteiten over de kalkzandsteen dachten.

Baurat GRASSMANN gaf als zijn persoonlijke meening te kennen, dat op grond der uitkomsten van het onderzoek aan

het proefstation te Grosz-Lichtervelde het gebruiken van kalkzandsteen, mits aan zekere eischen voldaan werd, door het „Polizei-Praesidium” voor bepaalde doeleinden zou worden toegestaan.

De meening van de Directie der Openbare Werken van de stad Berlijn, werd bij monde van Baurat BOEHM gegeven. Slechts ééns, toen de gebakken steenen door bijzondere omstandigheden schaarsch waren, heeft zijn tak van dienst kalkzandsteen gebruikt. De proef is niet voortgezet, omdat de prijzen van gebakken steenen en goede kalkzandsteen te Berlijn weinig verschillen.

Voor gevelsteen achtte Baurat BOEHM het materiaal niet geschikt, daar de steenen onooglijk worden als zij aan regen zijn blootgesteld en de te Berlijn gebruikelijke pleisterspecie er niet altijd goed op houdt.

Baurat BOEHM meende voorts dat de kalkzandsteen slechts in zooverre een toekomst zou hebben als zij dient om een mogelijk tekort van baksteen aan te vullen.

Het Rapport staat nu nog stil bij de produktiekosten van kalkzandsteen in Duitschland, en wijst er op hoe de vuurbestendigheid kleiner is dan die van baksteen, blijkens mededeeling van het Kon. proefstation te Grosz-Lichtervelde. De konklusie is dat men te Berlijn bij gebreke van goede en goedkope baksteen ook wel kalkzandsteen, mits van uitstekende kwaliteit en slechts voor bepaalde doeleinden gebruikt.

Vreesden de Deutsche steenbakkers aanvankelijk, dat de nieuwe bouwstof voor hun product een gevaarlijke mededingster zou wezen — een vrees waarvoor, toen een slecht fabrikaat tegen lage prijzen door de kalkzandsteenfabrikanten tegenover de gebakken steen werd gesteld, ongetwijfeld reden bestond — sinds zijn zij tot andere gedachten gekomen, daar zij weten, dat zij, dank zij de bouwpolitie, slechts met inderdaad goede kalkzandsteen, die niet voor zeer lage prijzen verkocht kunnen worden, behoeven te concurreren.

Vervolgens komt Prof. VAN DER KLOES aan het woord met zijn onderzoek in Nederland. Dit deel van het Rapport gaf de Ver. van Ned. Baksteenfabr. aanleiding tot de navolgende noot:

Tot ons leedwezen zullen wij in de kantteekeningen, welke wij bij dit deel van het rapport geven, meermalen moeten doen uitkomen, dat het niet staat op de door ons verwachte praktisch-wetenschappelijke hoogte. Het rapport behelst ongetwijfeld verschillende wetenswaardige gegevens, maar aan den anderen kant ook vele, die aan ernstige bedenkingen onderhevig zijn. Het bevat vaagheden en resultaten van twijfelachtige waarde, zonder dat eene duidelijke konklusie wordt getrokken, en, vooral, zonder dat het onderwerp van de praktische zijde is bekeken, of eenige praktische welomlijnde konklusie getrokken werd, 'tzij in het rapport, 'tzij in de bijbehorende nota.

Bovendien protesteert de Vereeniging tegen de ge-

deeltelijke publicatie (die inmiddels in „De Bouww.” heeft plaats gehad, 1907, blz. 185, 196 en 201, verg. ook blz. 220) van een deel van het onderzoek, en wel omdat de uitkomsten waartoe Prof. VAN DER KLOES komt tot uiterst scheeve resultaten ten nadeele van den baksteen leiden, indien ze niet voor den niet-argwanenden of oppervlakkigen lezer worden toegelicht.

Prof. V. D. K. begint met eenige mededeelingen betreffende de fabricatie en de grondstoffen, die in de Nederlandsche fabrieken worden gebruikt.

Bij die mededeelingen zijn er ook eenige betreffende de mogelijkheid van na-harding van kalkzandsteen, als men deze na vervaardiging opnieuw nat maakt en aan stoomdruk onderwerpt. Dit procédé kan echter wegens de daaraan verbonden kosten niet in het groot worden toegepast.

Eene aantekening wijst er op hoe sterke persing bij het vormen een ander middel is, om de drukvastheid te verhoogen. In de Inleiding werd echter reeds betoogd hoe eene aldus verkregen hardheid geene konklusies wettigt met betrekking tot de bestendigheid van den steen tegen vorst en vocht.

Een ander verschijnsel is dat de kalkzandsteen na verloop van tijd vanzelf harder wordt, en dit verschijnsel is ook, en in sterke mate, waargenomen bij de proeven van Prof. VAN DER KLOES. (Volgens de

laatste opvattingen wordt echter, blijkens de discussie in de vergadering der Afdeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, deze laatstbedoelde na-verharding beschouwd als een gebrek en nadeel, wijl zij er op zou wijzen dat het chemische procédé der kalkzandsteenfabricatie nog niet voltooid was. Red. „Bouww.”)

Merkwaardig was dat Prof. v. D. K. bevond dat na 9 maanden de vastheid van enkele monsters weer verminderde, na eerst te zijn toegenomen.

Te meer wordt de aandacht gevestigd op de mogelijkheid van na-harding, wijl het resultaat van eene serie proeven met monsters, die eenige weken nadat ze getrokken waren in het laboratorium van Prof. V. D. K. aankwamen, zóó hooge vastheidscijfers gaven, dat het vermoeden rees of niet bijzondere invloeden in het spel waren. De rapporteur stelde zich dan ook de vraag: „Waren er na het merken der steenen bijzondere kunstmiddelen aangewend om de vastheid te verhoogen?” en hijzelf acht de serie proeven met deze monsters genomen, van twijfelachtige waarde.

Andere proeven werden dus noodig geacht. Geheele reeksen werden genomen. Het bestek van dit overzicht gedooft natuurlijk niet uitvoerig melding te maken van alle uitkomsten. Zij zullen hier mitsdien slechts worden samengevat. (Wordt vervolgd.)

DR. JOH. C. BREEN. DE DAM TE AMSTERDAM. III

DE DAM IN DE MIDDELEEUWEN (II)

Behalve de huizen, die reeds vroeg op de Damsluizen waren gebouwd, was aldaar ook de vischmarkt te vinden, die op deze historische plek tot den jare 1841 gevestigd is gebleven. Waarschijnlijk was zij er al in de 14e eeuw, doch bij gebrek aan officiële bescheiden is dienaangaande niets met zekerheid te zeggen. Eene keur, die helaas geen datum heeft, doch in elk geval van vóór 1413 dagteekent, verbiedt „corve” te leggen in de „slusen van den Middeldamme”, wat op de nabijheid van de vischmarkt wijst, en bepaalt tevens dat niemand „vloeten”, vischmanden, op andere plaatsen mag zetten dan in de „Vischsteghe” (behalve op de vischbanken voor zijn huis)¹⁾. De vischmarkt was eene vierkante ruimte, waarin vischbanken waren geplaatst, die door de stad werden verhuurd; het noordelijke gedeelte was bestemd voor zee-, het zuidelijke voor rivierisch; „Sint Pieters huysken” stond in het midden der beide afdelingen. In 1493 en 1495 waren keuren noodig om de scheiding uitdrukkelijk te handhaven²⁾.

Aan de „Plaetse”, het marktveld ten Westen van den Middeldam, verrezen, gelijk bijna van zelf spreekt, openbare gebouwen. Uit de Kalverstraat komend, ging men links de Gasthuissteeg voorbij, en deze naam duidt reeds aan, waartoe het gesticht diende, dat zich op den noordelijken hoek van dit straatje verhief.

¹⁾ BREEN, Rechtsbronnen der stad Amsterdam, blz. 25.

²⁾ Ibid., blz. 283, 310.

’t Was het Sint-Elisabeths of Heilige-Geest-Gasthuis, later, toen er nog vijf andere dergelijke stichtingen waren ontstaan, ook aangeduid als het Oude Gasthuis. Op de vraag naar het stichtingsjaar moeten wij het antwoord nog steeds schuldig blijven; in 1361 bestond het. Het diende niet enkel voor arme zieken en vreemdelingen, doch ook voor proveniers. Er was eene kapel aan verbonden, die nog bleef bestaan toen het gebouw aan zijne oorspronkelijke bestemming onttrokken en met het Stadhuis vereenigd werd. In het laatst der 15e eeuw werd namelijk het Sint Elisabeths-Gasthuis met dat van Sint Pieter in de Nes tot ééne stichting samengesmolten, en de daardoor vrijgekome localiteit bij het Stadhuis getrokken. Het juiste jaartal is alweer niet op te geven, doch in Augustus 1492 was het belastingkantoor voor den 50sten penning „int Oude Gasthuys”, waaruit mag worden afgeleid dat het gebouw toen was ontruimd¹⁾.

Zoo komen wij van zelf tot de bespreking van het tweede openbare gebouw, dat reeds in de Middeleeuwen aan de Plaetse stond: het Stadhuis. Ook de geschiedenis daarvan verliest zich „in den nacht der eeuwen”. Natuurlijk moet Amsterdam, sinds het een stad was, ook een Stadhuis hebben gehad; doch waar heeft het oudste Raadhuis gestaan? Ook reeds aan de Plaetse, en niet, zooals wel eens is beweerd, in de Warmoesstraat? Wij moeten eenvoudig belijden dat wij er niets van weten. Uit het feit dat in de Grafelijkheids-

¹⁾ BREEN, Rechtsbronnen der stad Amsterdam, blz. 274.

rekeningen van 1368 en 1369 het erf van GHERIJT WEDIGHE, op de Damsluis, aangeduid wordt met de bijvoeging „onder die clocke”, heeft TER GOUW afgeleid dat de stadsregering toen aldaar tijdelijk haren zetel had opgeslagen en er „der stede klok”, waarmede de bevolking, als het noodig was, werd samengeroepen, had opgehangen. Hij vermoedt dat men dus in die jaren bezig was een nieuw Stadhuis te stichten, en dat de magistraat zijn toevlucht had moeten nemen in een gewoon huis, omdat het oude Raadhuis of verbrand was, of ten behoeve van het nieuwe moest worden afgebroken. 't Is vernuftig gevonden en inderdaad niet onwaarschijnlijk; doch historisch vast staat het niet ¹⁾.

Dat het Stadhuis in elk geval in 1418 aan de Plaetse stond is door COMMELIN, en, op diens voorbeeld, ook door WAGENAAR en TER GOUW, afgeleid uit een koopbrief van den 28sten Januari van dat jaar, waarbij de Amsterdamsche Regeering een erf kocht van JAN BETTE WALICHSZOEN, „gelegen aen die plaetse, daer „naestbij is gelegen COPPEN JANZOEN, aen die eene „zijde, ende der Stede huys ende erve, dat KATRIJN „MATHJSEN HEYNGENSZOENS weduwe plagh tho te „behoren, an die ander zijde” ²⁾. De nakomelingen van den verkoper bezaten in COMMELIN's tijd dit stuk nog, terwijl er in hunne familie eene overlevering bestond, als zou op de bedoelde plek de Vierschaar zijn gesticht. Dit alles kan zeer goed waar zijn, doch op zichzelf bewijst de koopbrief niets. De voorbeelden liggen voor het grijpen, dat met de woorden „der stede huys ende erve” eenvoudig wordt gezegd dat een of ander huis aan de stad in eigendom toekwam. De bijvoeging dat het erf vroeger aan de weduwe van MATTHJIS HENDRIKSZ. had behoord, wijst er op dat het zeker nog niet zoo heel lang geleden door de stad was gekocht, en het komt mij voor dat deze aanduiding volkomen overbodig zou geweest zijn, als werkelijk het Stadhuis bedoeld was. TER GOUW legt den koopbrief zoo uit, dat er sprake zou zijn van een erf, dat aan het Stadhuis grensde en aan een daarachter gelegen erf, dat door de stad van de genoemde weduwe was gekocht, doch dan zou er moeten staan „der stede huys ende dat erve van KATRIJN”, enz. Het komt mij voor dat hier sprake is niet van het Stadhuis, maar enkel van een aan de stad toekomend huis. Ik wil hiermede volstrekt niet ontkennen dat het Raadhuis reeds in dien tijd aan de Plaetse kan gestaan hebben; het voornaamste stadsplein was er de aangewezen plek voor. Doch het door COMMELIN bewaarde stuk is geen stringent bewijs.

Den 23sten April 1421 trof Amsterdam een zware ramp: meer dan een derde deel der stad werd door brand vernield, en tot de in de asch gelegde gebouwen behoorden, behalve de Nieuwe Kerk en de Nieuwe Zijdskapel, ook het St. Elisabeths-gasthuis en het Stadhuis. Doch de schade werd spoedig weder hersteld. Dat het herbouwde Stadhuis aan de Plaetse stond, blijkt uit een pachtbrief van den 2den September

¹⁾ TER GOUW, Geschiedenis van Amsterdam, II. 48 en verv.

²⁾ COMMELIN, Beschrijving van Amsterdam, I, 254.

1424, waarin gesproken wordt van een erf, „gelegen „an der Plaetse, bi der Stede huus, tusschen „der stede erve an d'een zijde ende CLAMEYNSE JAN „BETTEN Weduwen erve, uptie andere zijde, streckende „van de straet tot aen het erf, waer DIRC HEYNTGENS- „ZOENS schuer op plecht te staen”. In een vier jaren jongeren brief, van October 1428, is sprake van een erf, lang 24 voeten, „langes Stickersstege, bi der „Plaetse, up 't Westeynde van CLAES CLAESZ. grote „huys plaets te wesen, tusschen CLAMEYNSE JAN BETTEN „WALICHSZ. Weduwen erve an die Noirtzijde ende „Stickersstege upti Zuutside”. Beide brieven zijn gegeven ten behoeve van AELBRECHT COEP HEYNRICKSZ., en schijnen hetzelfde erf te gelden. Uit de veranderde opgave der belending aan de Zuidzijde, zou dan mogen worden afgeleid dat tusschen 1424 en 1428 ten noorden van het Stadhuis een straatje was gerooid, „Stickersstege”, de latere Vogelsteeg.

Ook het nieuwe Stadhuis zou niet lang ongedeerd blijven. Den 23sten Mei 1452 ging Amsterdam weer in vlammen op; drie vierde der stad werd verwoest, en onder de verbrande of althans beschadigde gebouwen telde men opnieuw het Raadhuis. Zooals dit daarna werd herbouwd, is het nog te zien op de plattegronden van CORNELIS ANTHONISZON. Het bestond op het einde der 15e eeuw uit drie of, zoo men den toren medetelt, uit vier gedeelten. Het noordelijkste gebouw was het oudste; de voet daarvan was van witten gehouwen steen, het overige van gebakken steen opgemetseld. Op de eerste verdieping vond men eene ruime zaal, uit wier vensters alle afkondigingen werden gedaan, die „van de puye” moesten geschieden. Beneden was de stadsgevangenis, „de boeien”. Op den hoek zag men de kaak, waarop de veroordeelden werden te pronk gezet.

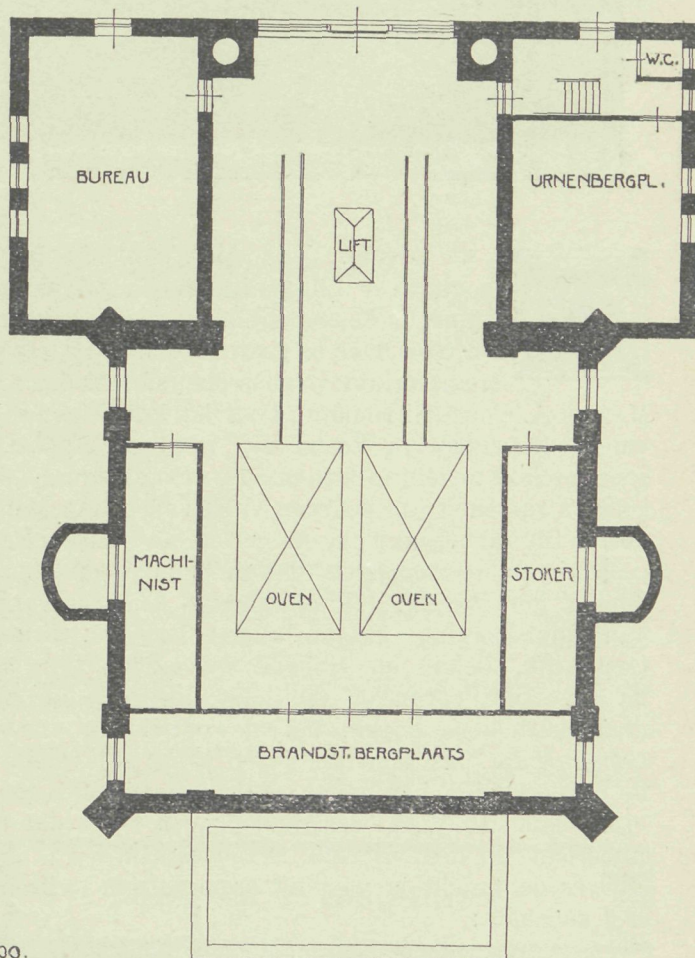
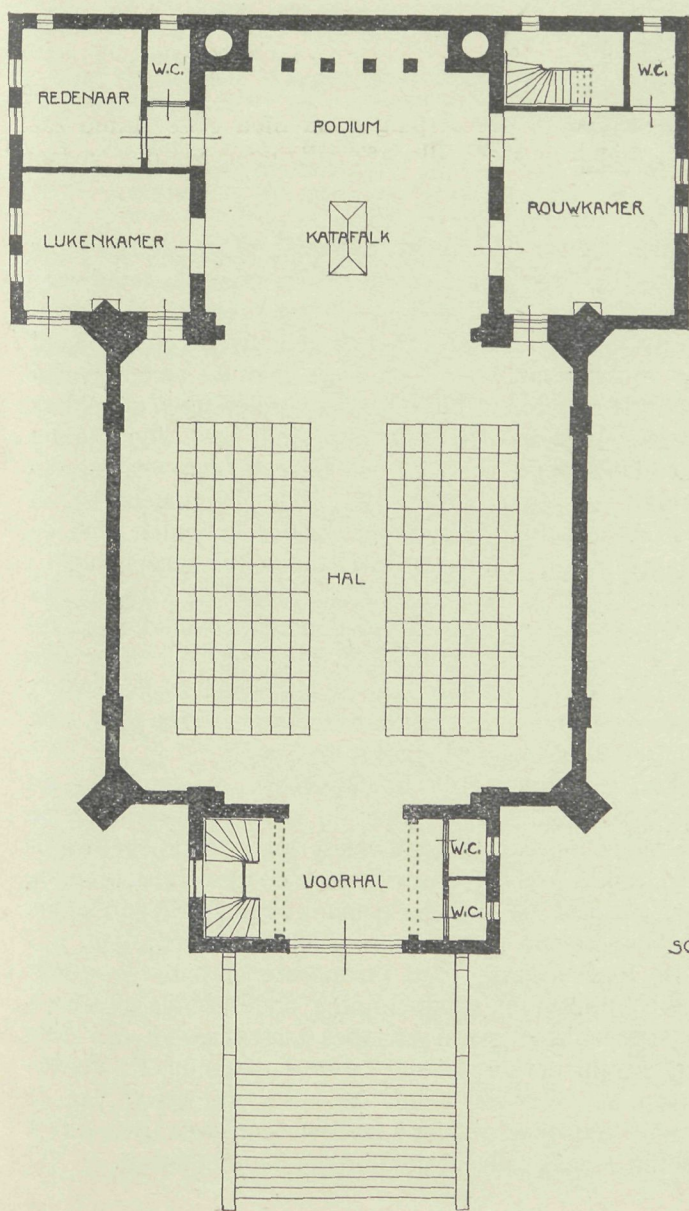
Naast dit oudste gedeelte verhief zich de Vierschaar, het gebouw bestemd voor de zittingen van het gerecht, geheel uit witten gehouwen steen opgetrokken. Het sprong tien voeten buiten de rooilijn vooruit, en was afgesloten door een getralied ijzeren hek, waarboven een viertal eikenhouten beelden geplaatst waren, welke, naar het heette, Graaf WILLEM den Zesde, JACOBA VAN BEIEREN, FILIPS DEN GOEDE en diens gemalin, ISABELLA, voorstelden. Tusschen het oude Stadhuis en deze Vierschaar verhief zich een toren, met spitsen top, waarop als windwijzer het koggeschip prijkte; hij was voorzien van een klokkenspel. In dit „Toerentgen” bevond zich de kamer van Burgemeesteren, de eigenlijke zetel der Regeering.

Ten Zuiden van de Vierschaar eindelijk, weer achteruitspringend, vond men het voormalige Gasthuis met zijn kapel, die ook versierd was met een spits toeloopend torentje. Een groote kamer in dit gedeelte, bestemd voor het houden van vergaderingen, werd in 1501 aangeduid als „die nyewe zale”.

Zoo bestond dus het Amsterdamsche Stadhuis, evenals in onzen tijd, ook in de Middeleeuwen, uit een complex van gebouwen. Slechts anderhalve eeuw, van 1655—1808, heeft de stad op een „ongedeeld” Raadhuis mogen bogen!

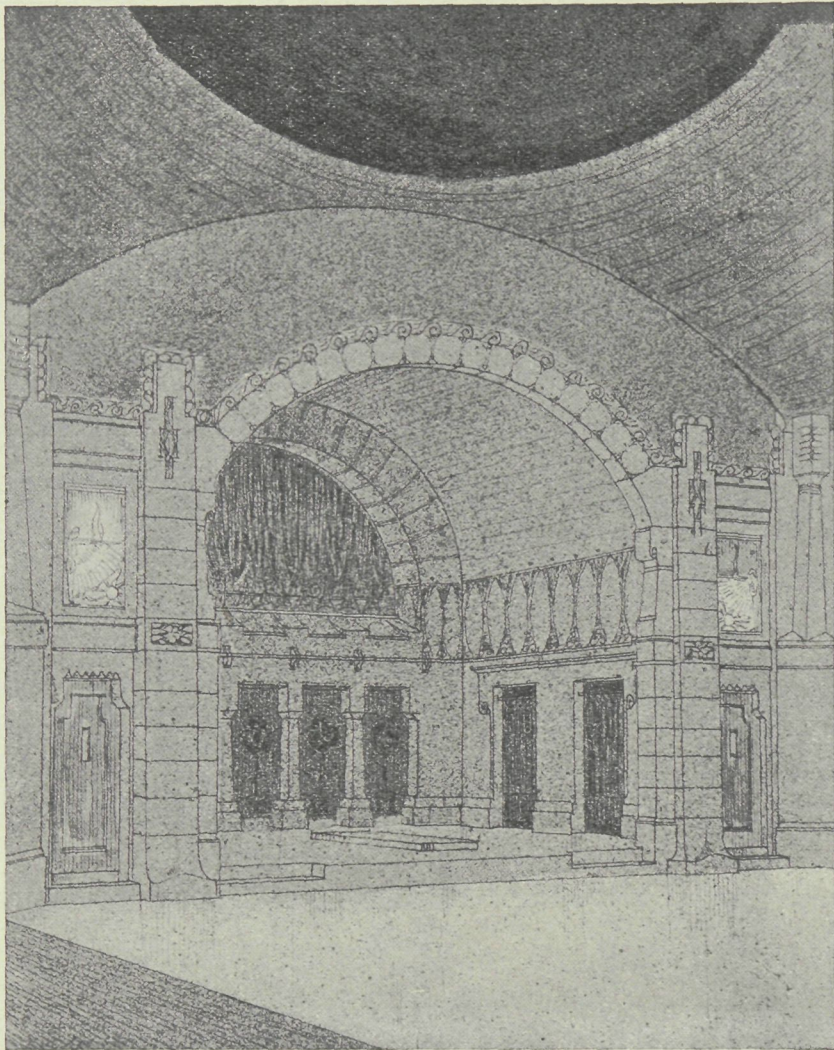

EEN CREMATORIUM VOOR NEDERLAND. MARIUS A. POEL ARCHITECT

SCHAAL 1:200.

In de Algem. Verg. der „Vereeniging voor facultatieve Lijkverbranding”, gehouden te Nijmegen op 28 Sept. l.l. werd bij acclamatie besloten over te gaan tot den bouw van een crematorium volgens plannen van den arch. MARIUS A. POEL (Hilversum). Door den krachtigen steun van het Bestuur van „Westerveld” werd voor dit doel een zeer geschikt terrein op deze wonder-mooie begraafplaats, gelegen tusschen Santpoort en Velsen afgestaan. Binnen korten tijd zal ons land dus ook een crematorium rijk zijn.

Wanneer wij bedenken, dat in bijna alle beschaafde landen der wereld, lijkverbranding een der vormen van lijkbezorging is, en alleen Rusland, Pruisen, Oostenrijk, België en Holland de landen zijn, waar de invoering ervan op politieke moeilijkheden stuit, daar is het te hopen, dat de oprichting van het crematorium ons land uit dezen kring zal voeren en de Nederlander het recht verkrijgt zijn lijk in het eigen land te doen verbranden, een recht dat hem nu slechts in den vreemde is toegestaan.

Over de inrichting van het crematorium in het kort het volgende:

Langs een breeden steenen trap komt men in een voorhal, waarin links een trap naar een galerij waar een orgel geplaatst wordt. Uit de voorhal komt men in de groote hal, waar de lijkstoet samenkomt. Aan deze hal sluit een tweede zaal aan, waarin, eenigszins verhoogd, de katafalk is geplaatst en zoo noodig een kansel of altaar kan worden aangebracht. Ter linkerzijde van deze zaal liggen: a. een lijkenkamer en

b. een kamer voor den redenaar of geestelijke; ter rechterzijde bevindt zich de rouwkamer, bestemd voor de allernaaste familieleden, die een crematie bijwonen.

Aan de achterzijde van het gebouw, in de nabijheid der rouwkamer voert een trap naar de ondergelegen crematie-ruimte, welke uit twee verdiepingen of kelders bestaat. In den eersten kelder vindt men den inbrengh van den oven, de lift, een bureau, een urnen-bergplaats, een paar vertrekken voor den machinist en den stoker. In den tweeden kelder bevinden zich de stookplaatsen, benevens de brandstoffen-bergplaats.

Ten opzichte van het terrein liggen de vloeren van de groote hal en annexe lokalen 2 M. boven dit terrein. De 1e kelder ligt pl.m. 3 M. beneden den vloer van de hal; de 2e kelder pl.m. 6 M. beneden dien vloer, zoodat de onderste vloer der crematie-ruimte pl.m. 4 M. onder het bouwterrein komt te liggen.

Het gebouw wordt hoofdzakelijk opgetrokken uit baksteen met graniet voor de buiten-versieringen en zandsteen voor de binnen-versieringen, de koepel wordt met koper bekleed; terwijl voor de gewelven, vloeren, enz. gebruik zal worden gemaakt van gewapend beton. De bouwkosten zullen pl.m. 70000 gld. bedragen.

In tegenstelling met de meeste crematoria, wordt het columbarium waarschijnlijk ondergronds gebouwd, de eigenaardige vorm van het bouwterrein: een duin met ravijn ervoor, leidde tot deze oplossing, die daarenboven het voordeel heeft, dat de architectuur van de groote hal niet ontsierd kan worden door gewoonlijk weinig smaakvolle grafplaten en monumenten.

GEMENGDE BERICHTEN

De bestemming van het „Van Meertenhuis” te Delft. Men schrijft ons: Het Van Meertenhuis is nu door de Regeering overgenomen. Het huis heeft echter nog geene bestemming gevonden, althans dat een bepaald plan aangenomen is, is schrijver dezes nog niet ter oore gekomen.

Er is o. a. gezegd dat het huis zou worden ingericht tot een kunstnijverheids-museum der T. H. S. maar daaraan zou het groote nadeel verbonden zijn dat dan de verzamelingen die nu de teekenzalen der afdeling Dekoratieve Kunst vullen, niet langer onder het direkte en voortdurende bereik der studeerenden bleven.

Om nu ook de teekenzalen naar het „Van Meertenhuis” over te brengen is buitengesloten. Daardoor zou het gebouwtje te veel te lijden hebben en is het bovendien niet geschikt, terwijl het dan ook niet meer geregeld door vreemdelingen en belangstellenden kon worden bezichtigd. Hierbij wordt nu een ander plan ter overweging aanbevolen.

Het „Van Meertenhuis” is gebouwd als een patriciërs-woning van voornaam en artistiek kachet, en het streven moet zijn het huis ook als zoodanig te bewaren. Dan zal het het beste in zijn karakter blijven. Hoe kan dat nu bereikt worden?

Schrijver dezes zou nu willen voorstellen het te bestemmen tot ambtelijke zetel van den Rector Magnificus of het Curatorium der T. H. S. Opzettelijk is hier niet het woord ambts-woning gebruikt, omdat de Rector, een te Delft wonend Hoogleeraar der T. H. S., voor den korten duur van zijn ambt, toch geene behoefte heeft aan een woning.

Het van Meertenhuis zou zich nu uitstekend leenen als ambtelijke zetel. Op de bovenverdieping (wier kamers geene bijzondere artistieke behandeling genoten) konden bureaux gevestigd zijn, terwijl de praktijkvertrekken der benedenverdieping zich voor ontvangst zeer goed zou leenen, wanneer zij passend ingericht werd. Aldus kon o. i. het fraaie huis nog het best tot zijn recht komen.

Het Christiaan Huygens-monument te 's-Gravenhage. Dr. BLEEKRODE heeft zijne nalatenschap geschonken aan de Hollandsche Mij. van Wetenschappen met de bestemming er een monument voor CHRISTIAAN HUYGENS, mede te doen oprichten. De opdracht daartoe is gegeven aan Dr. CUYPERS. Diens ontwerp en de plaats die men het monument op het Lange Voorhout wilde geven, leidden tot protesten van alle kanten.

Namens de Koningin-Moeder en namens den eigenaar van het huis, waarvoor het monument zou worden opgesteld, werd er tegen opgekomen. Ook Pulchri Studio en de Haagsche Afdeling der Mij. tot Bev. der Bwk. zonden adressen, gelijk de lezers uit de dagbladen zich herinneren. De laatste betoogde of een ander monument te stichten of een andere plaats te kiezen.

Het is te hopen dat deze protesten resultaat hebben. De Haagsche gemeenteraad heeft intusschen, in afwijking met een voordracht van B. en W. op voorstel van den heer VAN MALSEN besloten om aan eene Raadscommissie op te dragen nader met de Mij. van Wetenschappen te onderhandelen.

De „Week” gaf nu in haar laatste nummer eene afbeelding van het model van het monument. en die afbeelding wettigt zeker de oppositie.

Dr. CUYPERS heeft natuurlijk zijn monument geheel in middel-eeuwschen geest ontworpen. Als men het gothische torentje ziet, in een nis waarvan, een beeldje van CHRISTIAAN HUYGENS in de verdrukking is opgesteld, dan inderdaad vraagt men zich met K. in „Architectura” af of Dr. CUYPERS de rechte man is om een bekend zeventiende eeuwse als CHRISTIAAN HUYGENS, „die eens tot JACOB VAN CAMPEN'S vrienden en vereerders behoorden” te huldigen.

K. schrijft in algemeenen zin: „principieel achten wij het zeer verkeerd, dat door de Maatschappij van Wetenschappen deze sculpturale opdracht aan een architect gegeven werd, waar wij kundige beeldhouwers kennen, die voor deze taak beter waren berekend. Want zoolang ons niets anders blijkt, achten wij de vrees gerechtvaardigd dat de uitvoering van het beeldhouwwerk aan de Roermondsche fabriek van CUYPERS zal worden toevertrouwd, zooals dit o. a. met het beeld van SCHAEPMAN geschiedde, en dan vragen wij of dit de weg moet zijn, dien onze figurale sculptuur behoort uit te gaan?”

„Waar het wat SCHAEPMAN betreft in artistieke zin evenmin te verdedigen is, zou men nog motieven kunnen bijbrengen van contemporaire-politiek-religieuze aard, doch ook deze vervallen in allen deele, waar het de figuur betreft van CHRISTIAAN HUYGENS, waarmede in geen enkel opzicht Dr. CUYPERS iets uitstaande kan hebben”.

Maar niet alleen bestaat er een schreeuwend contrast tusschen het 17de eeuwse figuurtje tegen den gothischen achtergrond en opbouw, ook het architectonisch deel van het monument

rammelt op hinderlijke wijze. Er zit geen samenhang in. De decoratieve figuren schijnen op een schaal ontworpen te zijn, die zoo weinig verschilt van die van het beeld, dat het verschil juist zeer storend is. Tusschen de frontons van den onderbouw zitten 4 symbolieke (?) figuren op hoogst ongemakkelijke wijze, zoodat de beschouwer elk oogenblik hun val kan verwachten. De overgang tusschen den vierkanten onderbouw en eene achthoekige torenvormige bekroning is weinig geslaagd. Bovendien maakt het monument ondanks zijne zwaarte en plompheid een armoedigen indruk.

Wandschilderingen te Noordbroek. Onder toezicht van den heer ADOLF MULDER, rijks-architect voor de monumenten in Nederland, zijn in de Hervormde kerk te Noordbroek (Gr.) groote plekken in het gewelf blootgelegd, en met verrassenden uitslag.

Er kwamen prachtige fresco's te voorschijn, o. a. een bisschop met mijter en daarnaast eene vrouw, een instrument bespelend; voorts een paar duivels, een kind mishandelend. Alles is in zachte kleuren geschilderd.

De heer MULDER is van oordeel, dat al de gewelven beschilderd moeten zijn. „N. v. d. D.”

PARIJS. De verfraaiing van het Champ de Mars wordt met spoed ten uitvoer gelegd. Wij hebben indertijd reeds de vastgestelde plannen medegedeeld. Aan weerszijden van het enorme veld wordt een strook bouwterrein verkocht ten einde de kosten goed te maken. In de middenas van het veld wordt een breede laan geplant, en aan weerszijde daarvan zijn gras- en bloemvelden.

Nu tot den afbraak van den machinegalerij besloten is, zal op den achtergrond van het Champ de Mars de waardige gevel der door GABRIEL gebouwde Militaire School eene fraaie afsluiting vormen.

Het Champ de Mars, dat de meeste bezoekers van Parijs zich slechts kunnen herinneren als eene woestenij, belooft na afloop der werkzaamheden een der fraaiste pleinen van de stad te worden.

Kosten onzer lichtbronnen. De onderstaande tabel betreffende de kosten onzer lichtbronnen is opgemaakt door den heer HEINRICH DÖRR te Frankfort a/Main en is ontleend aan de „Frankfurter Zeitung”.

Lichtbron	Kosten per normaalkaarsen per uur (ongeveer)
Washingtonlicht (Petroleumgloeilicht onder druk)	0.01 pfenning
Vlammenbooglicht	0.016 "
Kwiklamp	0.025 "
Gasgloeilicht	0.025 "
Petroleumgloeilicht	0.03 "
Booglicht (gelijkstroom)	0.04 "
Metaaldradenlampen (Osram, Zirkon-, Wolframlampen, enz.)	0.05 "
Petroleum	0.07 "
Osmiumlamp	0.075 "
Tantaallamp	0.08 "
Spiritusgloeilicht	0.08 "
Booglicht (wisselstroom)	0.08 "
Nerstlamp	0.085 "
Kleine booglamp	0.09 "
Acetyleenlicht	0.12 "
Gaslicht (ronde brander)	0.16 "
Gaslicht (platte brander)	0.25 "
Stearinekaars	1.1 "

Een zuiverder vergelijking der kosten van de lichtbronnen kan door de tabel niet plaats vinden. Want men moet bedenken dat de materiaalkosten der brandstoffen in verschillende plaatsen sterk van elkander kunnen afwijken. In de tabel zijn de gemiddelde waarden opgenomen.

Buitendien komt nog in aanmerking voor welk doel het licht moet dienen. Voor woonkamers b.v. kan men het Washingtonlicht en het booglicht niet gebruiken, daar deze beide alleen voor groote lichtsterkten geschikt zijn. Daaruit blijkt dat men de verschillende lichtsoorten niet alleen naar de meerdere of mindere kosten der lichtbronnen kan beoordeelen.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Zeitschrift für Geschichte der Architektur unter ständiger Mitarbeit von Prof. Dr. DEHIO (Strassburg), Prof. Dr. DÖRFFELD (Athen), Hofrat Prof. Dr. NEUWIRTH (Wien), Prof. Dr. WINNEFELD (Berlin) und Vize-Direktor Prof. Dr. ZEMP (Zürich). Herausgegeben von Dr. phil. FRITZ HIRSCH. Heidelberg 1907. CARL WINTER'S Universitätsbuchhandlung. (Maandblad, p. jaar 20 M.)

Dit nieuwe maandblad wil zich in tegenstelling met de bouwkundige bladen alleen met met de geschiedenis der bouwkunst

en in tegenstelling met de kunsttijdschriften alleen met de bouwkunst bezighouden en zulks op streng wetenschappelijke wijze.

De eerste aflevering, die een zeer ernstigen indruk maakt, bevat, behalve eene Inleiding van Dr. HIRSCH, bijdragen over de Kiosk te Konia door Prof. Dr. JOSEF STRYGOWSKI, over de nitwendige gedaante van het grafmonument van THEODORIK te Ravenna en de Germaansche Kunst door Prof. Dr. A. HAUPT; eene bibliographie bij de geschiedenis der bouwkunst door Dr. P. GROENINGESZER en voorts kleine berichten en mededeelingen.

Academy Architecture and Architectural Review 1907. Volume 31. (Price 4 sh.)

Het onlangs verschenen 31ste deel van „Academy Architecture” bevat vier hoofdstukken. 1. Eene keuze uit de belangrijkste bouwkundige teekeningen van de tentoonstellingen der Royal Academy te Londen en het Royal Glasgow Institute of the Fine Arts. 2. Beeldhouwwerken. 3. Amerikaansche bouwkunst. 4. Een overzicht van bouwwerken die in de laatste jaren in Engeland en in andere landen zijn uitgevoerd.

Bij vorige deelen der serie hebben wij eens de klacht geuit dat zij zoo weinig nieuws te zien gaven. Dit 31ste deel, en vooral de 3e afdeeling, gewijd aan de Amerikaansche bouwkunst, geeft daarentegen zeer belangrijke werken te zien.

Het deel gaat vergezeld van eenige fraai uitgevoerde kleuren-drukken, waarbij o. a. een interieur van de S. Marco en een gezicht op de Salute te Venetië.

Architektonische Rundschau. 24e jaargang. Aflevering 1. De „Architektonische Rundschau” zet met dit nummer haar 24sten jaargang op flinke wijze in. Voortaan zal elke aflevering der „Arch. Rundschau” bij wijze van premie een plaat bevatten uit LAMBERT & STAHL's bekend werk „Motive der deutschen Architektur”; eene premie van langen adem, aangezien het werk uit een 100-tal platen bestaat en er dus 9 jaargangen noodig zijn om het, met de vaart van 1 plaat per aflevering, te compleeteeren.

De jongste aflevering bevat allereerst een artikel over „Bouwkunst op de kunsttentoonstelling te Berlijn”, welk artikel van tal van afbeeldingen vergezeld gaat.

De losse platen geven het ontwerp voor een Kurhaus te Berchtesgaden en eene school te Eisleben door ADOLF BRUCHNER (München); een winkel- en magazijngebouw te Berlijn door W. OSSENBUHL; een woonhuis in Zuid Tirol door Prof. O. von FELGEL-FARNHOLZ te St. Ulrich; het eerstbekroonde ontwerp van een crematorium op het voormalige Neumünster kerkhof te Zürich door ALBERT FROELICH (Charlottenburg) een waardig gebouw dat eene merkwaardige combinatie vertoont van romaanschen geest en dorische zuilen; een tuinkamer door ALBERT GESZNER; reisschetsen uit Tirol door Prof. H. PFEIFER (Bruns-wijk); een landhuis door L. BERNOULLY (Frankfort); het door A. MESSEL ontworpen gebouw der A. E. G. te Berlijn.

Verder bevat de aflevering nog eene rijk geïllustreerde bijlage over de tentoonstelling te Keulen.

Moderne Bauformen. Afl. 10 is wederom gewijd aan de Dresdener architecten, wier rijen door MARTIN DÜLFER eene belangrijke aanwinst ondergingen. Een aantal afbeeldingen naar werken van hem, in het bijzonder het landhuis-Schenk te Freiburg im Breisgau en den schouwburg voor Lübeck.

H. TSCHARMANN (een voorname villa), HANS ERLWEIN (de 24ste wijksschool te Dresden), O. GUSSMANN (gewelfschilderingen in de Lukaskerk te Dresden, en glasschilderingen), SCHILLING & GRAEBNER, OSWIN STEMPFEL & SELMAR WERNER (ontwerp voor een fontein), zijn de andere artisten, die met hun werk in deze voortreffelijk uitgevoerde aflevering zijn vertegenwoordigd.

Architectura Nr. 43. De medailles der Vierjaarlijksche, door WALENKAMP. De schrijver bejammert het dat geen medailles toegekend zijn aan de ingezonden werken voor bouwkunst en dat deze tegenover de schilderkunst, steeds stiefmoederlijk bedeeft wordt. Alleen aan den metaalbewerker ZWOLLO werd een onderscheiding toegekend. Wel erkent de schrijver dat het aantal inzendingen van werken van bouwkundigen aard, niet opwoog tegen die van de schilderkunst, maar enkele kwamen toch voor eene bekroning wel in aanmerking.

Standbeeld voor CHRISTIAAN HUIJGENS, door K. Het komt den schrijver vreemd voor dat men Dr. CUYPERS belast heeft met het ontwerp voor dit standbeeld, die daarvoor eer een monument dan een standbeeld heeft ontworpen, ofschoon in het testament van den erflater gesproken wordt van een standbeeld. Beter leek het den schrijver dat de opdracht voor dit standbeeld gegeven ware aan een beeldhouwer, die meer vertrouwd was met den stijl, die ten tijde van HUIJGENS in zwang was.

Verslag der 1230ste gewone vergadering van A. et A., op 23 Oct. In deze vergadering gaf de heer Jos. HERMAN eene kunstbeschuwing van werken van W. en H. SPRINGER.

Se Internationaal Congres voor goedkope woningen, gehouden te Londen, in Aug. (Vervolg).

Middelbaar Technisch Onderwijs. Overdruk van artikelen over dit onderwerp in het „Handelsblad” en in „De Telegraaf”.

TECHNISCH GEDEELTE. Bepalingen voor de uitvoering van ijzerbeton-constructies in Pruisen (Slot)

Wateraanleg met reservoir-leiding in gebouwen (vervolg)

Bouwkundig Weekblad Nr. 43. Iets over den bestratingsdienst en het bestratingswerk in Amsterdam, door W. J. DE GROOT.

BROUWER'S bouw-beeldhouwwerk. Dit beeldhouwwerk wordt eerst gemodelleerd en dan gebakken. De fabriek bestaat sinds 1901. Afbeeldingen vergezelen den tekst.

4e Gevelwedstrijd te Haarlem. Voor de vierde maal wordt in Haarlem zulk een gevelwedstrijd uitgeschreven. De prijzen zijn medailles en eervolle vermeldingen.

Verslagen van vergaderingen. In de Afd. 's Gravenhage der Maatij. tot Bev. der Bouwkunst, hielden de heeren HOEK & WOUTERS eene lezing over etage-woningen.

In de afdeeling Amsterdam dier zelfde Maatij. werd behandeld het rapport over de deugdelijkheid van kalkzandsteen uitgebracht door de heeren BIENFAIT en HELJN.

De Opmerker Nr. 43. Een belangrijke vergadering. Verslag der gehouden vergadering van de afdeeling Amsterdam der Maatij tot Bev. der Bouwkunst, over het rapport van den kalkzandsteen en over de bijdrage van de heer W. J. DE GROOT over den bestratingsdienst en het bestratingswerk in Amsterdam.

Het HUIJGENS-Monument. Over de critiek die al dadelijk op dit monument werd uitgeoefend en over de goede greep van het raadslid VAN MALSEN om eene Raadscommissie te benoemen om met de Holl. Maatij. van Wetenschappen in nader overleg te treden.

Bond van Technici. Inhoudende het adres van dezen Bond aan den Minister van B. Z. om aan de op te richten M. Technische School alleen hen toe te laten die vooraf in de praktijk van hun vak zijn werkzaam geweest.

PERSONALIA

In de plaats van den heer W. KROMHOUT Czn. is de heer A. W. WEISSMAN benoemd tot lid der zg. „schoonheidscommissie” voor de beoordeeling van bouwplannen op gronden in erfpacht gegeven te Amsterdam.

Te Oudewater heeft de heer S. STERKENBURG, onder vele blijken van belangstelling, zijn 25-jarig feest als gemeentearchitect gevierd. Van het Gemeentebestuur ontving de jubilaris, als blijk van waardeering, een fraaien leuningstoel.

G. F. BODLEY †

21 Oct. l.l. overleed de architect GEORGE F. BODLEY in den ouderdom van ruim tachtig jaren.

BODLEY was de voornaamste kerkenbouwmeester van Engeland, maar door zijne groote bescheidenheid was zijn naam bij het groote publiek en zelfs in een ruimeren kring van vakgenooten toch onbekend. BODLEY was Gothieker, een der laatst overgeblevenen van het zoogen. „Gothic Revival”, de beweging die, in het midden der vorige eeuw, meende de middeleeuwen in de bouwkunst te kunnen doen herleven.

Wij lezen in eene necrologie, in een Engelsch vakblad: Het is niet zonder belang om zijn werk te vergelijken met dat van den populaireren gothischen bouwmeester der laatste generatie, sir GILBERT SCOTT. Terwijl SCOTT een nauwkeurig en geleerd reconstructor was van gebouwen in juiste navolging van oude modellen, vertoonde het werk van BODLEY het kenmerk van oorspronkelijkheid. Hij was niet minder geleerd dan SCOTT, maar hij was oneindig belangwekkender. Indien men twee architecten mag vergelijken op grond van twee gebouwen, dan zou een vergelijk tusschen Exeter-College Chapel te Oxford — SCOTT's werk — en BODLEY's nieuw gebouw van Magdalen-College aldaar, kunnen volstaan.

BODLEY werd in 1902 gekozen tot lid der Royal Academy en hem was de gouden medaille van het R. I. B. A. acht jaar geleden toegekend.

Van zijn talrijke werken noemen wij slechts het eerste deel der London School Board Offices, de St. Michael te Brighton, de kerken te Eccleston en Clumber, resp. voor de hertogen van Westminster en Newcastle gebouwd, terwijl de St. John te Cowley en de St. Augustine te Pendleburg en de All Saint's te Cambridge bij zijn meest geslaagde scheppingen behooren. Belangrijk zijn voorts zijne ontwerpen voor Magdalen-College te Oxford en eene vergrooting van King's-College te Cambridge.

BODLEY adviseerde bij de restauraties der kathedralen van York en Peterborough. Samen met GILBERT SCOTT bouwde hij de kathedraal te Liverpool. Zijn laatste en grootste werk (in „De Bouww.” blz. 333 afgebeeld), de nieuwe kathedraal te Washington, ontworpen samen met den Amerikaanschen bouwmeester VAUGHAN (Boston) is thans in aanbouw.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN
KEIZERSGRACHT 559 + + + + AMSTERDAM

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
HEERENGRACHT · 281

Zesde Jaargang. No. 45.

6 November 1907.

DE WAARDE VAN KALKZANDSTEEN

(Vervolg.)

oor deze proeven nader te bespreken zij er op gewezen hoe de gebruikelijke wijze van beproeving geschiedt met proefstukken van twee lagen die op elkander zijn gemetseld met Portland-cement-zand (1 op 1).

Nu zijn door Prof. v. D. K. reeksen proeven gedaan met proefstukken van 1 laag hoogte en uitgevlakt met zwavel en zand.

Deze laatste wijze van beproeving is nu van zeer grooten invloed op de bevindingen. Men mag ze niet zonder meer vergelijken met de cijfers gevonden met proefstukken 2 hoog en met Portlandcement, maar zij moeten eerst gereduceerd worden.

Deze reductie bedraagt volgens de getallen in het rapport vermeld 10.6 % (zegge 10 %) uit hoofde van de hoogte der proefstukken en 11.07 % (zegge 10 %) uit hoofde van het aangieten met zwavel. Eerst na deze reductie mogen de cijfers onderling vergeleken worden.

De resultaten der proeven zijn verdeeld over vier kolommen al naar gelang zij werden genomen.

Kolom A betreft de proefstukken één steen hoog en met zwavel aangegoten.

Kolom B betreft de proefstukken twee steen hoog en met zwavel aangegoten.

Kolom C betreft de proefstukken twee steen hoog en met zwavel aangegoten.

Kolom D betreft de proefstukken twee steen hoog en met Portland-cement aangegoten.

Nu zetten de aantekeningen uiteen hoe alleen de vier proeven van kolom D praktische waarde hebben, wijl alleen zij op de gebruikelijke wijze zijn genomen, met steenen die van bouwwerken afkomstig zijn.

En uit deze proeven blijkt een gemiddelde weerstand van 123.7 K.G., 142.6 K.G., 163.1 K.G. en 65.2 K.G.

Die proeven leggen geen bijster gunstig getuigenis af voor de onderzochte kalkzandsteenen.

Zij toonen aan dat ten onzent kalkzandsteen op de

werken wordt geleverd die inferieur is en nog wel zonder dat men het er aan zien kan. Drie der vier monsters zouden in Berlijn door de bouwpolitie afgekeurd zijn; twee der vier monsters, dus de helft, voldeed niet aan den norm der duitsche fabrikanten, een der monsters vertoonde de drukvastheid van 65.2 K.G. per cm^2 .

Bedenken wij 'tgeen boven aan het rapport ontleend is betreffende de reducties, die tengevolge van de beproevingsmethode moesten worden aangebracht, dan moeten de cijfers van kolom A met 20 % en die van kolom B en C elk met 10 % worden verminderd.

En geschiedt zulks dan blijkt volgens het rapport het volgende:

In kolom A komen voor 27 proeven. Hiervan moeten minstens 2 als abnormaal hoog (volgens Prof. v. D. Kloes van twijfelachtige waarde) buiten beschouwing blijven. Van de dan nog resteerende 25 proeven, zijn na aftrek van voornoemde 20 %:

7 proeven boven 150 KG. drukweerstand
18 „ beneden 150 KG. „

In kolom D behoeft geen reductie te worden toegepast, maar hier blijven dan ook van de 4 proeven er 3 beneden 150 KG.

In totaal staan in kolom A, B, C en D na aftrek der 2 abnormaal hoge cijfers, 38 proeven.

Van deze 38 proeven met kalkzandsteen blijven er 14 boven 150 KG. en 24 beneden 150 KG.

Dus van de 38 proeven voldoen er 24 niet aan de norm door de Bouwpolitie te Berlijn vastgesteld.

En tegenover die lage cijfers voor de kalkzandsteen staat een algemeen bekende drukweerstand van gemiddeld 175 KG. van Waalboerengrauw.

Ten aanzien van de vastheid van Waalboerengrauw deed zich een incident voor. Prof. v. D. K. vermeldt deze vastheid als slechts 118.4 KG.

In de aantekeningen wordt tegen dit cijfer met nadruk geprotesteerd. Zij zeggen o. a.:

Het zal den lezer onmiddellijk opvallen dat hier eene klaarblijkelijke vergissing in het spel is. Het proefstation KONING & BIENFAIT geeft als gemiddelde drukvastheid op voor boerengrauw **200—150**.

De door Prof. VAN DER KLOES gedane proeven met baksteen waren vrij normaal met uitzondering echter dat boerengrauw bleek te staan beneden rood. In plaats van nu dit resultaat, gelijk de heer WEISSMAN in zijne bijlage terecht doet, te verklaren door het te laag sorteeren van boerengrauw, geeft Prof. VAN DER KLOES te verstaan: „neen, het boerengrauw was goed, maar het rood was te hoog gesorteerd!” Die verklaring is ons, zegt het Bestuur van de Ver. van Ned. Baksteenfabrikanten, in één woord onbegrijpelijk. Sterker nog, hij verklaart eene klaarblijkelijke vergissing reeds van te voren te hebben vermoed en doet niettemin zijne proeven! Straks zal Prof. VAN DER KLOES met hetzelfde boerengrauw die proeven herhalen en dan tot de nog verrassender vergelijking komen:

waalboerengrauw . . . . 103,9 K.G. per cM².

kalkzandsteen . . . . . 193,9 „ „ „

Met klem en kracht moet worden opgekomen tegen eene scheeve voorstelling der feiten, die zou volgen, als men volkomen in strijd met de ervaring, aannam eene gemiddelde drukvastheid van waalboerengrauw à 103,9 K.G. per cM². terwijl zij in werkelijkheid op 175 K.G. te stellen is.

Uit het slot van het rapport van Prof. v. D. K. dient nog het volgende te worden gememoreerd; de opmerking dat de hoedanigheid der kalkzandsteen, die in Nederland aan de markt komen, zeer verschillend is. Deze uitkomsten bevestigen, wat ook reeds door de Duitsche onderzoekers werd gevonden, dat de kalkzandsteen van verschillende fabrieken van uiteenloopende hoedanigheid zijn.

Op deze zinsnede wordt in het bijzonder de aandacht gevestigd wijl zij de noodzakelijkheid bewijzen van groote voorzichtigheid in het gebruik van kalkzandsteen en van de onmisbaarheid eener scherpe aanhoudende keuring.

De vorstproeven leidde tot bevindingen die niet zeer gunstig waren voor kalkzandsteen.

Het bevroren en ontdooien van een steen geschiedde 20 tot 30 malen achtereen. Soms daalde de temperatuur tot ÷ 8 en ÷ 9 graden Celsius; meestal echter bleef zij hooger. Bij het bevroren en ontdooien in de lucht bleven de steenen meestal gaaf. Een slappe Boerengrauwe Waalsteen werd ongeveer 180 malen bevroren en dan ontdooid, doch bleef volkomen gaaf.

Een ter beproeving ontvangen monster kalkzandsteen bleek echter noch onder water, noch in de lucht tegen bevroren bestand.

Een de hierbij behoorende aantekening wijst er op hoe: dit resultaat bij het gebruik groote voorzichtigheid wettigt en de kalkzandsteen voor vele, en daarbij juist de gewichtigste toepassingen uitsluit. Het is waarlijk niet alleen om aesthetische redenen dat het geraden is kalkzandsteen liever niet voor gevelwerk toe te passen!

Met betrekking tot de vuurbestendigheid werden geene uitgebreide proefnemingen gedaan. Een stuk kalkzandsteen dat 8 uur aaneen in een gesloten Hessische kroes in een kachelvuur was geplaatst, had wel zijn vorm gehouden maar het had alle vastheid verloren, en kon tot poeder of pap gemaakt worden.

Eindelijk wordt er nog in het rapport op gewezen hoe kalkzandsteen, door de vaalgrijze kleur, die zij bij natworden aanneemt, op aesthetische gronden ongeschikt is voor gevelwerk.

Aan het rapport zijn toegevoegd twee nota's. Eene van elk der rapporteurs, die het onderling niet eens konden worden omtrent de gevolgtrekkingen.

Prof. v. D. K. wijst op de mededinging die de baksteen thans ondervindt en raadt den fabrikanten daarom aan om met de kalkzandsteenfabrikanten het eens te worden betreffende de prijzen. Ook in deze nota blijkt nog eens hoe er inferieure kalkzandsteen, in ons land vervaardigd, aan de markt komt.

De heer WEISSMAN konkludeert:

a. Dat de kalkzandsteen in ons land niet beter zijn, dan die welke te Berlijn geleverd worden.

b. Dat in ons land ook zeer slechte kalkzandsteen gemaakt en geleverd worden.

c. Dat het moeilijk is zich op het oog van de hoedanigheid der kalkzandsteen te overtuigen, zoodat het noodzakelijk is, ter verkrijging van zekerheid, laboratoriumproeven te nemen.

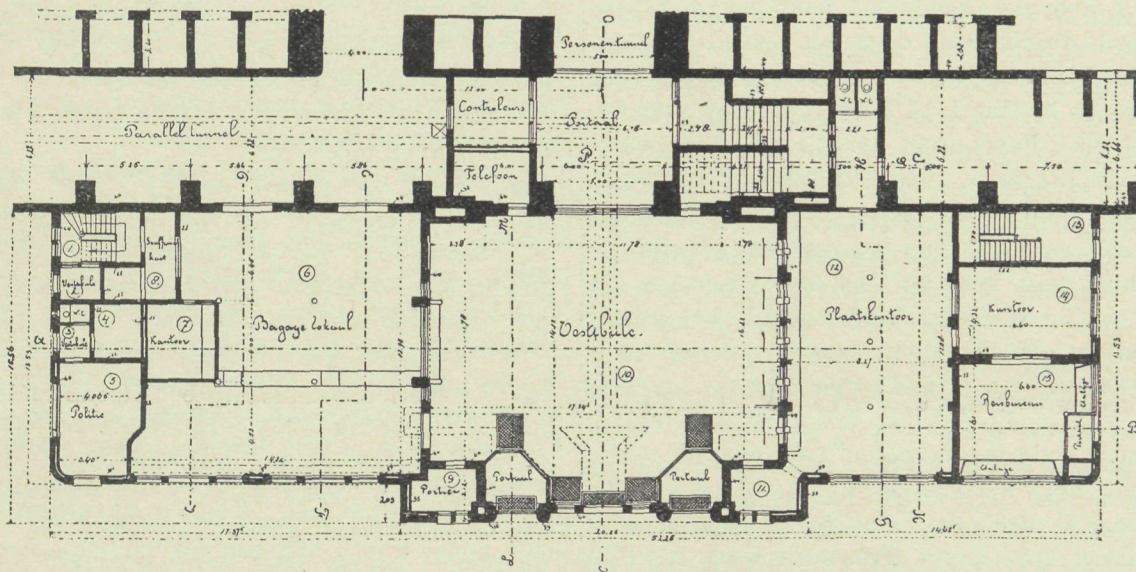
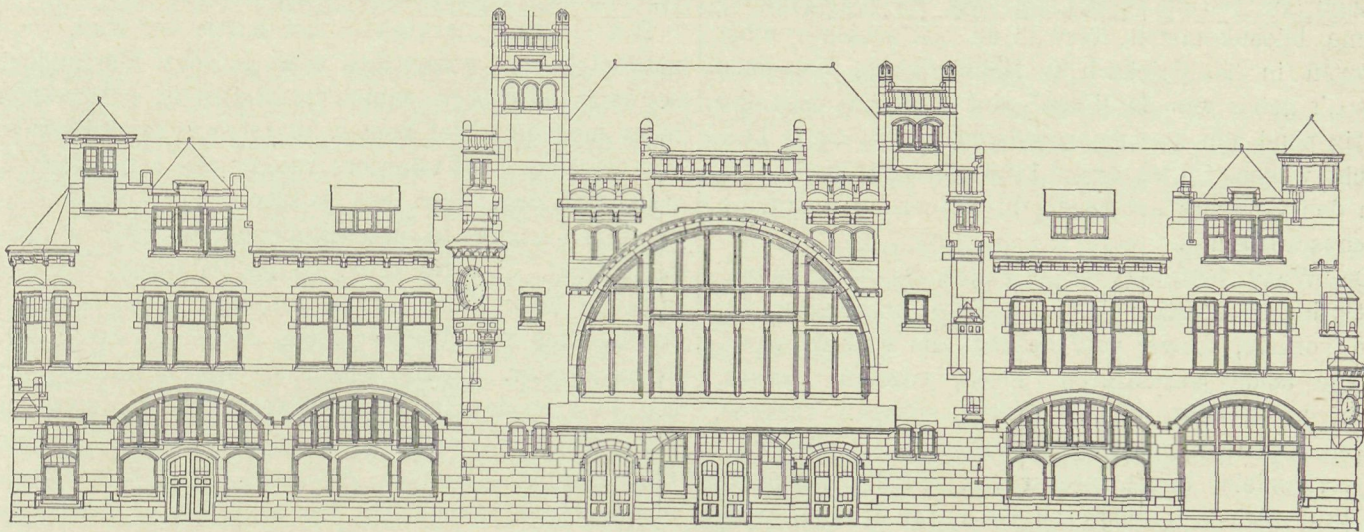
d. Dat kalkzandsteen voor gevels niet geschikt zijn.

e. Dat kalkzandsteen tegen vuur en vorst minder bestand zijn, dan gebakken steen.

Wij zullen in een volgend artikel terugkomen op de reeds boven geciteerde bespreking in de afdeling Amsterdam der Mij. tot Bev. der Bouwkunst, en daarna een en ander kortelijks resumeeren. Intusschen kan gezegd worden dat door deze publicatie der „Ver. van Ned. Baksteenfabrikanten” de waarde van kalkzandsteen bij velen door een ander en nieuw licht zal zijn beschenen.

(Wordt vervolgd.)

VOORGEBOUW STATION H. IJ. S. M. HAARLEM
D. A. N. MARGADANT. ARCH.

DR. JOH. C. BREEN. DE DAM TE AMSTERDAM. IV

DE DAM IN DE MIDDELEEUWEN (III)

een middeleeuwsche stad is denkbaar zonder eene „plaats waar koopmansgoederen, die bij het gewicht waren verkocht, gewogen werden”, oftewel zonder een Waag. Het waagrecht behoorde van ouds aan den Landsheer, en het is onbekend wanneer het door dezen aan de stad is afgestaan; doch in de oudste verzameling keuren is reeds sprake van het pachten van „der stede Waghe”. Het ligt voor de hand dat de Waag, zoowel de eerste grafelijke als de latere stedelijke, aan de „Plaetse” moet gezocht worden, doch voor de eerste eeuwen moeten wij het alweer bij deze gissing laten. Wij

kunnen echter veilig aannemen dat de Waag, die wij op de kaart van CORNELIS ANTHONISZON zien, ook reeds in de vijftiende eeuw op dezelfde plek was te vinden. Zij stond dan tegenover de steeg, die ten Noorden van het Stadhuis liep — de Vogel- of Waagsteeg — en wel in de rooilijn der huizen, die de Oostzijde van den Nieuwendijk vormden, en was door een steegje — ook al de Waagsteeg geheeten — van het hoekhuis der genoemde straat gescheiden. 't Was een gebouw van twee verdiepingen, van voren en van achteren met een trapjesgevel en beneden door een luifel omgeven. Op de bovenverdieping

hielden in den aanvang der 16e eeuw rederijkers hunne bijeenkomsten, terwijl er ook lessen werden gegeven in het Grieksch en Hebreeuwsch. Van ouds was „'t gebot van de Wage", dat niemand meer dan vijftig pond aan koopmansgoederen in zijn eigen huis mocht wegen. Op Mei-avond 1496 achtten Mijne Heeren van den Gerechte het noodig dit nog eens uitdrukkelijk te constateeren ¹⁾.

De Waag herinnert er ons aan dat de „Plaetse" met den Middeldam het eigenlijke marktplein der stad vormde, zoowel voor de dag-, als voor de week- en de beide jaarmarkten. Visch, vogelen, vleesch, boter, melk, kaas, ossen, kalveren, schapen, varkens, potten en pannen, appelen, kramerijen, — van alles werd er verhandeld, en 't spreekt van zelf dat, naarmate de stad zich uitbreidde en de markt drukker werd bezocht, de ruimte te kort schoot. In Mei 1472 werd dan ook verboden „mit verkenen te staen uptie sluyse" ²⁾. In 1485 wilde men de ossenmarkt naar het eind van de Kalverstraat verplaatsen, doch het besluit daartoe kon eerst in 1487 worden uitgevoerd ³⁾. De pottenmarkt was reeds in Maart 1478 overgebracht naar de toen nog nieuwe Papenbrug, terwijl tevens bepaald was dat de vrachtkarren, „dairmede zij bij der straten rijden ende der luden goet voeren", nergens mochten worden gestationeerd dan „op 't eynde van der sluse", naast het huis van zekeren JAN VAN GELDER ⁴⁾. In 1499 werd ook de weekmarkt verwijderd: het huij der melk en de matschudding maakten te veel „onruyms ende belet" op het hoofdplein, waar immers „alle man vrij ende onbelet van zulcken dingen behoirt te gaen ende te verkeeren"; en daarom wees de magistraat het eind van de Gasthuissteeg en het daaraan grenzend deel van den N. Z. Voorburgwal voor den melkverkoop aan ⁵⁾. Trouwens reeds in 1482 had men dezelfde omgeving voor de melk, de „copbotter", d. i. de in het klein verkochte boter, en de eieren bestemd, doch blijkbaar zonder dat de „gemeente" zich aan deze bepaling gebonden achtte ⁶⁾. In 1503 moest het verbod om de genoemde koopwaren, en ook appelen en allerhande kramerijen, in de onmiddellijke omgeving van het Stadhuis te venten, opnieuw worden afgekondigd ⁷⁾.

Ook voor de jaarmarkten werd de Dam te klein, en daarom werd in 1484 bepaald dat de najaarskermis voor dat jaar zou worden gehouden in de Molensteeg — waarmede wellicht de Gasthuismolensteeg is bedoeld — want daar was voor de kramen „ruyms genoeg ende meer dan uptie Plaetse". Doch ook deze verandering vond bij het publiek geen ingang, en nog in 1521 moest tegen het plaats

der kermiskramen op den Dam worden opgetreden ¹⁾.

Het drukke marktplein, het hartje der stad, werd natuurlijk als woonplaats zeer gezocht. Een middel-euwsch adresboek samen te stellen is, helaas, niet meer mogelijk. Wel komen uit tal van charters namen van eigenaars of huurders van huizen aan den Dam voor den dag, doch het is uiterst bezwaarlijk deze woningen nader te determineeren. In 1347 woonde de Schout, JAN NOTAERT, op de Damsluis; ook zijn opvolger HEIN NOIRT troffen wij er reeds aan. LUDEMAN JANSZ., dien wij evenzeer reeds noemden, was in 1390 Burgemeester. Voorts treffen wij als eigenaresse van een huis op den Dam aan: KATRIJN, de weduwe van den koopman HEYNRIC ANDRIESZ., wiens broeder, Burgemeester HERWICH ANDRIESZ., zijn naam aan de Andrieszkade schonk. Op den hoek van de Vischsteeg bezat in 1424 pastoor HEINRIC SMITS een huis. Ook ambachtslieden vinden we genoemd, als CLAES CLAESZON de smid, CLAES JANSZ. en FREDERICK, vleeschhouwers, DIRCK bairdemaker, zeker een zwaardveger, JAN GERST, een vleeschhouwer, in 1490 lid der Vroedschap, enz. Doch waartoe nog meer namen opgesomd, die toch voor ons geene beteekenis hebben?

Ten slotte wil ik een voorbeeld geven van een pachtcontract van erven op de Damsluis: ik kies daartoe de erven, die, zooals wij in een vorig artikel zagen, aan de Karthuizers en Regulieren waren vermaakt. Den 14den September 1430 nam CLAES VREDERIXZ. van Steenwijk in eeuwige erfpacht „dat zuyder eynde van den kolk van der Westersluse, mit horen stempels an biden ziden", voor zes gouden Fransche Doorniksche kronen 's jaars. Mocht de sluis verbranden of zoozeer in verval raken dat men er niet op kon timmeren, of moest zij verlegd worden „in enen ander kolk", dan zou hij van de pacht ontslagen zijn; doch wanneer het „gemeene land" voor herstelling of verlegging had gezorgd, dan moest de pachter — of zijne nakomelingen — de nieuwe sluis op dezelfde voorwaarden aanvaarden, of anders zou hij in al zijne goederen aansprakelijk zijn. Vervolgens is aangeteekend dat „nae die eerste brant", de pachtsom van 6 kronen is gebracht op 6¹/₄ Rijnsche guldens, en dat na den brand van 1452 een ander de pacht heeft overgenomen voor 8 gouden Hollandsche schilden. Evenzoo was het noordelijk deel verpacht voor 4 Fransche kronen aan Meester CLAES JANSZ., terwijl „post incendium", na den brand, die som teruggebracht werd tot 4¹/₄ Rijnsche guldens ²⁾. Zoo moest met allerlei omstandigheden rekening worden gehouden. Brand was voor eene middel-euwsche stad een gevaar, dat voortdurend dreigde: zeer dikwijls vindt men dan ook in contracten de bepaling, dat de huur zal duren „tot den naasten brand". En bij erven op de sluizen kwam dan nog de mogelijkheid van herstellingen, die het afbreken der getimmerten noodig maakten.

¹⁾ Keurboek D, fol. 72.

²⁾ Dit alles is ontleend aan den legger der Karthuizers, thans behoorende tot het archief van het Burgerweeshuis.

¹⁾ BREEN, Rechtsbronnen van Amsterdam, 314.

²⁾ Ibid., 90.

³⁾ Ibid., 218.

⁴⁾ Ibid., 124.

⁵⁾ Ibid., 358.

⁶⁾ Ibid., 177.

⁷⁾ Ibid., 407.

HET INTERNATIONALE WONINGCONGRES IN ENGELAND. IV

et was na het vaarwel zeggen van den Town-Hall van Liverpool, met zijn omhangen Lord-Mayor, zijn gala-diner en zijn keurige lavatory met W. C.'s waar in plaats van eene waterdoorspoeling eene dunne kaliumpermanganaat-oplossing voor reinheid zorgde, dat de afspraak werd gemaakt, om den volgenden dag eens eenige Volkslogementen te bezoeken.

Klokslag tien uur reden wij den volgenden dag in gezelschap van een „Inspector” de logementbuurten in. Een bijzonder man zoo'n „Inspector”, de vertegenwoordiger van het gezag, wanneer het om de toepassing van de hygiënische wetten gaat. Zwarte jas, hooge hoed en bakersparaplu, meer in overeenstemming met het gewicht der wetten en verordeningen dan met 's mans f1200 inkomen, het maximum na 25 jaar moeizame inspectors-arbeid.

Het bakje hobbend op de gummi-banden over de rechtgeaarde Amsterdamsche keien, bracht ons midden in een buurt overvuld met Chineesche en Japansche logementen.

De „hooge hoed” voorop, traden we een donker, luguber poortje binnen en met waardige stem klonk het: „The Inspector wants to see the house”. De Chineesche Major-domus rende alreeds vooruit en uit het plotseling gevoel van tocht, was te oordeelen dat hier en daar een enkel venster werd geopend.

Het leek een oud „heerenhuis” met binnen-erf en breede, deftige trap; een geheimzinnige stilte hing er, die wat onrustig maakte.

In het eerste vertrek zaten twee Oosterlingen op eene hooge tafel met een soort domineestenen te spelen en verwaardigden den hoed, de jas, de paraplu en den geheelen bijhang nauwelijks met een groet; in het volgend vertrek was het anders: op lage banken lagen Chineezen, gestoord door het bezoek, nog wat na te suffen, een enkele verborg sloomerig zijn opiumkramerij. Overdag scheen men zich hier over te geven om het opium en 's nachts te slapen. Aan den wand hing een placaat, waarop eenige art. uit de Common-lodginghouses by-law en waarop tevens het aantal toegelaten slaapgelegenheden was aange-teekend. De Inspector controleerde het cijfer op de kaart met het aantal door opium versufde of verwoede Oosterlingen. En zoo ging het vertrek in en vertrek uit.

Op het plaatsje zat een Chinees, al sigaretten rookend, op zijn hurken een eend dood te martelen, met een wellust en een geheel opgaan in zijn verheven arbeid, dat de nadering van den gezagshoed hem geenszins bewust werd; doch de gezagsman schoof langs Chinees en eend heen naar het eenige doorlopende privaat van het logement en deed de waterspoeling werken, eene bezigheid, die, in welke gelegenheid wij ook kwamen, niet werd overgeslagen. Bij het weggaan zat de hotelhouder, na het ramen openzetten, zonder op ons te letten teruggekeerd naar het voor-vertrek,

met kunstenaarshand een brief te penceelen op zacht zijg papier. Sierlijk dipte de penceel in het Chineesche bakje met Oost-Indische inkt en met vaardigheid ontstonden de voor ons Westerlingen zoo geheimzinnige letterteekens.

Die Oosterlingenlogementen waren, ondanks de by-law, vuil en onbehaaglijk en geenszins in overeenstemming, vooral wat de Japanners betreft, met het geboorteland der gasten.

* * *

De gewone volkslogementen waren zeer zeker reiner dan, (dat wil dan nog wel niet zeggen rein,) de volkslogementen in Amsterdam. Dank zij de by-law was echter van overvulling nooit sprake.

Die by-law bevat bepalingen waarbij vele lezers vermoedelijk de haren ten berge zullen rijzen; zoo staat er, dat de eigenaar van een volkslogement moet zorgen dat de ramen van elke slaapkamer geheel geopend moeten zijn van negen tot tien uur in den morgen en van twee tot drie uur des middags, bij noodweer of ziekte mag van deze bepaling worden afgeweken. Eene andere bepaling luidt, dat elken dag de vloer van ieder vertrek moet worden aangeveegd en wel vóór tien uur in den morgen, terwijl des Vrijdags de vloer moet geschrobd worden, en daar deze bezigheid meer tijd neemt dan vegen moet dit geschieden voor 12 uur in den middag. In de eerste week van April, Augustus en December moet er groote schoonmaak worden gehouden, er moet dan gewit worden en schoone dekens worden uitgegeven; en zoo zijn er zeer vele andere flinke bepalingen. Bij nalatigheid kan een boete tot veertig shilling (f24) worden opgelopen. Deze by-law is niet nieuw en wel van September 1869 en rust op de Common Lodging-houses act van 1851, tijden waarin in Groot-Mokum men bouwverordeningen aan zijn laars lapte, laat staan verordeningen op bewoning. Doch waar thans de Bouwverordening reeds eenigermate, al is het zeer slap, regelen stelt voor de bewoning en de gelegenheid open laat tot het stellen van eischen door B. en W., daar blijken deze regelen nog verre achter te staan bij hetgeen in het Perfide Albion voorgeschreven wordt. Eene verordening op slaapsteden zal in onze hoofdstad, en in de andere groote steden, niet kunnen uitblijven.

In Londen waren in 1904 454 Common-lodging-houses waarin 25.676 personen kunnen slapen.

De „Inspectors” verrichtten in dat jaar 27.501 dagen 2.970 nacht-inspecties.

In Liverpool werden in het jaar 1905 de 439 volkslogementen 19.793 maal over dag en 878 maal 's nachts bezocht door de „Inspectors”.

Te constateeren overtredingen kwamen zoowel in Londen als in Liverpool slechts bij 10-tallen voor.

Het weerstandsvermogen der bezoekers der Common-

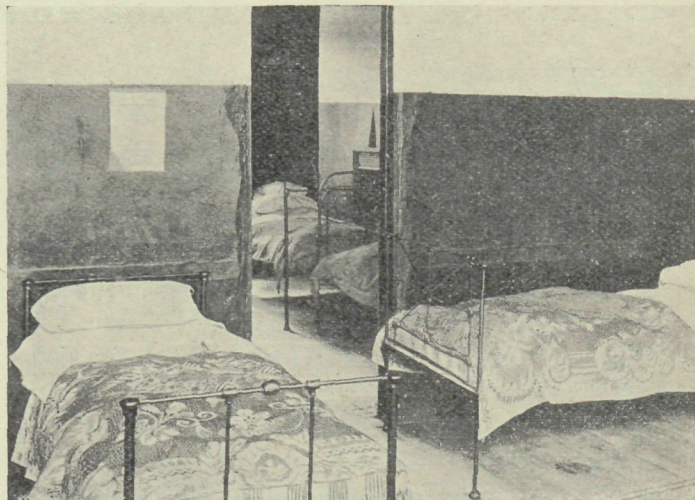

lodging-houses is zeer zeker niet groot; levenswijze, maatschappelijke toestand, de krankheid onzer maatschappij zullen daar wel de oorzaken van zijn. Het volgende lijstje geeft hieromtrent duidelijke cijfers voor Londen.

Aantal sterftegevallen per 1000 levenden.			
	Tering	Andere	Totaal
	oorzaken		
Ouderdom 25—35 jaar.			
Londen 1903	2.34	3.65	5.99
Common-Lodging-houses 1903	6.89	8.35	15.24
Ouderdom 35—45 jaar.			
Londen 1903	4.01	7.42	11.43
Common-Lodging-houses 1903	12.49	10.13	22.62
Ouderdom 45—55 jaar.			
Londen 1903	4.92	15.06	19.98
Common-Lodging-houses 1903	20.27	22.29	42.56
Ouderdom 55—55 jaar.			
Londen 1903	4.03	30.87	34.90
Common-Lodging-houses 1903	16.29	50.01	66.30
Ouderdom 65 en meer jaren.			
Londen 1903	2.51	81.79	84.30
Common-Lodging-houses 1903	11.49	132.81	144.30

't Is slim.

Bijgaande photo geeft een slaapzaal in een Common-lodging-house van den eersten rang. De geteerde en gewitte muren, het placaat waarop het aantal toe te laten slapers in elk vertrek, zijn duidelijk zichtbaar.

In deze logementen wordt per nacht betaalt ongeveer 30 à 40 cent voor een bed in de gemeenschappelijke slaapzaal.

Dank zij het krachtig optreden van een Lord Rowton e. a. en ten slotte van de Gemeenten zelf, zijn thans meer en meer opgericht groote Model-lodging-houses. Huizen, die voorzien in eene behoefte, die meer en meer de Common-lodging-houses zullen doen verdwijnen hetgeen voorwaar een zegen zal zijn. Over deze Rowton-houses de volgende maal, terwijl de nachtelijke bezoeken aan eenige Common-lodging-houses te Liverpool later nog tot hun recht zullen komen. K.

GEMENGDE BERICHTEN

De School voor Kunstnijverheid te Haarlem wordt in den nieuwen cursus bezocht door, 66 leerlingen der dagklasse; 29 leerlingen der Woensdag- en Zaterdagmiddagcursus; 80 leerlingen der avondcursus en 40 leerlingen der normalessen, totaal 215 leerlingen.

De restauratie der groote kerk te Goes. Men is begonnen met de restauratie van de groote kerk te Goes. Er zullen belangrijke herstellingen verricht worden aan dit bouwkundig monument. Zooals bekend, wordt voor deze restauratie van rijkswegen steun verleend.

Een royale prijsvraag. Hee Gemeentebestuur van Uithuizermeeden (Gron.) heeft een prijsvraag uitgeschreven voor een ontwerp van een Raadhuis. Alle prijzen worden uitgelooft f 100 en f 25.

Het gedenkteeken voor Christiaan Huygens. Onder dit opschrift komt in „De Opmerker” een hoofdartikel voor dat voorafgegaan wordt door eenige bijzonderheden omtrent de oprichting van monumenten in de 16e, 17e en 18e eeuw en eindigt over de opdracht van bedoeld monument aan Dr. CUYPERS, als volgt:

„Verwondering moest het wel wekken, dat het ontwerp werd opgedragen aan den architect CUYPERS, die als den tegenvoeter van VAN CAMPEN beschouwd moet worden, die, wat HUYGENS „het Gotsche krulligh mall” noemde, weer in de plaats der klassieken, als „het statig Roomsche” bedoeld, stelde, die „de vuyle Gotsche schell” van den dichter weer op de Nederlandsche bouwkunst drukte.

„Wij vermoeden, dat Cuypers met deze verzen van CONSTANTIJN HUYGENS niet bekend geweest is. Anders had hij, als man van karakter, zeker voor een opdracht als deze, die geheel buiten zijn lijn lag, bedankt. Dan zou hem de onaangenaamheid der critiek, die nu op zijn werk werd uitgeoefend, bespaard zijn gebleven.

„Als HUYGENS zijn gedenkteeken toch moest krijgen, dan had dit moeten bestaan in zijn door een talentvol beeldhouwer

gemaakt standbeeld op een eenvoudig voetstuk. Misschien iets in den geest van het gedenkteeken van Spinoza. Voor f 40.000 ware dit wel te verkrijgen geweest.

„Doch wat dacht de nestor onzer bouwmeesters hem toe? Een soort van kapel, waarin zijn beeld staat, en die voorzien is van velerlei sculpturaal bijwerk. Zooveel beeldhouwwerk is voor f 40.000 alleen te verkrijgen als men het aan zeer goedkope adressen vraagt. En er is dan ook reeds gezegd, dat het uit de werkplaatsen van CUYPERS en STOLZENBERG te Roermond zou komen.

„Hier dient evenwel een stokje voor gestoken. Toen CORNEILLE oud en zijn treurspelen al minder en minder werden, riep BOILEAU, in naam der Fransche kunst, hem een krachtig „hola!” toe. Het is noodig, dat men ook onzen grijzen bouwmeester tegen zich zelf in bescherming neme, opdat hij aan de monumenten, die hij te Breda en te Rijsenburg leverde, er niet nog een in Den Haag toevoege, wat aan zijn naam bij het nageslacht slechts schade zou doen. Over een „otium”, mits het „cum dignitate” zij, behoeft iemand, die de tachtig voorbij is, zich niet te schamen.

„Men maakt zich in Den Haag nu druk over de plaats, waar dit gedenkteeken moet komen. Die plaats is zeker niet onverschillig, zoo min voor de omwonenden als voor het werk zelf. Maar wat baat de beste plaats, als een gedenkteeken niet deugt?

„Het is te hopen, dat de Commissie door den Haagschen Raad benoemd, om de zaak met het bestuur der Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te overleggen, er in slagen zal, den heeren der wetenschap aan het verstand te brengen, dat ook de kunst hare eischen heeft, en dat het Haagsche gemeentebestuur, eer het vergunning geeft en openbaren gemeentegrond voor een gedenkteeken afstaat, eerst de zekerheid dient te hebben, dat dit voor een kunstwerk geschiedt.

In Den Haag staan, naar wij meenen, meer gedenkteeken, dan in eenige andere stad van Nederland. Slechts twee daarvan, het ruitersbeeld van PRINS WILLEM I en het zittend beeld van SPINOZA, zijn kunstwerken. De overigen kunnen op die benaming geen aanspraak maken.

Laat men dan zorgen, dat het getal dezer goed bedoelde doch waardelooze werken niet vermeerderd worde. Onze nazaten zullen toch al reeds weinig waardeering voor onze „Denkmals-kunst” over hebben.

Tentoonstelling van Hollandsche inzendingen in den Londenschen Raadhuis-prijsvraag. Op de Internationale prijsvraag voor het Raadhuis te Londen zijn 8 antwoorden van buitenlandsche inzenders ingekomen.

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst nam zich voor een tentoonstelling te organiseeren van de Hollandsche inzendingen. De H.H. die aan dezen Prijskamp deelnamen en geneigd zijn hun ontwerp voor deze tentoonstelling af te staan worden beleefd verzocht zich op te geven aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 te Amsterdam.

Eene verordening tegen stadsontsiering. De Raad van Weimar heeft onlangs eene verordening vastgesteld, die beoogt de ontsiering der stad tegen te gaan. Zij luidt: „Verboden kunnen worden: 1. Werken van architectonische of anderen aard, zooals reclameborden of opschriften die een belangrijke ontsiering kunnen veroorzaken van een geschiedkundig, architectonisch of om andere redenen merkwaardig plein, straat of stadsgezicht. 2. Veranderingen aan het uiterlijke van gebouwen of deelen van gebouwen, wier behoud omreden van hunne geschiedkundigen, kunsthistorische of artistieke waarde van bijzondere beteekenis voor de stad is. 3. Het daarstellen van bouw- of andere werken in de buurt van zulke gebouwen of monumenten, wier effect daardoor belangrijk zou kunnen worden geschaad. Het verbod geschiedt door het gemeentebestuur als plaatselijke politie-autoriteit. Voor de beslissing moet het adres van deskundigen ingewonnen zijn en de Raad gehoord worden.

Kattenogglas. Dit nieuwe soort glas in den handel gebracht door de „Société Anonyme des glaceries de Charleroi” Roux in België (vertegenwoordiger de heer J. SEVERIJNS, Roermond) dankt zijn naam aan de op het glas voorkomende bolletjes, die in het licht schitteren, terwijl het omgevende glas donkerder blijft. Volgens het prospectus geeft het een goed effect om wanden of plafonds met deze glassoort te bekleden. Het vlakke glas neemt dan de kleur van het plafond of den wand aan en de kattenoggen schitteren daartusschen als lenzen, vooral bij avond door het kunstlicht.

Handel in behangselpapier in Zuid-Afrika. De Consul te Johannesburg is van oordeel dat ons land succesvol zou kunnen concurreren met Engeland. Maar er moet uitdrukkelijk op worden gewezen, dat men in Nederland moet met de oude maten 18 inches breedte in rollen van 9 yards te laten varen en de Engelsche maten 21 inches breedte (of 22 inches inclusief de beide randen) in rollen van 12 yards over te nemen.

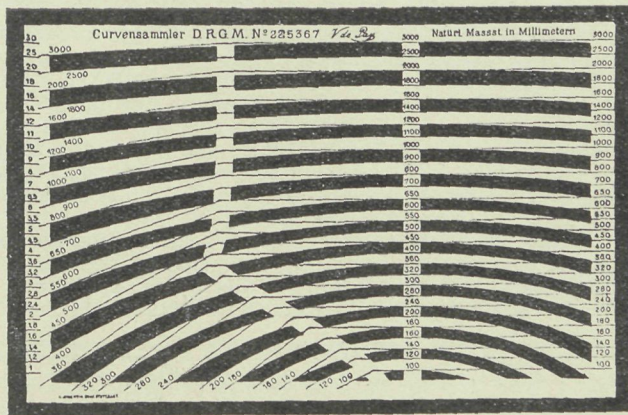
Bij de inzending van bovenstaand rapport, werd door Consul-Generaal KNOBEL te Pretoria opgemerkt, dat de Nederlandsche Kamer van Koophandel aldaar gaarne stalen van behangselpapier zal ontvangen, zoowel voor genoemde stad, als ter overmaking naar Johannesburg.

Hierop wordt de bijzondere aandacht van Nedeilandsche belanghebbenden gevestigd. (Ontleend aan „Handelsberichten”)

Mallen van cirkelbogen. Deze mallen zijn uitgevonden door den bouwinspecteur DE PAY te Stuttgart.

Het hierbij geschetste instrument wordt door den uitvinder „Kurvensammler” genaamd, omdat het op een plaat ter grootte van 21 bij 33 cM. talrijke cirkelbogen samenvat, die op gelijke wijze toegepast kunnen worden, als de tot nu toe op ingenieursbureaux gebruikelijke booglinealen. Het is blijkbaar dat bij het gebruik van dit instrument het tijdroovende uitzoeken van eenige boog vervalt tegen vooral bij werken buitenshuis of in de open lucht zijne bezwaren heeft. Het kleine, handige instrument zal daarbij zeer aanbevelenswaard zijn.

De plaat is uit celluloid vervaardigd en doorzichtig en heeft daardoor het voordeel dat de daaronder liggende teekening niet onzichtbaar wordt. De 20 op de plaat voorhanden bogen

gaan met hunne stralen van 100 mM. tot 3000 mM. werkelijke grootte. Volgens de op het instrument medegedeelde gebruiks-

aanwijzing, liggen deze stralen op een schaal van 1 : 1000 tusschen 100 en 3000 M en op een schaal van 1 : 2500 tusschen 250 en 7500 M.

Deze bogenverzamelaar vormt dus eenigszins eene verbetering van de vroeger verschenen „Kurvenpalette” van DE PAY, waarbij de eerste voor grootere schalen 1 : 10000 tot 1 : 100 en de laatste voor kleine schalen 1 : 50000 tot 1 : 25000 geschikt is.

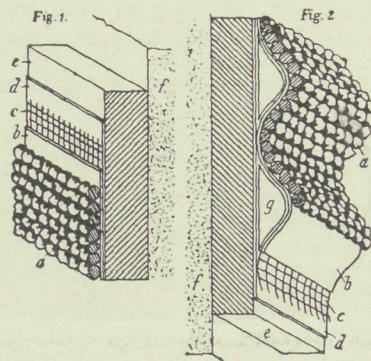
Deze nieuwe uitvinding is reeds in tal van bureaux van den staat en van particulieren in gebruik en schijnt zeer te voldoen voor het traceeren van spoorwegen, straatwegen en waterlopen.

De zorgvuldige afwerkingen van dit instrument door den graveur L. JENNEWEIN te Stuttgart wordt zeer geroemd; de prijs van 9.50 Mark is derhalve billijk te noemen. „D. Bauz.”

„Auris”-kurkplaat. Voor deze nieuwe bekledingswijze is patent genomen door Baurat HEINRICH DOLMETTECH te Stuttgart.

Tot nu toe heeft men storende klankwerkingen, zoogenaamde echo's in groote zalen trachten te verhelpen door ruw maken der gladde wanden of door bekleding der muurvlakken met hout, of met andere geperste stoffen uit kurk, turf en dergelijke. Men heeft de wanden bespannen met gewezen stoffen, met dikke ruwe behangsels en andere fluweelachtige stoffen. Deze maatregelen vervulden echter meestal hun doel onvolledig en waren meestal zeer omvangrijk, kostbaar en meestal brandgevaarlijk.

Het nieuwe patent bestaat nu in eene bekleding van dicht aaneen gevoegde kurkdeeltjes. De bijgevoegde afbeeldingen verduidelijken de nieuwe wandbekleding op twee uitvoeringsmanieren. Bij de uitvoeringsmethode volgens fig. 1 worden de

kurkdeelen a door een bindmiddel b op een doek of ijzergaas c gebracht en zodoende wordt een kurken behangsel gevormd, dat door middel van een bindmiddel d op het pleisterwerk van den muur e of wel direct op het metselwerk bevestigd wordt. Bij de constructie volgens fig. 2 is de kurkhuid golfvormig gevormd, zoodat tusschen deze en het muurwerk nog luchtsleuven g voorkomen welke de werking verhoogen. Om het kurkschroot week en elastisch te maken, is het goed, het van alle bastachtige bestanddeelen te reinigen, het een tijd lang onder de werking van stoom te brengen en dan in een bijzondere walsmolen te brengen. Door koken kan de kurk, zonder dat zij hare goede eigenschappen verliest, naar verkiezing in alle kleuren geverfd worden.

De nieuwe bekleding bezit een groot voordeel door hare lichte, en spoedige vervaardiging, hare goedkoopte en brandvrijheid, voordeelen die vooral bij oudere gebouwen van gewicht zijn. Ook laat deze bekleding, in tegenstelling met de aanbrenging van behangsels en houtbekledingen zich overal, zonder de architectuur der zaal te bederven of die in het minst te schaden, aanbrengen, zoowel op platte als op gebogen vlakken.

Met zulk een stof werd een proef genomen in de Mariakerk te Reutlingen die een slechte akustiek bezat. Op de kruisgewelven dezer kerk werden stukjes kurksteen aangebracht in driehoekige stukjes van ongeveer 5 cM zijdelengte, welke werden ingedrukt in een aangebrachte mortellaag. De kleine driehoekjes van kurksteen waren gescheiden door diepe open voegen. De aanblik van zulke willekeurig gekleurde vlakken werkt als mozaiek. Door het groote aantal verdiepte voegen, alsmede door de weiking van het kurksteenmateriaal, werd de akustiek in deze kerk zeer verbeterd.

Evenals op gewelven kunnen deze stukjes kurkplaat ook met succes aangebracht worden op vlakke wanden, b.v. als versiering daarvan als friezen en paneelen, waarbij deze met geometrische figuren bezet worden.

Het kurkmateriaal wordt echter door deze bewerkingswijze veel harder en werkt daardoor wel geluiddempend maar niet geluiddoend. Het bezwaar bleef evenwel altijd dat dit kurkmateriaal brandbaar was en hiertegen is steeds een middel gezocht.

De kurkbekleding „Auris” voldoet aan de eischen van onbrandbaarheid. Het bestaat uit gekorrelde, zacht geprepareerde,

zuivere kurk. De kurkkorrels worden door middel van een brijachtig bindmiddel op doek of ijzer netwerk aangebracht, zoodat daardoor op een vlakke of gebogen, zich een soort kurk-behangsel vormt van rustig werkende gelijkmatig gekorrelde oppervlakte, die door middel van hetzelfde bindmiddel op het pleisterwerk van den muur of onmiddellijk op den muur kan aangebracht worden.

Bovendien werkt zij isoleerend wat het warmteverlies betreft.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Verschenen is: Afl. 6 van **Bouwconstructies**, door O. L. VEENSTRA HZN. & J. H. SCHULP. Uitgave Wed. J. AHREND & ZON. Amsterdam.

Der Städtebau. Afl. 11. De prijsvraag voor een uitbreidingsplan van Pforzheim wordt, aan de hand van teekeningen besproken door den stadsbouwmeester HERZBERGER.

OTTO BARTNING beëindigt zijn artikel over „Weenen als stads-aanleg”. Dan bevat de aflevering een artikel over de verbreeding van het Island, eene oude nauwe straat, te Elberfeld.

De losse platen die bij deze aflevering behooren, geven weer gezichten in oude buurtjes, gangen en sloppen van Lübeck en een schilderachtig schoolgebouw te Glogau door den arch. WAGNER.

Dekorative Kunst. Nr. 2 begint met een artikel over „Amerikaansche Architecten”. Ditmaal worden in het bijzonder landhuizen van den architect WILSON EYRE besproken, terwijl voorts werken van JAMES C. HOPKINS, ROSITTER & WRIGHT, CH. K. CUMMINGS e. a. worden afgebeeld. Het Amerikaansche landhuis vertoont een zeer apart type dat, in zijne zuivere zakelijkheid aan het Engelsche landhuis verwant, daarvan toch geheel afwijkt doordien het zooveel vrijer isi van historische motieven. Het bezit daardoor eene groote mate van natuurlijkheid en maakt een gezond-modernen indruk.

JOS. LICHTENBERG geeft eene interessante beschouwing over „Artistieken arbeid van onzen tijd, in het bijzonder op kerkelijk gebied”. Een volgend artikel handelt over JOSEPH WACKERLE en zijne porcelein figuurtjes en groepen, ingevoerd in de kon. fabriek te Nymphenburg.

„De Noordduitsche Lloyd en moderne ruimte-kunst” is de titel eener, door tal van afbeeldingen uit de luxe hutten der „Kroonprinses Cecilie”, toegelichte bijdrage. BRUNO PAUL, JOSEPH M. OLBRICH, RICHARD RIEMERSCHMID e. a. hebben aan de weelderige inrichting dezer luxe hutten medegewerkt.

Sieradiën van EMIL LETTRÉ, borduurwerken van MARGARETE VON BRAUCHITSCH worden voorts in tekst en afbeelding behandeld.

Deutsche Kunst und Dekoration 1907. Afl. 2 opent met een rijk geïllustreerd artikel over NICOLA PERSCHKEID, een Berlijnsch fotograaf, die portretopnamen maakt, welke uitmunten door smaak en kunstvolle groepeerings en belichting. Duidelijk blijkt hier wat met fotografie bereikbaar is, zoo slechts de technicus door een artist gedoubleerd is.

Over „Originaliteit” schrijft WILHELM MICHEL.

In een zeer uitvoerig artikel wordt gewijd aan het werk der architecten CAMPBELL & PULLICH van wie verschillende geheel en al in Engelschen geest ontworpen landhuizen en interieurs worden afgebeeld.

Zeer verdienstelijk werk is hunne inrichting van het Casino der Rombacher Hüttenwerke en van de kleermakerij Jockey Club te Berlijn.

„Moderne ruimtekunst in dienst van den Noordduitschen Lloyd”; De goede oude tijd en wij; „Eene vermaning aan Erfgenamen” (naar aanleiding van de voorgenomen afbraak van het Ministerie van Oorlog te Weenen); eene geïllustreerde bijdrage over de fayence fabriek „Alumina” en haar fabrikaat te Kopenhagen, vormen den verderen inhoud dezer interessante aflevering.

Architectura Nr. 44. 8ste Internationaal Congres voor goedkope woningen, gehouden te Londen in Aug. 1907. (Vervolg).

De fusie-plannen van twee groote societeiten, door H. Hiermede wordt bedoeld de voorgenomen samensmelting der societeiten „Doctrina” en de „Groote Club” te Amsterdam. De schrijver hoopt dat de „Schoonheidscommissie” in het beoordeelen der gevelds aan den Dam, een woordje zal hebben mede te spreken.

Middelbaar Technisch Onderwijs. Adres gericht door het bestuur van den Bond van Technici aan den Minister van Binnenlandsche Zaken. (Zie blz. 343.)

Water-aanleg met reservoirleiding in gebouwen. (Slot).

Loodvergiftiging bij schilders. Mededeeling van het adres gezonden aan H. M. de Koningin, aan de Provinciale Staten van alle provinciën en aan 32 Gemeenteraden, door den Nederlandschen Schildersgezellenbond, houdende verzoek, met redenen omkleed, om het gebruik van loodhoudende verven te verbieden.

Bouwkundig Weekblad Nr. 44. Iets over den bestratingsdienst en het bestratingswerk te Amsterdam, door W. J. DE GROOT. (Vervolg.)

Woonhuis te Dordrecht. Beschrijving en afbeeldingen van dit woonhuis, gebouwd door de arch. Gebrs. VAN GENDT A. LZN.

De bijbank van de Nederlandsche Bank te Rotterdam, door H. E. Beschrijving van dit pas geopende gebouw, dat de schrijver zeer gelukt acht, zoowel in zijn architectuur als in zijn inrichting.

Verslagen van vergaderingen.

Afd. Haarlem der Mij. tot bev. der Bouwk. In deze vergadering werd een bezoek gebracht aan de stoomtimmerfabriek van den heer BECCARI en aan de nieuwe Hoogere Burgerschool, die beide zeer in de smaak der leden vielen.

Afd. Arnhem der Mij. tot bev. der Bouwk. In deze vergadering kwam de oprichting der Middelbaar Technische School ter sprake en werden bezwaren geopperd tegen de inrichting van de Machinistenschol te Amsterdam tot zulk een school, daar deze school niet aan het doel zal beantwoorden.

De Opmerker Nr. 44. Een gedenteeken voor CHRISTIAAN HUIJGENS. (Zie blz. 358).

De waarde van kalkzandsteen als bouwmateriaal. Aanhalingen uit de brochure, uitgegeven vanwege de Vereeniging van Nederlandsche baksteenfabrikanten, (zie blz. 337).

Romaansche kunst. Met afbeelding van een kerkportaal te Tarascon. Deze romaansche kathedraal van de H. Martha en het reusachtige koninklijke kasteel vormen twee monumenten der stad Tarascon. De kathedraal stamt uit 1187, het kasteel uit de 15e eeuw. Dit laatste is een gothisch gebouw. thans als gevangenis gebruikt.

Vanadium, door J. L. TERNEDEN. Vanadium is een stof die men tegenwoordig bij het staal voegt, waardoor dit laatste een groote elastische sterkte verkrijgt en vooral ook de eigenschap verleent van een buitengewone weerstandbiedende kracht tegen waardevermindering of sterktevermindering.

SPREUKEN EN CITATEN.

Superbes monumens de l'orgueil des humains
Pyramides, Colisée, chefs-d'oeuvres des Romains —
Il n'est point de ciment, que les tems ne dissoude,
Et vos marbres si durs ont senti son pouvoir.
Dois-je trouver mauvais, qu'un méchant pourpoint noir
Qui m'a duré deux ans, soit percé par le coude?
SCARRON.

Mausoleen, Pyramiden, Tempel
Werden Trümmer, werden Staub,
Alles ist der Zeit ein Raub,
Meine Pfeife zum Exempel.

GLEIM.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOON- STELLINGEN

Prijsvraag voor den bouw van een brug te Stockholm.

Door den gemeenteraad van Stockholm is tegen 15 December a. s. een prijsvraag uitgeschreven voor het ontwerp eener over den Norrström aldaar te leggen brug. De stukken op deze prijsvraag betrekking hebbende (programma met bijbehorende teekeningen), zijn voor Nederlandsche belanghebbenden aan de Afdeeling Handel (van het Ministerie van Landbouw, Handel en Nijverheid) te raadplegen. Medegedeeld zij nog, dat aan deze prijsvraag verbonden zijn drie prijzen, van respectievelijk 7.000, 5.000 en 3.000 Kronen. Bovendien behoudt de met de beoordeeling der inkomende plannen belaste commissie zich het recht voor, om, indien de eigenaar zich bij inzending van zijn plan daartegen niet verzet, ook niet bekroonde plannen, elk voor 1.000 Kronen, aan te koopen. „Handelsberichten”.

PERSONALIA

Van 1 Nov. 1.1. tot 31 Aug. 1908 is benoemd tot assistent voor de architectuur aan de Technische Hoogeschool te Delft, J. C. SPEELMAN, opzichter-teekenaar bij den dienst der gemeentewerken en leeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + J. H. W. LELIMAN ADMINISTRATIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Zesde Jaargang. No. 46.

13 November 1907.

DE WAARDE VAN KALKZANDSTEEN

(Vervolg.)

In de 18 October l.l. gehouden vergadering der Afdeeling Amsterdam van de Mij. tot Bevordering der Bouwkunst is aan de orde geweest eene vraag welke door het Hoofdbestuur der Mij. aan de Afdeelingen ter behandeling is aangeboden.

Deze vraag luidde:

„Welke bevindingen kunnen worden medegedeeld omtrent de deugdzaamheid, als bouw materiaal, van hier te lande vervaardigde kalkzandsteenen, met het oog op de bestemming van dit materiaal, de toe te laten belasting, het bestand zijn tegen invloeden van weersgesteldheid, enz.”

Alvorens tot de behandeling over te gaan deelde de Voorzitter, de heer W. J. DE GROOT, onder-Directeur der P. W., mede, dat het Bestuur gemeend heeft het Bestuur der Vereeniging van Nederlandsche kalkzandsteenfabrikanten niet overeenkomstig hun verzoek te moeten uitnoodigen en, toen Voorzitter en Secretaris van genoemd Bestuur zich ongenoodigd aanmeldden, werd hen medegedeeld dat hunne aanwezigheid voor objectieve behandeling niet bevorderlijk werd geacht. De behandeling der vraag mocht niet ontaarden in een reclame-debat. Baksteen en kalkzandsteen tegen elkander uit te spelen lag niet op den weg der Afdeeling.

De vraag was in handen gesteld van de H. H. L. BIENFAIT (lid der firma KONING & BIENFAIT) en P. HEYN, architect.

Aan hun rapport is het volgende ontleend:

Van 68 in 1906 door het Proefstation KONING & BIENFAIT onderzochte kalkzandsteen-monsters hadden slechts 70 % een drukweerstand hooger dan 140 KG. per cM². (d. i. de minimum eisch die door het Deutsche Verein der Kalksandstein Fabrikanten aan het fabrikaat der leden wordt gesteld), 10 monsters vertoonden zelfs minder dan 120 KG. per cM². Niet minder dan 30 % der monsters was dus beslist onvoldoende.

Wat betreft de vorstbestendigheid der steenen wordt met alle voorbehoud opgemerkt, dat de steenen uit goede fabrieken meestal het uithouden. Over den invloed van atmosferiën (rook, schadelijke dampen) geeft het rapport geen oordeel, wijl zulks bij het nieuwe fabrikaat nog niet voldoende is na te gaan. In gevallen waarvoor men klinkers gebruikt, komt aan rapporteurs het gebruik van kalkzandsteen niet wenschelijk voor.

De rapporteur P. HEYN acht het bovendien niet wenschelijk de steen voor buitenwerk te gebruiken. Bovendien wijst het rapport er op dat de toepassing van gekleurde kalkzandsteen uitsluitend tot siersteen beperkt moet blijven. Daar groote hoeveelheden kleurstof met de specie gemengd moet worden om eene eenigszins heldere kleur te verkrijgen, blijkt dit immers niet zonder invloed op de hoedanigheid.

De bespreking van het rapport wordt geopend door den heer J. W. C. TELLEGEN, Directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht, die vraagt of den rapporteurs eene wijze van keuring voor kalkzandsteen bekend is, gelijk die bij baksteen door de jarenlange ervaring bestaat. Hij is voorts getroffen door de mededeeling in het rapport dat kalkzandsteen bij 10-voudige zekerheid zou kunnen belast worden met 14 KG. per cM². Proeven van het Oesterr. Ing. und Arch. Verein hebben aangetoond dat men moet onderscheiden:

- 1°. de weerstand tegen druk van den enkelen steen,
- 2°. de weerstand van een blok of pijler metselwerk.

De laatste is veel geringer dan de eerstbedoelde. 14 KG. wordt alleen voor klinkers als toelaatbaar beschouwd. Spreker gelooft dat dit cijfer voor kalkzandsteen veel te hoog is.

De ondervinding die door het Amsterdamsche bouwtoezicht is opgedaan, sluit zich aan bij die van het Proefstation van KONING & BIENFAIT, dat de proeven uitvoerde. Er bleef daarbij steeds een zeer belangrijk percentage (30 %) van niet-geslaagde proeven. En

dat pleit tegen het materiaal. Zoolang zelfs bij het produkt van eenzelfde fabriek aanmerkelijke schommelingen voorkomen, verdient het fabrikaat niet het volle vertrouwen. In de technische wereld is er nog niemand die het materiaal als gewone baksteen kan keuren. Dat de steen in het werk met den tijd harder zou worden, wordt volgens de laatste opvattingen door de fabrikanten zelf veeleer een gebrek dan een deugd geacht. Het verschijnsel immers zou wijzen op eene nawerking, die aantoonde dat het procédé tijdens de vervaardiging niet was afgeloopen.

De heer A. W. WEISSMAN wijst er op hoe bij proeven door Prof. VAN DER KLOES genomen eene naverharding van kalkzandsteen te constateeren viel die 9 maanden aanhield. Daarna verminderde de drukweerstand weer. De proeven van Prof. VAN DER KLOES bevestigen dat er verschillende soorten van kalkzandsteenfabrikaat bestaan, die niet te onderkennen zijn op eenvoudige wijze.

De heer BIENFAIT geeft den heer TELLEGEN toe, dat het cijfer van 14 KG. lager moet worden gesteld. Hij wijst op eene keuringsmethode waarbij de steen gebroken wordt door een vrijvallend gewicht, waarbij uit de valhoogte bij den verbrijzelenden slag konklusies worden getrokken. Die methode is eenvoudig en kan misschien ook bij kalkzandsteen worden toegepast.

De heer WEISSMAN leest nu het oordeel van eenige Berlijnsche deskundigen voor, Baurat GRASSMANN die van meening was dat, mits aan zekere eischen werd voldaan, de kalkzandsteen voor enkele doeleinden kon worden toegelaten en Baurat BOEHM, die van oordeel is dat de kalkzandsteen slechts in zooverre een toekomst kan hebben als zij dient om een mogelijk tekort aan gebakken steen aan te vullen. Spreker wijst vervolgens op de Duitsche normen: de fabrikanten stellen 140 KG. per cm^2 ., de Berlijnsche Bouwpolitie eischt 150 KG. Van 38 onderzochte monsters te Berlijn bleven er niet minder dan 13 beneden de 140 KG. Voorts dient te worden aangewezen eene eenvoudige keuringsmethode, die op het werk kan worden toegepast.

De heer TELLEGEN klassificeert, in overeenstemming met de Commissie van advies bij de toepassing der nieuwe Bouwverordening de kalkzandsteen bij boerengrauw of best rood. De steen mag in Amsterdam dan ook alleen worden gebruikt voor binnenmuren boven het trasraam. Voor buiten- en fundeeringwerk is zij verboden. De uiterlijke welstand zou bovendien zich verzetten tegen het gebruik in gevels. Een voorbeeld in de 2e Nassaustraat bewijst hoe schunnig kalkzandsteen er gaat uit zien.

De heer J. VAN HASSELT meent dat de eisch van welstand echter niet het verbod wettigen zou. Bij buitenmuren staat de eisch van waterdichtheid op den voorgrond, terwijl bij onze bouwwijze bovendien de binnenmuren zwaarder belast plegen te zijn dan de gevels en bij de eerste is kalkzandsteen wel toegelaten. Hij wijst er op dat ook in één oven baksteen het product uiteen loopen kan.

De Voorzitter geeft dit laatste toe, maar bij baksteen vindt dan op gemakkelijke wijze eene nauwkeurige sorteering plaats.

De heer BIENFAIT stelt nu mede namens zijn mederapporteur voor, de zin betreffende de belasting met 14 KG. per M^2 . te schrappen.

De Voorzitter vraagt of iemand uit eigen ervaring nog iets kan mededeelen.

De heer DORLAS doet eene mededeeling die echter blijkt niet te slaan op kalkzand- maar op cementsteen.

De heer ROOD mist in het rapport de konklusie of de steen goed of slecht is als bouw materiaal. Het rapport beantwoordt z. i. niet aan de vraag van het Hoofdbestuur. Spreker was in de noodzakelijkheid om een goedkope steen te gebruiken. Hij heeft verschillende fabrieken bezocht en daarbij er eene gezien die uitstekend werkte. Spreker heeft ook nagegaan de aanhechting van bepleistering met de specie en is daarbij gekomen tot de bevinding dat deze uitstekend was. De steen is z. i. nog zoo slecht niet, maar wel is de steen met rivierzand gemaakt veel beter dan die met duinzand.

De heer VAN EXTER meent dat nog wel een paar jaren zullen verlopen eer men geleerd heeft of eene methode is gevonden om de steenen op het werk te kunnen keuren. Herhaaldelijk heeft hij de wisselvalligheid van het materiaal geconstateerd. En zoolang die bestaat is de voorzichtigheid van het Amsterdamsche bouwtoezicht z. i. te prijzen en toe te juichen.

De heer WEISSMAN deelt nog mede hoe Prof. VAN DER KLOES op verschillende fabrieken monsters trok, die hij met potlood waarmerkte. Door bijzondere omstandigheden werden de monsters niet aanstonds medegenomen en onderzocht. Toen dit echter geschiedde wezen zij enorm hoge cijfers uit. Het is bekend dat men de steenen kan naharden, door ze te bevochtigen en opnieuw in den stoomdruk te brengen. De fabrikanten kunnen aldus wel zeer harde steenen maken, maar die worden dan te duur voor concurrentie.

De heer TELLEGEN wenscht de laatste mededeelingen van den heer WEISSMAN vooral goed genotuleerd te zien. Hij antwoordt den heer VAN HASSELT dat hardheid, draagkracht en weerstand tegen het doordringen van vocht drie hoedanigheden van een steen zijn die de aandacht verdienen. Evenals de ervaring bij de baksteen leert dat gedaan mag worden is na bij de kalkzandsteen een verband gelegd tusschen die hoedanigheden. Of dat nu juist is? Spreker hoopt dat het resultaat van de baksteen-kalkzandsteenbeweging zal zijn, dat men verdere studie aan het onderwerp gaat wijden en besluit tot de instelling van een Staatsproefstation.

De vertegenwoordiger eener kalkzandsteenfabriek kwam nog op tegen de gedachte als zouden vanwege de fabrikanten de getrokken monsters zijn naverhard.

Eene bepaalde konklusie werd op deze vergadering niet genomen, maar een verslag van de vergadering zou worden opgezonden aan het Hoofdbestuur, dat

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

echter, nu eene Staatscommissie ingesteld wordt betreffende eene overeenkomstige vraag, in welke Commissie de Mij. ook vertegenwoordigd zal zijn, de zaak misschien wel zal laten rusten.

In verband met het bovenstaande hebben wij onpartijdigheidshalve melding te maken van een, ons door het Bestuur de Vereeniging van Nederlandsche kalkzandsteenfabrikanten toegezonden overdruk van een ingezonden stuk uit het „Handelsblad”. Dit stuk heeft, eenigszins aangedikt, ook geprikt o. a. in het „Advertentieblad”.

Onderteekenaars van het stuk voornoemd geven te kennen dat zij in de eerste plaats, en in enkele belangrijke bijzonderheden, zij alleen in staat zijn licht te geven omtrent de kalkzandsteen.

Zij komen er daarom tegen op dat zij bij de kalkzandsteen-bespreking der Amsterdamsche Afdeeling van de Mij. t. B. d. B. niet zouden zijn toegelaten.

Dit is minder juist. Gelijk men in het bovenstaande kan lezen werd alleen hunne aanwezigheid, met de kennelijke bedoeling om aan het debat deel te nemen, niet wenschelijk geacht. De Afdeeling had, overeenkomstig de bedoeling der gestelde vraag, hare leden uitgenoodigd mededeeling te doen van hunne bevindingen omtrent het gebruik van kalkzandsteen. Dat de heeren kalkzandsteenfabrikanten niet beseften dat bij eene dergelijke bespreking hunne aanwezigheid niet alleen

minder paste, en zelfs geen zin hoegenaamd had, getuigt niet van helder inzicht. Aan de heeren ontging echter aldus niet slechts eene fraaie gelegenheid om gratis reklame te maken, maar de bespreking was bovendien allesbehalve gunstig voor hun materiaal.

Zij waren deswege uiterst verbolgen. Dat is hun recht. Maar het zal niemand verwonderen als de door hen gevraagde „satisfactie”(!) eens geheel uitblijft. Eenige tegenspraak of bestrijding van het gesprokene ter vergadering wordt in het bewuste stuk echter niet gegeven.

Bovendien ontvangen wij eene verklaring van den heer A. W. WEISSMAN. Deze zegt daarin dat 'tgeen hij ter vergadering bovenbedoeld opmerkte betreffende de monsters kalkzandsteen welke door Prof. VAN DER KLOES zijn getrokken, niet als insinuatie bedoeld is en hij de fabrikanten niet van kwade trouw verdenkt.

In verband met deze verklaring herinneren wij onze lezers aan de passage in het rapport van Prof. VAN DER KLOES, die door den heer A. W. WEISSMAN werd aangehaald, en voorkomende in ons resumé op blz. 347 hiervoren.

Intusschen doet het al zeer vreemd aan te vernemen dat H.H. kalkzandsteenfabrikanten zich blijkbaar door eene verdachtmaking getroffen gevoelden, waar hun eigen ingezonden stuk te dier zake gewis allerminst vrij is.

(Slot volgt.)

„THE IMPERIAL”. HOTEL TE WHITEHAVEN. ARCH. JAN F. GROLL B.-I (LONDEN) (BIJ DE LOSSE PLAAT.)

nze voormalige landgenoot JAN F. GROLL, Bouwkundig Ingenieur, thans te Londen gevestigd, heeft onlangs in de zeebadplaats Whitehaven een belangrijk werk gesticht, waarvan wij hierbij eene afbeelding geven.

Het bouwterrein is groot 150 Eng. vt. $\times$ 475 Eng. vt., waarvan het hotel zelve ongeveer 150 Eng. $\times$ 315 Eng. vt. inneemt.

Bij het ontwerp is partij getrokken van den sterken val van het terrein van af den zeedijk naar „Corporation Square”. Het aantal verdiepingen dat aan den voorgevel op de „Esplanade” slecht 4 bedraagt is aan den achtergevel aan „Corporation Square” op 5, of 6 inclusief het sousterrain, gebracht.

„The Imperial” is ingericht volgens de hoogste eischen die tegenwoordig aan een hotel worden gesteld. Het bevat een groote feestzaal voor muziekuitvoeringen, danspartijen en feestmalen voor ongeveer 400 personen. Deze zaal is gelegen in het binnenplein van het gebouw. Voorts bevinden zich in het hotel de clubrooms der „Whitehaven Yachtclub”. Er zijn 22 family-suites, die, ingericht naar Amerikaansch systeem, ieder bestaan uit een eigen vestibule, minstens één zitkamer, een of meer slaapkamers, bad en W. C.; er zijn 110 slaapkamers, een groote eetzaal en een kleine eetzaal,

lounge, five o'clock tea room, muziek en damessalon, lees en schrijfkamer, rookkamer, biljardzaal met private bar, heeren en dames badkamer, vestiaires, lavatories en W. C., administratie-, dienst en slaapvertrekken voor het personeel, groote keukens met bijkeukens, provisiekamers, wijn- en bierkelders, 2 personenlifts, dienst en keukenlifts, installatie voor elektrisch licht, eigen waschen badinrichting in verband met de ventilatie en verwarming van het gebouw, stallen, remises en autogarage.

De materialen voor den buitenbouw zijn: Cumberland kalksteen, roode Ruabon en wit verglaasde baksteen; koper voor koepels en verandas (balkons) afdekking, spitsen en windvanen en omlijsting der koepel en dakvensters; en groene Penrhyn leien voor daken, en voor den binnenbouw: Iersch en Purbeck marmer voor kolommen, pilasters en schouwen; gebrand glas voor boven en plafondlichten; Doulton's faience en majolica voor vloeren en muurbedekking van de groote feestzaal, eetzalen, lounge, vestibules, corridors, trappenhuisen, badkamers, vestiaires en W. C.'s en eburite faience en carton pierre voor plafonds. Het ijzerwerk voor buiten- en binnenwerk is gesmeed ijzer. De bouwkosten beliepen voor hotel en bijgebouwen £ 76,230; voor meubilair en installatie £ 14,570, te zamen dus £ 90,800.

DR. JOH. C. BREEN. DE DAM TE AMSTERDAM. V

DE EERSTE HELFT DER ZESTIENDE EEUW

Reeds op het einde der Middeleeuwen had alzo de toenmalige Dam het gebrek, dat het plein, bij alle veranderingen, voortdurend is blijven aankleven: het gebrek van niet ruim genoeg te zijn! Ook toen was vergroting reeds dringend noodig; en deze kon alleen geschieden door onteigening en afbraak van bestaande huizen. Nu bezat de stad toenmaals in dit opzicht een dubbel recht. Huizen en erven, die Burgemeesteren, hetzij ten behoeve van de stad, hetzij ten dienste van de kerk, in eigendom verlangden te hebben, konden zij „tot 's gherechts zeggen”, d. i. na uitspraak en volgens taxatie van Schepenen, onteigenen; maar bovendien bezat de Regeering de bevoegdheid om, wanneer een huis door koop in andere handen zou overgaan, het onmiddellijk op te eischen en van den koper, voor den door dezen verschuldigten koopprijs, over te nemen. Men noemde dit het recht van nakoop. In 1506 deed zich het geval voor dat het huis van JAN VAN GELDER, waarnaast de plaats voor de vrachtkarren, de „sleden” was, en dat stond op den Middeldam aan de Rokinzijde „besyden de sluyse”, verkocht werd aan zekeren WILLEM VAN OETTENWAELE. Burgemeesteren meenden deze gelegenheid te moeten aangrijpen, en stelden aan de Vroedschap voor hen te machtigen tot den nakoop over te gaan. En hierbij duikt — vierhonderd jaar geleden! — de eerste Damquaestie op! Immers de Raad bleek niet eensgezind. Uitdrukkelijk is aangeteekend, — en zulk eene aantekening vindt men slechts zelden, en alleen bij gewichtige zaken — dat „bij 't meerderdeel van den stemmen”, door de Heeren Zesendertig Raden op den 28sten Augustus 1506 werd „gesloten ende geaccordeert” het bedoelde huis over te nemen en het voorloopig nog te laten staan „totdat men het behoufven sal omme af te breecken”. Tevens werd besloten het daartegenover, aan de Damrakzijde, gelegen huis, te koopen of, zoo dit niet goedschiks ging, door tusschenkomst van het gerecht te onteigenen, en het onmiddellijk af te breken, „daer een plaetse makende tot gebruycken van de gemeente ende prouffijt van der stede”¹⁾. Vier jaren later gingen nog twee huizen op den Middeldam aan de stad over: dat van REM den droogscheerder en van BAEF AEMENDOCHTER. Beide erven waren — zooals dat in dien tijd vaak voorkwam — bezwaard met eeuwige erfpachtrente, welke de stad natuurlijk voor hare rekening moest nemen; maar bovendien moest den eigenaars voor de waarde van het perceel een zeker bedrag worden uitgekeerd: men noemde dit de „beterschap”. In deze gevallen bedroeg zij respectievelijk f 95 en f 250²⁾.

Het was voor de stad wenschelijk op de Damsluizen

¹⁾ 1e Groot Memoriaal, fol. 254 v°.

²⁾ Ibid., fol. 259 v°.

de vrije hand te hebben. In een oud Rentenboekje van het Sint-Pietersgasthuis, uit het laatst der 15e eeuw, vindt men de klacht: „die stede neemt die sluse an die stede, mit onrecht”, ofschoon het Gasthuis voor het erf, waarop het aanspraak had, eene vergoeding van „enen halven nobel tsjaers” ontving. Maar vooral was het noodig dat het onderhoud der sluizen geheel in één hand kwam, en dat de stad daarover de beschikking kreeg. Reeds in April 1494 hadden Burgemeesteren met de „waarschappen” der landen, die hunne uitwatering door de Damsluis hadden, eene overeenkomst aangegaan en zich verbonden eene nieuwe sluis te doen leggen en die vervolgens te onderhouden „in rake en dake, tot ewighen daghen”, waarvoor zij duizend goudgulden zouden ontvangen, te betalen in vier termijnen, den laatsten termijn twee jaar na de oplevering van het werk. Door het Raadslid, den oud-Burgemeester JAN DIRKSZON VAN WORMER werd daarop voor 700 gouden Rijnsche gulden het werk aangenomen, en den 14den Augustus 1494 „tot geneughen van den Burgemeesteren ende enighe van den Waren, ten vollen upgelevert”¹⁾. Den 9den December 1497, toen de laatste termijn waarschijnlijk was afbetaald, werd tusschen Burgemeesteren van Amsterdam, en de „Waarschappen en Landgenooten van Reynerscoop, de Proosdij van Meyert, en Ouder- en Nieuwer-Amstel”, de officiële acte opgemaakt, waarbij Amsterdam het onderhoud der Westersluis voor zijne rekening nam, en zich verbond, bij verzuim in dit opzicht, voor iederen dag eene boete van zes gouden Rijnsche gulden, tot een maximum bedrag van f 1000 te betalen²⁾. Den 11den October 1509 werd eene dergelijke overeenkomst gesloten betreffende de Oostelijke Damsluis³⁾, en in Januari van het volgende jaar sloot zich Amstelveen hierbij aan⁴⁾, zoodat de stad toen geheel voor het onderhoud der beide sluizen verantwoordelijk was. Het spreekt dan ook van zelf dat krachtig werd gewaakt, zoowel tegen het beschadigen van de sluis, als tegen het versperren van de doorvaart. Eene „ordinantie van den sluisen”, afgekondigd op den 20sten Maart 1521, bedreigde met een schelling boete ieder, die zijn vaartuig in de sluis liet drijven; voer men met een schip tegen de sluisdeuren met het doel om deze open te loopen, dan werd men gestraft met 1 £. Hollandsch (= f 1.—) boete, en moest, ingeval er schade was veroorzaakt, deze bovendien vergoeden; terwijl als het bleek dat er „quaetwillicheyt” in het spel was geweest, met de bedoeling, „de deuren te breken”, nog „correctie” door het gerecht zou volgen. Alle schepen, die door de sluis wilden, moesten hunne

¹⁾ 1e Groot-Memoriaal, fol. 299 v°.

²⁾ Handvesten van Amsterdam, ed. 1748, II. 712.

³⁾ Ibid., 713.

⁴⁾ t. a. p.

masten „op de stellinghe in 't Damrack afleggen”; zoo zij verder de rivier op wilden en ze dus noodig konden hebben, moesten zij de masten in elk geval „invoeren” 1). Waren er meerdere schepen tegelijk, dan werd niet geschut, vóór er vijf of zes in de sluis lagen, en het was, op boete van een schelling, verboden de eene deur op te trekken, voordat de andere gesloten was. Voorts stond op het verontreinigen van het water door allerlei „vullens” een pond Hollandsch boete 2).

De in 1506 en 1510 aangekochte perceelen zijn waarschijnlijk spoedig geamoveerd; althans in eene keur van den 25sten Augustus 1513 wordt den wagnaars voorgeschreven zich met hunne sleden, niet langer voor de Waag op te houden, dan zij er werkelijk voor het laden en lossen der goederen moesten vertoeven, maar zich daarna op te stellen „op de ledige plaetse, daer de huysen op den Middeldam afgebroken zijn” 3). Op denzelfden dag werd nogmaals verboden met „appelen en fruit”, op de Plaetse te staan; en om de overtreding van dit voorschrift moeilijker te maken werden de appelschuiten verbannen uit het Damrak en verwezen naar den Oude Zijds Voorburgwal tusschen de Sint Jans- en Pijlbruggen, en naar den Nieuwe Zijds Voorburgwal, tusschen de Gasthuissteeg en het Kerkhof der Nieuwe Kerk 4). De „appelvrouwen ende warmoeswijven” waren echter, evenals „meer andere personen”, niet zeer gedwee, en bleven de Plaetse „benauwen”; weshalve in 1523 in het algemeen bepaald werd dat niemand met „bancken ende waeren” staan mocht „buyten die regule van den groten teyckenen ende steenen, die geleyt sijn van LAMBERT MICHIELSZOENS huys of, streckende ter Plaetse wert” 5). Hier was dus blijkbaar eene afscheiding aangebracht, waarbinnen de kooplui eene plaats konden vinden. Later verhuurde de stad daar terrein voor kramen of stalletjes. In de oudste stadsrekening, die bewaard is gebleven, die van den jare 1531, vinden we dat voor een half jaar huur „van 't huysken, staende an coman LAMBERDEN huys an de Plaetse” betaald moest worden de som van vijf schellingen. Toen stond er dus één kraam, doch later kwamen er meer bij, en werd de huur ook hooger; in 1540 waren er drie, respectievelijk verhuurd voor 10, 4 en 3 gulden 's jaars; sinds Mei 1543 werden er zes verhuurd, ieder tegen 8 gulden. Men vond er een mandenmaker, een kousenmaker, een speldenmaker, en sinds 1544 ook de boekverkooper WIER HENRICKX. Omstreeks 1547 schijnt er echter eene

1) Wat hiermede wordt bedoeld, kan blijken uit eene keur van 12 Mei 1527 (Keurboek D, fol. 118), waarbij voorgeschreven wordt dat de houtschepen, wier ligplaats bij de Lange Brug was, de Damsluis doorvaren moesten „mit haeren masten geheel ende al geleit binnen die scepen”.

2) Keurboek D, fol. 65.

3) Ibid., fol. 7.

4) Ibid., fol. 7 vº.

5) Ibid., fol. 90.

verandering te zijn gemaakt; na dit jaar ten minste is er in de rekeningen geen sprake meer van het huis van LAMBERT, maar worden de stalletjes aangeduid als staende „aen 't huys, genaemt Sint Lucas”, waarover later. De juiste plaats van het huis van den koopman LAMBERT MICHIELSZ. kan ik, helaas, niet aangeven.

Het blijft te betreuren dat het gemis aan voldoende gegevens ons belet den arbeid van den Magistraat tot verruiming van het hoofdplein anders dan in algemeenen zin te waardeeren. Den 13den Januari 1525 namen Burgemeesteren — na tevergeefs getracht te hebben het bij minnelijke schikking door koop te verwerven — bij rechterlijke uitspraak het huis over van DIRCK JAN ZEGERSZOONSZON, dat belend was ten Oosten door VARDAUWE ARENTSWEDUWE en ten Westen door TYMAN GERRITZ. Drie op het huis gevestigde „out-eyghens of ewige pachten” kwamen voor rekening van Burgemeesteren, en voorts ontving DIRCK voor „die beterscop” f 525.—; hij moest op zijne kosten het huis afbreken en het puin ten behoeve van de stad laten liggen, terwijl hij het houtwerk mocht behouden. Enkele weken na deze overeenkomst werd hem „om redenen” nog f 25.— toegekend 1). Vijftien jaren later, in December 1540, ging ook het huis van zijn buurman, den varkensdrijver TYMAN GERRITZ. in eigendom aan de stad over voor f 775.—; het wordt aangeduid als gelegen „opten Amstel”, en „daer nu de sleeden staen”, dus aan de Rokinzijde 2), en waarschijnlijk werd de toegang tot de Westzijde van het Rokin, waarlangs men in 1527 begonnen was een burgwal te maken, door het wegbreken verbreed.

In 1531 wordt melding gemaakt van het aankopen en afbreken van het huis van den vleeschhouwer GHERIJT PIETERSZ. 3). Het lag „tegenover de Cat”, welk huis, dat wij nog wel eens zullen noemen, aan de Zuidzijde van de Damsluis stond, het zesde huis van de Nes; zoodat het huis van GHERIJT PIETERSZON gezocht moet worden bij den toegang tot de vischmarkt, en het afgebroken zal zijn om de omgeving dezer markt wat ruimer te maken.

Omstreeks denzelfden tijd ontstonden twee nieuwe toegangswegen tot den Dam. Zooeven wees ik reeds op het aanleggen van een burgwal langs het Rokin: in 1529 werden bepalingen gemaakt betreffende de rooilijn aldaar 4). En van nog meer belang was het, dat ook Noordwaarts naar het Damrak een toegang tot stand kwam. Tot het jaar 1526 lag langs het Damrak eene breede kaai van het Y tot de Zoutsteeg, doch verder niet; de huizen van de Zoutsteeg af tot den Dam toe paalden aan het water; alleen liep van den Dam de „Waagsteiger”, waarschijnlijk tot het tegenwoordige Valkensteegje. In 1526 nu, op den

1) 1e Groot-Memoriaal, fol. 283 vº.

2) 1e Groot-Memoriaal, fol. 297 vº.; Rekening van Thesaurieren, 1541, fol. 104.

3) Rek. van Thes., 1531, fol. 34.

4) 1e Groot-Memoriaal, fol. 287 en 291.

6den Maart, besloot de Vroedschap — alweder „bij 't meerderdeel” — dat men, op kosten van de aangeërfden, een „burchwal” zou aanleggen „van STANS CLAESZOENS huys of” — hetwelk op den hoek stond van 't zooveen genoemde steegje, dat daarom Stanssensteegje heette — „tot LEYE DIRCK CLAESZOENS huys toe incluis”, ook aangeduid als „'t hoeckhuys bij der Papenbrugge”, blijkbaar het huis op den Zuidelijken hoek van de Zoutsteeg. Het werk werd ondernomen „alleenlicke tot gerijflickheit van den varende ende verkerende man, tot enen opslach ende ofslach”, en daarom werd uitdrukkelijk geconstateerd dat „die nabueren” er geene goederen mochten nederleggen, noch eenige handeling verrichten, die naar eigendomsrecht „smaakte”¹⁾. Toen men met den aanleg bezig was, werd juist eene hoeveelheid vijgen afgekeurd, en daarom bij het dempingsmateriaal gevoegd; aan deze „arghe vijghen, dairinne geworpen”²⁾ ontleende de burgwal van Zoutsteeg tot Dam, den naam Vijgendam, die eerst in de 17de eeuw verdween, om toen over te gaan op het plein, dat vroeger de Middeldam heette. 't Werk werd met spoed voortgezet en was reeds voor Augustus gereed, wat blijkt uit het feit dat in het begin dier maand maatregelen moesten genomen worden tegen het blijven liggen der schepen aan het hoofd van den nieuwen burgwal, „voer die walle, omtrent voer

¹⁾ 1e Groot-Memoriaal, fol. 287 v°.

²⁾ Ibid., fol. 328 v°.

der stede waghe”. Er werd toen een houten paal geplaatst, voorbij welke geen schepen mochten komen; terwijl verboden werd dat eenig vaartuig langer dan één etmaal mocht blijven liggen¹⁾.

In verband met den nieuwen aanleg, werd den eigenaars van perceelen tusschen Zoutsteeg en Oudebrugsteeg in 1530 vergund hunne huizen meer naar voren te brengen, mits zorgend voor het bejukken of beschoeien van den wal, terwijl op hunne kosten ook een stuk van het huis op den hoek van de Zoutsteeg, dat te ver buiten de rooilijn vooruitstak, werd weggebroken²⁾. Reeds vroeger hadden de bewoners tusschen Y en Oudebrugsteeg evenzeer hunne huizen „uitgesteld”, dat is naar voren gebracht. Zoo maakten de 16e eeuwse Amsterdammers de kade langs het Damrak smaller, niet vermoedend dat hunne 19e eeuwse nazaten aan het verbreeden van den weg, ja zelfs aan het dempen der rivier zouden gaan.

Wanneer ik ten slotte nog vermeld dat tusschen 1540 en 1544 verscheidene huizen in de Waag- of Vogelsteeg werden aangekocht en afgebroken³⁾, waardoor er in dit nauwe straatje wat meer ruimte kwam voor de vleesch- en vogelkoopers, dan zal men mij toestemmen dat de Magistraat van die dagen een open oog had voor het stoffelijk belang der stad.

¹⁾ Keurboek D, fol. 112 v°.

²⁾ 1e Groot-Memoriaal, fol. 291 v°, cf. fol. 328 v°.

³⁾ Ibid., fol. 297 v°. Rek. v. Thes., 1540, 1541, 1542, 1543, 1544, passim.

GEMENGDE BERICHTEN

Restauratie St. Walburgskerk te Zutphen. De buitenwerkzaamheden aan de restauratie der St. Walburgskerk zijn geëindigd en daarmee de herstelling van bijna het geheele gebouw. Al de contreforts met hunne hogels en fioelen, de ramen en de balustrade langs het kerkdak zijn hersteld. Iets moet er nog gedaan worden aan een gedeelte plintstuk van de raadskapel en daarna komt het laatste aan de beurt, de restauratie n.l. van het bekende bibliotheekgebouwtje, dat men in 1908 hoopt te voltooien.

De kathedraal van Winchester in gevaar. Het prachtige Normandische bouwwerk verkeert in groot gevaar. Eenige jaren geleden is, ook in „De Bouwwereld”, melding gemaakt van ernstige scheuren etc. Men dacht het gebouw, dat ten nauwste verbonden is aan de geschiedenis van het land, voor een £ 20.000 te kunnen herstellen. Maar tijdens de werkzaamheden bleek de toestand veel erger en gevaarlijker dan ooit iemand vermoed had. Er is nu £ 27.000 uitgegeven. De krypta, het koor en de Lady-kapel zijn nu veilig. Er is nu echter gebleken dat nog £ 58.664 noodig zijn voor het herstel van transept, torens, etc.

Het Romeinsche kastel Abusina bij Eining. Het Castellum Abusinum bij het eenzame dorpje Eining was een der sterkste kasteelen, die de Romeinen ter verdediging hunner grenzen stichtten. Gelegen tegenover Hienheim aan de Donau verdedigde het het einde van den Romeinschen grenswal, die zich ter lengte van 542 K.M. tot aan de Rijn uitstreckte (de Limes, Vallum Hadriani of duivelsmuur).

Het kastel is thans met zijn acht hoofdtorens in buitengewoon goeden staat ontgraven. De maten zijn iets kleiner dan die van de bekende Saalburg, maar de onderdeelen zijn veel beter bewaard gebleven.

In hunne grondvesten zijn de vier poorten, het middengebouw van het kastel, het praetorium met een grooten voorbouw, het excëcitie-gebouw, de gemetselde kamer, het sacellum (het heiligdom waarin de vaandels bewaard werden) teruggevonden.

In den zuid- en westelijken hoek is nog een kleiner kastel

met een groote en vier kleinere hoektorens gevonden, dat waarschijnlijk bij wijze van reduit bedoeld was.

Buiten de eigenlijke legerplaats zijn nog de overblijfselen opgespoord van twee groote gebouwen, waarin de badinrichtingen bijzonder belangrijk zijn.

Ontgraving van Paestum. Deze beroemde plaats, het Poseidonia der Ouden in Beneden-Italië met zijne drie antieke tempels, doet thans van zich spreken door de voorgenomen ontgravingen. De leider daarvan, VITTORIO SPANAZZOLA, is van de eerste campagne der ontgravingen naar Rome teruggekeerd om verslag daarvan te doen aan den Minister. Bij die voorgenomen ontgraving was zijn motief dat een stad die nog in de 8e en 9e eeuw bloeide, niet zoo spoorloos verdwenen kon zijn als men tot nu toe aannam.

Tot nu toe nam men aan dat Paestum door de Noormannen en de Saraceenen verwoest was en dat de waardevolle puinhoopen naar Salerno Capaccio vervoerd waren geworden, alwaar men ze aan nieuwe bouwwerken gebruikt had. Nauwkeurige navorschingen deden zien dat dit niet het geval kon zijn. SPANAZZOLA kreeg daarop de vergunning en de noodige fondsen om de ontgravingen te bewerkstelligen, waarmede hij voornamelijk het doel had om den oorspronkelijken plattegrond van de stad vast te stellen, de tempels van de puinhoopen te bevrijden, andere gebouwen of tempels te ontdekken en ten slotte andere resten van de oude stad te zoeken. S. vond spoedig de hoofdstraat, die langs de beide tempels voert. Zij is 12 M. breed, heeft 2 uitstekend bewaard gebleven verhoogde voetpaden en is over eene lengte van 135 M. vrijgelegd. De bestrating bestaat uit polygonale blokken, blijkbaar uit den Romeinschen tijd.

De belangrijkste resultaten werden gevonden bij de opruiming der puinhoopen van den tempel. Daarbij vond men vele brokstukken van lijsten van tempels en versierden stukken terracotta, die tezamen een fries vormen van 3 M. lengte dat uitgevoerd is in levendige roode en bruine kleuren en waarop zijn aangebracht leeuwenkoppen ter versiering. Daartusschen slingeren zich versieringen van randlijnen, spiralen en bloemen. Deze versiering schijnt de bekroning van den tempel te zijn, waarvan men nog meer hoopt te vinden.

Verder werd een altaar van de basiliek ontdekt, omtrent welker bestemming men nog in het onzekere verkeert. Men weet niet of dit bij een tempel of wel bij een antieke zuilenhal

behoort. Een puinhoop scheen de overblijfselen van een altaar te bevatten en inderdaad vond men zulk een altaar op 29 M. afstand van den tempel, ter lengte van 21 en ter diepte van 6 M.

Ook de navorsching naar artikelen van dagelijksch gebruik gaf een goede oogst. In de nabijheid van den tempel werden vele huishoudelijke artikelen gevonden uit romeinschen en uit vroegeren tijd. Steenen werktuigen van den ruwsten vorm, tot de fijnst geslepenen bijlen, messen, beitels, enz., dan voorwerpen uit het brons-tijdperk, die in Zuid-Italië nog weinig bekend geworden zijn, als armbanden, offerschalen, versierselen enz. Bijzonder merkwaardig was een mykeensch godsbeeld, vermoedelijk eene afbeelding van Jupiter of van Neptunus. Zoo wordt hier een onafgebroken ontwikkeling blootgelegd, die zich uitstrekt van de voorhistorische menschen tot den tijd der Grieksche beschaving.

De ontgravingen hier ondernomen zijn van groot belang voor de wetenschap van de oudste italiaansche beschaving.

Slechts weinige voeten onder den grond sluimert een antieke stad die hare wederopstanding tegemoet gaat. Reeds in November denkt SPANAZZOLA zijnen arbeid in Paestum weder aan te vangen en hoopt er dan nog grootere resultaten te verkrijgen.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architektonische Formenlehre. 1 Teil. Die Säulen-Ordnungen der Griechen und Römer und der Meister der Renaissance von ZDENKO RITTER SCHUBERT VON SOLDERN. Diplom. Architekt und k. k. Professor an der deutschen Technische Hochschule zu Prag. Mit 200 Abb. Zürich. Verlag von ORELL FÜRSLI (f 1.95).

Steinerhaltungsmittel. Berichten über Untersuchungen mit Steinerhaltungsmitteln und deren Wirkungen. Mit einem Vorworte herausgegeben von der Kgl. Sächsischen Kommission zur Erhaltung der Kunstdenkmäler. Mit 19 Abb. Dresden 1907. Verlag von GERHARD KÜHTMANN. (6 Mark).

Dit werk is een uitvloeisel van het meenings-verschil dat zich voordeed bij de herstelling van den Zwinger te Dresden omtrent de middelen voor het conserveren van verweerde steenen. Toen werd eene commissie ingesteld, die verbonden werd aan het proefstation van bouwmaterialen. Daar de elkander tegensprekende adviezen en rapporten tot geen bevredigend leide besloot de commissie zelfstandig proeven te laten doen.

De slotsom dier onderzoekingen, die zich over een tijdperk van 20 jaar uitstreken, benevens de rapporten van de Professoren KAYSER en BÖHM worden in de genoemde brochure gepubliceerd. Zij bieden voor architecten, beeldhouwers, steenhouwers enz. een alleszins belangrijk werk, dat uitvoerig en betrouwbaar bericht geeft over verschillende oude en nieuwe middelen als: Jestalín, Kesslersche fluaten, lijnolie, vernis, waterglas en Keimsche verven.

Landwirtschaftliche Bauten. Bearbeitet von FRIEDRICH WAGNER. Mit 1346 Illustrationen im Text und auf 11 Tafeln. Dritte wesentlich erweiterte Ausgabe. Teilband des Werkes „Deutsches Bauhandbuch, Baukunde des Architekten“. Berlin 1907. Verlag der „Deutsche Bauzeitung“ G. M. B. H. (14 Mark).

Architektonische Rundschau. Afl. 2 geeft eene beschouwing over de ontwikkeling van het één-gezinshuis te Bremen en in het bijzonder wordt daarbij, als voorbeeld van moderne opvatting het eigen woonhuis van den architect EMIL HÖGG besproken.

De heer J. KUYPER, hoofdleraar aan de Haagsche Academie van Beeldende Kunsten, levert eene, met tal van afbeeldingen toegelichte bijdrage over het „Hollandsch ornament in de 18de eeuw“, waarin hij er ook op wijst hoeveel uit de toenmalige gevels wel voor onze hedendaagsche burger-architecten te leeren zou zijn.

De aflevering geeft op losse platen te zien eene villa aan het Starnberger Meer (arch. A. NOPPER), het groote „Kaufhaus des Westens“ te Berlijn (arch. EMIL SCHAUDT), Reisschetsen uit den Elzas door Prof. AUG. SCHIRMER, een woonhuis aan den Kurfürstendamm te Berlijn (arch. MAX BISSCHOF), het gebouw der Methodistengemeente te Karlsruhe (arch. BILLING & MALLEBREIN), een plattelandsherberg ontworpen door J. DIETRINGER, het woonhuis Högg te Bremen.

De aflevering bevat voorts op eene bijlage een uitvoerig verslag van den „Tag für Denkmalspflege“.

Architectura Nr. 45. H. J. WALLE JR. Met portret. Berichten over het 25-jarig ambtsfeest van den heer WALLE, architect 2e klasse bij den Dienst der Publieke Werken te Amsterdam.

Se Internationaal Congres voor goedkoope woningen, gehouden te Londen in 1907. (Vervolg.)

Het gedenkteeken voor CHRISTIAAN HUYGENS. (Met afbeelding daarvan.) Aanhaling van het oordeel over de waarde van dit ontworpen monument door „De Opmerker“. (Zie blz. 358) De schrijver is het met dit oordeel eens en hoopt dat dit ontwerp niet opgedragen worde aan Dr. CUYPERS doch aan een beeldhouwer.

Verbetering van een belangrijk kanaal. Deze betreft de verbetering aan het Kaiser Wilhelm-kanaal.

Huizen en telegraafpalen van glas. Een Amerikaansch ingenieur is bezig een huis te bouwen dat geheel uit glas zal bestaan. Niet alleen de binnen- en de buitenmuren, doch ook het dak en de trappen zijn van glas. Een Duitscher is het gelukt telegraafpalen van glas te vervaardigen. Als proef zijn eenige dezer palen in Kassel opgesteld.

Bouwkundig Weekblad Nr. 45. De tuin-architectuur en de tentoonstelling te Mannheim in 1907, door V. H. Hoogere Burgerschool te Raarlem, arch. B. C. DUMONT. Perspectivisch aanzicht van de gevels.

Vierde Gevelwedstrijd te Haarlem. Jury-rapport. Zie blz. 367.

Jury-rapport der prijsvragen, uitgeschreven door de Fabrieken van nageperste en andere steen, voorheen F. VAN DE LOO SR. te Dieren. (Zie blz. 368.)

De Opmerker Nr. 45. Originaliteit. Overname van een stuk uit „Deutsche Kunst und Dekoration“ dat handelt over de uitingen der jonge kunstenaars, die meestal in het begin veelbelovende ontwerpen maken doch die langzamerhand verflauwen en niet meer op het goede karakter letten. Met voorbeelden uit de nieuwe wijken in oude steden heldert de schrijver dit op.

Het HUYGENS-monument (Met eene afbeelding van het monument.) De schrijver vreest dat door de heerschende coteriegeest de tegenwerking van een anderen vorm en plaats van het monument niet veel resultaat zal hebben.

Middelbaar Technisch Onderwijs. De schrijver veronderstelt, blijkens het gepubliceerd Voorloopig Verslag der Tweede Kamer, dat de inrichting van de Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam, tot zulk een Middelbaar Technische School een beklonken zaak is.

Stofvrije wegen, door J. L. TERNEDEN. Men beproeft de wegen stofvrij te maken, door het grind van de wegen te omhullen met teer en wel dadelijk op den plaats waar het grind gevonden wordt. Het grind wordt dan gedekt gehouden totdat het op de wegen gebruikt wordt. Een andere manier is dat het water uit de teer verdampt wordt, door destillatie, waardoor de teer eep grotere kracht voor samenhang met grind en zand verkrijgt.

Prijsvragen. Jurv-rapport van de prijsvragen, uitgeschreven door de Fabrieken van nageperste en andere steen, voorheen FR. VAN DE LOO SR. te Dieren. (Zie blz. 368.)

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Vierde gevel wedstrijd te Haarlem.

Door de Jury, de HH. J. W. HANRATH, A. SALM GBZ. en J. VERHEUL DZN. zijn de navolgende bekroningen toegekend:

1e prijs (verguld zilveren medaille); het gebouw v/d Hoogere Burgerschool met 5-jarigen cursus, ontwerper L. C. DUMONT, C.B.I., Directeur der Openbare Werken; 2e prijs (zilveren medaille): het gebouw van de Chr. Jongelingsvereniging in de Lange Margarethastraat, Arch. LONDON; 3e prijs (bronzen medaille): het St. Elizabeth's of Grootte Gasthuis a/h Groot Heiligland, Arch. J. DROST, terwijl de Jury van haar recht gebruik maakte om de navolgende eervolle vermeldingen toe te kennen:

- 1e. gevel a/d Warmoesstraat Nr. 18;
- 2e. drie villa's „en bloc“, van Eedenstraat 1, 3 en 5;
- 3e. winkelhuis, Kleine Houtstraat 2a;
- 4e. een blok woningen, Westergracht 13—25 en
- 5e. een blok woningen, de Keystraat 2—8a.

De Jury heeft gemeend goed te doen vele eervolle vermeldingen toe te kennen, om daardoor ook bouwers van zeer eenvoudige, goedkoope woningen enz. aan te sporen te trachten bij lage bouwsommen iets goeds te leveren en af te wijken van 't slechte type dat zij helaas op haar rondrit nog maar al te vaak moest zien.

De Jury spreekt verder den wensch uit, dat de toekomstige gevelwedstrijden nog veel meer dan tot nu toe mogen bijdragen om het schilderachtig aspect van de schoone Spaarnestad zooveel mogelijk te behouden.

Het is te hopen, dat bij de volgende gelegenheid de Raad van de Gemeente Haarlem terug moge komen op haar besluit, om

geen subsidie meer aan de Afdeling Haarlem van de Maatsch. tot Bev. der Bouwkunst toe te kennen, voor het schoone doel, dat met de wedstrijden beoogd wordt en dat de Gemeente, evenals vroeger geschiedde, weder medailles ter beschikking van de Afdeling zal stellen.

2e Serie Bricorna-prijsvragen

uitgeschreven door de Fabrieken van nageperste en andere Steenen voorheen Fr. van de Loo Sr. te Dieren.

Ingekomen zijn in het geheel 31 ontwerpen en wel in:

Prijsvraag I. Het ontwerp van een gevel voor een dubbel woonhuis in eene straat van 15 M. breedte 20 ontwerpen.

Prijsvraag II. Het ontwerp van eene vestibule met portaal voor eene villa, 5 ontwerpen.

Prijsvraag III. Ontwerp van eene travee eener dorpskerk met houten tongewelf in het schip en een steenen gewelf in de galerij, 6 ontwerpen.

De Jury, bestaande uit de heeren: H. P. BERLAGE, Nzn., Dr. P. J. H. CUYPERS, Ed. CUYPERS, HENRI EVERS, J. F. KLINKHAMER, C. H. PETERS en K. P. C. DE BAZEL, Rapporteur, zegt o. a.: Algemeene beschouwing der ingekomen antwoorden noopt tot de opmerking, dat behoudens een enkele uitzondering, de oplossing van het vraagstuk, waarvoor deze prijsvragen werden uitgeschreven, nog niet bijzonder veel verder is gebracht.

Eenerzijds houden de ontwerpers te veel vast aan verdeling en versiering die evengoed verkregen kunnen worden door toepassing van gewone baksteen-mozaïk in verschillende kleuren; terwijl anderzijds zij die pogen iets nieuws aan de techniek toe te voegen, de sprong te ver nemen en komen tot toepassing van versieringen die als schablonen over het metselverband heen gaan.

Voornamelijk bij binnen-architectuur zou o. a. verwacht mogen worden dat dit materiaal tot rijke en meer doorgevoerde vormgeving en kleurtoepassing aanleiding zou geven.

Prijsvraag I. Bij de bijzondere beschouwing en schifting werden allereerst ter zijde gesteld:

de nummers:	onder de motto's:
1	B.
4	Dieren,
7	A.
8	22 Februarie,
11	Zomer,
14	Gevel,
15	BB.,
16	Verwachting.
18	Passer in cirkels,

met de opmerking bij nr. 4 dat de opgaaf der gevelverdeling in 't geheel niet is gevolgd, dat echter wel is gestreefd naar nieuwe versiering op het materiaal.

Bij tweede schifting vielen uit: Nr. 3. „Wall, veil decoratiën” met de opmerking: dat voornamelijk gewerkt met bestaande modellen en de versieringsmotieven te klein zijn voor gevelwerk; Nr. 5 „Peking-Parijs”, dat in de versiering het stelsel van metselband niet is in acht genomen en de kleurverdeling niet gelukkig is: Nr. 10 „Motto in dubb. cirkel”, dat het parterre gedeelte van den gevel redelijk goed is, echter geen nieuwe oplossing brengend en het bovengedeelte zeer slecht is verdeeld; Nr. 12 „Summernightdream”, dat gedeeltelijk het stelsel van baksteenverband niet is gevolgd, de bouwkunstige oplossing niet gelukkig is en voor dit doel al te ruim gebruik is gemaakt van natuursteen, hetgeen het totaal-effect verward; Nr. 13 „Eigen Haard” om dezelfde reden als Nr. 12; Nr. 19 „Simplicitas”: dat hoewel er veel banden zijn aangebracht de toepassing van bricorna zeer miniem is.

Bij de overblijvende ontwerpen werd opgemerkt: Nr. 20 „Toekomst?”, dat behoudens enkele onjuistheden de bouwkunstige oplossing verdienstelijk is, er is echter voornamelijk gebruik gemaakt van verblendsteen en slechts sporadisch van bricorna; Nr. 17 „26 Augustus”: dat hier weinig nieuws is toegepast, de plaats der versiering echter goed is gekozen, de doorgaande gootlijst den gevelslecht onderbreekt; Nr. 9 „Industrie”: dat het parterre gedeelte van den gevel goed is verdeeld, dat de boogvullingen hinderen en de schoorsteenen en vensterdorpels slecht zijn; Nr. 2. „Denkt aleer gij doende zijt en doende denkt nog”: dat de verhoudingen vrij goed zijn de versiering echter zwak en weinig geconcentreerd en dat de natuursteenen latjen slecht in het geheel passen; Nr. 6, „”: dat het stelsel der bricorna toepassing vrij goed is begrepen, dat de gevel ter zijde wat is afgesneden en daardoor geen geheel vormt, dat de band tusschen de bovenvensters geen goed doet aan het proportie-effect, dat dit ontwerp het meest van alle een volledig door-gewerkte gedachte en juiste toepassing van versieringsmotieven toont, hetgeen vooral in de detailteekening uitkomt, echter niet zonder fout is.

Bij prijsvraag II werden allereerst terzijde gesteld: Nr. 21 „Amatus”, met de opmerking, dat het motief van den vloer

slecht in verhouding is tot het geheel en de blauwe kleur van het ondergedeelte der wanden niet geschikt is, en Nr. 22 „Kennis is macht”, dat de wandvelden onoordeelkundig zijn verdeeld. Vervolgens Nr. 23 „Studie”: dat de toepassing van bricorna uiterst gering en smakeloos is; en Nr. 24 „Vestibule”: dat de verdeling der wanden grof en onsamenhangend en de voegverdeling van het gewelf foutief is, Bij het overblijvende Nr. 27 „P. L. S.” werd opgemerkt, dat de kleur van den vloer zwak is tegenover de wanden, dat de versiering goed geplaatst echter wat grof is, dat de in de wandvelden omloopende banden ongemotiveerd door de lambris-afscheiding gaan, dat het gewelf goed is maar aanleiding had kunnen geven tot rijker behandeling.

Bij Prijsvraag III werden terzijde gesteld: Nr. 25 „Bricorna”, Nr. 26 „Time is up”, Nr. 29 „Klein-zand”, Nr. 30 „A. V.”, Nr. 31 „Op hoop van zegen”, met de opmerking bij Nr. 31 dat de kleur-toepassing slecht en de versiering banaal is; bij Nr. 28 „Wapen (geteekend)” werd opgemerkt dat de verdeling der muurvelden boven de bogen onrustig is en aan de onderzijde slecht eindigt, dat met een weinig wijziging van deze architectonische fout te verbeteren is, dat de raamconstructie onmogelijk is, dat de kleurverdeling gestoord wordt door de donkerblauwe dagkanten der bogen.

De navolgende bekroningen werden daarna toegekend.

Prijsvraag I. Het ontwerp voor een dubbel woonhuis in een straat van 15 M. breedte.

Eerste prijs niet toegekend. Tweede prijs verhoogd tot f 250.— aan het ontwerp motto: „Denkt aleer gij doende zijt en doende denkt nog. Terwijl aan de navolgende drie ontwerpen motto's „Industrie”, „26 Augustus” en „Toekomst?” elk eene eervolle vermelding met f 50.— is verleend.

Prijsvraag II. Het ontwerp van een vestibule met portaal voor eene villa.

Eerste prijs niet toegekend. Tweede prijs f 150.— aan het ontwerp motto: „P. L. S.”

Prijsvraag III. Het ontwerp van eene travee eener dorpskerk. Eerste en tweede prijs niet toegekend. Derde prijs f 50.— aan het ontwerp motto: „Wapen (geteekend)”.

Als ontwerpers der bekoonde antwoorden hebben zich bekend gemaakt de navolgende heeren:

Prijsvraag I.	Motto, f 250.— A. R. WITTOP KONING Architect, Bussum;
„	Denkt aleer gij doende zijt en doende denkt nog, f 100.—, P. J. HAMERS, Architect, Watergraafsmeer;
„	Industrie, f 50.—, ANTOON PET, Gedipl. Bouwkundig Opzichter, Amsterdam;
„	26 Augustus, f 50.—, D. VAN DER PAAUW, Architect, Hilversum;
„	Toekomst?, f 50.—, R. VAN 'T HOFF, DE Bilt (Utr.);
Prijsvraag II	„ P. L. S., f 150.—, A. A. VAN NIEUWENHUIJZEN, Architect, Rotterdam;
Prijsvraag III.	„ Wapen (get.), f 50.—, D. VAN BERGEN, Teekenaar, Rotterdam.

De tentoonstelling der antwoorden ingezonden op bovenstaande prijsvragen wordt gehouden van 11 tot 18 November 1907 in het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, en is dagelijks te bezichtigen van des voormiddags 10 tot des namiddags 4 uur, des zondags van 's middags 12 tot 's namiddags 4 uur.

In verband met de algemeene kritiek der Jury herinneren wij aan onze opmerking, gemaakt bij de 1e reeks Bricorna-prijsvragen, n.l. dat de firma VAN DE LOO al zeer weinig kans heeft om door het uitschrijven van prijsvragen haar doel, eene karakteristieke „Bricorna”-toepassing, te bereiken. Wil zij dat, dan wende zij zich tot architecten met eene bepaalde opdracht.

PERSONALIA

Emile Trélat †

Te Parijs overleed de architect EMILE TRÉLAT, oud Directeur van de „Ecole spéciale d'Architecture” in den ouderdom van 86 jaar.

TRÉLAT was indertijd een uitstekend leerling van de „Ecole Centrale der Arts et Manufactures”. Na gemaakte studiën werd hij directeur van een aardewerfabriek, daarna wende hij zich tot de architectuur en werkte onder VISCONTI aan de voltooiing van het Louvre. In 1854 werd hij benoemd tot professor van de burgerlijke bouwkunde aan het Conservatoire des Arts et Métiers en stichtte bovengenoemde „Ecole spéciale d'Architecture”.

In de laatste jaren van zijn leven hield hij zich bezig met vraagstukken der hygiëne van de woning en stelde hij een diploma in voor leerlingen-architect, die dit vak tot hun studie maakten.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + J. H. W. LELIMAN + + + + + ADMINISTRATIE:
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Zesde Jaargang. No. 47.

20 November 1907.

DE WAARDE VAN KALKZANDSTEEN

(Vervolg en Slot.)

Wanneer wij thans, op grond van 'tgeen in de meergenoemde brochure en ter vergadering van de Afd. Amsterdam der Mij. t. B. d. B. is medegedeeld, eene konklusie gaan trekken betreffende de waarde van Nederlandsche kalkzandsteen als bouw materiaal, dan geschiedt zulks onder dit voorbehoud, dat wij persoonlijk de juistheid dier mededeelingen natuurlijk niet nader onderzochten, maar ze op rekening laten van hen, die bedoelde mededeelingen deden. En tot heden is hare juistheid niet weerlegd.

Men heeft de uitgave der brochure afgekeurd. Waarom echter? Het was van algemeene bekendheid dat de Vereeniging van Ned. baksteenfabrikanten een rapport liet uitbrengen. Nu te zeggen dat de publicatie wel had kunnen achterwege blijven, is vrij naïef. Men stelle zich eens voor, hoe dan aan de Vereeniging verweten zou zijn van niet voor den dag te durven komen! Het rapport moest wel uitgegeven worden. Dat het den baksteenfabrikanten niet bevredigde, is het beste bewijs hoe onafhankelijk de rapporteurs werkten. De eer van de onbevangingheid in verdenking te brengen, valt ten deel aan een ongenoemden schrijver in TEN HAGEN's „Advertentieblad”. En wat ziet men nu gebeuren? Nu de Vereeniging van Ned. baksteenfabrikanten het rapport loyaal, woordelijk publiceerde, maar het van zóódanige inleiding en kantteekeningen voorzag dat h. i. de leemten van het rapport worden aangevuld — en dat is toch haar goed recht, zouden wij zoo denken! — nu moet zij het wederom ontgelden.

Nu kraait de wederpartij:

Cet animal est bien méchant

Quand on l'attaque il se défend.

Het is inderdaad wel moeilijk het iedereen naar den zin te maken!

Wij dragen der kalkzandsteenindustrie als zoodanig zeker geen kwaad hart toe. Integendeel, elke industrieele ontwikkeling in ons vaderland juichen wij met warmte toe.

Eene jonge industrie moet in den beginne nog leeren en volmaaktheid, voor zoover dan ooit bereikbaar, wordt eerst door oefening verkregen. Wanneer echter de kalkzandsteenfabrikanten hun waar aanprijzen, dan betrachten zij niet steeds zulke bescheidenheid; dan zou men veeleer denken dat de volmaaktheid bereikt is. Maar

zulke beschouwingen ontheffen den architect niet van zijne verantwoordelijkheid, wanneer hij eens door toepassing van het voortbrengsel der nieuwe industrie schade mocht lijden of veroorzaken. Hij zal zich bovendien herinneren dat zijne aansprakelijkheid tien jaar duurt! Niemand zal lust gevoelen over jaren nog de dupe te kunnen worden zijner belangstelling.

Er is nu eene staatskommissie ter bestudeering van de kalkzandsteen in het vooruitzicht gesteld.

Wij spraken het vertrouwen uit dat deze commissie op de meest onpartijdige wijze zou worden samengesteld en dat alle direct of indirect belanghebbenden (als bijv. de aanvankelijk aangewezen vertegenwoordiger der Mij. van Nijverheid, een kalkzandsteenfabrikant) van het lidmaatschap der commissie zouden zijn uitgesloten, en evenzoo zij die ten aanzien van de kalkzandsteen reeds partij hebben gekozen. In het laatste nummer van het Tijdschrift der Mij. van Nijverheid lazen wij dan ook met genoegdoening dat de vertegenwoordigers der kalkzandsteen-industrie wel door de commissie zouden worden gehoord, doch niet in de commissie als lid zouden mogen zitting nemen.

Het rapport dier commissie kan echter nog lang op zich laten wachten. Intusschen is van andere zijden getracht de waarde van kalkzandsteen in een juist daglicht te stellen.

Het is daarbij o. i. afdoend gebleken dat bij de toepassing van kalkzandsteen zéér groote voorzichtigheid niet slechts aanbevolen, maar dringend geboden is. Niet alleen immers bestaat er een groot verschil tusschen het produkt van verschillende fabrieken, maar bovendien kan het produkt eener zelfde fabriek zeer wisselvallig van hoedanigheid zijn. En dat uit de proeven van KONING & BIENFAIT bleek hoe niet minder dan 30% der monsters te Amsterdam (waarheen met het oog op de controle door het bouwtoezicht toch waarlijk wel met eenige zorg zal worden geleverd!) onvoldoende van drukvastheid bleek (15% was zelfs slechter dan rood!), en bleef beneden de norm der Duitsche kalkzandsteenfabrikanten, dat is een zeer belangrijk resultaat betreffende de bevinding die opgedaan is met kalkzandsteen van Nederlandsche herkomst. Dit feit — hoogst belangrijk en even bedenkelijk — bleek in de Afd. Amsterdam der

Mij. t. B. d. B. en laat zich niet met groote woorden door het Bestuur der Kalkzandsteen-vereeniging wegpraten.

En wat lezen wij in het verslag der meerderheid (W. C. METZELAAR en J. J. L. BOURDREZ) van de kommissie die voor de Haagsche Afdeeling der Mij. tot Bev. der Bwk. rapporteerde?

„Nu staat (let s. v. p. op dit fijne begin!) tegenover de uitkomsten van het onderzoek van monsters, die door fabrikanten werden opgezonden, vooreerst nog niet de kennis van talrijke bevindingen van meer wetenschappelijk experimenteelen aard van verbruikers, die uit den tas voor de hand weg hun monsters namen en deze of opzonden, of zelf onderzochten. (Die cijfers bleken in het rapport der Amsterdamsche Afdeeling: 30 % onvoldoende!) Integendeel zijn aan ondergeteekenden gevallen bekend waarin het materiaal bedenkelijk weinig samenhang vertoonde, zelfs een geval van levering van versche steen, nog zeer warm bij aankomst op het werk, waarin deze na een nachtvorst tot schilfers uit elkaar bleek gevoren te zijn. Dat men tegenover een materiaal, waarmede zóó iets gebeuren kan, hoogst voorzichtig, ja achterdochtig wordt, is niet dan natuurlijk. Er blijkt daaruit toch, dat er fabrikanten zijn, die zich niet ontzien onbruikbaar materiaal te leveren.”

Dat is eene krasse beoordeeling van onverdachte en onbevungen zijde.

Men kan nu lang praten en veel schrijven, maar dat verwijderd ons slechts verder van de hoofdzaak. En dat is deze: Er wordt blijkbaar in ons lieve vaderland, ook in de kalkzandsteenindustrie, „bocht” geleverd. En zoolang dat geschiedt en althans zoolang de goede fabrikanten niet, als in Duitschland, scherpe maatregelen trachten te nemen tegen de slechte kollega's, zoolang moet ten onzent de gezamenlijke kalkzandsteenindustrie met verklaarbaar wantrouwen worden bejegend. Dat kan nu eenmaal niet anders.

Vooraf niet wijl nog steeds eene eenvoudige, praktische wijze van keuring ontbreekt en men den kalkzandsteen niet, gelijk den baksteen, zijne kwaliteit als het ware kan aanzien.

Wie de bruikbaarheid van kalkzandsteen voor 't een of ander doeleinde betoogt, pleegt daarbij voorzichtigheidshalve het voorbehoud te maken: mits van goede kwaliteit.

Dat doet bijv. ook de Afdeeling Utrecht van de Mij. tot Bev. der Bwk., die de steen dan nog slechts alleen voor binnenmuren geheel bruikbaar acht. Zij voegt daarbij nog de opmerking dat de steen niet tegen slagregen kan en dat zij, waar blootgesteld aan de gezamenlijke werking van vocht en vorst, slechts bij wijze van proef dient te worden toegepast. En ook in dit rapport wordt, evenals in het Amsterdamsche, er op gewezen, dat de tijd van toepassing nog veel te kort is om nu reeds een oordeel omtrent de bestendigheid te kunnen vormen en die opmerking heeft vooral beteekenis in verband met de 10 jarige aansprakelijkheid. Het zijn echter slechts voorzichtige deskundigen die aldus bedachtzaam redeneeren! De H.H. kalkzandsteenfabrikanten weten het al lang veel beter!

Die herhaalde toevoeging „van goede kwaliteit” waar

van kalkzandsteen sprake is, wijst er o. i. op dat de sterke en straks bewezen vrees dat ook slechte produkten aan de markt worden gebracht, wel algemeen verbreid moest zijn.

Dat kalkzandsteen van voldoende drukvastheid, zelfs van klinkerhardheid gemaakt kan worden, is bekend. Maar het is daarbij nog geenszins uitgemaakt of zelfs zulke steen nu ook in alle gevallen in de plaats van baksteenklinkers zou kunnen worden toegepast. Hardheid en bestendigheid tegen vorst en vocht immers zijn nog geene per se samengaande eigenschappen.

Maar wat heeft de bouwkundige aan de wetenschap dat zóó harde steenen kunnen gemaakt worden indien de proeven uitwijzen dat 30 % van onderzochte monsters een beslist onvoldoende drukvastheid uitwijzen? Den architect interesseert alleen hoe het gewone handelsmateriaal, gelijk dat in het groot geleverd wordt, geaard is. En wij voor ons verklaren dat wij daaromtrent, na al hetgeen in het rapport gezegd is, en na hetgeen in de verschillende Afdeelingen der Mij. t. B. d. B. in antwoord op de vraag naar bevindingen omtrent Nederlandsch fabrikaat van kalkzandsteen, is medegedeeld, allermint gerust zijn. Ons lijkt dat alles eene waarschuwing tot groote voorzichtigheid, die niet anders dan heilzaam kan werken. En dat is voor ons het groote praktische resultaat van de hangende kalkzandsteen-discussies.

En hoe men nu ook tracht te tornen aan het rapport, aan de aantekeningen, aan 'tgeen in de genoemde vergaderingen werd medegedeeld, al bleef er eens niets over van hetgeen in het rapport gezegd wordt over buitenlandsche toepassingen en bevindingen, er is o. i. uit onverdachte verklaringen op de overtuigendste wijze gebleken hoe ten onzent een gevoel van ongerustheid en wantrouwen tegen de kalkzandsteen in de meest uiteenloopende en daarbij zeer gezaghebbende, bouwkundige kringen, bij bouwtoezicht, bij architecten, bij solieden eigenbouwers, niet zonder reden wordt gekoesterd.

P.S. In het vorig nummer van TEN HAGEN'S „Advertentieblad” heeft een door het Best. der Ver. van Ned. Kalkzandsteenfabrik. ingezonden stuk gestaan, welks inhoud voldoende blijkt uit het navolgende antwoord:

De ondergeteekende wenscht, naar aanleiding van wat door het Bestuur der Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten in „Alg. Ned. Advertentieblad” werd geschreven, met alle kracht op te komen tegen de bewering, dat hij bereid zou zijn het door hem uitgebracht rapport in zake kalkzandsteen aan te vullen. Op het tot hem door genoemd Bestuur herhaaldelijk gericht verzoek, dit te doen, heeft ondergeteekende schriftelijk te kennen gegeven, dat hij op zijne verklaringen in het rapport alleen dan zal terugkomen, wanneer hem wordt aangetoond, dat hij gedwaald heeft. Aan de onder dagteekening van 1 November ll. door ondergeteekende afgegeven verklaring mag geene andere beteekenis gehecht worden, dan deze, dat het niet in zijne bedoeling lag, verder te gaan, dan wat Professor VAN DER KLOES in bovenbedoeld rapport omtrent mogelijke naharding van door Z. H. G. onderzochte monsters kalkzandsteen mededeelde.

Amsterdam, 18 Nov. 1907. A. W. WEISSMAN.

GEBOUW VAN DE CHRISTELIJKE JONGELINGS-
VEREENIGING TE HAARLEM. J. LONDON. ARCH.

2E PRIJS IN DEN 4EN GEVELWEDSTRIJD

DR. JOH. C. BREEN. DE DAM TE AMSTERDAM. VI

VERRUIMING VAN DEN DAM (I)

an CORNELIS ANTHONISZON, den schilder „in de Schrijvende Handt”, hebben wij het te danken, dat wij ons eene duidelijke voorstelling kunnen maken van den Dam, omstreeks 1540. De afbeelding, die de lezer hier vindt, is een herdruk eener oude reproductie van een gedeelte der reeds meermalen genoemde houtsnede uit den jare 1544. Wandelen wij nu in onze verbeelding het plein eens rond, dan valt ons oog in de eerste plaats natuurlijk op het Stadhuis, in de rooilijn tusschen Kalverstraat en Nieuwendijk; na wat er in het derde artikel dezer reeks over is gezegd, behoeft het hier niet verder besproken te worden. Verder trekt het onmiddellijk onze aandacht dat de rooilijn aan de Zuidzijde der Plaetse tot heden toe dezelfde is gebleven als in de 16e eeuw: uit de Kalverstraat komende en rechtsom gaande, vinden we op de plek waar thans „Zcemanshoop” is gevestigd, een drietal huizen; het tweede daarvan heet „de Engelsche Dog”, het derde „de Roode Leeuw”, een

herberg, waarnaar de belendende steeg „de Roode Leeuwensteeg” wordt genoemd. Wij kennen haar als de Kromelleboogsteeg, en onze 16e-eeuwsche vaders noemden haar ook soms „de cromme steghe”, terwijl zij nog vroeger als „Vrancken Noirtssteghe” werd aangeduid, naar den bewoner van het hoekhuis. Voorbij het steegje springen de huizen, als thans nog, naar voren; en in dezelfde lijn blijven ook de perceelen op den Middeldam, voorbij den toegang tot het Rokin, die voor een deel op de kleine sluis staan. Dan volgt de aan de Zuidzijde nog niet bebouwde groote Damsluis, en daarna komt er tot aan de Nes nog een zestal huizen, waarvan onze reproductie er slechts vier te zien geeft. Daartegenover staan eveneens huizen, die helaas evenmin op de afbeelding zijn gereproduceerd, tot tegen de Vischmarkt aan. Deze laatste zien we zeer duidelijk, juist boven de doorvaart der sluis. Ten Westen wordt zij begrensd door een huizenblok, dat bestemd is om te verdwijnen. Hetzelfde lot is beschoren aan de huizen, die wij ten

Noorden van de Plaetse opmerken: vooreerst de Waag, en dan het blok tusschen Damrak en Nieuwendijk. Zijn deze alle afgebroken — wat nog in den loop der zestiende eeuw zal gebeuren — dan komen de huizen ten Noorden van het Stadhuis, die nu nog op den Nieuwendijk staan, in veel gunstiger conditie en onmiddellijk aan de Plaetse.

De Amsterdamsche Magistraat stond omstreeks 1550 evenzeer voor de oplossing van een „Dam-vraagstuk” als het tegenwoordige Gemeentebestuur. In de omgeving der vischmarkt wenschte men meer ruimte, en de markt zelve was te klein. De Waag voldeed niet meer aan de behoefte: een grootere was noodig, en ook alwêr: meer ruimte er omheen. En in de derde plaats, zoowel het Stadhuis als de in de Vogelsteeg gelegen Vleeschhal begonnen langzamerhand te klein te worden, en Burgemeesteren hadden dus ook op uitbreiding daarvan bedacht te zijn. In het bezit te komen van zooveel perceelen als maar mogelijk was, was alzoo voor de Regeering gewenscht.

Herstellingen, die aan de Damsluizen vereischt werden, boden daartoe gelegenheid. Reeds in October 1542 had de Vroedschap aan Burgemeesteren opgedragen in het volgende voorjaar de reparatie der sluis met kracht ter hand te nemen ¹⁾. Waarschijnlijk is hier sprake van de groote sluis, doch aangezien de rekeningen van den stads-fabriekmeester verloren zijn, kunnen we dienaangaande niets naders mededeelen. Vier jaren later in September ²⁾ 1546, was de kleine, Westelijke, sluis „innegebroecken”, en daarom werd op den 3den November daaraanvolgende door Burgemeesteren met de Vroedschap „communicatie gehouden, nopende drie huysen, staende an ende op de noortzyde van de cleyne sluys, gelegen an den Dam, toebehoerende LIJSBETH JASPERS, REYNST de Vogelcoop ende HENRICK MICHIELSZ. in de Vlesch, die nootlicken offgebroecken zullen moeten werden omme de voirseyde sluys te moegen gerepareert werden”. De Vroedschap besloot dat de bedoelde huizen zouden worden aangekocht en afgebroken, doch niet weder worden opgebouwd, „maer dat men den erfven (soude) houden tot behouff ende ruympt van de Plaetse deser stede”. Aan de Damrakzijde zou dan van de eene sluis tot de andere een „burchwal” worden gemaakt, terwijl aan den Zuidkant, in het Rokin, „een vlogele an de lantzyde van steen ende vast geduerich werck”, dus een soort hoofd, zou worden aangelegd ³⁾. Burgemeesteren konden het met de drie eigenaars over den koop niet eens worden, en daarom werden de huizen, op den 11den December, volgens taxatie van het gerecht onteigend ⁴⁾. Het huis van den kruidenier HENRICK MICHIELSZ. was het voornaamste; wij zien

het op de prent aan de Oostzijde van de Plaetse ¹⁾, die het in de lengte geheel bestreek. De eigenaar behoorde tot eene gegoede familie, doch stond niet gunstig bekend, daar hij eenmaal reeds wegens mishandeling van zijne vrouw tot het doen van een bedevaart en het ondergaan van een maand gevangenisstraf was veroordeeld ²⁾. Voor 1600 Karolusgulden ging het huis over aan de stad, die ook het oud-eigen van 3 gl. 16 st. jaarlijks, waarmede het belast was, moest aflossen. HENRICK MICHIELSZ. is vervolgens gaan wonen in „de Fontein”, aan de Zuidzijde van den Middeldam.

Het huis van zijn buurman REYNST den vogelkoopman, „op den stempel der sluis” was minder waard; na overneming van het oud-eigen, ten bedrage van zes gouden gulden en een oortje, bedroeg de door de stad te betalen „beterschap” slechts f 400. Veel grooter, zoals ook de afbeelding duidelijk aanwijst, was het daaraangrenzende derde huis van LIJSBETH JASPERSdr., „de Bonte Os”; het was belast met een oud-eigen van zes Beiersche gulden, en de „beterschap” bedroeg de ronde som van f 1000.

Met Driekoningen 1547 moesten de huizen ontruimd zijn, en in Mei daaraanvolgende waren ze reeds afgebroken: SIMON GLJSBERTSZ. APPELMAN betaalde voor de afbraak nog f 293 ³⁾.

Naast LIJSKEN JASPERS woonde TYMAN GERIJT GARSTENZoon de varkensdrijver. Ook zijn huis „t Zwarte Varken” moest onder den moker der sloopers vallen. 't Was blijkbaar een groot huis met een achterhuis, ofschoon ons kaartje dit niet duidelijk doet uitkomen. Den 10den Maart 1547 werd het gerechtelijk onteigend; hoewel het belast was met twee oud-eigens, een van niet minder dan 3 „Conincks-nobelen” of 12 gulden 16 stuivers, en een van een gouden gulden, bedroeg de door de stad te betalen „beterschap” niet minder dan f 1750 ⁴⁾. Reeds den 21sten Maart werd in de Roode Leeuw „t getimmerte” van het huis opgeveild ⁵⁾. De nonnen van het Sint-Ceciliën-convent kochten den afbraak voor f 250, terwijl JACOP SIMON BETHSZOON voor „t getimmer van 't achterhuys” f 28 betaalde ⁶⁾. Zoo had TYMAN in nog geen tien jaar twee malen zijn huis aan de stad moeten overdoen!

Aldus waren weldra vier huizen verdwenen, waardoor de Plaetse ongetwijfeld zeer was „geamplieerd”. Burgemeesteren zorgden echter dat er, zoo de behoefte het gebod, nog meer ruimte kon worden gemaakt. Het huis van TYMAN GERIJT GARSTENZ. werd ten Oosten belend door den schilder BARENT CLAESZoon, die, zooals dit een kunstenaar pastte, zijn huis „Sint-Lucas” had genoemd. Ook dit huis, belast met een oud-eigen van

¹⁾ Res. Vroedsch., I. 15.

²⁾ Rek. v. Thes. 1547, fol. 96.

³⁾ Res. Vroedsch., I. 30 v°.

⁴⁾ 2e Groot-Memoriaal, fol. 2 v°.

¹⁾ Dit blijkt bijvoorbeeld uit de Rekening van 1542, waar sprake is van „een nieuw jouck opten Vijgendam (= het Water) van HENRICK in de Vlesschen huys tot Stanssenstege toe”.

²⁾ ELIAS. De Vroedschap van Amsterdam, I. 99. Zijn broeder werd de stamvader der adellijke familie VAN RUYTENBURGH.

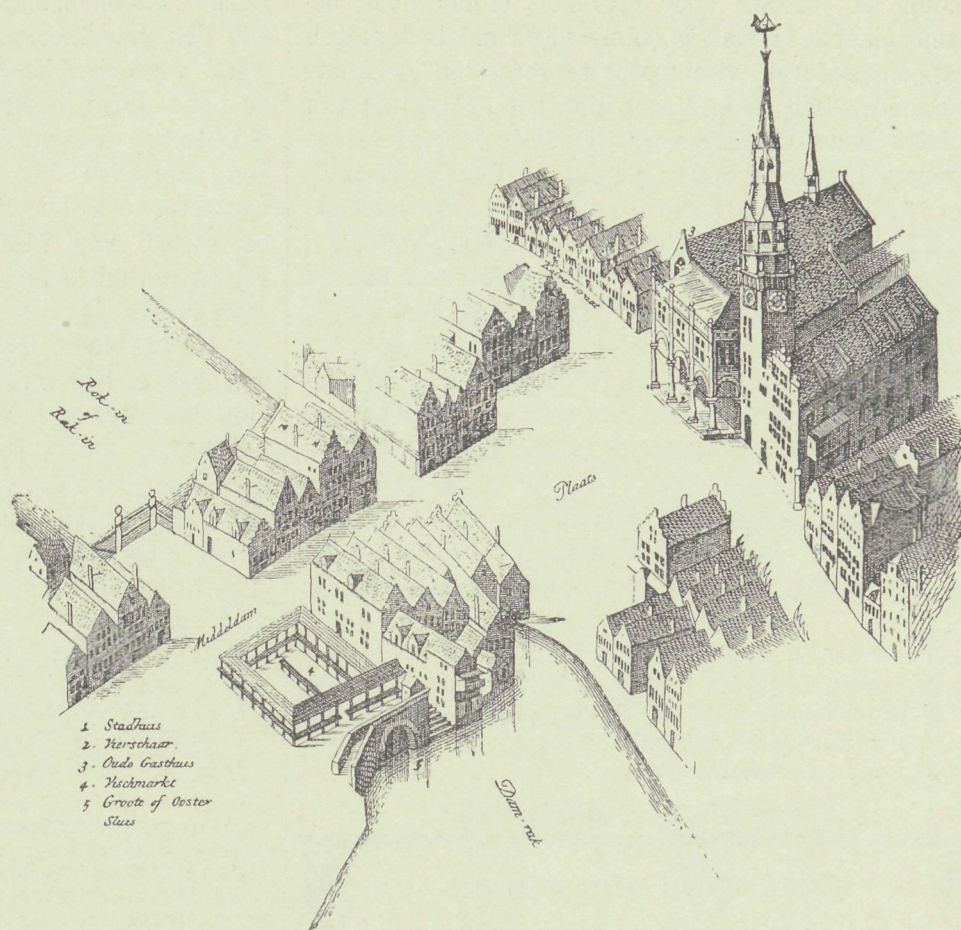
³⁾ Rek. v. Thes., 1547, fol. 34.

⁴⁾ 2e Groot-Memoriaal, fol. 5.

⁵⁾ Rek. v. Thes., 1547, fol. 99 v°.

⁶⁾ Ibid., fol. 38.

6 Wilhelmus-schilden, ging voor eene „beterschap” van f1500, op 8 Maart 1547, aan de stad over¹⁾.

En naast den schilder woonde de „binnenlands-vaarder” REYNST JACOBSZON, de stamvader van het aanzienlijke geslacht REYNST. Ook diens huis namen Burgemeesteren den 10den Maart over, en wel tegen een beterschap van f2000; het was belast met een oud-eigen van zes gouden Fransche schilden. De beide huizen werden echter niet afgebroken, doch verhuurd, en wel aan de verkoopers, respectievelijk voor f96 en f72²⁾; in het volgend jaar trokken er reeds andere bewoners in, en zoo bleven deze huizen een rentegevend bezit voor de stad, tot ze in 1599 eindelijk worden afgebroken. 't Is niet onbelangrijk na te gaan hoe de huurprijzen in dit tijdsverloop schommelden. In 1552 waren beide huizen verhuurd voor f75; doch in 1564 voor f220 en f200. Tien jaren later, in 1574, toen Amsterdam deerlijk in 't nauw zat, was het bedrag gedaald tot f108 en f145. In 1578 kwam er uitkomst, en in 1584 inde de stad respectievelijk f225 en f233, bedragen die voortdurend stegen, totdat in 1596 f355 en f395 per jaar werd betaald.

Tusschen de Plaetse en de Vischmarkt was in 1547 alzoog slechts één huis niet in het bezit der stad: 't was „de Schol” van ARENT VERHEUL, waaraan de markt onmiddellijk grensde. Eerst in 1594 kwam ook dit perceel aan de stad.

¹⁾ 2e Groot-Memoriaal, fol. 4 v°.

²⁾ Rek. v. Thes., 1547.

Ook op den Oostelijken hoek van de Vischmarkt werd in 1548 een huis geamoveerd: de „gulden Schol”, van wijlen PIETER CLAESZON, wiens kinderen er f1400 voor ontvingen¹⁾. De afbraak van dit perceel werd voor f98 gekocht door EM WILLEMSdr., de weduwe van schipper JACOB LAURENSZ. en de moeder van den bekenden LAURENS JACOBSZON REAEL²⁾.

De Vischmarkt zelve werd omstreeks dezen tijd ook vergroot. Op den 23sten April 1550 nam de Vroedschap — onder meer andere resolutiën, waarover in een volgend artikel — het besluit: „dat men op de Vischmarkt zal coopen den achterhuysen achter GHERIJT HENRICXZON Wouw, omme dezelve markt, die te nauwe valt, ruymmer ende bequamer te maicken tot berijff van der gemeente ende van de lantluden, mit haeren visch ter markt comende”³⁾. Deze GHERIJT Wouw, was een apotheker en woonde in de Warmoesstraat op den Zuiderhoek van de Vischsteeg. Het besluit schijnt echter niet tot uitvoering te zijn gekomen: althans uit de stadsrekeningen blijkt niet dat de bedoelde perceelen toen door de stad zijn aangekocht en geamoveerd.

Den 15den Februari 1555 kwam de uitbreiding van de Vischmarkt weder in den Raad ter sprake, en werd „geresolveert dat men den achterhuysen van TRIJN DIRCX ende HENRICK CORTLEVEN tot deser stede

¹⁾ Rek. v. Thes., 1548, fol. 87 v°.

²⁾ t. a. p., fol. 86.

³⁾ Res. Vroedsch., I. 53 v°.

behouff zal coopen ende ofbreken, omme aldair bequame plaetse te maken omme visch aldair te mogen vercoopen ende de vischmarct te vergroten" ¹⁾. Aldus geschiedde. Den 7den Maart ging het achterhuis van KATRIJN DIRCK CLAESZOENSDR., de weduwe van WESSEL LANNICH, „staende opten houck van de Vischmarct" voor f 1100 aan de stad over ²⁾; en in de volgende maand werd het pakhuis van den goudsmid CORTLEVEN, dat ten Noorden naast het erf van KATRIJN lag, en aan het Damrak uitkwam, voor f 1200 overgenomen ³⁾. De afbraak der beide perceelen bracht f 115 op ⁴⁾.

Op den Zuidkant van den Middeldam was de aandacht van Burgemeesteren eveneens gevestigd. Naast het huis „De Kat", dat blijkens een acte uit 1532 ⁵⁾, oorspronkelijk ten Westen door de groote Damsluis belend was, en ook op de kaart van CORNELIS ANTHONISZON nog zoo voorkomt, was een huis gebouwd, en toen dit in het begin van 1551 door de eigenaars, pastoor

¹⁾ Res. Vroedsch., I. 126.

²⁾ 2e Groot-Memoriaal, fol. 56 v°. Rek. v. Thes., 1555, fol. 102.

³⁾ 2e Groot-Memoriaal, fol. 57 v°. Rek. v. Thes., 1555, fol. 102.

⁴⁾ Rek. v. Thes., 1556, fol. 40.

⁵⁾ Reg. v. Rooimeesteren, fol. 1 v°.

BOEL JANSZON en zijne zuster STIJN JAN BOELENZONSDR., aan den zuivelkooper GERRIT HENDRIKSZ. VAN SANTEN werd verkocht, besloot de Regeering er onmiddellijk de hand op te leggen. Den 9den Januari 1551 gaf de Vroedschap vergunning tot den „nakoop" ¹⁾, en reeds den volgenden dag ging het perceel, dat bezwaard was met een oud-eigen van ruim f 14, voor eene beterschap van f 1450 aan de stad over ²⁾. Er was een achterhuisje bij, dat uitkwam op de Utrechtschen steiger aan het Rokin en verhuurd was voor f 20; dit schijnt toen de huurtijd verstreken was te zijn afgebroken. Het huis zelf werd door de stad verhuurd aan den Bergenvaarder CLAES SYMONSZ. voor f 150 ³⁾; een bedrag dat in het jaar 1600 tot f 400 was gestegen, doch toen tot f 370 werd verminderd, omdat voor een der vensters een „casse" zou worden gezet ⁴⁾. In 1603 is het huis verbouwd ⁵⁾; 't is thans Dam 18, de winkel van de bekende firma FROGER.

¹⁾ Res. Vroedsch., I. 70 v°.

²⁾ 2e Groot-Memoriaal, fol. 39 v°.

³⁾ Rek. v. Thes., 1552, fol. 28 v°.

⁴⁾ Rapiamus van Thesaurieren, 1600, fol. 86.

⁵⁾ 2e Groot-Memoriaal, fol. 211 v°.

GEMENGDE BERICHTEN

Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland. Men deelt ons mede, dat de Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland in functie is getreden en bereid is de eventueele geschillen te beslissen, rijzende tusschen aanbesteders en de namens hen met de leiding en het toezicht belaste personen (directies) ter eener en de aannemers ter andere zijde. Met het oog hierop wordt aanbevolen in de bestekken op te nemen de navolgende bepaling:

„Alle geschillen, (ook die, welke slechts door eene der partijen als zoodanig worden beschouwd) ¹⁾, welke naar aanleiding van de onderwerpelijke overeenkomst van aanbesteding en aanneming of van die, welke daarvan het uitvloeisel mochten zijn, tusschen den aanbesteder of de namens hem met de leiding en het toezicht belaste personen (Directie) en den aannemer mochten ontstaan, zullen alleen en uitsluitend worden onderworpen aan het oordeel van een scheidsgerecht, gekozen uit den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland, overeenkomstig de bepalingen der Statuten van genoemden Raad.

Aanbesteder en aannemer doen mitsdien afstand van hun recht tot het inroepen der tusschenkomst van den gewonen rechter, die bij gebreke van deze overeenkomst geroepen zoude zijn over een tusschen hen gerezen geschil uitspraak te doen en beperken die tusschenkomst alleen tot die gevallen, welke de Raad niet voor behandeling vatbaar acht ²⁾.

Gedurende de voorbereidende maatregelen tot benoeming van het scheidsgerecht uit den Raad en verder gedurende de behandeling van het geschil, zullen de werkzaamheden inmiddeels door den aannemer worden voortgezet, bij gebreke waarvan daarin door of vanwege den aanbesteder voor rekening van den aannemer wordt voorzien, behoudens de verrekening, welke eventueel het gevolg zal zijn van de beslissing van het scheidsgerecht.

Alle kosten ontstaan uit de arbitrage komen ten laste van de partij of van de partijen, welke daarvoor door het scheidsgerecht wordt of worden aangewezen.

Partijen verklaren zich aan de beslissing van het scheidsgerecht

¹⁾ Indien de aanbesteder enkele geschillen niet aan het oordeel van het scheidsgerecht wil zien onderworpen, moeten die hier uitdrukkelijk worden vermeld.

²⁾ Alsmede tot die, welke door den aanbesteder blijkens de in alinea 1 gemaakte uitzondering aan het oordeel van het scheidsgerecht zijn onttrokken.

gerecht te onderwerpen als aan een rechterlijk gewijsde, uitdrukkelijk afstand doende van elk rechtsmiddel, hetwelk anders tegen die beslissing zoude kunnen worden aangewend.

Alle kosten zullen, wanneer deze niet binnen 4 weken na de uitspraak van het scheidsgerecht zijn voldaan, direct in rechten opvorderbaar zijn, als eene schuld, welke bij onder-teekening van het bestek wettelijk wordt erkend te bestaan".

De Raad van Arbitrage is samengesteld als volgt:

Voorzitter, de heer A. Deking Dura, oud-hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat van Overijssel;

Leden de heeren: W. K. du Croix, ingenieur van den Rijkswaterstaat te Breda; B. M. Gratema, civiel-ingenieur te 's-Gravenhage; J. van Hasselt, ingenieur, oud-directeur van publieke werken te Amsterdam; J. J. 's Jacob, hoofdingenieur der H. I. J. S. M. te Amsterdam; P. H. Kemper, hoofdingenieur-directeur van de Rijkswaterstaat te Haarlem; P. J. van Voorst Vader, ingenieur-secretaris der Vereeniging van Delftsche ingenieurs te 's-Gravenhage; J. F. Klinkhamer, hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft; W. C. Metzelaar, hoofdingenieur voor de gevangnissen en rechtgebouwen te 's-Gravenhage; C. Muysken, architect te Baarn; C. B. Posthumes Meijes, idem te Amsterdam; A. Salm GBzn., idem te Amsterdam; J. Verheul Dzn, idem te Rotterdam; A. Weijers Wzn., aannemer van publieke werken te Tilburg; W. van Leeuwen Jr., idem te Rotterdam; J. van Noordenne, idem te Utrecht; B. Groenewegen, idem te Haarlem; J. N. Kruijzinga, idem te Groningen; W. F. Hoyinck, idem te Westervoort; A. Stigter, idem te 's-Gravenhage; H. J. Geijl JCzn., idem te Haarlem; F. de Herder, idem te Zwolle; H. Brand Lzn., idem te Gorinchem; J. N. Hendrix, idem te Amsterdam en W. de Vlugt, idem te Amsterdam;

Secretaris, de heer Mr. M. A. van Booven, advocaat te Amst. De leden zijn gekozen in onderling overleg door vertegenwoordigers van:

- De Vereeniging van Delftsche ingenieurs te Delft,
- Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam,
- Nederlandsche Aannemersbond te Amsterdam.

Volgens de Statuten van den Raad benoemen partijen bij eventueel geschil in onderling overleg drie scheidslieden uit de leden van den Raad. Kan omtrent een of meer derscheidslieden geen overeenstemming tusschen partijen getroffen worden, dan geschiedt de aanwijzing (voor zoover partijen niet overeengekomen zijn) door loting ten overstaan van den Voorzitter van den Raad uit door den Voorzitter aangewezen leden, desgewenscht in het bijzijn van partijen. De voorzitter kan niet tot lid van het scheidsgerecht gekozen worden, doch heeft o.a. de taak, wanneer de omstandigheden daartoe aanleiding geven, te trachten partijen te verzoenen. Het scheidsgerecht, waaraan telkens de Secretaris van den Raad ambtshalve als secretaris met adviseerende stem wordt toegevoegd, beslist de geschillen niet naar de strenge regelen des rechts, maar als goede mannen naar billijkheid.

De bedoelingen, die voorzaten bij de oprichting van den Raad, waren: het verkrijgen van eene deskundige behandeling van elk geschil zonder daarom het noodzakelijke juridische element te verwaarloozen, het verkrijgen van meerdere rechtszekerheid voor aanbesteder en aannemer dan tot dusverre door de niet zelden tegenstrijdige beslissingen der rechterlijke macht verkregen werd, daarenboven het verkrijgen van een snelle en onpartijdige uitspraak.

De Secretaris van den Raad, die kantoor houdt te Amsterdam, Keizersgracht 349, is gaarne bereid tot het geven van meerdere inlichtingen.

De Vereeniging tot Veredeling van het Ambacht. De vereeniging herdenkt haar 10-jarig bestaan. De vereeniging „Art et Industrie” te 's Gravenhage en de „Maatschappij van Nijverheid” gaven den eersten stoot tot de beweging, waaruit de vereeniging is geboren. Een zevental proefafleggingen hadden plaats, de laatste jaren in verschillende steden. Bijzonderlijk werd gewag gemaakt van den steun, ondervonden van directeuren van Ambachtsscholen ter plaatse waar de proefafleggingen geschieden. Aan hunne medewerking is het vooral te danken, dat de school localiteiten geheel belangloos ter beschikking werden gesteld.

Wegens verandering van woonplaats traden uit het hoofdcomité de heeren A. DEKING DURA en J. A. FREDERIKS, terwijl de heer L. C. HEZEMANS periodiek aftrad. De vergadering benoemde in hunne plaats de heeren F. HERDER te Zwolle, H. P. DEN BOUWMEESTER te Middelburg en W. J. VAN GEER te Breda.

Het jaarverslag, uitgebracht door den secretaris, den heer JOH. SCHMIDT, vangt aan met de herdenking van het overlijden van een der leden van het hoofdcomité, den heer J. W. VISSER.

Er zijn thans 231 persoonlijke leden en 34 aangesloten vereenigingen, een voortdoring van achteruitgang dus.

Dit jaar werd gelegenheid gegeven, proeven van bekwaamheid af te leggen in het timmeren, smeden, meubelmaken, schilderen, metselen en steenhouwen te Amsterdam, Assen, Breda en Zwolle. Besloten werd, dat ieder die den meestergraad in zijn ambacht wil behalen, in het bezit moet zijn van het diploma als gezet.

Voor de proefafleggingen te Assen gaven zich geen kandidaten op, zoodat de daar benoemde commissie tot haar leedwezen werkeloos moest blijven.

In 't geheel meldden zich aan 78 kandidaten, van wie 65 opkwamen en 34 slaagden.

De graad van meester werd toegekend aan 2 timmerlieden en 1 smid. De graad van gezet werd verleend aan 12 timmerlieden, 9 huisschilders, 4 smeden, 1 metselaar, 5 meubelmaker. Van de geslaagde kandidaten waren 20 tusschen 20 en 25 jaar, 14 tusschen 25 en 35 jaar.

Wandschilderingen te Epe. Door het wegnemen van de kalklaag van de gewelven van de Ned. Herv. Kerk te Epe kwamen vele oude, doch vrij goed bewaarde muurschilderingen voor den dag. Er is nog geen besluit genomen of deze gerestaureerd of dat zij weder gewit zullen worden.

Wie mag zich architect noemen? De lezer herinnert zich ongetwijfeld het proces dat door Prof. Dr. ALBRECHT HAUPT c.s., leden van den „Bund deutscher Architekten”, gevoerd is tegen de Berlijnsche bouwfirmas BOSWAU & KNAUER wegens de inscriptie op het Hansahuis te Hannover, op welke genoemde firma zichzelve als Architect had betiteld.

In eerste instantie werden de klagers afgewezen. Zij betoogden dat volgens de bestaande gewoonte de titel „architekt” alleen toekwam aan hen die eene academische studie hadden genoten en het vak zelfstandig beoefenden.

In hooger beroep werd de zaak weder behandeld en nu werd aan de firma BOSWAU & KNAUER op boete van 500 Mark voor elke overtreding verboden om zich voortaan „Architekt” te noemen in mededeelingen die voor een ruimeren kring bestemd waren.

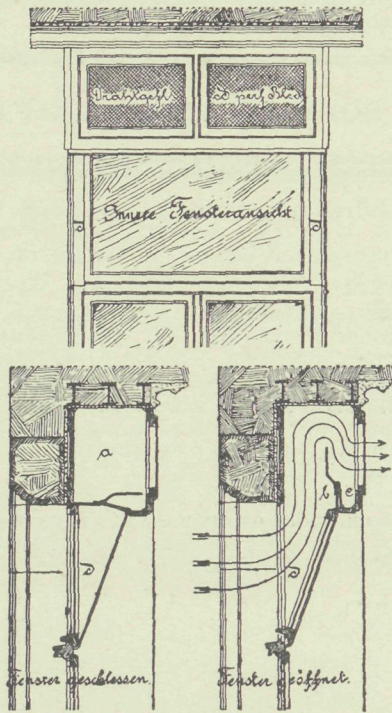
De verwijdering van de inscriptie aan het Hansahuis werd echter niet toegestaan, wijl zulk een eisch geen steun vond in de Wet.

Zuinigheid bij de deutsche stationsgebouwen De pruisische minister van openbare werken heeft eene circulaire uitgevaardigd waarin gewezen wordt op het feit dat de ontzettende toename van het verkeer oorzaak is dat de eischen zich voortdurend wijzigen. Hieruit konkludeert Z. Exc. tot de noodzakelijkheid om steeds eenvoudige en zuinige oplossingen te zoeken. De tijd der luxe-stations is dus in Duitschland, althans in Pruisen, blijkbaar voorbij. In de stations kan dikwijls meent Z. Exc. met eenvoudige middelen aan alle denkbare eischen worden beantwoord. Vermieden moeten vooral zooveel mogelijk worden groote en moeilijk te onderhouden daken en kappen.

Bouwverordening en crisis in de bouwbedrijven te Weenen. Dat niet alleen bij ons te lande het bouwvak zich in ongunstigen toestand bevindt blijkt uit het volgende. Voor Weenen was eene nieuwe bouwverordening ontworpen, die veel zwaarder was dan de thans vigeerende. De behandeling

in den gemeenteraad werd gestaakt onder den invloed der geoeffende kritiek. Toen nu onlangs werd aangedrongen op hervatting der zaak antwoordde Burgemeester LUEGER dat de tegenwoordige tijd van crisis in het bouwvak al zeer weinig geschikt was om nieuwe en scherper verordeningen vast te stellen. Het verdiende dus z. i. overweging of het niet wenschelijker zou zijn voorloopig de allereerste gebreken van de oude verordeningen te verbeteren dan om een gansch nieuwe verordening te maken.

Ventilatie-venster. Deze vensterconstructie waarvoor patent genomen is door den heer HEINRICH HOFMEISTER te Munster in Westphalen schijnt vele voordeelen boven andere ventilatie door vensters te bezitten. Zooals uit de afbeeldingen zichtbaar is bestaat de ventilatie-inrichting, die verbonden is, met een om een horizontale as draaiend bovenraam uit de volgende onderdeelen: uit een ingebouwde luchtkast a, onder den bovendorpel, welke luchtkast, welke kopzijde bekleed is met fijn gaas of met een geperforeerde ijzeren plaat.

De bodem van deze kast is afgesloten door een, uit twee deelen bestaande draaibare klep, terwijl de bovenkant en de achterwand door het metselwerk van den muur gevormd worden. Terzijde bevinden zich de driehoekige, uit plaatijzer bestaande schermen, waar aan de einden profielijzers bevestigd zijn, waarin de geopende bovenvensters dicht sluiten, zoodat van hieruit geen lucht kan instroomen. Wanneer nu door een hefboom-inrichting de bovenvensters geopend worden, dan nemen terzelfder tijd de kleppen een zoodanigen stand in, dat zij een instroomingsopening vrij laten en de luchtkast a verdeelt in een voorste ruimte b en in een binnenste c.

Hierdoor wordt bewerkt dat de instroomende lucht, wier beweging door de kleppen eenigszins tegengehouden wordt, in de ruimte c de meegevoerde stof en andere deelen laat bezinken, alvorens zij door het ijzergaas fijn verdeeld in de kamer stroomt. Daar wordt de lucht verwarmd door de bovenlucht in de kamer en zinkt dan naar den bodem.

Met deze vensterventilatie werden reeds proeven genomen in ziekenhuizen en in krankzinnigengestichten in de Rijnlanden en in Westphalen, alsmede in de Charité te Berlijn. Deze inrichtingen werden voortgetrokken boven de bestaande ventilatie-inrichtingen bij centrale verwarming.

Daarbij worden de volgende voordeelen bij deze soort van ventilatie opgesomd:

- Eenvoud en goedkope inrichting;
- Plaatsing onafhankelijk van de plaats der verwarmingslichamen;
- Ventilatie zonder tochtveroorzaking;
- Reiniging der lucht van stof en lichte verwijdering van verzameld stof;

Mogelijkheid van toepassing ook bij lage buitentemperaturen en rijkelijke luchttoevoering, daar de inrichting aan een willekeurig aantal vensters aangebracht kan worden.

Bij krankzinnigengestichten is deze inrichting zoo te maken dat het bewegingsmechanisme buiten bereik der zieken is en dat zoowel voor de mogelijkheid van eene verwording door het venster, alsmede voor die van ontvluchten daardoor, maatregelen dienen genomen te worden. „Deutsche Bauz.”

Ventilatoren met veeren. Daar niet altijd de noodige motorische kracht voor het drijven van een ventilator aanwezig is, zijn in den laatsten tijd ventilatoren in den handel gebracht, die door een veer bewogen worden. Door een uurwerk dat ongeveer om de twee uur moet worden opgewonden, worden vleugelwielen in beweging gebracht. Het vermogen van zulke ventilatoren is natuurlijk begrensd door de veerkracht, zoodat zij slechts in aanmerking komen voor de ventilatie van kleine zalen of van kamers.

Volgens de „Gesundheitsingenieur“ heeft Prof. v. ESMARCH met zulke ventilatoren proeven genomen, welke hij in genoemd blad beschrijft. Hij heeft vastgesteld dat een ventilator van groot model 5,8 M³. en een ventilator van klein model 1 M³. lucht per uur door een kanaal kan blazen. Dit is een vermogen dat voor de ventilatie van eene kleine zaal voldoende zou wezen, terwijl bovendien de besparing van bedrijfskosten eene belangrijke faktor is. Met betrekking tot het bij kamerventilatoren veel voorkomende gedruisch moet worden opgemerkt, dat het bij veerkracht-ventilatoren bijna niet optreedt en in geen enkel opzicht hinderlijk is.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

De Bouwstijlen en hunne ontwikkeling. Hoofdpunten uit Prof. E. GUGEL'S „Geschiedenis van de Bouwstijlen“ samengevat door J. H. W. LELIMAN. Bwk.-Ing. — Rotterdam. D. BOLLE.

In dit boek is getracht ten behoeve van hen, die aan den aanvang hunner studie staan of die niet eene diepgaande kennis behoeven, in beknopte vorm een algemeen overzicht van de ontwikkelingsgeschiedenis der architectuur te geven. Dit werk wil voorts als het ware dienen ter inleiding tot het magistrale boek van Prof. GUGEL, een standaardwerk dat op zijn gebied in volledigheid van inhoud en duidelijkheid van voorstelling eene wedergade zoekt.

De voorafgaande studie van deze samenvatting, die in nauw verband met en onder overname van belangrijke passages uit Prof. GUGEL'S werk is opgesteld, kan de studie van laatst bedoeld boek voorbereiden en daardoor gemakkelijker en vruchtdragender doen zijn.

Personen die belangstellen in de ontwikkeling der bouwkunst zonder daarom zich nog te willen verdiepen in de bijzonderheden harer geschiedenis, zullen in deze samenvatting de gewenschte voorlichting kunnen vinden. Zóó globaal en beknopt is deze samenvatting echter niet of het algemeene overzicht dat zij geeft, is, zoowel wat den tekst als wat de pl.m. 250 afbeeldingen betreft, van zekere volledigheid en continuïteit, waarbij erop gelet is de punten van het meest praktische belang te doen uitkomen.

Heizung und Lüftung für Krankenhäuser und Schulen von dipl. Ing. J. Kelling. Zweite vollständig umgearbeitet Auflage. Mit 5 Abb. — Halle a. S. Verlag von CARL MARHOLD. 1907. (f0.55).

Richard Klimpert. Lehrbuch der Akustik. Verlag L. v. VANGEROW. Bremerhaven und Leipzig.

Reinhold Pöthe. Der Blitzableiter. Dresden. GUSTAV WOLF. (1 Mark).

Henry van de Velde. Vom neuen Stil. Leipzig im Insel-Verlag. (Gebonden 5 Mark).

Onverschillig hoe men denkt over de schepping van VAN DE VELDE, erkend moet worden dat hij een der eerste en krachtigste voorvechters was der nieuwe beweging in de kunst. Deze heeft zich nergens in zijne richting ontwikkeld, en vooral niet in Duitschland, waar VAN DE VELDE sedert jaren, eerst te Berlijn thans te Weimar, werkzaam is.

In het bovengenoemde werk komt hij met kracht voor zijne denkbeelden op en trekt hij ook te velde tegen de Dresdensche kunsttentoonstelling van 1906. Hoe hij over deze en haar succes denkt kan de lezers van „De Bouwwereld“ uit vroeger bericht bekend zijn.

Architectura Nr. 46. Verslag der 1231e vergadering, gehouden 8 November. In deze vergadering hield de heer K. VAN LEEUWEN eene lezing over „lettervormen“.

Prijsvragen uitgeschreven door de Fabrieken van nageperste en andere steenen, voorheen F. VAN DE LOO Sr. te Dieren. Jury-rapport en namen der bekroonden, zie blz 368.

Raad van arbitrage voor de bouwbedrijven in Nederland, zie blz. 374.

Vierde gevelwedstrijd te Haarlem. Jury-rapport, zie blz. 367.

TECHNISCH GEDEELTE. De verbetering van een belangrijk kanaal, door V. K. (Slot).

Over de behandeling van den ondergrond bij muur- en plafondschilderwerk, door V. K. (Slot).

San Marco. Overgenomen uit „Baumaterialenkunde“, welk opstel hoofdzakelijk loopt over de vele vlekken in het marmer van die kerk voorkomende.

De handel en het gebruik van Djatihout van Java. Rapport over dit hout van den heer J. C. v. SCHRAVENDIJK, overgenomen uit „Handelsberichten“.

Over beschutting van ijzer-constructies tegen roest, door middel van verf, door F. J. MONSMA. De beste verf, hiervoor te gebruiken, is die, welke niet verstijft en die gas- en waterdicht is.

Nieuwe inrichting tot reiniging van afvoerwater, door D. K.

Bouwkundig Weekblad Nr. 46. De duitsche C. IJ.-voorschriften „1907“. De eerste duitsche voorschriften voor het gebruik en de uitvoering van cementijzer, vastgesteld in 1904, werden herzien en aangevuld, welke bepalingen hierin opgenomen zijn.

Brieven uit België. Het verplaatsen van het station Anvers-Dam, door X. Y. Z. Dit station werd 35 M. verschoven, gedraaid en 2.20 M. hooger geplaatst. De Italiaan MORGLIA voerde dit werk uit.

Amersfoortsche industrie- en huishoudschool. Afbeelding van den voorgevel, plattegronden en beschrijving van dit gebouw, van den architect E. T. J. SMITH.

Raad van arbitrage voor de bouwbedrijven in Nederland, zie pag. 374.

De Opmerker Nr. 46. Spaansche kunst. Afbeelding van de kathedraal te Burgos met beschrijving.

Vakonderwijs. De schrijver acht het verkeerd, dat de Staatscommissie voor den Middenstand een rapport over het vakonderwijs opdroeg aan de heeren NOORDTJIZ en Dr J. NOURRENS, die, hoe verdienstelijk ook, voor deze opdracht niet de rechte mannen waren. In deze commissie moet de schoolsche richting zegevieren, ten koste van de praktijk.

De Bricorna-prijsvragen. De schrijver acht het jury-rapport te streng en vindt wel, dat men met de oplossing verder is gekomen en dat men de juiste richting voor de versiering met deze steen is ingeslagen. Ook lijkt den schrijver het jury-rapport niet overal juist.

Raad van arbitrage voor de bouwbedrijven in Nederland, zie blz. 374.

Prijsvragen. Vierde gevelwedstrijd te Haarlem. Jury-rapport, zie blz. 367.

De uitwerking van aardbevingen op bouwwerken, door J. L. TERNEDEEN. Vermelding van de werking der aardbeving op buizen, rails, bruggen enz.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Bouwkunst en Vriendschap.

Op de in dit jaar door de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap uitgeschreven prijsvragen zijn ingekomen tezamen 46 antwoorden, en wel:

1°. voor een café restaurant 20 antwoorden, onder de motto: Tratoria, Monoliet, Mahlzeit, Lucullus', Nous verrons, Bachus tempel, Ca y est, Age quod agis, Rotterdam, Salambo, Catz, Biljart, Synthesis, Houtsnip, Betsy, 1907, A., drie vierkantjes (geteekend), Glück auf, R.H.D. door elkander;

2°. voor een sportgebouw 26 antwoorden, onder de motto: Wapenschild met 3 kleine dito (geteekend), L in een driehoek (geteekend, de 4de, Cirkel met streep (geteekend), Country life, Holland, Diabolo, Elk schot is nog geen eendvogel, N.B.N.P., Jong Holland, Betsy I, Regina, Olympia, S.P.O., Wapen met leeuw (geteekend), Driehoek in cirkel (geteekend), E.V.A., D., Sparta I (in drukletters, Sparta II (in dubbele letters), sport I (in vierkante letters), Sport II (in ronde letters), Sport in cirkel met middenband (geteekend), Sport III (in potloodletters).

Op de 3de prijsvraag: fotografische opnamen van achttiende eeuwse Rotterdamsche gevels, gedeelten daarvan of interieurs, zijn geen antwoorden ingekomen.

PERSONALIA

Benoemd tot ridder in de Orde van Oranje-Nassau de heer J. W. F. HARTKAMP, Architect, secretaris van de algemeene commissie der tentoonstelling van ambachtswerktuigen.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + J. H. W. LELIMAN + + + + + ADMINISTRATIE:
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Zesde Jaargang. No. 48.

27 November 1907.

DR. JOH. C. BREEN. DE DAM TE AMSTERDAM. VII

VERRUIMING VAN DEN DAM (II)

Laat ons thans zien welke veranderingen de Noordzijde der „Plaetse” onderging. Daar stond, „alrenaest die Waghe”, het huis van RUYSCH JANSZ, strekkende „voor van der halver strate (den Nieuwendijk) tot achter aan den Vijgendam” (het Damrak). De kaart van CORNELIS ANTHONISZON is op dit punt niet geheel duidelijk; zij heeft op den „Vijgendam” twee huizen eer men aan het eerste straatje, het Jan Rijzerssteegje, komt, doch had het huis van RUYSCH nauwkeuriger moeten aangeven, dat blijkens de verkoop-acte ook op den Vijgendam uitkwam. Dit huis dan kwam in 1548 onder den hamer, doch Burgemeesteren namen den „nakoop”. Ofschoon het belast was met een jaarlijksch oud-eigen van 14 gl. 7 st., bedroeg de te betalen „beterschap” toch niet minder dan f 3300 ¹⁾. Het huis werd onmiddellijk afgebroken; de afbraak bracht nog ongeveer f 200 op. Zoo was er dus in de omgeving van de Waag wat meer ruimte gekomen. Doch ’t was voor den „vreemden man ende anderen, alhier ter Waege mit zuvel ende andere goederen comende”, nog niet voldoende; en daarom werd op den, ook in het vorig artikel genoemden, 23sten April 1550 door den Raad besloten ook de huizen op Nieuwendijk en Vijgendam ten zuiden van het Jan Rijzerssteegje aan te koopen. De achterhuizen daarvan, uitkomende aan den „Vijgendam” zouden worden afgebroken; de voorhuizen aan den Nieuwendijk zou men „te huyre laeten gaen, ofte mede offbreken, zoe den Burgermeesteren geraeden duncken zal” ²⁾.

DIRCK JAN ZEGERSZON, ook wel genoemd DIRCK JANSZ. VLEYSKEN, kwam het eerst in aanmerking om zijne perceelen aan de stad over te doen. ’t Waren er drie, twee aan den Nieuwendijk, die hij verhuurde, en een aan den Vijgendam daarachter, waar hij zelf woonde.

¹⁾ 2e Groot-Memoriaal, fol. 11 v°.

²⁾ Res. Vroedsch., I. 53a v^o.

De „beterschap” van deze huizen — belast met een oud-eigen van drie gouden Andries-guldens of Wilhelmu-schilden — bedroeg f 5140 ¹⁾. Aardig is de vermelding in de stadsrekening dat aan VLEYSKEN 16 schellingen en 8 penningen, dat is f 5, werd gegeven „omme met zijne kinderen ende zeghslyuden te verdrincken, over den halven wijnkoop” ²⁾. Na een half jaar door de stad te zijn verhuurd, werden de perceelen in den loop van 1551 afgebroken; voor de afbraak ontving de stad ruim f 210 ³⁾.

Aan de bezittingen van VLEYSKEN paalde op het Damrak „’t Gouden Lam”, van de erven van den oud-schepen JAN RYSER. ’t Ging den 27 Sept. 1550 voor een „beterschap” van f 870 aan de stad over (het oud-eigen bedroeg 6 gouden Wilhelmu-schilden) ⁴⁾. Het werd tegelijk met de overige drie huizen afgebroken; de kuiper HENRICK TATICXZ. betaalde voor de afbraak f 37 ⁵⁾.

Hiermede was het Raadsbesluit ten uitvoer gelegd, en vervolgens bleef gedurende een tiental jaren dit deel der Plaetse onveranderd. Doch toen, den 10den December 1561, het voorstel om eene nieuwe Waag te bouwen door de Vroedschap werd aangenomen, vloeide daaruit voort dat nog verscheidene huizen moesten verdwijnen ⁶⁾. Sinds de afbraak van ’t „Gouden Lam”, stond het huis van GEERTE LOUWEN STOOTERSDR., de weduwe van JAN RYSER, niet meer aan het naar haren echtgenoot genoemde steegje, doch vormde het „den noorderhouck van de Plaetse”. Thans moest het vallen. Den 3den Januari 1562 ging het — belast met een oud-eigen van 3 gouden Wilhelmu-schilden — voor een „beterschap” van f 7000 aan de stad over ⁷⁾.

¹⁾ 2e Groot-Memoriaal, fol. 33.

²⁾ Rek. v. Thes., 1550, fol. 103 v°.

³⁾ Ibid., 1551.

⁴⁾ 2e Groot-Memoriaal, fol. 33 v°.

⁵⁾ Rek. v. Thes., 1551.

⁶⁾ Res. Vroedsch., I. fol. 230.

⁷⁾ 2e Groot-Memoriaal, fol. 91.

Het voorste gedeelte, aan den Nieuwendijk, werd onmiddellijk afgebroken, doch het „achterhuis”, dat aan den „Vijgendam” uitkwam, werd nog voor f150 verhuurd ¹⁾).

Naast de weduwe woonde op den Nieuwendijk de zuivelkooper BART CLAESZ., die den 30sten van de zelfde maand, zijn huis „het Borssevel” ²⁾ voor f3300 aan de stad verkocht ³⁾. Zijn achterbuurman JOACHIM JANSZON VAN NIMWEGEN, „cramer” van beroep, ontving voor zijn huis, „aldaer 't Fortuyn uythangende was”, f2572 ⁴⁾, waarna het nog tot Mei 1564 werd verhuurd voor f131 ⁵⁾. 't „Borssevel” daarentegen werd dadelijk afgebroken: „daer nu de nieuwe stadswage gebout werdt”, heet het in de in 1563 afgesloten rekening over het jaar 1562, bij de vermelding van deze plek. Wilde men rondom de nieuwe Waag ruimte hebben, dan moest de stad echter ook over de aangrenzende huizen vrij kunnen beschikken. In December 1562 werd dan ook het huis „Weesp”, dat aan 't „Borssevel” grensde en toebehoorde aan ARENT HENDRICKSZ. LOEFF, bezwaard met een oud-eigen van 3 gl. 9 st., voor f4000 aangekocht; 't werd in Mei 1564 ontruimd en weldra afgebroken ⁶⁾. Zijn achterbuurman, de zuivelkooper LAURENS PIETERSZ., verkocht zijn huis op den Vijgendam, het „Bottervat”, voor weinig minder, namelijk voor f3950 ⁷⁾. Ook dit perceel werd nog tot Mei verhuurd en daarna geamoveerd.

De stad was nu met hare aankopen, bijna genaderd tot het Watersteegje, ook wel Cornelis Banningh's steegje genoemd, naar wijlen den Burgemeester van dien naam, die op den Nieuwendijk aan de Noordzijde daarvan, had gewoond. Het lag in het verlengde van de Nieuwe Zijds Wijde Kerksteeg, die van den Nieuwendijk naar de Nieuwe Kerk leidde, en het werd ook zelf wel eens met dien naam aangeduid. Men besloot wijselijk de onteigening tot aan dit steegje voort te zetten. Allereerst stuitte men nu op de eigendommen van BRECHT SIMON ABBENDR., de weduwe van LAMBERT WILLEMSZ. OPSY. Zij bezat aan den Vijgendam een huis „de Vygekorff”, waarin thans haar zoon CORNELIS woonde. Voorts een huis daarachter, dat aan den Nieuwendijk, en dan nog een perceel, dat in het steegje uitkwam. In het huis op den Nieuwendijk had de uit zijn eigen huis verdreven ARENT HERMANZ. LOEFF zijn intrek genomen. Alles ging nu voor f11900, in het voorjaar van 1565, aan de stad over ⁸⁾. Nog restte op den hoek van Nieuwendijk en Watersteeg het huis „'t Guldenvlies”, waar JAN BETH JACOBSZ., ook al een

zuivelkooper, in woonde. Hij verkocht het voor f4800 ¹⁾, en bleef er toen nog een jaar in wonen voor f175 ²⁾. De afbraak bracht de hooge som van f825 op ³⁾. Nadat nu nog een huisje in de Watersteeg voor f1550 was aangekocht, was het geheele terrein in handen der stad ⁴⁾. In 1567 was alles afgebroken, en vormde de Watersteeg een deel der „Plaetse”. Het schijnt dat deze steeg zelve het eigendom was van de Nieuwe Kerk; kerkmeesteren dezer kerk ontvingen er tenminste in 1569 de som van f300 voor ⁵⁾. Zooals de rooilijn toen is vastgesteld, is zij tot heden gebleven. De erven van Burgemeester BANNINGH aan de Nieuwendijk-zijde, en het huis Sint-Nicolaes — waar vóór 1563 „'t Suyckerhuys” uithing ⁶⁾ — aan het Damrak, vormden de belendingen.

Van de nieuwe Waag was inmiddels in 1563 de eerste steen gelegd door den Burgemeester PIETER WILLEMSZ. CANTERT, die dit ambt toen voor de dertiende maal waarnam en tot het vijftal machtige regenten behoorde, dat geacht werd „principalijck d'administratie (der stad) te hebben”. In 1565 was zij volbouwd, en het volgende jaar kon zij in gebruik worden genomen, waarna de oude voor f149 voor afbraak werd verkocht ⁷⁾.

De nieuwe Waag was een fraai gebouw, dat, volgens de oude stadsbeschrijvers, de bewondering der vreemdelingen wekte. De verdieping gelijkstraats diende voor de eigenlijke Waag: in den voorgevel, die westwaarts, naar het Stadhuis, gekeerd was, was de hoofdingang, waarin eene groote balans met schalen hing, evenals in elk der zes deuren van de achter- en zijgevels. Aan weërszijden van de voordeur leidde een hooge marmeren trap, naar een bordes, waarop twee zittende leeuwen met de wapens van de provincie en van de stad prijkten, en waar de ingang was naar de bovenverdieping. Deze was bestemd tot een wachthuis der stads-soldaten. Het schuine leiendak verhief zich hoog opwaarts, en droeg twee windwijzers, Neptunus en Fortuna voorstellende. Rondom het dak liep een balustrade van hardsteen, die in den loop der 17e eeuw is weggenomen.

Tot 1808 bleef de Waag, die, in tegenstelling met de Sint-Anthonis- en de Reguliers-waag, de Oude Waag werd genoemd, in gebruik. In dit jaar moest Amsterdam zijn Stadhuis aan Koning LODEWIJK NAPOLEON overgeven om als „Paleis” dienst te doen, en daarmee was ook het lot van het daartegenover gelegen gebouw beslist. De Koning achtte het een sta-in-den-weg, en het stedelijk Bestuur moest het, gedweê als altijd, doen sloopen. De Vleeschhal bij de Westerkerk werd toen tot Waag ingericht.

¹⁾ Rek. v. Thes. 1562.

²⁾ Het uithangbord vertoonde zeker een berenhuid. Een „bors” is een beer.

³⁾ 2e Groot-Memoriaal, fol. 90 v°.

⁴⁾ Ibid., fol. 91 v°.

⁵⁾ Rek. v. Thes., 1562.

⁶⁾ 2e Groot-Memoriaal, fol. 95. Res. Vroedsch., 10 Dec. 1562, I. 236 v°. Rek. v. Thes., 1564.

⁷⁾ 2e Groot-Memoriaal, II. 95.

⁸⁾ 2e Groot-Memoriaal, fol. 104.

¹⁾ Ibid., fol. 104 v°.

²⁾ Rek. v. Thes., 1566.

³⁾ Ibid.

⁴⁾ 2e Groot-Memoriaal, fol. 105 v°.

⁵⁾ Rek. v. Thes., 1569.

⁶⁾ Quytsch., 12. 228 v°.

⁷⁾ Rek. v. Thes., 1566, fol. 133 v°.

Nog eenmaal moet ik terugkomen op het Raadsbesluit van 23 April 1550; behalve de vergrooing der Vischmarkt en de verruiming van het noordelijk deel der Plaetse, werd daarbij ook vastgesteld de bouw van eene nieuwe Vleeschhal. De toenmalige stond in de Vogelsteeg, de steeg ten Noorden van het Stadhuis. In die steeg was de N. Z. Dwarsstraat, die op het om de Nieuwe Kerk gelegen kerkhof uitkwam, van waar dan weer de Nieuwe Zijds Wijde Kerksteeg naar den Nieuwendijk (of sinds 1567 naar den Dam) voerde. De Raad wilde nu op het terrein tusschen de genoemde dwarsstraat en den N. Z. Voorburgwal een nieuwe hal stichten. Inderdaad zijn toen in de eerstvolgende jaren verscheidene perceelen daar aangekocht, en voorloopig door de stad verhuurd. Doch dit „voorloopig” werd een blijvende toestand, toen de ongunstige tijdsomstandigheden het plan tot de stichting der Vleeschhal deden afspringen. Bij den bouw van het nieuwe Stadhuis kwam het bezit dier woningen de stad ten goede.

Ten slotte nog iets over de bemoeiingen der Regeering in zake de vergrooing van het Stadhuis. Blijkbaar was men in dien tijd van oordeel dat de Vroedschap daarin niet gekend behoefde te worden, want de zaak werd behandeld in den „Ouden Raidt”, dat is, in de vergadering van de vier regeerende met de oud-Burgesmeesteren. Den 23sten December 1557 dan, werd gehandeld over „'t maicken van 't Stadhuys, camers ende gevangenissen”, en besloot men tot den aankoop van twee huizen in de Gasthuissteeg, „dicht an der „stede huys, te wetene den Salm ende daer MARTEN „VAN ROSSEN uythangende es”, alsmede van het huis „Noorwegen”, dat aan de bestaande stadsgevangenis, of misschien juist aan het huis van den cipier grensde. „Een patroon, in houdt gesneden” van de voorgenomen verbouwing werd den heeren getoond, 't welk hun „genoech behaechde”. Niettemin achtte men het geraden, alvorens tot den bouw over te gaan, eenige deskundigen uit te zenden „omme den stadthuysen tot Leyden ende elders, mitten gevangenissen aldaer

gemaickt, te besichtigen”, opdat alzoo „een goet, gestadich werck” zou kunnen worden opgeleverd ¹⁾. Hoe jammer dat het houten model ons niet bewaard is gebleven! De uitbreiding schijnt zich voornamelijk bepaald te hebben tot de stichting van eene nieuwe gevangenis; ten minste als in de stadsrekeningen melding gemaakt wordt van de opbrengst der afbraak van de beide aangekochte huizen in de Gasthuissteeg (die f 165 bedroeg), heet het in die van het jaar 1560, dat men aldaar „der stede gevanckenisse maicken zal”, en in die van het volgende jaar, dat „daer 't nyeuwe gevangenhuys weder gemaect” is.

Het huis „Noorwegen” werd niet afgebroken, maar door de stad verhuurd, voor 4 pond en 10 schellingen of f 27. In 1561 werd den huurder, JACOB MEYNAERTSZ., 2 pond van dit bedrag kwijtgescholden, omdat hij zooveel overlast had gehad van het door zijn huis dragen der materialen voor den bouw der gevangenis! Op den duur bleek de verhuring echter gevaarlijk. In April 1568 althans werd in den Oud-Raad medegedeeld dat het huis „propijs (geschikt) ende gelegen was, omme daerduere de gevangens te spreken ende alle secreten henluden angaende te moegen vernemen”. Dit moest voorkomen worden, en daarom besloot men, hoewel het nog voor twee jaren verhuurd was, toch met Mei de huur te doen eindigen, en het huis „'t employeren tot deser stede behouff, aen 't Cipers huys oft anders” ²⁾. In dien tijd was de geloofsvervolging, waardoor Amsterdam zich den naam van Moorddam op den hals haalde, in vollen gang, en het was er den Magistraat blijkbaar om te doen, den gevangen „kettters” alle verkeer met de buitenwereld onmogelijk te maken. Heel lang heeft de stad het huis echter niet in eigen gebruik gehouden, want den 1sten Mei 1572 werd het weer verhuurd, en wel voor f 48; doch aan een vertrouwd persoon, namelijk aan een der stadsroëdragende boden. Van toen af vinden wij het perceel in de rekeningen aangeduid als het huis aan de Westzijde van de Boeien, in de Waag (of Vogel-) steeg.

¹⁾ In: Res. Vroedsch., I. 190.

²⁾ In: Res. Vroedsch., II. 46 v°.

W. A. E. VAN DER PLUIJM. NIEUWE OPGRAVINGEN IN HET OUDE MESOPOTAMIË

 teeds nog gaan de onderzoekingstochten en opgravingen in Babylonië met de noodige moeite, ten opzichte van het landsbestuur, gepaard. Echter gelukte het den Amerikaanschen archaeoloog Dr. BANKS, voor een paar jaar terug, de permissie van het Turksche bestuur te verkrijgen om een nieuwe opgraving te beginnen midden in het al-oude Mesopotamië, het land tusschen de twee rivieren (Eufraat en Tigris) en wel voornamelijk in het eens zoo grootsche Babylonië.

Sinds de opgravingen van het oude Ur een aanvang genomen hadden, begon men te midden der dorre en kale streek, verlaten door het menschedom wegens

gebrek aan water, weer nieuwe punten te zoeken en zoo kwam Dr. BANKS te Bismya. Het waren de sombere vergeten ruïnen die zijn aandacht trokken en dus begon hij vol moed met zijn werk, niettegenstaande men in het begin sterk twijfelde of men wel met een ouden stedenbouw dan wel men een jongere — arabische nederzetting te doen zou hebben.

Het geheel bestaat uit een complex van muren die te samen een rechthoek beslaan van 1.5 K.M. lengte en half zoo breed.

De eerste resultaten waren spoedig bevredigend voor zoover de scherven-vondst betrof en weldra kwam men op een ouden tempelbouw. Opgetrokken

uit de reeds bekende groote vierkante kleisteenen, bevatten de bovenste lagen steenen met het stempel van DUNGI (2750 à 2500 v. CHR.) terwijl daaronder die van den Babylonischen koning UR-GUR gevonden werden. Deze laatste koning regeerde even vroeger dan den eerstgenoemden, doch omstreeks denzelfden tijd toch.

Vervolgens vond men dieper een gouden voorwerp met den naam van NARAM SIN (3750 v. CHR.) terwijl eveneens een voorwerp voor den dag kwam dat van SRARGON I (wellicht de eerste semietische koning van de Babyloniërs) afkomstig moet zijn.

Uit deze opgravingen bleek duidelijk de verschillende tijd-orden, die telkens weer een nieuwe laag in beslag namen.

Zoo groef men $\pm$ 14 Meter diep toen men aan de oer-laag gekomen was, die op het woestijnzand lag. Op het oogenblik valt het moeilijk om met zekerheid data vast te stellen; maar hoogstwaarschijnlijk heeft men hier met een der vroegste typen van primitieven stedenbouw te doen en zoo moet men de wording van deze vóór-semietische stad wellicht terugbrengen tot op 10000 jaren geleden. Verschillende vondsten gaven er aanleiding toe eenige gegevens te verzamelen omtrent den ouderdom.

Zoo vond men een albasten kop, voorstellende een menschenhoofd, met lang smal gelaat, dat eindigde in een puntbaard. De neus vertoonde het Semietische type. De oogen waren van ivoor, die vastgezet waren in het albast met een soort van bitume. De pupillen waren wellicht eens met steen ingelegd. Het hoofd-deksel is een nauwsluitende muts of kap — een type wat nog niet bepaald bekend is voor de Babylonische dracht. Hoewel niet het gelaat het type van den baardloozen Sumeriër zuiver vertoont, zoo moet deze kop toch ongeveer uit den overgangstijd zijn, waarin

de Semietische volken de Sumeriërs verdreven of met hen in één smolten ($\pm$ 3800 v. CHR.)

Een oudere statue werd later gevonden. Het is een vrijstaande figuur, (de ellebogen zijn vrij van het lichaam terwijl de armen er één mee zijn) die een archaisch inschrift op de schouder heeft, dat vermeldt de namen: „Emach” als naam voor een tempel, „Udmun” voor dien van de stad, (deze beide namen komen ook voor op den gevonden steen te Susa, welke de wets-artikelen van koning HAMMURABI bevat, zie „Bouwwereld” blz. 212, jaargang 1907, terwijl de derde naam DAUD of DAVID die van een Sumerischen koning moet zijn, doch onbekend thans nog is. De statue behoort tot de weinige voorbeelden die men heeft van vrijstaande Babylonische sculptuur en is wellicht de oudste die thans voorhanden is. Ze dateert waarschijnlijk uit $\pm$ 4500 v. CHR.

De baksteen kwam in dien tijd nog niet met inscripties voor, wel heeft men voorbeelden dat de koning of heerscher van het land een merk op de klei drukte bijv. in den vorm van een afdruk van den duim, waarna de steen dan gebakken werd. Volgens enkele gegevens was het SARGON I geweest, die het groote formaat van den bekenden Babylonischen klei- of baksteenvorm invoerde (metende $\pm$ 40 $\times$ 40 cm. als oppervlak).

Verschillende kleine voorwerpen, als primitieve olie-lampjes, bronzen naalden, messen, enz. werden gevonden.

Niet oneigenaardig was eveneens de vondst van kinderspeelgoed, veelal van klei (al of niet gebakken); zoo o. a. schapen, varkens, enz.

Het resultaat van Dr. BANKS opgravingen was zeer bevredigend en heeft weer er toe bijgedragen eenige nieuwe gegevens te verzamelen en vast te stellen over de aloude beschaving die van de landen aan den benedenloop van den Tigris en Euphraat eens uitging.

COMMUNICATIE VAN DEN KLOPGEEST „JORIS PROP”, ONTVANGEN IN EEN SPIRITUALISTISCHE BIJEENKOMST IN EEN DER RIJKSGEBOUWEN AAN DEN HOEK VAN HOLLAND. ANNO 1907

Ik ben tot uwen dienst en wil wel voor uw kring
verklaren,
Wat of mijn geestesoog, hier van het loodwit heeft
ervaren.
Ge roept mij net van pas. Juist heb ik in de hooge
sferen,
Als beunhaas rondgezweefd, om daar eens wat praktijk
te leeren
Van 't mooie verfersvak, dat door de knapste hemelingen
Met salmiak en geest van d'allerdomste stervelingen,
Wel veel beoefend wordt. Doch niet, zooals gewone
mensen
Op aarde, dat verstaan. Gij lieden zoudt, dat anders
wensen
En bang zijn voor vergif. Vooral voor 't gif van zulke
geesten,

Wier aardsche lichaam reeds, zooals van lage adder-
beesten,
Doortrokken was met gif van allerhande booze streken.
— — — — —
Maar zeg, hoe heb ik 't nu? Wat doet U zoo op eens
verbleken?
Kom, kom! wees maar bedaard. Ik mag toch waarlijk
onderstellen,
Dat gij mij immers roept, om wat van 't loodwit te
vertellen?
Van 't vreeselijk vergif, dat U als ronde blauwe boonen,
Ja wellicht erger nog, uw lieve dochters en uw zonen
Bedreigt met krampkoliek. Welaan, ge moet me meer
vertrouwen
En kalmtjes nu met mij, dat zaakje met verstand
beschouwen.

Ge weet zoo goed als ik, en hebt al lang genoeg geweten,
 Dat lood vergiftig is. Hoe staat gij U dan lam te zweeten,
 Voor 'tgeen ge hebt te doen. Ge komt om spirit bij
 elkander,
 Doch wordt eerst rood, dan bleek, en maakt zodoend,
 de een na d'ander,
 De menschen stapel mal. Ge vraagt, waarmée moet
 ik dan verven?
 Komaan, is dat een vraag? Ik zelf heb nimmer voor
 mijn sterven
 Met loodwit iets besmeerd. Zelfs 't monument op
 mijn gebeente,
 Is vrij van loodvergif, en ieder stukje van 't gesteente,
 Zit vast door zwavelstof. Ge kunt U dus te alle tijden,
 Wat ook gebeuren mag, met deze wetenschap verblijden;
 Zijt daarom welgemoed. Doch 'k ben volstrekt niet
 uitgesproken;
 Veel erger dan het lood, zijn soms de menschenlijke
 spoken,
 Die zwaar zijn op de hand, of bloedrig rood op hunne
 graten
 Van opgeblazenheid. Die over alle dingen praten
 Met veel te langen tong en meestal als het vee, herkouwen;
 — — — — —
 Zeg, verversknechtje, daar! wil jij je mondje wel wat
 houwen.
 Je maakt me een kabaal, en schreeuwt en jammert,
 wel ajakkes,
 Als een verliefde kat. Houdt als je blijft toch eens
 je bakkes —
 Ik zeg, dat al 't lawaai, en al dat zorgvol, liefd'rijk
 kweelen,

Niets is dan politiek, om, zoo ge wilt, den baas te spelen —
 Kom, houdt je maar niet dom, want al dat vele
 onderzoeken,
 Leidt nimmer tot het doel, al schrijft men heele dikke
 boeken
 Vol dooien statistiek. Maar weet je wat je moet
 verdrieten,
 Dat 't lood toch blijft bestaan, om jullie eind'lijk dood
 te schieten,
 Als 't zoo eens wezen moet. Ook dit nog wil ik
 even zeggen,
 Dat, welke verver ook, daarom de kwast niet nêr
 moet leggen,
 Want waar mijn blik zich wendt, zie ik op alle
 open erven,
 Waar ververs bezig zijn, de Beunhaas altoos verven
 Uit goedgevulden pot, met iets, als anti-loodverbinding,
 Dat is probatum est, en zoo ge weet, een mooie
 vinding
 Van heele brave lui, die beter dan de ververs weten,
 Dat meèr gebeunhaasd wordt, dan 't stof van loodwit
 wordt gegeten.
 Wacht dus maar kalm af, wat met het loodwit zal
 gebeuren;
 Laat ieder die het wenscht, met anti-lood of loodwit
 geuren.
 Gaat nu verheugd naar huis, en mocht ge 'n architect
 ontmoeten,
 Wil hem dan namens mij, met welgemeend respect
 begroeten.
 't Fluïd is daad'lijk op, adieu, tot ziens, als steeds,
 Uw JORIS PROP.

GEMENGDE BERICHTEN

Voordracht over Bouwkunde. Ook dezen winter zal op initiatief van het Genootschap „Architectura et Amicitia” in het Nut van 't Algemeen, te Amsterdam, eene serie populaire voordrachten worden gehouden. Sprekers zijn:

J. E. VAN DER PEK, Over het wezen der Bouwkunst. (6 Dec.)
 H. J. M. WALINKAMP CZN., Egyptische Bouwkunst. (13 Dec.)
 J. H. W. LELIMAN, Klassieke Bouwkunst. (3 Jan.)
 W. KROMHOUT CZN., Oostersche Bouwkunst. (10 Jan.)
 JOS. TH. J. CUYPERS, Middeleeuwsche Bouwkunst. (17 Jan.)
 A. W. WEISSMAN, Renaissance Bouwkunst. (24 Jan.)
 H. J. M. WALINKAMP, Hedendaagsche en toekomstige bouw
 kunst. (21 Jan.)

H. P. BERLAGE NZN., Slotvoordracht en Resume. (7 Febr.)
 Kaarten voor de serie à f 2.50, zijn dagelijks verkrijgbaar bij den portier van Parkzicht, Hobbemastraat, Amsterdam.

Bouw- en Woningverordening. Onder dit opschrift geeft de „Nieuwe Rott. Courant” een verslag van de vergadering der Vereeniging voor grondeigenaren, gehouden te Rotterdam, onder voorzitterschap van den heer J. A. PETERS, ter behandeling van een voorstel van het bestuur tot het zenden van een rekest aan den gemeenteraad, waarin verzoekt wordt de bestaande bouw- en woonverordening te wijzigen.

Dit voorstel werd uitvoerig toegelicht door den directeur der vereeniging, den heer J. J. BUSKOP, die allereerst de aanleiding ervan aangaf. Er waren nl. bij het bestuur ernstige klachten ingekomen van eigenaren van woningen, over de toepassing van de bouw- en woonverordening en over het optreden van de bouwpolitie, met verzoek de grieven ernstig te onderzoeken en op verbetering aan te dringen.

De eischen van het Bouw- en Woningtoezicht worden steeds scherper en het is te vreezen dat hierin niet gauw verbetering zal komen.

Wat de bestaande grieven aangaat, deze waren beknoptelijk samengevat in het ontwerp-adres aan den gemeenteraad, dat aan de goedkeuring der vergadering werd onderworpen. In dit concept wordt er op gewezen, dat sinds eenigen tijd het bouwen van huizen, speciaal van arbeiderswoningen, zoo goed als stilstaat en dat, indien dit nog eenigen tijd zoo voortduurt, dit zeker het ongewenschte gevolg moet hebben van gebrek aan arbeiderswoningen, te meer, nu in de laatste weken de stroom van arbeiders van buiten bijzonder toeneemt.

Deze stagnatie wordt, naar de meening van het adres, veroorzaakt, behalve door de dure geldmarkt, in de eerste plaats door de omstandigheid, dat de woningwet de mogelijkheid in uitzicht heeft gesteld, dat bij besluit van den gemeenteraad aan bouwvereeningen voorschotten kunnen worden verleend, waardoor deze de woningen zullen kunnen verhuren beneden den kostenden prijs en in de tweede plaats door de hooge eischen, door de thans vigeerende bouwverordeningen gesteld, waardoor de kosten voor het bouwen van arbeiderswoningen te bezwarend worden.

Inplaats dus van den bouw van goedkope woningen aan te moedigen, worden de eischen steeds zwaarder.

Voor al was een grief dat de bouwverordeningen ook toepasselijk werden geacht op bestaande woningen die onder de vroegere bouwverordeningen werden gebouwd.

Het adres verzoekt ten slotte:

1e. Reeds nu in principe te besluiten dat zoo al, overeenkomstig art. 30 der Woningwet, een besluit mocht worden genomen tot het verlenen van een voorschot aan bouwvereeningen, dit niet zal geschieden dan onder voorwaarde, dat de door die vereeningen te bouwen woningen moeten worden verhuurd overeenkomstig de werkelijke waarde.

2e. Te onderzoeken, of in de bepalingen der bouw- en woningverordening geen uitzonderingen zouden kunnen worden op-

genomen, waardoor het bouwen van arbeiderswoningen minder bezwarend zou zijn.

3e. Artikel 6 der verordening op de straatbelasting te willen wijzigen en wel zoodanig, dat dit voortaan zal luiden: De belasting is niet verschuldigd voor perceelen, die een of meer woningen bevatten en waarin het cijfer der kadastrale opbrengst, door het aantal woningen gedeeld, niet hooger is dan f 130.

4e. Te willen besluiten, dat de in de bouw- en woonverordening voorkomende voorschriften voor bestaande woningen en gebouwen niet toepasselijk zullen zijn op die huizen, welke gebouwd zijn onder vigueur van een bouwverordening; en

5e. Om in voorkomende gevallen de voorkeur te willen geven aan onteigening boven onbewoonbaarverklaring.

Het voorstel van het bestuur werd na de toelichting van den heer BUSKOP door de vergadering met luid applaus begroet.

De strijd tegen het loodwit. De loodwitfabriek Firma G. GREVE (Utrecht) heeft er op gewezen dat de meening als zou in Frankrijk het gebruik van loodwit verboden zijn, niet juist is. Er is slechts verboden het gebruik van loodwit in poedervorm. Door gebruik van loodwit in olie gemalen is zoowel bij het gebruik als tijdens de, geheel automatische vervaardiging, loodwitvergiftiging onmogelijk. In een adres aan alle Provinciale Staten en 32 Gemeentebesturen konkludeert de Firma: dat bij het gebruik van loodwit moet worden voorgeschreven chemisch zuiver loodwit van Hollandsch fabriekaat, aangemaakt in zuivere lijnolie en in verzegelde vaten of bussen op het werk aan te voeren.

Verder verspreide de Firma GREVE eene kennisgeving die door het „Eisenbahn Central-Amt“ te Berlijn is gericht aan alle Duitse wagonfabrieken. Daarin heet het dat door jarenlange proefnemingen gebleken is dat de vervanging van loodwit door giftige verven, in het bijzonder Lithopon en Mineraalwit niet gelukt is, welke verven niet meer mogen worden gebruikt.

Bescherming van den architectentitel. Volgens mededeeling van de „Schweiz. Bauz.“ heeft de Grootte Raad van het kanton Tessino een wet uitgevaardigd waarin eenige voorschriften zijn gegeven betreffende het recht tot uitoefening van verschillende beroepen, en daarbij ook dat van architect, onder voorbehoud van de bepalingen der algemeene wettelijke bepalingen van den Zwitserschen bond en met eene overgangsbepaling. Niemand mag alzoo het beroep van advocaat, notaris, ingenieur of architect uitoefenen zonder het eind-diploma van een Lyceum of „Real“school te hebben verworven of wel zonder het bezit van een diploma of doktersbul van een Universiteit, Akademie, polytechnische school of gelijkwaardige inrichting.

Niemand wordt toegelaten tot de openbare uitoefening van het beroep van landmeter, „Bautechniker“ of bouwmeester zonder het bezit van het diploma van het kantonale technikum van Lugano, gelijkwaardig diploma of het bewijs van te hebben voldaan aan een bepaald examen.

De leeszaal van het Britsch Museum is onlangs, na gedurende een half jaar tot groot ongerief van velen gesloten te zijn geweest, geheel metamorphoseerd, geopend.

Deze zaal, een der grootste die bestaan, is eene enorme koepelruimte van 42,7 M. doorsnede, (d. i. grooter dan de St. Pieter, de Domkoepel van Florence en de St. Sofia, en slechts een halve meter minder dan het Pantheon), met een oppervlak van 1421 M². en een inhoud van 36.300 M³. Zij biedt plaats aan 458 lezers, terwijl op gaanderijen langs de wanden 70.000 boeken zijn opgesteld. (In het geheel bezit de boekery 2.000.000 boeken). De zaal is thans grondig gerestaureerd en schoongemaakt, 'tgeen in geen vijftig jaren geschied was. Aangezien in de wanden niet mocht worden gebroken, werd in de zaal een reusachtigen stijger gebouwd waarvan niet minder dan 7000 lange en 5000 korte stukken hout werden gebruikt.

De zaal is thans opnieuw gedekoreerd en vertoont als hoofdkleuren sneeuw wit en goud. De geheele koepel is wit, terwijl de hoofdlijnen der konstruktie in smaakvolle wijze een verguld ornament vertoonen.

In den koepel zijn 10 der grootste namen van de Engelsche letterkunde in gouden letters aangebracht (CHAUCER, CAXTON, TINDALE, SPENCER, SHAKESPEARE, BACON, MILTON, LOCKE, ADDISON en GIBBON) waartoe 150.000 stuks bladgoud noodig was.

De koepel zweeft nu, dank zij de fijne dekoratie, als het ware boven een krans van groote ramen en brengt een machtigen, stouten indruk teweeg.

De St. Paulskathedraal te Londen. De architect, met het onderhoud der kathedraal belast, de heer MERVYN MACARTNEY, F. R. I. B. A., heeft in een voordracht in het Royal Institute, uitvoerig gesproken over de gebreken die de kerk thans vertoont en over de oorzaken. De zwakke punten van het monument waren de koepel, het zuider transept en de portiek, die zich in den westgevel tusschen de beide torens bevindt.

Ondanks de zorg van CHRISTOPHER WREN, om het gewicht van het bouwwerk zooveel mogelijk te verdeelen, is het midden-gedeelte der massa, de koepel, gezakt en van het overige gebouw losgescheurd. De 8 pijlers waarop de koepel rust zijn,

echter niet alle in gelijke mate gezakt. Eene enkele niet minder dan 6 inch. Bogen en muren zijn dan ook gescheurd. De gevel van het zuider transept wijkt naar buiten uit.

Wat de torens betreft wijkt de eene naar het Noordwesten, de andere naar het Zuidwesten over.

Het zwakste punt is de portiek die, op zichzelf beschouwd reeds van gedurfd samenstelling is en tegen de torens steunt.

Alle gevaar voor de kathedraal dreigde van ondergrondsche en atmosferische invloeden. De konstruktie was overal goed gebleken, maar WREN kon niet het vroeten in den bodem voorzien, zonder 'twelk het gevaar voor de kathedraal een minimum zou wezen.

Het slot Christiansborg te Kopenhagen. In „De Bw.“ is reeds meer bericht over den bouwval van de Christiansborg te Kopenhagen en de plannen tot herbouw van dit koninklijk paleis, en zulks naar aanleiding der prijsvraag. De 1e steen is nu door den koning gelegd. De „Graphic“ brengt eene afbeelding van het ter uitvoering aangewezen ontwerp van THORVALD JÜRGENSEN, dat over 10 jaren gereed zal zijn. Het nieuwe gebouw met zijn hoogen toren is geen vooruitgang vergeleken bij den rustigen klassieke gevel van het oude.

Architektonische bankbiljetten. De bank van Spanje heeft eene Engelsche firma nieuwe bankbiljetten besteld, waarbij, om namaak te bemoeilijken, niet slechts eene bijzondere techniek zal worden toegepast, maar waarbij vooral zal gelet worden op de schoonheid van afbeelding. Op het biljet van 1000 peseta's zal worden gedrukt eene afbeelding van het koninklijk paleis te Madrid, het geweldige Barokpaleis, door JUVARA ontworpen in het begin van de 18e eeuw, en 1738—64 door SACHETTI gebouwd; op dat van 500 peseta's ziet men het Alcazar, het schoone overblijfsel der Spaansch-Moorsche kunst. De Dom van Sevilla prijkt op het bankpapier van 100 peseta's; de boog van Santa Maria te Burgos ziet men op de biljetten van 50 peseta's en op die van 25 eindelijk is een gezicht in den Leeuwenhof van het Alhambra afgedrukt.

De verzameling dezer bouwkundige plaatjes heeft alleen het nadeel een weinig duur te komen: de complete kollektie op 1675 peseta's

Het palazzo Strozzi te Florence. Prins STROZZI de laatste van zijn geslacht, die onlangs overleden is, heeft volgens dagblad-bericht zijn beroemd paleis en zijn familie-archief aan den staat nagelaten, onder voorwaarde dat deze aan zijn weduwe 2 miljoen Lire zou uitbetalen.

Wij hebben reeds vroeger (op blz. 54) naar aanleiding van de geruchten dat het beroemde paleis zou verkocht worden, de geschiedenis ervan en eenige bijzonderheden medegedeeld.

HERCULANUM. Er schijnt nu toch wat te zullen komen van de Italiaansche opgravingen van Herculanium. Bij het parlement zal een wetsvoorstel worden ingediend om een half miljoen lire toe te staan voor onteigeningen te Resina, dat bovenop Herculanium is gebouwd, en 15.000 lire jaarlijks voor de opgravingen zelf, buiten de salarissen van de geleerden met de leiding belast.

Prof. DE PETRA van de Napolitaansche universiteit heeft, na het maken van voor-studies, eenige rapporten en begrootingen voor de opgravingen ingediend.

Vredespaleis te Washington. Sinds 1890 bestaat te Washington een Internationaal bureau der Amerikaansche Republieken, hetwelk ten doel heeft de vredelievende betrekkingen tusschen Noord- en Zuid-Amerika te bevorderen. Den 1en Januari 1907 heeft CARNEGIE een som van 750.000 dollars geschonken voor het paleis van dat bureau. Onverwijld werd door de stad Washington een prachtig gelegen plaats aangewezen; de bouwkundigen werden aan het werk gezet en binnen drieverreel jaars kwam het heerlijk ontwerp tot stand, hetwelk de „Illustration“ van 19 Oct. jl. te aanschouwen geeft.

Binnen eenige dagen zal de eerste steen worden gelegd en binnen weinig maanden zal het Paleis van Vrede te Washington gereed zijn, tot inwijding waarvan de heer CARNEGIE — naar wij vernemen — voornemens is onze Carnegie-commissie uit 's Gravenhage hoffelijk uit te noodigen (Het Vaderland“.)

Het Singer-gebouw te New-York, het hoogste huis der wereld. Aan de „Frankfurter Zeitung“ werd verleden maand uit New-York het volgende geschreven:

„De vloed van touristen, die thans naar Amerika terugkeert, vindt bij het binnenvaren van de haven van New-York het uiterlijk dezer stad enigszins veranderd: uit de zee van lucht-krabbels, „de Downton“, is namelijk een nieuw gebouw opgedoken, dat hoog boven alle andere gebouwen der stad, en, naar men zegt, ook der wereld uitsteekt. Het is het Singer-gebouw aan den Beneden-Broadway, dat thans tot aan de 41e verdieping gevorderd is. Hiermede is het echter nog niet voltooid, er wordt nog een toren van zes verdiepingen opgezet en daarmee zal deze reus onder de huizenzee van New-York de respectabele hoogte van 612 voet bereikt hebben, zijnde dit 200 voet hooger dan elke tot dusverre bestaan hebbende lucht-krabber.

Het gebouw maakt den indruk van een reusachtigen toren; men moet namelijk in New-York, en speciaal in het handelskwartier, buitengewoon zuinig met den grond omgaan, daar hij hier 700 dollars per vierk. voet kost, en dientengevolge nemen de bouwwerken daar ter plaatse al meer en meer een torenachtig karakter aan.

Volgens de bestekken, die tot in de kleinste bijzonderheden uitgewerkt zijn, zal het totaal-gewicht van den reuzenbouw 86.000 ton (van 2200 pond elk) bedragen. Hiermede is met elk boutje en elk spijkertje rekening gehouden, want de geheele ontzaglijke ijzerconstructie, met muren en vloeren, rust op 89 stalen kolommen, die 90 voet onder den beganen grond in den rotsachtigen bodem vastgemetseld zijn en alle berekeningen zijn hierop gebaseerd, dat elke kolom ongeveer evenveel te dragen heeft. Overal, waar dit kan geschieden, zonder aan de soliditeit van den bouw afbreuk te doen, wordt getracht aan gewicht te besparen. Zoo werden bijv. de radiatoren der centrale verwarming in de verschillende lokalen van het kostbare geperst staal vervaardigd, in plaats van, zooals dit gewoonlijk het geval is, van gegoten ijzer, omdat hierdoor enkele tonnen aan gew. uitgespaard werden.

Zeer interessant is het om te zien, hoe de hoofd-architect de werkzaamheden leidt.

Geen kwestie van, dat deze, trap op, trap af, in de verschillende verdiepingen omklautert, om rechts en links zijne bevelen uit te deelen. Neen, hij zit geheel op zijn gemak in een zeer geriefelijk ingericht bureau, dat van geluiddempende wanden is voorzien, op de derde verdieping en heeft daar een telefoon onder zijn bereik. Deze loopt naar alle verdiepingen en zoodoende kan hij binnen enkele seconden met den een of anderen opzichter spreken. Met het gebouw, wordt ook het net van deze telefoon gedurig groter.

In het Singer-gebouw zal men enkele nieuwe snuffjes aantreffen, die men zelfs in de meest moderne luchtkrabbers nog tevergeefs zoude zoeken. De bewegingen der verschillende liften worden van uit een centraal-bureau geregeld, van waar uit de chef der lift-jongens aan elk zijner ondergeschikten zijne aanwijzingen door middel van elektrische signalen en de telefoon kan doen toekomen. Eene speciale elektrische inrichting gearrangeerd op de manier van een plattegrond, toont hem te allen tijde, waar de verschillende liften zich bevinden. Van de 16 liften zullen er acht expres-liften zijn, die pas bij de 20e verdieping stoppen. Elke lift kan 600 voet per minuut afleggen.

Het gebouw zal zooveel lampen tellen, als menige stad van niet te grooten omvang, namelijk meer dan 15000, die allen gevoed worden door eene installatie in de buurt der fondamente. In elk lokaal van den reuzenbouw zal men een drinkwaterkraan vinden, wier water gefiltreerd zal zijn en op temperatuur gehouden al naar den tijd van het jaar.

Iets nieuws is verder de reinigings-installatie, die gebaseerd is op het vacuum-cysteem. In elk lokaal bevindt zich namelijk een „opzuig-borstel”, die in een oogenblik een jas of hoed van alle stof bevrijdt, dat zich er op of er in mocht bevinden. Voor het schoonhouden van de lokalen is deze inrichting natuurlijk van het grootste gewicht. Alle stof komt in het sous-terrein terecht.

Op den toren wordt een reusachtig zoeklicht aangebracht, welks licht men nog op een afstand van 100 tot 130 kilometer zal kunnen zien, d. w. z. wanneer ook deze reus niet vroeg of laat weer door een nog hooger en luchtkrabber overvleugeld wordt.

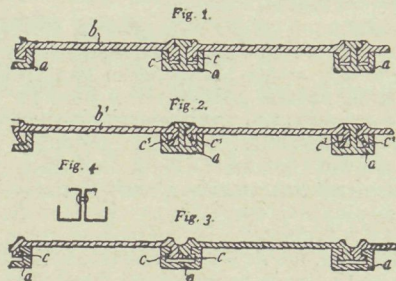
De Metropolitan Life Company, die zich op eenigen afstand van het gebouw bevindt zal bijv., naar men beweert, eelant op haar gebouw een toren zetten van 49 verdiepingen, gerekend vanaf den beganen grond. Nog andere „hoogvliegende” plannen wachten op uitvoering. Een bouwkundig genie hier ter stede heeft zelfs plannen voor een gebouw van 150 verdiepingen uitgewerkt; voor de uitvoering dezer plannen ontbreekt hem alleen... het kapitaal! Hij meent, dat hij dit zaakje, den grond niet meegerekend, voor 20 à 25 miljoen dollars kan klaar spelen. (De bouw van het Singer-huis kost 1½ miljoen dollars.) Wellicht wordt ook dit idee nog eens werkelijkheid. Vijftien jaren geleden dacht immers ook nog niemand aan een gebouw van 47 verdiepingen; men was toen nog bescheiden; want toen het 18 verdiepingen hooge gebouw der „World” werd opgetrokken, was de verbazing algemeen. Thans is dat gebouw al zoo „ouderwetsch” dat zijn eigenaar zich er voor schaamt en er een stuk laat bijbouwen dat veel hooger zal worden, om toch maar eenigszins met den tijd mee te gaan.”

(„Adv. Blad”.)

Pannen in langsgroeven, in den handel gebracht door A. OZÉEL te Rijssel. De afbeeldingen toonen in meerdere uitvoerige wijze deze nieuwe manier van dakbedekking aan, die de volgende voordeelen zouden aanbieden:

storm heeft geen vat op deze pannen, zoodat er geen bijzondere voorzieningen voor het vastleggen noodig zijn; het verkrijgen van een volmaakt waterdicht dak;

gering gewicht van de dakbedekking; bezigen van een willekeurig materiaal; snelle uitvoering der dakbedekking; en min kostbare uitvoering.

Zooals uit de fig. 1-3 te zien is worden de spanribben A uit walsijzer vervaardigd, doch kunnen ook, zooals fig. 4 aangeeft, uit 2 met elkander door klinkbouten verbonden gelijke deelen bestaan. Bij de vorm als in fig. 1 hebben de spanribben den vorm van een liggende E, waarvan het middengedeelte hooger ligt dan de zijdeelen. Deze zoodanig gevormde goten of groeven dienen tot het inschuiven van aan de langszijden der dakplaten of pannen b aangebrachte lijsten c, welke dwarsdoorsnede met die der groeven overeenstemt, doch natuurlijk met eenige speelruimte.

Voor metalen pannen eigent zich meer den vorm volgens fig. 2. Bij deze grijpt de lijst der pan b, met haar groef op dezelfde wijze onder den overeenkomenden voorsprong van de middenrib van het walsijzer, terwijl een schuine aangebrachte rib of vleugel c, de groef verder gedeeltelijk vult.

Het in de fig. 3 voorgestelde walsijzer a, heeft den vorm van een liggende C, waarbij aan de bovenzijde, voorsprongen voorkomen die naar de onderzijde toe buigen. De langsljsten der pannen c grijpen onder deze voorsprongen en zijn verder zoo gevormd dat zij nog met groeven in elkander grijpen.

Bij al deze beschreven vormen van pannen worden deze van het boven- of van het onderende uit, na elkander in de ijzeren daksparran geschoven, die op de bepaalde voorgeschreven afstanden aangebracht zijn.

Zonder aanwending van eenig bevestigingsmiddel worden de pannen aangebracht.

De redactie van „De Bouww.” zou niet graag zonder eenige voorzorg deze constructie toepassen. Men denke maar eens aan het water dat toch in de groeven der faconijzers kan dringen, daar de pan en dit ijzer, ook met het oog op de uitzetting van het ijzer, elkander niet hermetisch kunnen opsluiten.

Het onderhoud — door verven — zal niet gering zijn. De uiteinden der faconijzers dienen uit te monden buiten het dak of in een goot, om het zich daarin bevindende water te loozen.

De zegen der grootmoeder. JOHANN JAKOB LEHMANN had reeds in zijn prilste jeugd eene innige liefde voor zijne grootmoeder, geboren SCHNUPPSKY uit Kotschenbroda aan den dag gelegd. Hij haalde voor haar het dagelijksche glaasje kummel van vele straten ver, waar het beste werd ingeschonken, hij las haar in lange winteravonden voor uit den Bijbel tot zij insliep, ontvreemde bij zijne hardvochtige oom NEPOMUK zooveel snuif als de goede oude vrouw maar in hare neusgaten kon bergen — kortom hij was tegenover haar van eene roerende opmerkzaamheid. En zij zeide altijd, als ze hem over zijne lokken streek: „JOHANN JAKOB ik vermaak je eens iets heel bijzonders en mijn zegen bovendien”.

Toen zij gestorven was, opende men haar testament en daarbij bleek dat geen vermogen meer aanwezig was omdat zij dat gaandeweg in sterken drank belegd had. Haren lievelingskleinzoon JOHANN JAKOB vermaakte zij haar eenig bezit, eene ouden leunstoel uit kersenhout met leer bekleed en in het midden diep uitgezeten. Want de goede oude had aan de Zuidzijde eene belangrijke omvang gehad.

JOHANN JAKOB liet het meubel door een kruier naar zijn kamer brengen en betaalde zonder pruttelen een Mark en 20 pfenningen. Hij had zich ondertusschen met hartstocht en ijver aan de beeldende kunst gewijd en hij zou wel een der grootste schilders van den tijd zijn geworden als hem daarbij maar niet een abnormaal gemis aan talent in den weg had gestaan.

Toen eenmaal een idioot kritikus de rustende Venus, die hij in het Kunstverein tentoonde, had gehouden voor een avond in het gebergte en dien overeenkomstig had uitgemaakt, werd het JOHANN JAKOB te erg. Hij wende zich van de zuivere kunst af en naar de toegepaste toe, welke toenmaals juist nieuw ontdekt was. Aanvankelijk wilde het hem ook daar niet gelukken. Hij was te oorspronkelijk voor de banale wereld en werd het slachtoffer van algemeene miskenning; een stoel die hij met geniale hand had ontworpen werd afgewezen omdat het zitvlak

met allerlei punten gegarneerd was; een buffet werd met protest geweigerd omdat de deuren zich aan de achterzijde bevonden en zijne lievelingsschepping, een bloementafel, kwam terug met de opmerking dat landbouwwerktuigen niet in het tentoonstellingsprogramma pasten.

Hij was der wanhoop nabij. Weer zou er een groote tentoonstelling gehouden worden en hij had niets te toonen.

Toen viel zijn oog op de leuningstoel van zijn zalige grootmoeder en een gelukkige gedachte viel hem in. Hij teekende de stoel precies na bracht het origineele ontwerp bij een beroemde kunstindustriële inrichting. En zie, met jubel werd hij ontvangen. De stoel werd gemaakt Eerst in kersenhout, met een bekleding van Grui-leer, waaraan door kunstvolle bewerking de grijs-groen-bruinachtig-zwartblauw-violette kleur der grootmoederlijke zetel was gegeven. De bekleding kreeg juist dezelfde behaaglijke inzinking, die de edele oude vrouw in haar lievelingsstoel gezeten had. En toen werd de zegen der grootmoeder van kracht.

De stoel werd tentoongesteld. Hij had een uitbundig succes. JOHANN JAKOB LEHMANN—SCHNUPPSKY kreeg de Gouden Medaille.

Door verschillende vorsten werden hem villa's ter beschikking gesteld: te Sondershausen, Detmold, Greiz en Vaduz.

De burgemeester zond een ruiker en twaalf flesschen „Perle der Pfalz” — opdat hij niet zou verhuizen!

Een berlijnsch konsortium maakte van JOHANN JAKOB eene naamlooze vennootschap.

De stoel werd afgebeeld in de „Woche”, daarna in „Der Tag”, in de „Nacht”, in de „Morgen”, in de „Zukunft”, in de „Gegenwart”, in „März” en in „April”.

JOHANN JAKOB werd koninklijk Professor, Groothertogelijk hofraad, hij kreeg den persoonlijke adelstitel en den pauselijken zegen.

De bekende MEYER-SCHÖPPENSTÄDT schreef over JOHANN JAKOB eene monografie, en noemde de kuil in het kussen geestrijk: het toppunt van onze artistieke Epigenesis, dat een ongelooflijk vergezicht van wereldhervormende, aesthetische mogelijkheden opende!

Hij werd met opdrachten overloden. De stoel moest zeventienhonderd drie-en-vijftig maal worden nagemaakt, in kersenhout, perenhout, mahonie, in rozenhout en eiken, in hongarschesschen, in berken-, hikory-, pruimen-, ceder- en japanschinghohout; met plüche, damast, fluweel, katoen, gobelin, mousseline, buxkin, stroo-, krokodilleer en vischhuidbekleding.

De stoel werd o. a. gekocht door: den koning van Engeland, den rijkskanselier vorst Bülow, den keizer van Marokko, VANDERBILT, MERRY DEL VAL, markies ITO, SARAH BERNHARDT, ISIDORA DUNCAN, OSKAR BLUMEN- en HUGO VON HOFFMANNSTHAL, LA BELLE OTÈRO, GABRIELE D'ANNUNZIO en EUGEN WOLE.

Ieder millionair van eergevoel wilde eene installatie van de geniale hand van JOHANN JAKOB. En deze ontwierp alle installaties precies als de stoel zijner grootmoeder en geen enkele beneden 3000 Mark voor het ontwerp, benevens 20% van den fabrikant.

Thans is hij korrespondeerend directeur van verschillende groote akademies, Eerlid der Berlijnsche en Weener Seccession, der kommissie voor monumentale gebouwen te Munchen enz.

Hij heeft een gevestigde reputatie. Als de kranten van hem schrijven, noemen zij hem „onze Lehman-Schnuppsky” of „Meester JOHANN JAKOB”.

Zoo heeft de zegen der Grootmoeder zich verwezenlijkt.

Eere zij hare assche! Vrede haar aandenken.

FRITZ v. OSTINI. („Jugend” Nr. 42, 1907.)

SPREUKEN EN CITATEN.

Architecture is an art for all men to learn, because all are concerned with it.
JOHN RUSKIN. „Lectures on Architecture and Painting” § 4.

Alle goede bouwkunst is de uiting van nationaal leven en karakter, en zij wordt voortgebracht door een overheerschende en sterke nationale smaak of behoefte aan schoonheid.

JOHN RUSKIN. „The Crown of wild Olive”. § 54.

Elke groote nationale bouwkunst is het resultaat en uitvloeisel van een groot nationaal geloof. Men kan er niet iets hier en iets daar van aantreffen. Zij moet overal of nergens zijn.
JOHN RUSKIN. „The Crown of wild Olive”. § 67.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Architectura Nr. 47. Populaire voordrachten over bouwkunst. Vermelding van de nieuwe reeks lezingen die gehouden zullen worden. (Zie blz. 381.)

Het Vredespaleis . . . . alweer, door P. J. D. J. Over de bespreking van deze kwestie in de Tweede Kamer, waar de heer VAN KOL meende dat men door den langzamen voortgang met den bouw en de voorbereidende maatregelen een gek figuur gemaakt had, hetgeen door den heer DE BEAUFORT weersproken werd met beroep op CARNEGIE.

Verslag der 1232ste gewone vergadering, gehouden 20 November. In deze vergadering hield de heer KROMHOUT een rede tot onderwerp hebbende „Ons Genootschap zooals het was en zijn kon.”

Herziening der Woningwet. Adres van de Sociaal-technische Vereeniging van Democratische Ingenieurs en Architecten aan den Minister van B. Z. Hoofdzakelijk bevat dit adres den wensch om woningen voor arbeiders te bouwen van gemeente- of van staatswege, vooral voor hen wier woningen afgekeurd zijn.

TECHNISCH GEDEELTE. Een fundeering op betonpalen. Dit opstel geeft eene beschrijving van de gebruikte palen voor den bouw van het hoofdbureau van politie te Charlottenburg.

De nieuwe plantenkassen in den botanischen tuin te Frankfort a. M., door D. K. Met afbeeldingen.

San Marco (vervolg). (Verg. blz. 119.)

Bouwkundig Weekblad Nr. 47. De duitsche C. IJ.-voorschriften (vervolg).

Veredeling van het Ambacht. Kort verslag der gehouden Alg. Verg. van deze Vereeniging. (Zie blz. 375.)

Ateliers voor gedreven koperwerk van de Firma G. DIKKERS & Co. te Hengelo. Deze firma legt zich toe op gedreven koperen voorwerpen uit de hand vervaardigd. Bij den tekst zijn gevoegd eenige specimen dier kunst.

Prijsvragen. Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap. Vermelding der ingekomen antwoorden (Zie blz. 376.)

Afdeeling 's Gravenhage der Mij. tot bev. der Bouwkunst. In deze vergadering hield Prof. J. H. GALLÉE uit Utrecht eene lezing over de Nederlandsche boerenwoningstypen en hunne ontwikkeling, in verband met de bewoners.

De Opmerker Nr. 47. Engelsche bouwkunst. In Engeland treft men, in tegenstelling met vroeger, huizen aan die zooals in Parijs, Berlijn en Weenen, verdiepingswijze zijn verhuurd. Bovenhuizen waren in de omstreken van Londen reeds lang bekend. In een nieuw uitgekomen werk dat over Flats, Urbanhouses en Cottage Homes zijn zulke huizen vermeld. Dit boek is te beschouwen als eene aanvulling van „The British Home to-day”.

Het verweer der Kalkzandsteenfabrikanten. Het artikel openbaar gemaakt door het Bestuur der kalkzandsteenfabrikanten tegen de brochure der baksteenfabrikanten wordt hier besproken. De konklusie is dat de k.z.fabrikanten er al weinig hebben tegen aan te voeren en zij voor de Staatscommissie maar moeten trachten sterker te verschijnen.

Ideale landwegen, door J. L. TERNEDEN. Vermelding van een lezing van den heer JEBB in „The Institute of Civil Engineers” over het wegnemen der stofplaaq op de wegen, door het woest berijden der automobielen veroorzaakt. Een nadeel noemde deze heer het feit dat een zelfde weg verschillende eigenaars heeft b.v. Rijk, gemeente en particulieren en elk bestuur handelt volgens eigen overtuiging. Beter zou het zijn als alle wegen in één hand waren.

Een andere spreker stelde voor langzamerhand de landwegen te verbreden met een of twee voetgangerspaden op de een of andere wijze van den rijweg afgescheiden. Bij hellingen zijn deze op de wegen door hellingmeters aan te geven. De spreker acht ook het aanbestedingswezen een groot kwaad voor het bouwen en onderhouden van wegen. Hem waren in Ierland streken bekend alwaar opgemeten steentassen door den aanemer, nadat zij door den weg-opzichters nagezien en gekeurd waren, zonder ze voor den weg te gebruiken, aan een anderen aanemer verkocht werden.

Prijsvragen. Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam. Vermelding der ingekomen ontwerpen op deze prijsvragen. (Zie blz. 376.)

PERSONALIA

HAARLEM. Tot opzichter bij het bouw- en woningtoezicht is benoemd de heer P. VAN DRIEL te Helder.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + J. H. W. LELIMAN + + + + + ADMINISTRATIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Zesde Jaargang. No. 49.

4 December 1907.

DR. JOH. C. BREEN. DE DAM TE AMSTERDAM. VIII

HET VERKEER OP DEN DAM

Werd het Damplein groter gemaakt, de meerdere ruimte bleef niet ongebruikt. Ik heb reeds vermeld hoe sinds 1543 door de stadsregeering een zestal kramen werd verhuurd, in de nabijheid van het huis van den koopman LAMBERT. Toen nu, gelijk wij zagen, aan de Oostzijde der Plaetse drie huizen waren weggebroken, en zoo het huis „Sint-Lucas”, dat de stad van den schilder BARENT CLAESZON had gekocht, met zijn westelijken zijgevel aan het plein was komen te staan, werden de kramen daarheen verplaatst. Wij vinden er in 1548 acht, die elk voor f10 in het jaar verhuurd werden. WIER HENDRIX, die vroeger boekverkooper werd genoemd, doch thans als „cramer” wordt aangeduid, had er twee in huur; naast hem stond de boekverkooper JAN PETERSZ., en dan volgden JAN OELOFSZ. de kousenmaker, twee „cremers”, CLAES JANSZ. en CORNELIS DIRCXZ., en ten slotte GRIET AERNTS, de linnennaaster. Naast deze laatste kraam werd weldra een „windaes” geplaatst, „omme vlasvaeten ende anders op te winden”, die op de Waag moesten worden gewogen; en daarom werd sinds Mei 1549 het kraampje door de waagdragers gebruikt, om „t gereetscap, van reepen ende anders”, dat men voor 't hijschen noodig had, daarin te bergen. Voor 't „getimmer”, den opstal, hadden ze zes gulden moeten geven, doch verder behoeften ze voor 't gebruik van den grond geen huur te betalen. De zeven overgebleven kramen zijn blijven staan, totdat omstreeks het jaar 1600 op deze plek een geheel nieuwe toestand in het leven werd geroepen.

Doch nog meer kooplui zochten een plaatsje. In 1545 vinden we voor het huis van ARENT VERHEUL, aan de Westzijde van de vischmarkt, PETER COLLIN met zijn vischbank, waarvoor hij f18 huur betaalde, en vier jaren later werd vóór deze bank nog een plekje verpacht. Langs de Zuidzijde der genoemde markt volgden nog vijf, of sinds 1549, vier „steden”, wier

huurders, toen in den herfst van dat jaar op den Middeldam eene eerepoort stond, ter gelegenheid van de hulding van den aanstaanden landsheer, FILIPS II, elk f2 ontvingen ter vergoeding van de door hen geleden schade. De pachter van de vijfde „stede”, CLAES CLAESZ. SCHOL, had te rechter tijd zijn vischbank verplaatst, en voor zijn huis gezet, op de plek, waar, naar wij lezen, de Clarissen, de nonnen uit het klooster van Sint-Clara, plachten te staan om visch te „bidden”, d. i. te bedelen¹⁾. Een sprekend trekje uit het middeleeuwsche kloosterleven! Eenige jaren later vinden we in deze omgeving zeven „steden”.

Tegenover deze stalletjes, aan de Rokinzijde der Damsluis, op de open plek tusschen het naast „De Kat” gelegen huis van GRIETJE SMITS en het huis „De Pot”, werden ook vijf vischbanken toegelaten, en voorts worden nog twee plaatsen vermeld „opte croen” der sluis, eene topografische aanwijzing, die mij niet duidelijk is. Op de zuidzijde van den Middeldam, aan de oostzijde van het huis „De Pot”, was ook de plaats waar haring in het klein werd verkocht²⁾.

Ook de onmiddellijke omgeving van het Stadhuis werd niet vrijgelaten. Vlak voor de Vierschaar stond sedert 1556 een stalletje, en de huurder daarvan, de kramer FRANS JACOBZ. VAN VALENCHIJN, kreeg er sinds Kerstmis van het jaar 1563 nog een „casse” voor het Torentje bij. Het eerstgenoemde stalletje is later verplaatst naar den hoek van den „Vijendam” (in onze taal: het Damrak), bij het huis „Sint-Nicolaas”; doch de kas voor het Torentje is blijven staan, totdat zij in 1652 tegelijk met het Stadhuis in vlammen opging. Sedert 1626 had zij weér eene buurvrouw gekregen, eene „botter-cas”, die zelfs den brand heeft

¹⁾ Rek. v. Thes., 1553, fol. 38. Ook de overige mededeelingen zijn aan de stadsrekeningen ontleend; 't mag overbodige moeite heeten ze voortdurend aan te halen.

²⁾ Keuren van 23 December 1562 en 11 September 1563; Keurboek F. 110 v°. en 129.

overleefd. Nog stond er sinds 1579 ook een kraam op den hoek van den Nieuwendijk, tegenover de Wijde Kerksteeg.

Waar wij reeds vroeger vernamen dat de vleeschhal in de Vogelsteeg feitelijk te klein was, behoeft het ons niet te verwonderen dat wij in 1555 melding vinden gemaakt van „bancken, over de Halle, besyden den huysse van SYMON APPELMAN, gemaickt”. Op den 15den Februari van dat jaar bepaalde de Vroedschap dat deze bancken, met die, welke de stad nog verder „nederwärts” zou doen maken, zouden verpacht worden voor een kleinen prijs, twee of hoogstens drie gulden, en dat men, gelijk zulks ook op de vischmarkt en in de vleeschhal geschiedde, „op deselve bancken soude ommegeen bij gebeurte”, zoodat iedere huurder elke week van plaats moest veranderen¹⁾. Het huis van SYMON APPELMAN stond aan de Plaetse, het tweede ten Noorden van de Vogelsteeg; met de aanduiding „nederwärts” wordt waarschijnlijk bedoeld „in de richting van den Nieuwendijk”.

Sinds Mei 1584 werd de Vleeschhal buiten dienst gesteld en verhuurd, eerst voor f 135 en vervolgens voor f 160, totdat zij, tien jaren later, werd afgebroken. De bovengenoemde bancken schijnen vervangen te zijn door „winckels”, eerst drie en sedert 1587 zes. De Schepen en Raad BALTHASAR APPELMAN, de zoon van SYMON, beklagde zich daarover en verzocht Burge-meesteren ze te doen afbreken of ten minste weder in hun ouden toestand te doen brengen. Doch de Vroedschap, aan wie zijn request door Burgemeesteren werd overgelegd, wees het verzoek van haar medelid den 3den Januari 1589 van de hand²⁾. Eerst toen de Beurs met haar winkelgalerij was gebouwd, werden deze „kassen” weggenomen³⁾.

Zoo was het dus op den Dam en in de onmiddellijke omgeving daarvan druk genoeg, en wij mogen aannemen dat ADRIAEN WILLEMSZON, die in 1569 tot „scoenmaecker” werd aangesteld van Plaetse, vischmarkt, vogelbanken, enz., zijn salaris van f 30 (waaronder f 6 voor kleding) wel verdiende⁴⁾, en dat hij heel wat te doen zal hebben gehad om te zorgen dat de Heeren, wanneer zij uit de vensters van het Stadhuis hunne blikken lieten weiden, zich niet aan allerlei onreinheid behoeften te ergeren. Toen dan ook Mijne Heeren van den Gerechte in 1581 het noodig achtten nog eens eene „Ordonnantie op 't leggen van alrehande Waren op de straten, voor de stoepen ende elders” uit de vaardigen, werd daarin de Plaetse natuurlijk niet vergeten⁵⁾. „Dat nyemant, wie hij sij,” — zoo werd er afgekondigd — „hem vervordere op de Plaetse deser stede, op des Heeren straten, buyten de stoepen ofte hoere goten, mit appelen, wortelen,

warmoes, loock, ajuyn, noch andere goeden ende waren te cope te staen; op de verbeurte derzelve waren ofte goeden, ende daertoe een halve Karolusgulden, zoe dick ende menichwerve yemandt bevonden zal werden ter contrarie te doen”. — „Item, dat men mit gene matschutsel, oock huy, melck, boter bij de coppe, ende diergelijke ende andere Waren te cope sal staen op de Plaetse deser stede, noch voor in de Calverstraet”. — „Item, dat men van de Wijde Kerxsteech off totter Calverstraet toe, ende van de Damsluys totter stede huys toe, nu voortaan genen appelen, wortelen, aertaeckers¹⁾, warmoes, ajuyn, loock, boter, kase, harinck, bocken, ael, gebrande wijn ende diergelijke Waren bij den penninckwaerde²⁾ te cope houden zal mogen, dan d'eygenaer ofte huurman van de huysen alleen, ende nyet buyten hoeren stoepen ofte hore goten; sonder yemandt eenige vensteren ofte winckelen aldaer te mogen verhuuren, omme alzulcke goeden ofte waren uyt te slijten ende te penninckwaerden³⁾”. Eveneens werden potten, pannen en ander aardewerk geweerd. Ook werd verboden koopmansgoederen langer dan één nacht op de Plaetse te laten liggen, terwijl lood er in het geheel niet mocht „vernachten”. Doch de „kooplyuden ende negotianten” stoorden zich weinig aan dit verbod en lieten hunne goederen soms maanden lang liggen, zoodat het in 1624 noodig werd daartegen nogmaals op te treden, met dien verstande dat in plaats van één etmaal er drie werden toegestaan, gedurende welke koopwaren op de straat mochten opgestapeld blijven⁴⁾.

Bij het levendige verkeer op den Dam waren natuurlijk ook de toegangswegen tot het plein druk bezocht. 't Was daarom goed gezien dat men in 1595 bepaalde, dat wagens en sleden de Halsteeg moesten gebruiken in de richting naar den Dam, en in omgekeerde richting de Pijlsteeg⁵⁾; terwijl in het volgend jaar de Gasthuissteeg werd aangewezen voor het rijden naar de Plaetse, en de Vogelsteeg voor wagens, die naar den N. Z. Voorburgwal moesten⁶⁾.

Evenzeer met het oog op het verkeer, stelden Burge-meesteren op den 13den December 1586 aan de Vroedschap voor om twee huizen van GERRIT den apotheker in de Vischsteeg, welke dien avond zouden verkocht worden, aan te koopen en daarna af te breken, „ende daarmede den steech behoerlick wijte te gheven, mitsgaders cramen off wijnckels daerinne te stellen”⁷⁾. Het voorstel werd aangenomen, doch over wat er verder gebeurde is niets aangeteekend. Uit de stadsrekening van 1588 blijkt, dat sinds October en November 1587 zes woningen in de Vischsteeg door de stad werden verhuurd, en dat de huurder

¹⁾ Res. Vroedsch., I. 126.

²⁾ Res. Vroedsch., VI. 146.

³⁾ In de rekening van 1614 komen ze niet meer voor.

⁴⁾ 2e Groot-Memoriaal, fol. 127.

⁵⁾ Keurboek G. fol. 233. Ook afgedrukt in de Handvesten enz., III. 1667.

¹⁾ Een soort eetbare knollen.

²⁾ d. i.: in het klein.

³⁾ In 't klein verkoopen.

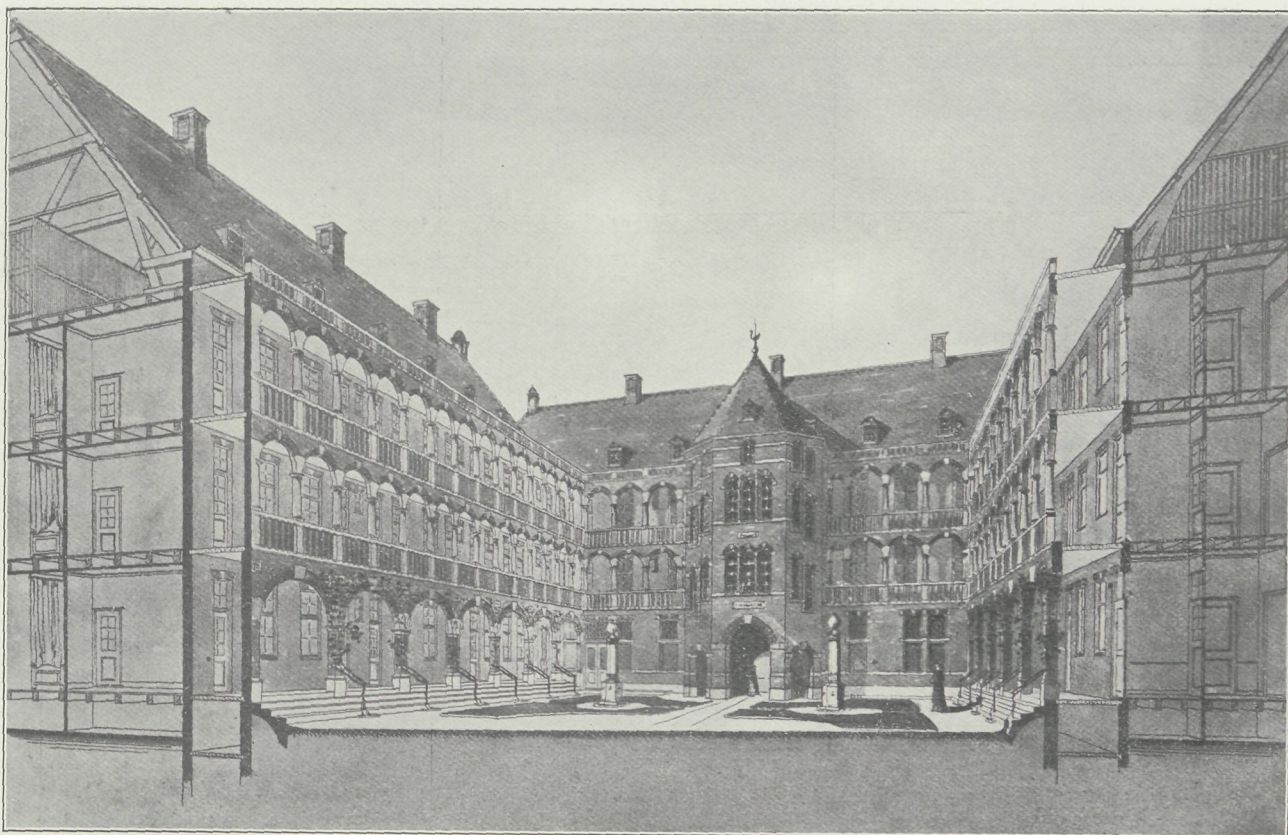
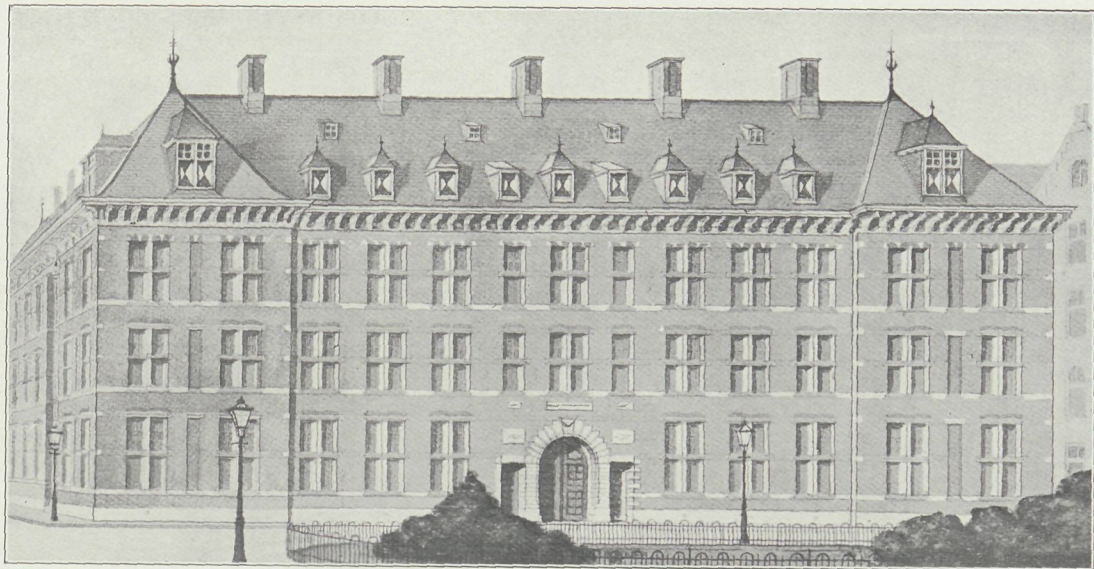
⁴⁾ Keurboek K, fol. 37. Handvesten, III. 1668.

⁵⁾ Keurboek H, fol. 44.

⁶⁾ Keurboek H, fol. 64 v°.

⁷⁾ Res. Vroedsch., V. blz. 432.

HET EVANGELISCH-LUTHERSCH DIACONIEHOF
TE AMSTERDAM. D. VAN OORT H.ZN. ARCH.
BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWERELD” NR. 49

t
d
a
a
v
m
in
sp
te
pa
va
za

va
ge
st
ze
or
he

ty
is
aa
ge
an

he
afz
eer
me
eer
str

van de zesde, op den hoek van den Middeldam, zekere kaaskooper FLORIS JANSZON, voor het eerste halfjaar van het betalen van huur was vrijgesteld „uyt oersaecke dat hij 't offgebroocken huys, daer die voorgaende (= voornoemde) woningen up staen, eerst gecoft hadde ende nae weder dezer stede overgedaen" ¹⁾). Meer weten wij er niet van, doch uit deze post kan worden afgeleid, dat FLORIS JANSZ. de stad was voor geweest, dat hij zijn koop echter aan haar had overgedaan, en dat op de plaats van de vervolgens afgebroken huizen, zes andere, natuurlijk kleinere en minder diepe woningen waren gezet. Wel

¹⁾ Rek. v. Thes., 1588, fol. 53 v°.

spreekt de rekening van één „offgebroocken huys", doch dit zal wel eene vergissing zijn: de zes woningen zullen wel de plaats der twee huizen hebben ingenomen. 't Is eigenaardig dat noch over den aankoop, noch over het afbreken der perceelen, noch over het bouwen der nieuwe huizen iets is te boek gesteld. 't Komt echter meer voor dat de stedelijke registers ons teleurstellen, waar wij met grond meenden te mogen verwachten er iets in te vinden. Dit geldt ook met betrekking tot de groote verandering, die de Dam omstreeks het einde der zestiende eeuw onderging, door de stichting van het zoogenaamde „Huis onder 't Zeil" en de uitbreiding en gedeeltelijke inbouwing der Vischmarkt. Hierover in een volgend artikel.

HET EVANGELISCH-LUTHERSCH DIACONIEHOF TE AMSTERDAM

D. VAN OORT H.ZN. ARCH. (BIJ DE LOSSE PLAAT)

Het gebouw, dat verrijst met het front aan het Staringplein en de zijgevels aan de le Helmers- en Brederodestraat, beslaat met den hof, dien het omsluit, een rechthoekig terrein van circa 1500 M². Terwijl front- en zijgevels drie verdiepingen hoog opgetrokken worden, zal de afsluiting van de als tuin ontworpen middenruimte aan de achterzijde geschieden door een huisje van één verdieping, geflankeerd door twee trappenhuisen. Het middengedeelte van dit bouwvak, tegenover den hoofdingang en het frontgebouw, zal paviljoenvormig uitspringen en in den gevellijst een klok omvangen, terwijl daarachter het geboomte van de achterliggende particuliere tuinen zichtbaar wordt en met de beplanting van den hof tot een vriendelijk aanzien van het interieure zal medewerken.

Het zoo verkregen geheel maakt den rustigen indruk van de karakteristiek Hollandsche Hofjes en is ook geheel in laat 17en eeuwschen stijl gehouden. Het streven was om door een juiste distributie van details, zeer spaarzaam, doch te juister plaatse aangebracht ornament en vooral door evenmatige proporties op het geheel een stempel van eenvoud te drukken.

Vormt het gesticht uit een aestetisch oogpunt een typisch geheel, de practische verdeling van de ruimte is er waarborg voor, dat hier aan de verpleegden een aangenaam, rustig en hygiënisch verblijf wordt aangeboden, het hoofddoel, waaraan een hof moet beantwoorden.

Thans tot bespreking der bijzonderheden overgaande, hebben wij allereerst te wijzen op de inrichting der afzonderlijke woningen, die van dien aard is, dat eerstens ieder vertrek onmiddellijk in gemeenschap met de buitenlucht staat en voorts iedere woning een vertrek met uitzicht in een der drie aangrenzende straten en een tweede vertrek uitzicht gevend op den

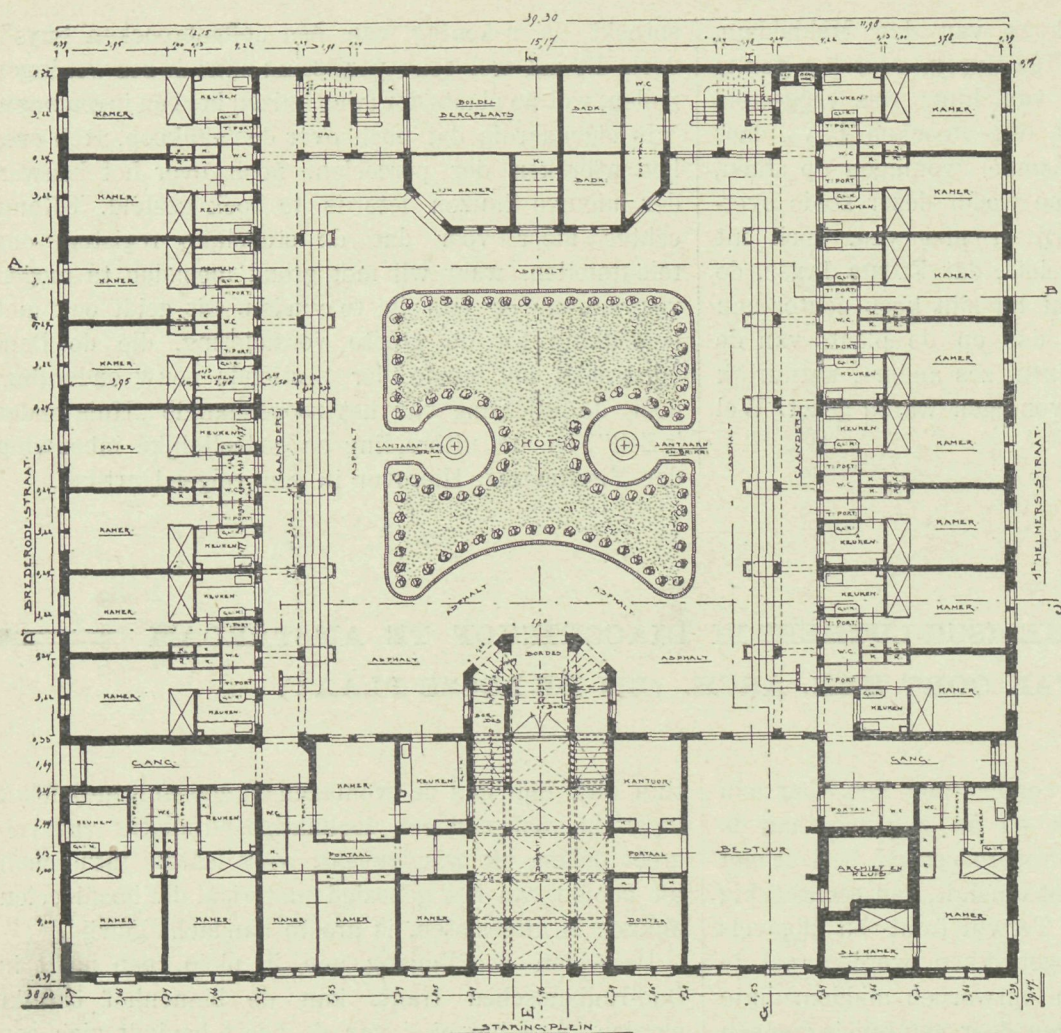
tuin telt. Zijn dus de woningen als zoodanig geriefelijk ingericht, ook aan eendoelmatige circulatie, van zoo groot belang bij brandgevaar, welk laatste intusschen uit hoofde van het gebezigd materiaal der hoofddeelen bijkans is uitgesloten, is groote aandacht gewijd.

Door den hoofdingang aan 't plein, een poort in Oud-Hollandschen trant, kan de binnenhof bereikt worden. Aan het eind van de poort bevindt zich een trappenhuis ter hoogte van het gebouw en toegang gevend tot langs de hofzijde loopende open zuilengaanterijen, waarlangs de bewoonsters hare vertrekken kunnen bereiken. Aan elk der twee achterhoeken van den hof zijn toegangen tot secundaire trappenhuisen, beide van brandvrij materiaal vervaardigd en geheel vrijstaand van de gebouwen ontworpen.

In het hoofdgebouw aan het plein bevinden zich 10 enkele en 9 dubbele woningen en in ieder der beide vleugels 24 enkele woningen, zoodat het geheele hof plaats biedt voor 76 bewoonsters. Van deze woningen bevinden zich gelijkvloers 18 enkele en 1 dubbele, terwijl wederom iedere verdieping 20 enkele en 4 dubbele woningen telt.

De enkele bestaan uit een vertrek van circa 18 M². oppervlakte en een keuken van $\pm$ 4 M²., beide ter hoogte van $\pm$ 3.35 M. op de beneden- en $\pm$ 3 M. op de bovenverdiepingen. De dubbele woningen bestaan uit een kamer van $\pm$ 27 M². en een keuken van $\pm$ 5.75 M². De woningen zijn alle door een portaal, waarin zich een privaat bevindt, van de gaanderijen af te bereiken en voorzien van planken-, hang-, glazenkast en kastjes onder aanrecht en grootsteen. Verder is aangebracht aanleg voor licht- en kookgas, alsmede voor aan- en afvoer van water. De slaapplaatsen zijn geprojecteerd tegen de binnenmuren, met uitzondering van die in de kamers aan de hoeken van het hoofdgebouw, waar zij met de kleinste afmeting aan de

PLATTEGROND BEGANE GROND

buitenmuren grenzen; doch geheel geïsoleerd worden. In de dubbele woningen bevinden zich twee geheel van elkaar gescheiden slaappleatsen.

In het hoofdgebouw bevindt zich links van den ingang de beambtewoning, bestaande uit twee kamers ter grootte van $\pm 12.50 \text{ M}^2$. en een slaapvertrek ad. $\pm 9 \text{ M}^2$., benevens een keuken van $\pm 9.32 \text{ M}^2$., alle vertrekken ter hoogte van $\pm 3.5 \text{ M}$. Onmiddellijk bij den ingang is een spreekkamer geprojecteerd van $\pm 9 \text{ M}^2$.; terwijl rechts van den ingang de dienstlokalen worden aangetroffen als Regentenkamer $\pm 49 \text{ M}^2$., dokterskamer $\pm 9.88 \text{ M}^2$. en kantoor voor den hoofd-

beambte $\pm 9.32 \text{ M}^2$., ter hoogte van $\pm 3.5 \text{ M}$. Aangebracht zijn verder een brandkluis, archiefkast en garderobe, terwijl de noodige privaten mede aanwezig zijn. De zolderverdieping is ook alweder ter voorkoming van brandgevaar door steenen muren verdeeld in 6 afdelingen, welke te zamen 76 onderafdeelingen bevatten. Het huisje op den achtergrond is verdeeld in een lijkenhuis en bergplaatsen voor inboedels en brandstoffen, terwijl ter plaatse tevens twee badkamers zijn aangebracht, waaronder zich een kelder bevindt, voor plaatsing der calorifères der centrale verwarmingstoestellen.

GEMENGDE BERICHTEN

Kalkzandsteen contra baksteen. De vakbladen der laatste weken brengen geene nieuwe zakelijke beschouwingen. De aandacht kan nu geconcentreerd worden op de onderzoekingen der in te stellen Staatscommissie. De hartstochten hebben dan tevens tijd om te bekoelen, want de strijd is een onverkwikkelijk stadium ingetreden.

De bespreking der zaak is immers van de zijde der kalkzandsteen-fabrikanten op persoonlijk terrein overgebracht en daarmee versterken zij hun standpunt o. i. allerm minst noch werven zij zich eenige sympathie.

Van de zijde van den kalkzandsteen zijn de bouwkundige bladen vervolgd met aanbiedingen van artikels die, naar wat men er van merkt, niet van bezadigden zin getuigen.

De Redactie van „De Bouwwereld” heeft zich genoopt gezien

eenige dier, als antwoord op de brochure der baksteenfabrikanten bedoelde stukken, te weigeren met het oog op den overspannen toon, de onbewezen insinuaties en den persoonlijken inhoud. Den schrijver werd te kennen gegeven, dat het recht voor repliek en rectificatie natuurlijk open stond voor ieder, die daarvan op zakelijke wijze en met inachtnaam der voor polemiek gepaste vormen wenschte gebruik te maken. Hiertoe achtte Z. Ed. zich blijkens zijn verder stilzwijgen echter zeker niet bij machte, en deed hij anderen van zijn medewerking genieten.

De Redactie van het „Bouwkundig Weekblad” deed, en blijkbaar ook van dezelfde zijde als wij, gelijke ervaring op. Althans, in afwachting van het verslag der in te stellen Staatscommissie in zake kalkzandsteen, heeft het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst besloten de kolommen van het „Bouwkundig Weekblad” te sluiten voor behandeling der kalkzandsteenkwestie en wel omdat de daarop betrekking hebbende stukken bij gemis aan zakelijken inhoud, in verdachtmakingen ontaardden.

En naast deze stukken staan de „stille” verdachtmakingen en beschuldigingen o. a. in brieven, waarin het Bestuur der kalkzandsteenfabrikanten groote virtuositeit aan den dag legt.

Eene algeheele sluiting van een blad is eene al zeer radicale maatregel. Zij werd zeker ingegeven door de overweging dat onze technische vakpers niet mag medewerken, zelfs niet in een geheel lijdelijke rol, tot het verspreiden van uitingen, die, tenzij men ze negeert of op rekening van zekere nervositeit stelt, slechts door een aanklacht kunnen worden beantwoord.

„De Opmerker” eindelijk zegt zich voor te behouden op een tweetal stukken die het Bestuur der Vereeniging van Nederlandsche kalkzandsteenfabrikanten in het „Algemeen Ned. Advertentieblad” deed opnemen, nader terug te komen „en wel voornamelijk wat betreft de wijze, waarop deze strijd gevoerd wordt, die ons voorkomt tot nog toe meer tot wederzijdsche verbittering der partijen, dan tot oplossing van het kalkzandsteenvraagstuk te zullen voeren.”

De vraag rijst of het mogelijk ook niet juist de bedoeling is om de aandacht zoo goed mogelijk af te leiden van eenige tot nog toe gebleken hoofdzaken. Er wordt blijkbaar op gespeculeerd dat krasse taal en woordenvloed, al gaan ze ook buiten de kwestie om, op argelooze lezers toch wel eens eenigen indruk maken. Hoogst merkwaardig is bovendien dat genoemd Bestuur hen, die de gevaarlijkste en principieelste argumenten ter waarschuwing tegen kalkzandsteen deden hooren, niet beantwoordde.

KATWIJK. Zooals bekend is, heeft de oude kerk te Katwijk aan Zee in de schilderswereld een uitstekende reputatie. Reeds jaren geleden hebben schilders van naam kunstwerken bijeengebracht, om deze oude kerk voor de toekomst te bewaren in den staat, zooals die toen was.

Thans zijn echter de karakteristieke ouderwetsche wijzerplaten vervangen door meer moderne uitgebouwde zelfs met het jaartal 1907 in de vier hoeken.

Dat heeft de verontwaardiging gaande gemaakt van de schilders WILLY SLUYTER, CH. P. GRUPPÉ, G. MORGENSTJERNE MUNTHE, mev. TADEMA—GROENEVELD, F. TADEMA en CH. MUNTHE, die in de „Katwijksche Courant” tegen deze „heiligschennis” krachtig protesteeren en er op aandringen, dat de oude kerk in haar vroegeren toestand worde hersteld. („N. v. d. D.)

De St.-Maartenstoren te Zalt-Bommel. In de dagbladen deed het volgende bericht de ronde:

De St. Maartenstoren te Zalt-Bommel, waarvan de spits in het jaar 1558 door den bliksem is vernield, zal weldra weder een nieuwe spits hebben.

De daarvoor aangebrachte kapbinten geven reeds den vorm der nieuwe bedekking te zien.

De architect JAN VAN GILS, belast met het werk aan den toren te Zalt-Bommel, schrijft daarover aan de „Nieuwe Rott. Courant”:

Uw bericht over den toren te Zalt-Bommel vraagt een kleine aanvulling. Er staat dat de toren welks spits in 1558 door brand vernield is weldra een nieuwe spits hebben zal. Men zou daaruit m. i. opmaken dat het dezelfde type van spits zijn zal als de afgebrande. Dit nu is niet het geval.

De oude spits was zeer sierlijk en hoog. De toren zal dan ongeveer 100 M. hoog geweest zijn. Thans wordt voor afdekking en beschutting slechts een zoogen. tentdak aangebracht, zooals ongeveer de meeste niet afgewerkte torens in Nederland hebben, dus geeft zulks een geheel ander aanzien dan eenmaal met dezen schoonen toren het geval was. De kosten en ook het onderhoud van een spits als uit de XVIe eeuw, zouden veel te hoog loopen.

De herstelling geschiedt slechts om verder verval van dit majestueus bouwwerk te voorkomen en het afvallen van verweerden steen tegen te gaan.

Het loodwitvraagstuk. De firma G. GREVE, loodwitfabrikante te Utrecht heeft een adres gericht aan den Minister van Landbouw enz., waarin zij, wijzende op de bezwaren ingebracht tegen de proeven der Loodwitcommissie (o.a. van het hoofdbestuur van den Bond van Ned. Schilderspatroons en van den heer C. P. v. HOEK,) er bij den Minister op aandringt, een commissie te benoemen, „enkel bestaande uit praktische deskundigen om te onderzoeken of de twee vakkundigen, leder der Loodwitcommissie, werkelijk zoo hebben gefaald als door bovengenoemde vakkundigen wordt beweerd, ten einde met de uitspraak van deze commissie rekening te houden bij het beoordeelen van het eind-rapport der loodwit-commissie.

Opleiding en waardeering van den Bouwkundig Ingenieur. In de „Ingenieur” Nr. 48 schrijft den heer J. L. CLUYSENAER C.-I. een artikel „Het Departement van Marine tegenover den Bouwkundig Ingenieur.” Op de begroting van dit Departement is uitgetrokken de bezoldiging voor een ingenieur van het loodswezen. Daargelaten dat die bezoldiging à f1500 te laag moet geacht worden voor een technicus met enkele jaren praktijk, komt de heer CLUYSENAER op tegen de reden die de memorie van toelichting ervoor aanvoert dat aanstelling van een civiel ingenieur en niet van een bouwkundig ingenieur wordt beoogd n.l.: „dat de studie van bouwkundig-ingenieur zich hoofdzakelijk richt op de schoone bouwkunde, welke

bij den dienst van het loodswezen enz. geen toepassing vindt.”

De heer CLUYSENAER zet nu uiteen dat de overwegingen die de keuze tusschen civiel- en bouwkundig ingenieur bepaalden, onjuist zijn. Zij wettigen het vermoeden dat genoemd Departement verzuimd heeft zich omtrent de opleiding van den bouwkundig-ingenieur rekenschap te geven.”

De heer CLUYSENAER vervolgt: „Waar nu onjuiste meeningen, welke de loopbaan van den bouwkundig-ingenieur kunnen schaden in officieele bescheiden worden verkondigd, is tegenspraak gewettigd.” Aan die tegenspraak zullen wij straks eenige passages ontleenen.

Het is te hopen dat die tegenspraak, geplaatst in „De Ingenieur” ook meerderen zal bereiken en overtuigen, dan alleen het Departement van Marine. Onze autoriteiten over het algemeen immers zijn meer geneigd het bestaan van Bouwkundige Ingenieurs of Architecten over het hoofd te zien, wanneer werkzaamheden op bouwkundig gebied moeten verricht of betrekkingen van architectonisch karakter moeten vervuld worden.

Het Departement van Marine heeft nu de onvoorzichtigheid gehad vat op zich te geven; maar elders heerschen dezelfde of soortgelijke denkbeelden. Langzamerhand zal in de waardeering der Delftsche studie voor architect ongetwijfeld eene kentering komen en zullen de aan de T. H. S. gevormde architecten op een overeenkomstige behandeling mogen rekenen als nu reeds de Delftsche civiel- en werktuigkundige ingenieurs genieten.

Hieronder volgt nu het betoog van den heer CLUYSENAER:

Aan de Polytechnische School is slechts een beperkt aantal bouwkundige ingenieurs gevormd; enkelen hunner verwierven bovendien het diploma van civiel ingenieur; eenigen, en daaronder zeer goeden, hebben de School zonder diploma verlaten.

De titel was nieuw; aan de School werd verweten een te breeden wiskundigen grondslag te vorderen, daarentegen den student niet voldoende op te leiden tot „architect” in engeren zin, de kunstenaar in hem niet genoeg te ontwikkelen. Het verwijt, als zou het constructieve element zijn verwaarloosd, werd niet vernomen.

Het arbeidsveld van den bouwkundig ingenieur was dertig jaar geleden vrij beperkt; eerst in de laatste twintig jaar werden de grenzen ruimer. De aanwijzing der Polytechnische School tot opleiding van den bouwkundig ingenieur of architect was met geringe ingenomenheid begroet door allen, die voor de constructieve richting weinig gevoelden en de aesthetische vorming op den voorgrond stelden; de beteekenis van een wetenschappelijken grondslag werd niet erkend.

Ondanks de ongunstige omstandigheden zijn door de goede leerkrachten, bij de oprichting aan de Polytechnische School verbonden en later aangevuld, die bij het gering aantal studenten zich hunner geheel konden wijden, bouwkundigen gevormd, die in onderscheiden richting en op verschillend gebied hebben getoond, dat de opleiding geenszins eenzijdig was.

Aan de inrichting gevormde bouwkundige ingenieurs hebben in dienst van Staaat, gemeente of particuliere werkgevers, gebouwen van zeer onderscheiden aard gesticht; door hen gebouwde kerken, scholen, openbare gebouwen, fabrieken en woonhuizen zijn de beste getuigen van de goede uitkomsten van het onderwijs.

Slechts zelden wordt den bouwmeester vergund zijn kunstenaarsgave te toonen; meestal moet zuinigheid worden betracht. Oud-leerlingen der Polytechnische School hebben bewezen ook onder dergelijke omstandigheden arbeid te kunnen leveren, voldoende aan door den bouwheer gestelde eischen, en bovendien — dank richtige keuze van lijn en vorm, van constructie en materiaal — het oog bevredigend.

Ofschoon spoedig bleek, dat de wetgever van 1863 ten onrechte den toekomstigen bouwkundig ingenieur, wat wis- en natuurkunde betreft, gelijke eischen stelde, als aan hem, die naar het diploma van civiel-ingenieur dingt, werd deze fout eerst door de wet van 21 Mei 1901 (Staatsblad Nr. 123) hersteld.

Door bedoelde wetswijziging — voor een niet gering deel te danken aan de krachtige opwekking van den hoogleeraar J. F. KLINKHAMER — werd voor het eigenlijk vakonderwijs tijd gewonnen.

De hooger-onderwijswet bracht de lang verbeide verbeteringen; het onderwijs in bouwkunde en aanverwante vakken kon nu behoorlijk tot zijn recht komen.

Omvang en richting van de opleiding tot bouwkundig-ingenieur kunnen echter niet uit de wet blijken; in artikel 34 wordt slechts „architectuur” genoemd. Wie niet in de dwaling wil vervallen, waarvan de gemaakte zinsnede getuigt, behoort zich op de hoogte te stellen van het verstrekt onderwijs.

Inzage van het „programma der lessen” had reeds tot beter waardeering en juistere schatting kunnen leiden.

Wis-, natuur- en scheikunde, staathuishoudkunde en handelsrecht blijven hier buiten beschouwing; worden nu de vakken, welke ter aesthetische vorming strekken tot één groep (A) en die, welke de overige toegepaste wetenschappen betreffen tot een andere groep (B) saamgevoegd, dan kan aan de hand van

genoemd programma voor het jaar 1907—1908, het aantal uren per week (over vijf studie jaren verdeeld) aan elke groep gewijd, worden saamgevat in onderstaand overzicht.

Groep A.

architectonische vormleer; geschiedenis der architectuur; decoratieve kunst; kunst-geschiedenis. } 6½ uur college.
handteekenen; bootseeren; beeldhouwen } 36 uur oefening. } 33 uur oefening.

Groep B.

toegepaste mechanica; graphostatica; werktuigbouwkunde; mechanische technologie, } 5½ uur college.
constructie-leer; ontwerpen van gebouwen; kennis van bouwstoffen, } 2 uur oefening. } 10 uur college.
waterbouwkunde; brug- en wegenbouw; rioleering; bestekken, } 7½ uur college. } 30 uur oefening.
} 7 uur oefening.

Nauwkeuriger ontleding van het programma zal tot de erkenning leiden, dat de leervakken, voor de vorming van den bouwkundig-ingenieur onmisbaar, zooveel mogelijk tot hun recht zijn gebracht; het aantal uren, aan het onderwijs in eenig vak toegedacht, kan geacht worden evenredig te zijn aan de beteekenis van dit leervak voor den studeerende. Inderdaad is de studie in dier voege tot een harmonisch geheel saamgesteld, dat nimmer een bepaalde richting op den voorgrond treedt, ten koste van een ander niet minder belangrijk onderdeel der opleiding.

Allerminst is de constructie-leer op den achtergrond geraakt; naast de studie van de onderdeelen, wordt aan het ontwerpen van verschillende soorten van gebouwen veel zorg besteed; onderwezen wordt niet alleen de bouwkunst, maar tevens grondig de bouwkunde.

Bij samenstelling van het leerplan der Hoogeschool wordt getracht het vijfde studiejaar met slechts enkele — een examen-vak betreffende — colleges te belasten. De aangaande bouwkundig-ingenieur verkeert te dezen aanzien in gunstiger omstandigheden dan zijn studiegenoot voor andere categorieën, wijl mogelijk is gebleken alle colleges betreffende een verplicht examenvak over de vier eerste jaren te verdeelen.

Desverlangd kan een gedeelte van het vijfde studiejaar elders — maar dan liefst in het praktische leven — worden doorgebracht. Toch verdient het verblijf te Delft de voorkeur; de colleges in staathuishoudkunde, handelsrecht, mechanische technologie, enz., den bouwkundig-ingenieur in het vijfde jaar aangeboden, kunnen hem slechts nuttig zijn, bovenal moeten de studeerenden zich wenschen een vijfde jaar met het oog op de voortdurende leiding van en omgang met de hoogleraren; methodisch werken wordt op de teekenzaal geleerd.

Wie niet geheel vreemdeling is op het terrein van hooger technisch onderwijs, zal gereedelijk erkennen, dat — waar goede onderwijskrachten, voorzien van voldoende hulpmiddelen, met groote toewijding een programma, als boven in enkele regels saamgevat, ter uitvoering brengen, — de uitkomsten bevredigend zullen zijn, te meer waar de studeerenden het vak hunner keuze met lieve beoefenen.

J. L. CLUIJSENAER, C.-I.

Middelbaar Technische School. Verschillende lichamen roeren zich en maken front tegen de reorganisatie der Machinistenscholen te Amsterdam.

De Nederlandsche Aannemersbond richtte een adres aan de Tweede Kamer. In dit adres meent het Bestuur te moeten protesteeren tegen de uit bedoelde toelichting blijkende meening van den Minister, al zoude praktische vooropleiding voor de leerlingen der a.s. Middelbare Technische School niet beslist noodzakelijk moeten worden geacht; dat het integendeel met de meeste stelligheid overtuigd is, dat voor de toelating tot de Middelbare Technische School als onafwijsbare eisch moet worden gesteld: een voldoende praktische vooropleiding en dat het Bestuur verzoekt het desbetreffend voorstel niet aan te nemen, tenzij de eischen van toelating tot de Middelbare Technische School door den Minister in den hierboven aangegeven zin worden gewijzigd.

In de bij dit adres gevoegde Memorie van toelichting wordt o. a. gezegd dat:

„In technische, met name in de bouw-technische kringen, is de overtuiging dan ook algemeen, dat het onderwijs aan de a.s. M. T. S. door de verwaarloozing van dezen eisch der praktijk niet aan het doel zal beantwoorden en op eene groote teleurstelling zal uitloopen.

In dezen geest hebben zich o. a. uitgesproken:

1e. de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, welke Vereeniging in eene motie de wenschelijkheid vaststelde:

„om als minimum een paar jaar werken in de praktijk in de werkplaats of op de bouwwerken te doen voorafgaan aan de opleiding in de theoretische vakken, die eene M. T. S. kan onderwijzen”; (Zie blz. 184.)

2e. de Nederlandsche Aannemersbond in zijne jongste jaarvergadering, in eene motie, waarin o. m. werd gezegd:

dat tot het onderwijs in de theoretische vakken, aan de M. T. S. slechts diegenen behooren te worden toegelaten, die vooraf voldoende in de praktijk zijn onderlegd om bedoeld theoretisch onderwijs met vrucht te kunnen volgen”; (Zie blz. 252)

3e. de Vereeniging tot Bevordering van de Vakopleiding in eene conclusie, luidende:

„het M. T. O. moet, wil het vruchtdragend zijn voorafgegaan worden door eenige jaren praktijk”, en (Zie blz. 285 en 295.)

4e. de Bond van Technici, die tevens eene enquête heeft ingesteld, waaruit bleek, dat:

„Van de 250 ter zake geraadpleegde deskundigen, die op de desbetreffende circulaire hebben geantwoord, zich niet minder dan 232 ten stelligste hebben verklaard vóór de praktische oefening, die aan het bezoeken der M. T. S. moet voorafgaan”. (Zie blz. 343.)

Daartegenover staat, dat vrijwel alléén de nieuwbenoemde Directeur der Kweekschool voor Machinisten in het openbaar heeft gemotiveerd, waarom hij aan eene louter schoolse, uitsluitend theoretische vooropleiding de voorkeur geeft.

Intusschen zal de tegenwerping kunnen worden gemaakt, dat ook voor hen, die vooraf praktisch gevormd zijn, doch wier algemeene theoretische kennis veel minder ver reikt dan die van hen, die eene H. B. S. met 3-jarigen cursus hebben afgevolgen, de toelating tot de M. T. S. open staat,

Wij zijn echter overtuigd, dat het niet wel mogelijk zal zijn het onderwijs aan deze twee groepen van leerlingen, waarvan de eene meer theoretische kennis bezit, doch de andere daarentegen veel verder gevorderd is in praktische ontwikkeling, parallel te doen loopen, daar het immers wel geen betoog zal behoeven, dat leerlingen, die eenige jaren in de praktijk zijn geweest, de beginselen van lijntekenen, constructie-leer, materialenkennis, e. d. reeds in zich hebben opgenomen. Wij vreezen daarom, dat de opleiding aan de M. T. S. zoo zal worden ingericht, dat deze leerlingen het niet verder zullen brengen dan tot lager staande opzichters, terwijl de hoogere technici daarentegen bijna uitsluitend zullen worden gevormd uit de leerlingen met diploma H. B. S. met 3-jarigen cursus, eene vrees, die blijkens het „Voorloopig Verslag” niet alleen door ons, doch ook reeds door verschillende leden van Uwe Kamer wordt gedeeld.

O i. lijdt het dan ook geen twijfel, of de a. s. M. T. S. zal niet de resultaten afwerpen, welke men het recht heeft daarvan te verwachten, tenzij alsnog streng worde vastgehouden aan dezen eisch: geen toelating zonder voldoende praktische vooropleiding.

Ten slotte betreuren wij het, in de toelichting geen aanwijzing te vinden, dat aan oudere technici gelegenheid gegeven wordt door correspondentieonderwijs, van de M. T. S. uitgaande, hunne kennis te vermeerderen. Waar de sociale wetgeving en de vooruitgang van de techniek steeds hoogere eischen stellen aan de lieden, die bij het bouwvak betrokken zijn, is het dringend noodig de gelegenheid voor ouderen open te stellen zich verder te ontwikkelen.

Behalve de in deze Memorie van Toelichting vermelde Vereenigingen die tegen de geprojecteerde inrichting der M. T. S. zijn, d.w.z. zooals die door de Regeering zal worden voorgesteld, kunnen wij nog melding maken van het besluit van de op 27 Nov. gehouden vergadering van het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, waarbij dit Bestuur zich geheel aansloot bij de motie in de algemeene vergadering dier Maatschappij genomen (zie blz. 184) en waarbij het nu het besluit nam een adres te zenden aan de Tweede Kamer waarbij zal worden ontraden om één centrale school voor het geheele land te stichten.

Ook Architectura et Amicitia sprak zich uit in een adres aan de Tweede Kamer van den volgenden inhoud:

„Overwegende, dat in de technische kringen een belangrijk verschil van meening bestaat ten aanzien van het al of niet doeltreffende der voorgestelde regeling, en dat in 't bijzonder daarmee van de inrichting van het bouwkundig onderwijs niet de gewenschte resultaten zijn te verwachten, meent het bestuur te mogen verzoeken: 1o. het daaraan te willen leiden, dat genoemde post voorloopig van de Staatsbegroting worde afgevoerd: 2o. de Regeering uit te noodigen eene het geheele Middelbare Technisch Onderwijs bevattende, en dus meer bevredigende ontwerp-regeling van dat onderwijs aan uwe Kamer over te leggen.”

Het „opzetten” bij aanbestedingen. In antwoord op de opmerkingen van het Kamerverslag over hoofdstuk IX der Staatsbegroting, zegt de Minister van Waterstaat, dat hij moet betwijfelen of tegenwoordig bij aanbestedingen dikwijls afspraken tusschen gegadigden voorkomen, waarbij zij zich verbinden tot verhooging hunner inschrijvingen en tot onder-

linge verdeling van het bedrag dier verhooging. De uitslag toch van de gehouden aanbestedingen, waarbij de minste inschrijving in den regel en soms vrij veel onder de raming is, schijnt er op te wijzen, dat de hierbedoelde praktijk weinig toepassing vindt, en dat, zoo zij al voorkomt, dat verhooging toch niet van dien aard is, dat er termen zouden zijn om tot den aanbevolen maatregel „uitvoering in eigen beheer” te besluiten.

Uit een financieel oogpunt is laatstbedoelde wijze van uitvoering in den regel niet de meest gewenschte.

Het denkbeeld om ter voorkoming van het bedoelde misbruik bona fide inschrijvers, wier inschrijvingen niet worden aangenomen, vergoeding te geven wegens de kosten, welke zij hebben moeten maken om aan eene inschrijving deel te nemen, wordt bezwaarlijk voor verwezenlijking vatbaar geacht en zulks omdat het niet wel mogelijk is om uit te maken of eene inschrijving al dan niet ter goeder trouw is geschied. Het eenige middel om praktijken als de hierbedoelde zooveel mogelijk te keeren, bestaat daarin, dat zoodra met grond kan worden vermoed, dat verhooging van de aanneemsom door gegadigden heeft plaats gehad, het werk niet wordt gegund en ondershands omtrent de uitvoering wordt overeengekomen met een aannemer, die niet aan de inschrijving heeft deelgenomen. Aldus wordt nu en dan gehandeld. Voorts is eenige jaren geleden bepaald dat alleen in gevallen, waarin dit onvermijdelijk is, vóór de besteding aanwijzing van het werk ter plaatse zal geschieden, zulks om te voorkomen, dat gegadigden in hunne gelijktijdige aanwezigheid op eenzelfde plaats gereede aanleiding vinden om afspraken met elkander te maken.

Het 8e internationale architecten-kongres zal, gelijk bekend is, 18—24 Mei 1908 te Weenen gehouden worden onder protectoraat van Keizer FRANS JOZEF. Reeds is eene serie van voordrachten, sprekers en onderwerpen bekend gemaakt.

1. Voorstel van G. HERMAND, met betrekking tot de wettelijke regeling van den artistieke eigendom van bouwwerken. 2. Regeling van de bepalingen der internationale prijsvragen. (Rapporten van de permanente commissie en van de Oostenrijksche commissie) 3. Wettelijk geregelde bevoegdheid en Staatsdiploma's voor architecten. (Rapport der „Zentral Vereinigung der Architekten der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder”, met betrekking tot de stichting van architectenkamers). 4. Zorg voor de openbare monumenten. 5. Regeling der kunstzorg van Staatswege, haar nut en gevaar en hare organisatie. 6. Over cementijzerbouw, rapporten van Amerika, Engeland en Oostenrijk.

Voordrachten worden aangekondigd: 1. Prof. KARL KÖNIG, „Over den invloed der moderne kunstrichting op het gebied der bouwkunst”. 2. Architect LEOPOLD BAUER: „Over den invloed der historische bouwstijlen op de ontwikkeling van nieuwe bouwvormen”. 3. Prof. KARL MAYREDER: „Over de waarborgen voor artistieke belangen in de bouwverordeningen van Parijs, Londen, Rome, Berlijn en Weenen, en rapport over het ontwerp eener nieuwe bouwverordening voor Weenen”. 4. Architect Mr. ERÖS: „Over het geestelijke eigendomsrecht van den architect”. 5. D. A. MEYDENBAUER: „Over het fotografeeren voor wetenschappelijke doeleinden.”

Dat aan het kongres eene tentoonstelling verbonden zal zijn, hebben wij reeds vermeld. In het buitenland, o. a. in Duitschland vanwege het „Verband Deutsche Architekt und Ingenieur-Vereine”, worden de bouwkundigen thans reeds opgezocht. Wij hopen dat ook een belangrijke Nederlandsche afdeling zal worden bijeengebracht om onze bouwkunst te vertegenwoordigen en vestigen er bijtijds de aandacht onzer lezers op.

Wij herinneren er aan dat bij het onderwerp „Regeling van internationale prijsvragen” ook een uitvoerig voorstel van het Genootschap „Architectura et Amicitiae”, reeds voorverleden jaar bij het vorige, 7e, kongres te Londen werd ingediend.

WEENEN. Een nieuw stedelijk museum zal naar alle waarschijnlijkheid volgens ontwerp van Prof. OTTO WAGNER gebouwd worden. Eene, enkele jaren geleden, uitgeschreven prijsvraag heeft tot geen resultaat geleid. Sedert hing de keuze tusschen een ontwerp van wijlen BAURAT SCHACHNER en een ontwerp van Prof. WAGNER.

Het eerste ontwerp was gehouden in den geest der 18e eeuw in verband met het type der beroemde Karlskirche in welks nabijheid het museum komt te staan. WAGNER hield zich geheel aan de, naar hem genoemde, moderne richting. Zijn oorspronkelijk ontwerp zal evenwel geheel worden omgewerkt, omdat eene geringere hoogte ontwikkeling der gevels gewenscht is.

Radiatoren voor warmwaterverwarming van staalplaat worden sedert eenigen tijd uit Amerika in Europa ingevoerd. Volgens de „Gesundheitsingenieur” bestaan de geleidingen van deze radiatoren, die door de firma W. R. KINNEAR te New-York, in den handel gebracht worden, uit geperste, machinaal gesloten en galvanisch verzinkte platen, die door eigenaardig gevormde klanken met elkander verbonden zijn. De eindgeleden zijn voorzien van schroefmoffen uit smeed-

baar gietijzer tendienste van de aansluiting aan de leiding, op de gewone wijze.

De voordeelen dezer radiatoren tegenover de gegoten ijzeren, zullen in de eerste plaats in de meer intensieve warmtedoorgang liggen, waardoor de waterinhoud van de radiator bij gegevene verwarmings-oppervlakte 40 pct. kleiner kan gemaakt worden dan die van gietijzer.

Daarbij heeft het nieuwe verwarmingslichaam voor den vierk. meter oppervlakte een belangrijk lager gewicht, dan een van gietijzer zoodat het ondanks den hooger prijs, in verschillende gevallen, met voordeel toegepast kan worden.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Oude binnenhuizen in Nederland door K. Sluyterman, Hoogl. aan de T. H. S. te Delft. Uitgever MARTINUS NIJHOFF, 'sGravenhage. (10 maandelijksche afl. met elk 10 platen, groot 22 × 29 cM. Prijs, met inbegrip van linnen portefeuille, f 60.)

De eerste aflevering van een zeer belangrijk werk, heeft onlangs het licht gezien. En thans reeds kan men zeggen dat dit werk niet alleen belooft een bron te worden van studie, maar ook een lust der oogen.

Ons land kan nog bogen op een kunstbezit als weinige, misschien wel als geen ander. Maar overeenkomstig den aard en van onze kunst en van ons volk, spreekt dat kunstbezit niet, gelijk bij andere naties, sterk naar buiten. Een deel dier schatten nu eene algemeene bekendheid te geven dan zij tot nog toe genoten, stelt het werk „Oude Binnenhuizen” zich ten doel.

In het prospectus omschrijft de samensteller der verzameling, Prof. SLUYTERMAN, zijn doel als volgt:

„Met de overtuiging, dat er in Nederland nog een aantal oude Binnenhuizen te vinden waren, belangrijk genoeg om in beeld gebracht te worden, werd door ons het plan opgevat tot de samenstelling van dit Plaatwerk.

„Van enkele bevoegde personen ontvingen wij verschillende aanwijzingen, die ons bij het vinden van minder bekende interieurs op het spoor hielpen, en zoodoende waren wij in staat veel te zien wat in den regel gesloten wordt gehouden, terwijl ons met groote bereidwilligheid werd toegestaan daarvan opnamen te maken.

„Verscheidene vertrekken echter, aan hun oorspronkelijke bestemming onttrokken, of in den loop der jaren zoodanig verwaarloosd, verminkt of ontsierd, dat het karakter ervan nagenoeg geheel te loor was gegaan, moesten buiten bewerking blijven. In enkele gevallen was het, door verwijderen of verplaatsen van in de omgeving storende voorwerpen, — wij noemen slechts kachels en lichtkronen, — gemakkelijk de kamers zooveel mogelijk haar oude aanzien terug te geven.

„Van sommige vertrekken, in hun geheel minder belangrijk, meenden wij te kunnen volstaan met het geven van afbeeldingen der voornaamste fragmenten.

„Ook hebben wij niet altijd aan de verleiding kunnen weerstand bieden om een enkele maal weliswaar niet bepaald oude, maar door een keur van oude meubelen, kunstvoorwerpen en schilderstukken toch zéér karakteristieke vertrekken af te beelden.

„Wij hebben den indruk gekregen, dat er behalve in de meer bekende openbare gebouwen ook in de woningen van particulieren en in gestichten nog véél, zéér veel wordt gevonden, dat den naam van „Hollandsch Binnenhuis” mag dragen, een naam, door onze schilderkunst tot een eere naam gemaakt!

„Dit bestaande in beeld vast te leggen, vóór het wellicht later of geschonden, of gesloopt wordt, misschien zelfs geheel verdwijnt — zooals dezer dagen o. a. nog geschiedde met een vertrek dat in zijn geheel naar Amerika werd overgebracht — was mede het doel van deze uitgave.

„Wanneer zij er toe moge bijdragen de belangstelling voor die echt-nationale interieurs levendig — en naar wij hopen ook velen van bedenkelijke „vernieuwingen” terug — te houden, dan zouden wij onzen arbeid daarmede grootendeels beloofd achten.”

De eerste aflevering nu, die gelijk de reputatie van den uitgever, gevoegd bij die der firma VAN LEER mocht doen verwachten, voortreffelijk is uitgevoerd, bevat een 10-tal interieurs: De Regentenkamer van het „Deutzen Hofje”, de kamer van het Metselargilde in de St. Anthoniepoort (thans stedelijk Archief), de gang van het woonhuis Heerenracht 479, twee kamers uit het Stedelijk Museum allen te Amsterdam; een tweetal Haarlemsche interieurs: een oud-hollandsch vertrek in de Bierbrouwerij „t Scheepje”, en de statige Empirezaal in de ambtswoning van den Commissaris der Koningin; twee interieurs in het kasteel te Amerongen en een van 't slot Middachen.

Naast de statige prachtzal van het kasteel te Amerongen het warme gemoedelijke vertrek uit „t Scheepje” te Haarlem; naast de koele Empire ontvangzaal van den Noord-Hollandschen commissaris de keuken van het Lopez-Suasso Museum. Deze interieurs, hoe verschillend ook van kunstrichting, hoe uiteenlopend van opvatting, zij staan niet tegenover, maar naast elkander, zij zijn uitingen van één en denzelfden geest, die zelfs in een tijd van navolging als de XVIIIde eeuw was, zich, dank zij de nawerking der oud-hollandsche degelijkheid, zich door een eigen type onderscheidde. Wanneer men die interieurs in chronologische orde naast elkander legt, dan zal een doorlopende draad door de reeks zijn waar te nemen.

Een woord van hulde mag ook den fotograaf, G. SIGLING, niet worden onthouden, voor de vaak niet gemakkelijke opnamen. De komende afleveringen beloven niet minder veelzijdig en belangwekkend te worden, te oordeelen naar de inhoudsopgave der eerste vijf afleveringen.

Amsterdam met verschillende interieurs uit de Suasso-afdeeling van het Stedelijk Museum, met partikuliere interieurs; Leiden met gezichten in stadhuis, de Lakenhal en het gemeenelandshuis van Rijnland; Haarlem met foto's uit het Stadhuis, het St. Elisabeth gasthuis etc.; Middelburg, Goes, Veere, Zierikzee, met stadhuisvertrekken; de kasteelen te Amerongen, Middachten, Zuytlestein en Duivenvoorde, zullen in hoofdzaak de komende afleveringen vullen, die wij hopen bij hun verschijnen nader te kunnen aankondigen.

Later zullen nog volgen o.a. Haagsche interieurs, waarbij die uit de Engelsche en vooral die der Duitsche legatie uitmunten.

Het werk zal ook in het Fransch uitkomen (Intérieurs anciens en Hollande) zoowel als in het Engelsch en Duitsch. (Old interiors in Holland, Alte Innenräume in Holland). Eene breed opgezette publicatie dus, die echter ongetwijfeld ook buiten onze grenzen de aandacht ruimschoots zal trekken en omgekeerd hem op onze oude kunst van diverse tijden vestigen.

Die Meisterwerke der Baukunst in Portugal. Nach photographische Aufnahmen herausgegeben von Dr. F. W. Feilchenfeld. Het werk zal verschijnen in 5 afl. elk à f 16.25. Als eerste reeks zal komen „Das Kloster zu Belem”. 30 platen in lichtdruk.

Bauernhaus und Arbeiterwohnhaus in England. Eine Reisestudie von H. E. Berlepsch-Valendas B. D. A. — Stuttgart. Verlag von J. ENGELHORN. (20 Mark.)

Bulletin des Métiers d'Art Nov. 1907. De St. Maartens-kathedraal te Ieperen, met de restauratie- en voltooiingsplannen van J. COOMANS.

Attische vazen door FRANZ NÈVE.
De glasschilderingen in de kathedraal van Saint Omer.
Het Ciborium, eene beschouwing met afbeeldingen van de prachtige hoofdaltaren van eenige der voornaamste kerken, S. Marco te Venetië, kathedraal Peterborough, San Ambrogio te Milaan, St. Laurentius te Rome, enz.

Deutsche Kunst und Dekoration. Afl. 3 opent met eene uitvoerige bijdrage over de door KOLO MOSER ontworpen ornamentatie van OTTO WAGNER's hyper-moderne kerk der Nieder Oesterreichische Landes Heil- und Pflege-anstalt „Am Steinhof” bij Weenen.

ROBERT BREUER geeft eene beschouwing over de „Natuurlijke grenzen der vrije kunst”; OTTO SCHULZE waarschuwt tegen het dilettantisme maar wijst er tevens op hoeveel anderzijds door een verstandig en beschaafd dilettantisme kan gedaan worden in het belang der kunst. Immers, alleen wie de moeilijkheden eener techniek kent, kan hare werken waardeeren.

Kleine stukken handelen over de zorg voor de bouwkunst in Hessen en over kunstenaar en principaal, waarin den laatste wordt aangeraden zich vooral niet te mengen in de oplossing van zijne wenschen.

Dan wordt eenig werk van den beeldhouwer FRITZ BEHN en van den architect EMIL PIRCHAN besproken; de aflevering brengt voorts afbeeldingen van damescostuums, van sieradiën, borduurwerken, een grafmonument van HERMANN OBRIST, etc.

Dekorative Kunst. 1907. Afl. 3. De beginbijdrage handelt over de teekenaar ERNST KREIDOLF

Uitvoerig, en door tal van afbeeldingen toegelicht, wordt behandeld de kerk „Am Steinhof” te Weenen, door Prof. WAGNER ontworpen, eene allermerkwaardigste, konsekvente uiting van moderne beginselen in de gewijde bouwkunst.

In den verderen inhoud der aflevering maken wij kennis met den beeldhouwer CARL MELVILLE, een grafmonument door OBRIST, het nieuwe Kurhaus te Aibling door RICHARD SCHACHNER, dat een sprekend voorbeeld er van is hoe moderne opvatting zeer wel kan samengaan met eene aansluiting bij lokale bouw-

kunst van weleer, de ateliers en werkplaatsen van toegepaste kunst, met borduurwerken, speelgoed en ten slotte met de tentoonstelling voor Christelijke kunst te Aken.

Architectura Nr. 48. Mededeelingen betreffende het Genootschap. Adres inzake het M. T. O. aan de Tweede Kamer. (Zie blz. 390.)

Voordrachten over bouwkunst. (Zie blz. 381.)
Arti et Industriae. Vermelding van het verschenen Jaarverslag dezer Vereeniging.

Herziening der Woningwet (slot). Adres van het Bestuur der Sociaal-Techn. Ver. van Dem. Ing en Arch. aan den Minister.

TECHNISCH GEDEELTE. Een fundeering op betonpalen (vervolg).

San Marco (vervolg). (Verg. blz. 119.)
Bouwkundig Weekblad Nr. 48. Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Bericht dat het boekwerk, getiteld „Monografie van de Grafelijke zalen”, met eene rijkssubsidie van f5000 uitgegeven, verschenen is.

Verder verslagen van de gehouden vergadering van het Hoofdbestuur der Mij waarin medegedeeld wordt dat het Bestuur blijft bij zijne meening in het adres aan de Tweede Kamer ingediend, omtrent het ontraden van het stichten van een centrale school voor het geheele land. (Zie blz. 390.)

Verder werd in deze vergadering een besluit omtrent de kalkzandsteen-kwestie genomen. (Zie blz. 388)

De deutsche C. IJ.-voorschriften in 1907 (vervolg.)
Brieven uit België, door X. Y. Z. Deze brief handelt over Brugge en Gent en de voorgenomen en verrichte restauratiewerken van oude gebouwen, benevens over de voorgenomen aanbouw van nieuwe stadswijken.

Landhuis te Velp, door den architect A. R. FREEM. Afbeelding en beschrijving van deze kleine villa.

Verlagen van Vergaderingen.
Afd. Arnhem der Mij. tot bev. der Bouwk. In deze vergadering trad op de heer R. ROOBEI uit Lochem met een rede over „De plastische kunst en de natuur bij de oude Grieken en Egyptenaren.

Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap. In deze vergadering hield de heer Dr. J. HOOYKAAS te Zutphen een rede over „Reisindrukken uit Griekenland”. (Zie blz. 392.)

De Opmerker Nr. 48. Behandeling van verweerde steen met baryt, door J. L. TERNEDE. Baryt op verweerde steen gespoten beveiligd deze tegen verder bederf. Het moet er echter vele malen opgebracht worden. Bij een behandeling van verweerde steen aan het „Westminster Chapter House” werd de baryt er negen maal opgebracht. Het is echter zeer vergiftig, zoodat de arbeiders voorzorgsmaatregelen daartegen moeten nemen.

Het verweer der kalkzandsteenfabrikanten. (Zie blz. 388.)

Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam. Verslag der gehouden vergadering waarin de heer Dr. J. HOOYKAAS eene lezing hield over „Reisindrukken uit Griekenland”. (Zie blz. 392.)

Nederlandsche Aannemersbond. Adres van het Bestuur van dezen Bond aan de Tweede Kamer inzake de oprichting der Middelbaar Technische School. (Zie blz. 390.)

■ VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN ■

Dr. J. Hooijkaas, conrector aan het gymnasium te Zutphen, over: Reisindrukken uit Griekenland, uit Athene en inzonderheid van den Akropolis. Bouwkunst en Vriendschap.

De spreker begon met de geestdriftige verheerlijking van Athene's beschaving, beschreef vervolgens eenige monumenten, om rustiger te verwijlen in den Akropolis. Na het Parthenon te hebben besproken, eerbied en bewondering vragend voor de heerlijke marmerhymne, vier-en-twintig eeuwen geleden gebouwd, eindigde de spreker, met uit het verleden een drievoudig denkbeeld naar voren te roepen: de heilige trots van Griekenland's kunst, Griekenland's democratie en Griekenland's godsdienst. Lichtbeelden lichtten het gesprokene ten deele toe.

■ PERSONALIA ■

Benoemd tot tijdelijk Inspecteur van de Volksgezondheid R. C. H. SCHÜNGEL B.-I., met standplaats 's Hertogenbosch.

Bij Kon Besluit van 21 November is ten tweede male het jaargeld der Prix de Rome toegekend aan den heer J. M. VAN DER MEY, ten einde hem in de gelegenheid te stellen zich in de Schoone Bouwkunst te volmaken.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + J. H. W. LELIMAN + + + + + ADMINISTRATIE:
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Zesde Jaargang. No. 50.

11 December 1907.

DR. JOH. C. BREEN. DE DAM TE AMSTERDAM. IX

DE DAMSLUIS HERSTELD EN BEBOUWD

De veranderingen aan de Oostzijde der Plaetse en op den Middeldam, waarop wij in het voorgaande artikel doelden, houden zeer waarschijnlijk verband met herstellingen aan de Damsluis, die kort te voren plaats grepen. Daarover dus eerst enkele bijzonderheden.

In 1594 was men reeds eenigen tijd bezig met werkzaamheden aan de Haarlemmersluis, die gelegen was in den Nieuwendijk op het punt, waar de Nieuwe Zijds Voor- en Achterburgwallen samenvloeiden en uitliepen in de Martelaarsgracht. Het scheen daarmede echter niet te vlotten, weshalve in de Meimaand van het genoemde jaar eene commissie door de Vroedschap benoemd werd, om de zaak nader te onderzoeken. Toen deze, met zeldzamen spoed, reeds in het begin van Juni in den Raad rapport uitbracht, bleek er onder hare leden verschil van meening te heerschen. Sommigen waren van oordeel dat zoo spoedig mogelijk voor de toenmalige Haarlemmerpoort, aan het einde van den Nieuwendijk, bij den Singel, eene nieuwe sluis moest worden gelegd, „overmits het groot ongerieff dat aldaer is van versch water, ende dat den grooten stanck, die daeruyt rijst, eene pestilentielle sieckte apparentelijck sal veroorsaecken”. Doch anderen wezen op den toestand, waarin de Damsluis verkeerde; deze „wesende 't principael canael deser stede”, was volgens hen in „groot perijckel van inne te storten” en behoorde daarom voor alles hersteld te worden. Hiertegen werd weder opgemerkt, dat bij een vorig onderzoek gebleken zou zijn dat eene kleine reparatie „binnen weynich daghen afloopende”, voor langen tijd voldoende zou wezen. Bij zooveel verschil van meening wist de Vroedschap niets beters te doen, dan tot eene nieuwe commissie de toevlucht te nemen. Aan zeven Raadsleden — ik wil hunne namen hier niet onvermeld laten: 't waren JAN JACOBSZON HUYDECOPER, JAN JANSZON SMIDT, LAURENS JACOBSZON REAEL, JAN VERHEE, JAN VERBURCH, GERRIT BICKER en CORNELIS JACOBSZON WITSEN — werd opgedragen om met den „Fabriekmeester” (wij zouden zeggen den Directeur van Publieke Werken), FRANS HEYNDRIXSZON OETGENS, en de vijf stads-timmerlieden en metselaars, op de Damsluis eene „oculaire

inspectie” te doen, en daarover een schriftelijk rapport in te dienen. Indien het daarbij bleek dat deze sluis inderdaad slechts eene kleine herstelling noodig had, dan zou de gewenschte nieuwe sluis bij de Haarlemmerpoort worden gebouwd, terwijl ook de oude Haarlemmersluis, en die aan de Oude Zijds Kolk, zouden worden gerepareerd. Vereischte de Damsluis echter algeheele vernieuwing, dan zouden toch beide werken tegelijk worden „bij der handt genomen”. De stad zou dan eene leening sluiten ten bedrage van f160.000, hetzij in aflosbare obligatiën tegen den penning XII (d. i. $8\frac{1}{3}\%$), of in lijfrentebrieven tegen den penning VIII (d. i. $12\frac{1}{2}\%$)¹⁾. Eer de maand Juni ten einde was rapporteerde de Commissie „dat 't principael corpus van de Damsluys was in alsulcken staet, dat tselfde noch langen tijt van jaeren zonder eenich merckelijck perijckel gebruyct mochte worden, mits behoirlick reparerende beyde die vooreynden, ende de vloegels van de voornoemde sluys; ende voorts tot dien eynde aldaer leggende twee vaste dammen”. Na hierop nog eens den Fabriekmeester gehoord te hebben, besloot de Raad in het loopende jaar aan de sluis niets te doen, doch eerst de oude Haarlemmersluis in orde te doen maken. Was dit geschied, dan zouden twee vaste dammen aan weerszijden van de Damsluis worden gelegd, met gaten van 24 voeten wijd daarin, „indien zulex practicabel wordt bevonden”. Kon dit laatste echter niet geschieden, dan zou men de bedoelde dammen geheel „toestoppen ende die laeten besterven”, tot de reparatiën aan de sluis zouden zijn afgelopen. Bij deze gelegenheid werd door sommige leden voorgesteld ook den duiker „schutbaer” te maken, en dus voor de scheepvaart te openen; doch de meerderheid oordeelde „dat tselfde tot groot ongerieff van den Waghe, ende van de schepen, leggende gestadelijck voor de Waegh, zou strecken, ende overzulex nyet dienstich” was. Echter werd „goetgevonden, te ondersoecken tot wiens kosten de duycker geleyt es, ende onderhouden behoirt te werden”²⁾. Helaas, dat het resultaat van dit onderzoek niet voor ons is bewaard!

¹⁾ Res. Vroedsch. 8/9, blz. 8.

²⁾ Ibid., blz. 17.

Wij zouden dan wellicht te weten komen, wanneer de Westelijke sluis in een duikersluis is veranderd. 't Was blijkbaar in 1594 reeds zoo lang geleden, dat men zich de bijzonderheden niet dadelijk meer herinnerde; toch moet het in den loop der zestiende eeuw gebeurd zijn.

't Zal den opmerkzamen lezer treffen, dat in het besluit der Vroedschap niet meer gesproken wordt van den aanleg eener sluis bij de Haarlemmerpoort. Zag men tegen de kosten op? Wij kunnen er niets van zeggen, en weten alleen dat eerst in 1601 deze nog bestaande „nieuwe Haarlemmersluis” is gelegd.

Het werd Maart 1596, eer er sprake van kwam de plannen betreffende de Damsluis uit te voeren. En toen werd eerst nogmaals eene Commissie benoemd om te onderzoeken of men wel tot de reparatie zou overgaan! ¹⁾ Eerst den 29sten November daaraanvolgende viel in de Vroedschap de beslissing, en werd besloten de dammen te doen leggen, ook voor de uitmondningen van den duiker ²⁾. Over wat er verder geschied is, zwijgen de bronnen. Slechts kunnen wij mededeelen dat een huis, „De Oude Cost” geheeten, staande achter het huis „De Pot”, dus een achterhuis aan de Rokinzijde, met het oog op de herstelling der sluis werd afgebroken; en dit blijkt ons enkel uit de aantekening dat aan JAN VAN DEN EYNDE, den eigenaar van „De Pot”, bij arbitrale uitspraak een som van f 336 werd toegekend, ter vergoeding van de door hem bij het afbreken geleden schade ³⁾. Ook een loods, die aan den Zuid-Oostkant „in 't affgaen” der Damsluis stond, en die door de stad voor f 14 werd verhuurd, moest „voor 't maecten van de sluis” worden afgebroken ⁴⁾. Nog lezen wij dat de arbeiders den kelder van het huis „De Schol”, op den Westerhoek van de Vischmarkt, hadden gebruikt „mit haer dranck daer in te leggen” ⁵⁾. Dit is alles; over 't werk zelf vinden wij niets!

Toen de Damsluis alzoo in goeden staat was gebracht, schijnt bij het stedelijk bestuur de wensch te zijn opgekomen de plek meer productief te maken. Van al hetgeen besloten werd is echter niets genotuleerd! Alleen uit de stads-rekeningen kunnen wij eenigszins afleiden wat gebeurd is. En dan blijkt ons vooreerst, dat op de plek, waar het in het vorig artikel besproken zevental kramen placht te staan, een gebouw verrees, waarin zich zeven woningen onder één dak bevonden, die sinds November 1599 voor winkelhuizen werden verhuurd. Later, toen in sommige dezer winkels „tappersneeringe” werd gedreven, en de bezoekers, die voor de deur plaats namen, door een groot zeil tegen de zon en den regen werden beschermd, kreeg het gebouw den naam van „Huis onder 't Zeil”. In het laatst der achttiende eeuw werd het, gelijk wij nog zien zullen, verbouwd: alle Amsterdammers kennen het thans als het „Commandantshuis”. De herinnering aan den oorspronkelijken bouw is nog

¹⁾ Res. Vroedschap, 8/9, blz. 234.

²⁾ Ibid., blz. 325.

³⁾ 1e Resolutieboek van Thesaurieren, fol. 9 v°., 12 Dec. 1597.

⁴⁾ Rapiamus van Thesaurieren, 1597. fol. 81.

⁵⁾ Rapiamus, 1598, fol. 86.

bewaard door den steen in den achtergevel, waarop nog heden ten dage het jaartal 1599 is te lezen.

Het huis „Sint-Lucas”, tegen welks zijgevel de kramen hadden gestaan, evenals het achterhuis daarvan, dat onder den naam van „'t Wintaes” sinds eenigen tijd afzonderlijk was verhuurd, werd met 1 September 1599 ontruimd en onmiddellijk afgebroken. Evenzoo het daarnaast gelegen, van REYNST JACOBSZON afkomstige, perceel, en ook het weder dit laatste ten Oosten belendende huis „De Schol”, dat reeds iets vroeger ontruimd was. Dit was nog niet lang in het bezit der stad, en was duur betaald. In 1594 toch had MICHIELTGEN CORNELISDR. voor de eene helft ervan niet minder dan 3586 gl. 10 st. ontvangen, en twee jaren later HAES VOLCKERTS, de weduwe van CORNELIS VERHEUL, voor de tweede helft 3987 gl. 10 st., terwijl eene op het huis staande losrente van 75 gl. 15 st. door de stad was afgekocht (tegen den penning 18) voor 1363 gl. 10 st. Het geheel had dus bijna f 9000 opgebracht.

Op de plaats der drie geamoveerde perceelen, en verder langs de Zuidzijde van de Vischmarkt, werd nu een gebouw gezet, in den trant van het zoeven besprokene, waarin, sinds November 1600, zes woningen werden verhuurd. Op de bijgaande plaat — eene reproductie van eene kopergravure van SCHENK, uit het begin der 18e eeuw — ziet men deze huizen van achteren. Aan de Oost- en Westzijde vond men in dit huizenblok twee overwelfde poorten — in den geest van het nog bestaande „Beurspoortje” — die toegang gaven tot de Vischmarkt. Deze markt zelf was ook verbeterd en ongetwijfeld — wanneer men let op de situatie der nieuw gebouwde huizen — vergroot. Bijzonderheden zijn alweër niet opgeteekend. Alleen spreekt eene Vroedschapsresolutie van den 17den Januari 1600 van „de groote onkosten in 't straten en repareren” der markt, alsook „in 't stellen van verscheyde nyeuwe vischbancken”, terwijl toen „noch vordere onkosten in 't voltrecken van de voorgenomen wercken, dienende tot meerder gerieff ende ciraet derselver merckt”, in het verschieft lagen; weshalve besloten werd de pacht der vischbanken, die f 7 per jaar bedroeg — een prijs, die in de resolutie uitdrukkelijk als „laag” wordt aangeduid — tot f 12 te verhoogen ¹⁾. Hoe jammer, dat wij van al die „voorgenomen wercken” niets naders weten! Uit de rekeningen blijkt, dat sinds Mei 1600 op de vischmarkt zeven „winckels” werden verhuurd, tegen een bedrag van f 50 tot f 75 's jaars.

Later is de vischmarkt nog een paar malen uitgebreid. En wel eerst in 1624. In de rijmkroniek, die Ds. JACOBUS LAURENTIUS in 1628, op verzoek van zijn stiefvader, den stads-timmerman HENRICK JACOBSZ. STAETS, opstelde, lezen wij:

„In 't jaer van twintigh vier de Vis-marckt is vergroot, Daer yeder na sijn gelt berecht word in sijn schoot” ²⁾. ISAAC COMMELIN, weet ons te vertellen dat in dat jaar

¹⁾ Res. Vroedsch., 8/9, fol. 292.

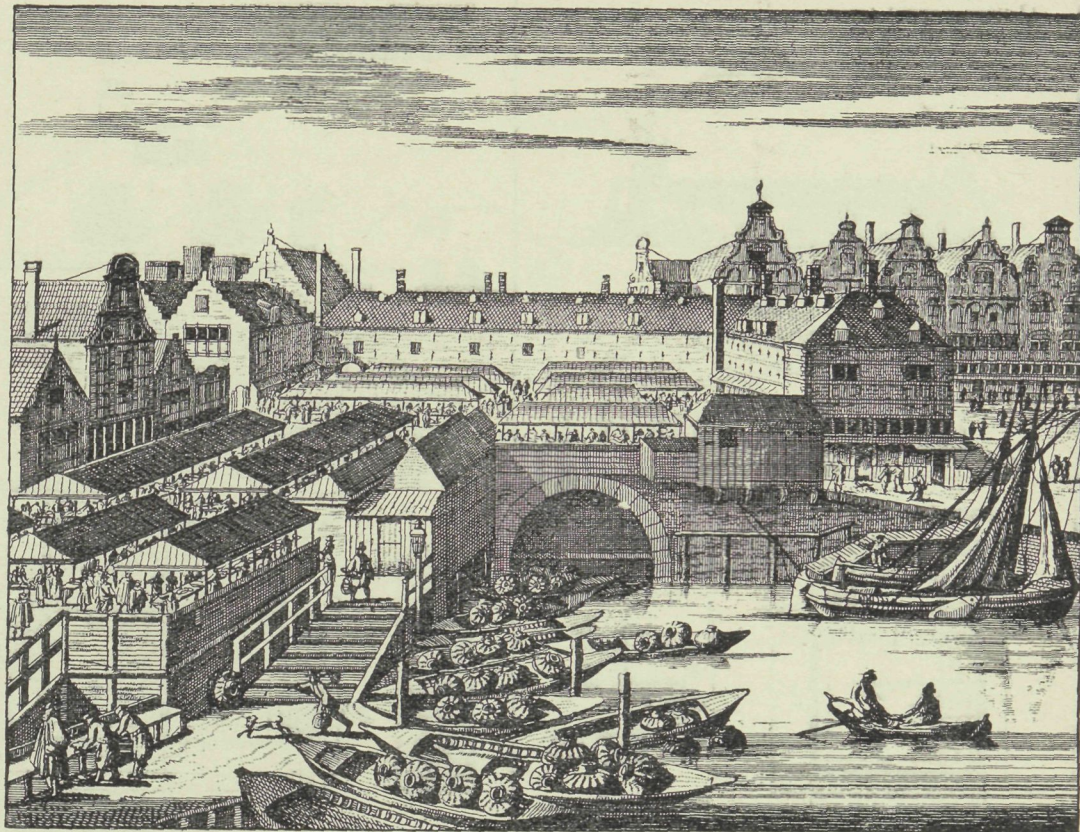
²⁾ De Kroniek van STAETS, uitgegeven door Mr. N. DE ROEVER, blz. 39.

„eenige achterhuizen be-
noorden de Vissteegh aen
den Ammerack” zijn afge-
broken, speciaal ter uit-
breiding van de Rivier-
visch-markt, die het
Oostelijke gedeelte der
geheele markt besloeg.
Ten tweede male werd,
eveneens naar het bericht
van **COMMELIN**, dezelfde
markt in 1662 „op een
steene voet, beoosten de
sluys, in 't water ver-
wijd”¹⁾. Het is mij niet
gelukt in de archieven
iets over deze beide ver-
grootingen te vinden. Het
prentje van **SCHENCK** geeft
een aardig kijkje op de
markt, zooals zij er om-
streeks het einde der 17e
eeuw uitzag, met hare
overdekte vischbanken.

Na de verbouwing van
1600 waren de kramen,
die terzijde van de markt
hadden gestaan, deels ge-
sloopt, deels verzet naar het open terrein aan den Zuid-
kant der sluis, tusschen het huis „naast de Kat” en het
huis „De Pot”. Doch een paar jaar later verdwenen
ze geheel, toen ook deze plek bebouwd werd. Dit
geschiedde in 1603; het huis ten Westen van „De
Kat”, werd vertimmerd, en daarnaast verzezen drie
huizen, waarvan het Westelijkste belend was aan
„De Pot”. Door het nu nog bestaande poortje kwam
men aan een drietal evenzeer door de stad gebouwde

¹⁾ In de Beschrijving van Amsterdam, door **VAN DOMSELAER**
en anderen (verschenen 1665), IV. 232.

Magnum FORUM PISCATORIUM.

De GROOTE VIS-MARKT, tusschen den *Amrak*,
Vijgendam en de *Warmoos-straat*.

P. Schenck exc. Amst. C. Priv.

huizen. Op [den 30sten December 1603 werden al
deze perceelen in 't openbaar verhuurd, terwijl de
huur inging op 1 Mei 1604. **STAETS** heeft zich vergist,
wanneer hij in de boven aangehaalde Rijkskroniek
liet vermelden dat „in het slot van zestienhonderd
de huysen naest De Pot” waren gebouwd¹⁾. Nog vond
men op het Zuidelijk deel der Damsluis een zestal
huisjes, die door de stad aan verschillende pachters
van belastingen werden verhuurd. Zoo was de plek
dus wel productief gemaakt!

¹⁾ t. a. p., blz. 30.

— D. E. WENTINK. ARCH. INSPECTEUR VAN VOLKSGEZONDHEID EN — VOLKSHUISVESTING (UTRECHT). ARBEIDERSWONINGEN VOOR HET PLATTE LAND

In sommige deelen van de provincie Utrecht,
zowel in de zandstreken als op de klei,
treft men een zeer oud type van kleine
woningen aan.

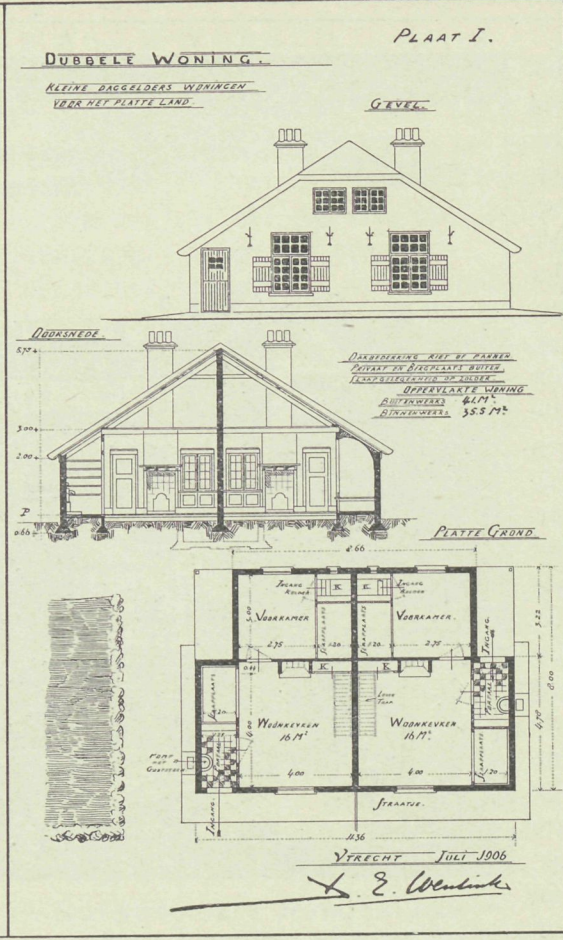
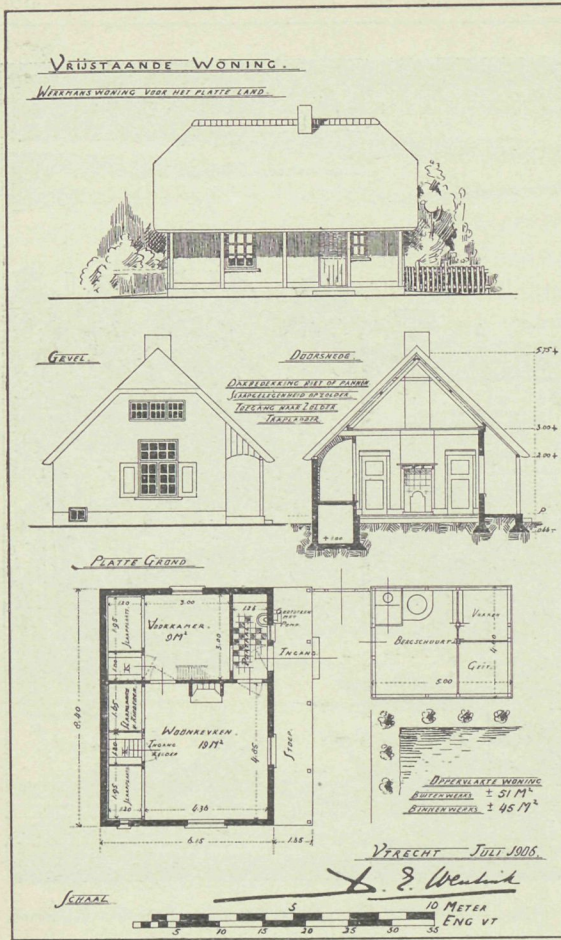
Voor zoover dit is na te gaan uit de bouwkundige
details, zou men kunnen meenen, dat deze woningen
moeten dagteekenen uit het midden der zeventiende
eeuw, hoewel uit andere feiten, zooals ankers, in den
vorm van jaartallen op de buitenmuren aangebracht,
men de conclusie zoude kunnen trekken, dat zij eerst
een eeuw later, dus ongeveer in het midden der
achttiende eeuw gebouwd werden. Mogelijk is het
echter ook, dat zulk een jaartal, zooals door mij werd
gevonden, aangeeft het jaar van gedeeltelijken herbouw
of restauratie. Te meer acht ik dit waarschijnlijk,
omdat ik in sommige b.v. weer deuren vond, welke

door hun beslist gothischen vorm te kennen gaven,
nog van voor de renaissance, dus uit een veel vroeger
tijdperk te dateeren.

Deze woningen kenmerken zich door het laag neer-
komend dak en de geringe hoogte der buitenmuren,
de zijmuren zijn dikwijls niet hooger dan 1.50 M.
boven het vloerpeil en de voor- en achtergevel in
den regel niet veel hooger dan de zolderbalklaag
opgetrokken. Het dak, dat meestal van riet is, eindigt
boven de eindgevels in een zoogenaamde wolf.

Wat de hoofdvormen en ook wat de dakconstructie
betreft, herinnert dit type min of meer aan het oud
saksische woonhuis. In doorsnede namelijk vertoonen
de woningen van het bedoelde type, evenals dit ook,
het beeld van een middenschip met twee zijbeuken
zooals men dat bij den kerkenbouw aantreft, met dit

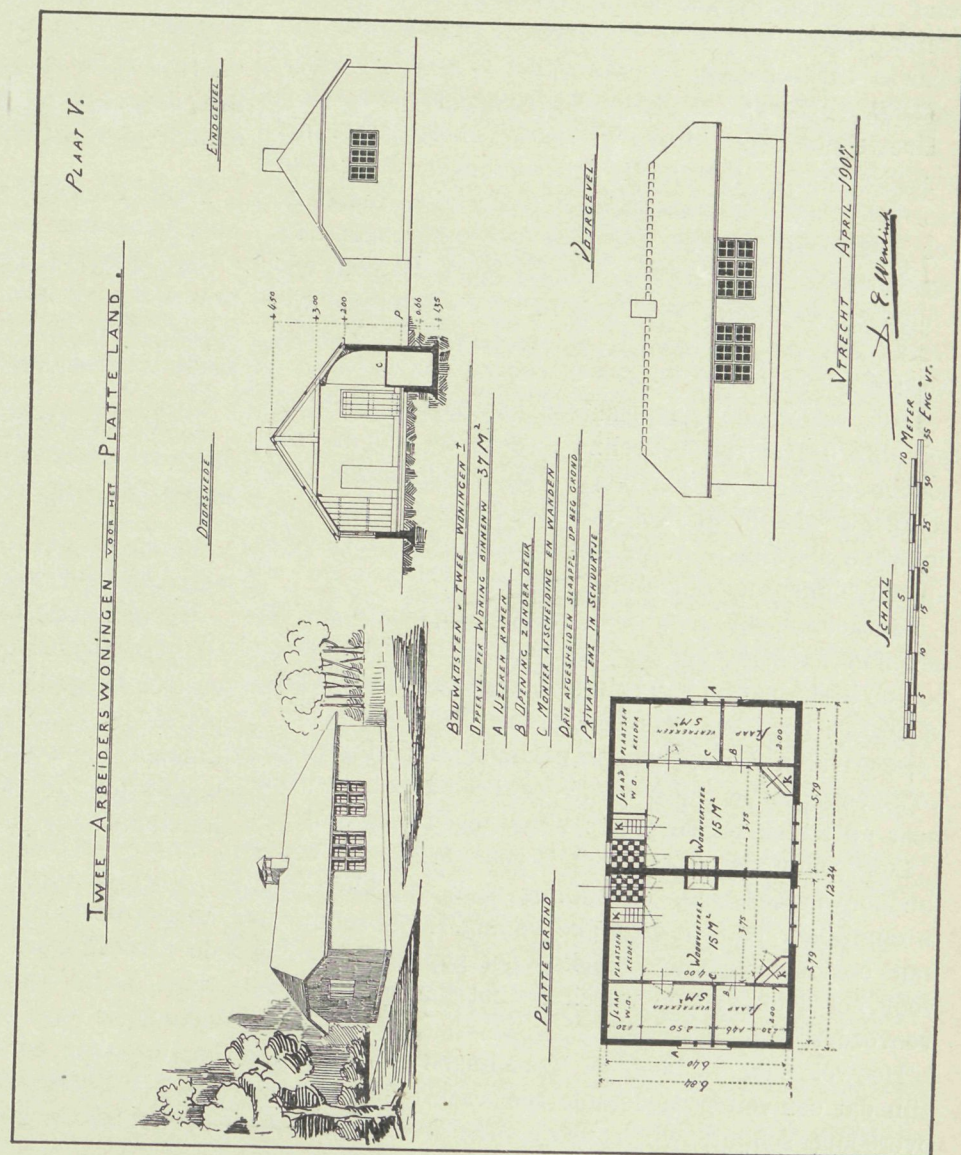
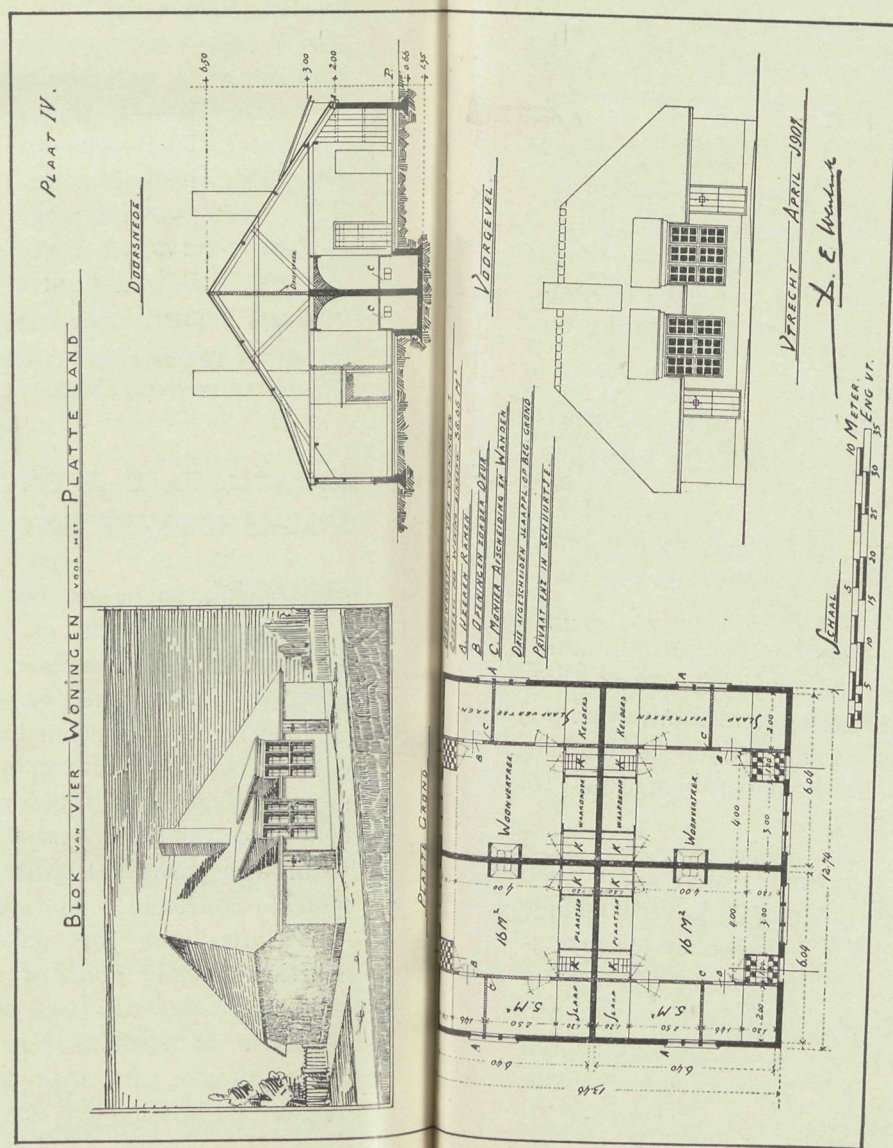
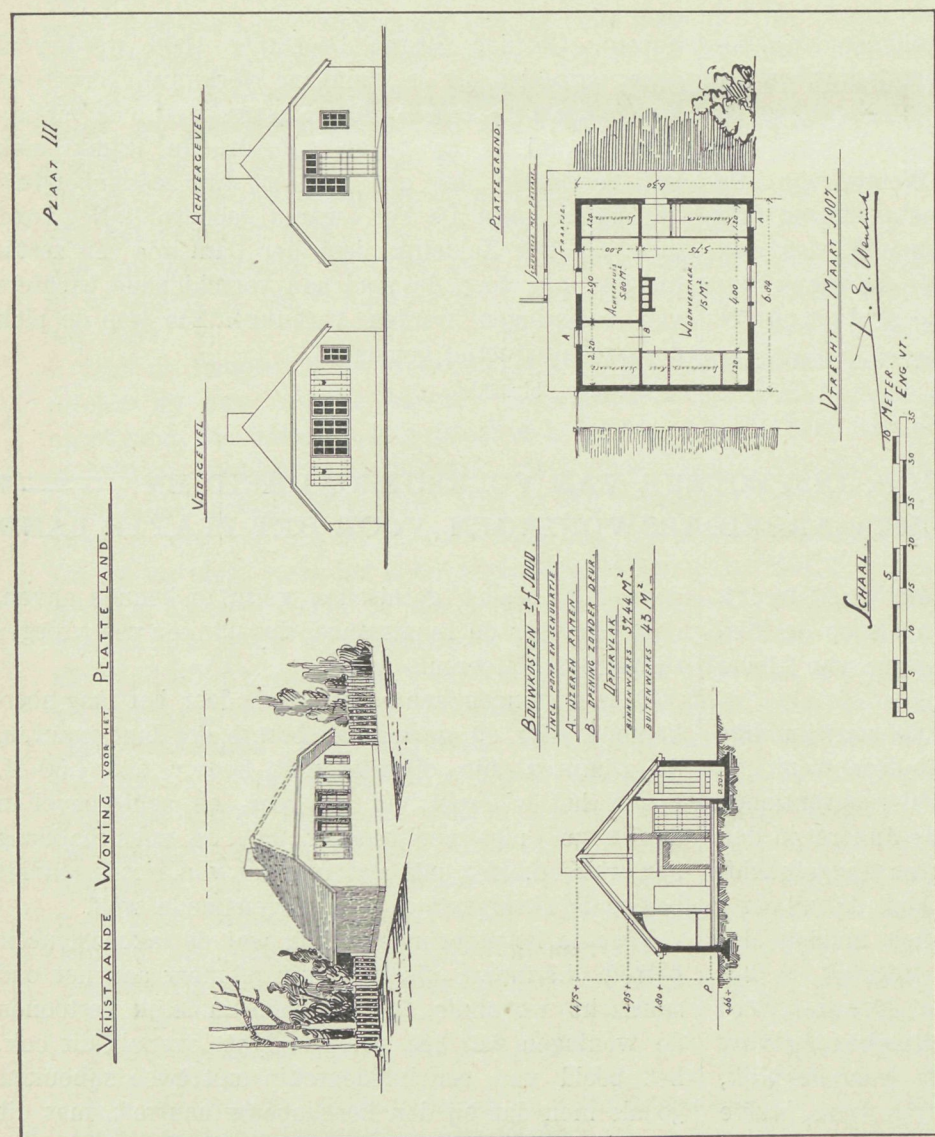
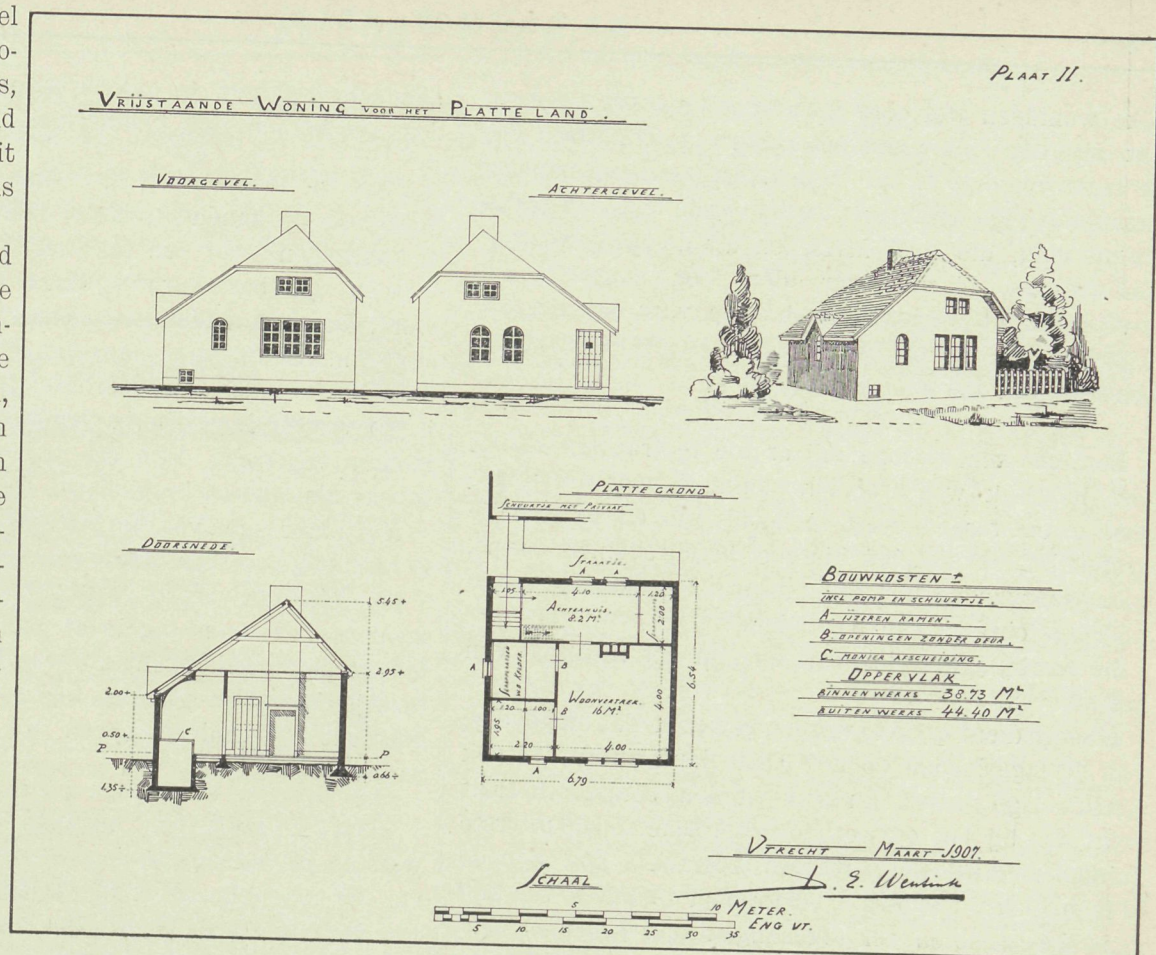
onderscheid echter dat in dit laatste geval de zijbeuken een onmisbaar deel der constructie vormen, terwijl bij het oud saksisch boerenwoonhuis de zijbeuken desnoods weggenomen kunnen worden zonder aan de stabiliteit der constructie afbreuk te doen.

In de zandstreken, zoals bij Soest of Doorn, worden deze woningen veelal bewoond door keuterboertjes. Waar zij door uitbreiding der bebouwing dichter in de kom zijn gekomen, vindt men meermalen dat zij door twee gezinnen van de armere klasse worden bewoond. In de kleistreken zijn de be-

woners in den regel boerenarbeiders, zoodaangedagelders, die er een stukje land bij hebben en een geit of een paar varkens of beide houden.

Het laagneerkomend dak en het geringe oppervlak der buitengewone geeft aan deze woningen een vorm, die al dadelijk den indruk maakt een buitengewoon goede bescherming te bieden tegen ons betrekkelijk ruw en veranderlijk klimaat en daardoor het aangegeven type te zijn voor alleen staande woningen of groepen van woningen op het platte land.

Bovendien is de constructie goedkoop en zal ieder die derge-

lijke woningen wel eens gezien heeft moeten toegeven, dat zij zich beter aan het landschap aanpassen dan de tegenwoordige op alle dorpen verrijzende wanstaltige producten, voortgekomen uit het brein van den dorps-timmerman, die door invloeden uit de stad, waar de niet-vakman, eigenbouwer, den toon aangeeft, alle gevoel schijnt verloren te hebben voor eigen bouw-wijze, gebaseerd op het karakter en de eigenaardige behoefte van het platte land.

Een en ander drong mij er toe te trachten of het niet mogelijk was arbeiderswoningen voor het platte land te ontwerpen, welk in hoofdvorm en constructie overeenkomen met het hiervoor beschreven oude type, doch waarvan de inrichting meer voldeed aan de tegenwoordige eischen van bewoning.

De hierbij gevoegde schetsen zijn het resultaat van het streven.

Hierbij dient er op te worden gewezen, dat tengevolge van de lage loonen op het platte land natuurlijk ook slechts lage huren kunnen worden betaald. Hieruit volgt dat bij het ontwerpen dezer schetsen de uiterste zuinigheid diende te worden betracht. Zoo zijn de binnendeuren met klink en grendel in plaats van met een slot gesloten en afgehangen aan kruishengsels. De vensters hebben zooveel mogelijk draairamen en waar dit eenigszins kon, zijn zij vervangen door gegoten ijzeren ramen met eene beweegbare ruit. Kortom de geheele betimmering en afwerking is zoo eenvoudig mogelijk gehouden.

Hoewel met de afmeting, zoowel horizontaal als vertikaal ook zeer zuinig is omgesprongen, is er toch gestreefd naar een praktische en confortabele indeeling der verkregen ruimte. Zoo door het aanbrenge van afgescheiden slaapplaatsen, kasten waar dit kon, een zoldertje, een kelder voor berging van winterprovisie, vertrekken die als zomer- en wintervertrek kunnen worden gebruikt enz.

Wat betreft de slaapplaatsen kan nog worden opgemerkt dat het de bedoeling is deze te maken voor zoover mogelijk in den vorm van in den muur aangebrachte nissen. En wel van cement en ijzergaas op de wijze als men b. v. in Amsterdam in de nieuwere huizen binnenscheidingsmuren maakt.

Daardoor heeft men een vaste slaapplaats die de bekende nadeelen der gewone bedsteden mist, terwijl ook de ter besparing van ruimte daaronder aangebrachte keldertjes geen bezwaar opleveren.

De privaten zijn buitenshuis gehouden. De drinkwater-voorziening en de vuil-waterafvoer regelt zich natuurlijk naar de streek en de plaats waar gebouwd wordt.

Een schuurtje met berging voor brandstof, eenig landbouwgereedschap en stalling voor wat klein vee, is onmisbaar bij eene degelijke woning. In dat schuurtje kan ook een ingemetselde kookpot geplaatst worden voor het doen van de wasch en het klaarmaken van veevoeder.

Hoewel naar ik hoop de teekeningen zoo duidelijk zijn dat een verdere gedetailleerde beschrijving daarvan overbodig schijnt, wil ik toch nog in het kort de

aandacht vestigen op enkele bijzonderheden, waardoor deze ontwerpen zich kenmerken.

Plaat I. De portalen der hier gegeven ontwerpen verdienen de aandacht, omdat daarmede eene oplossing is verkregen voor een bezwaar, hetwelk bij het ontwerpen der bouwverordeningen nog al eens gehoord werd. De eisch namelijk dat in elke woning een gootsteen moest worden aangebracht werd althans voor het platte land onuitvoerbaar geacht, en wel omdat in de woningen aldaar in den regel geen afzonderlijke keuken voorkomt, doch het daarvoor dienend vertrek tevens als woonvertrek dienst doet.

Het aanbrenge van een gootsteen in een woonvertrek is natuurlijk op hygiënische gronden niet aan te bevelen.

Het hier ontworpen portaal komt echter aan de genoemde bezwaren tegemoet en is zoo ruim, dat het tevens als spoelkeukentje of waschhok kan dienst doen, terwijl bovendien planken tegen den achterwand aangebracht gelegenheid geven tot berging van potten, pannen enz.

Plaat II geeft een ontwerp voor een zeer kleine woning, bestaande uit een woonvertrek met achterhuis en drie afgescheiden slaapplaatsen, terwijl een zolder nog bergruimte aanbiedt. Om tegemoet te komen aan de opmerking dat de beide op het woonvertrek uitkomende slaapvertrekken, niet den inhoud hebben die in den regel in de bouwverordeningen wordt geeischt, verdient het overweging de deuropeningen niet met een deur, doch naar verkiezing met een gordijn te sluiten of wel geheel open te laten.

Plaat III geeft een ontwerp kleiner van oppervlak en inhoud dan het vorige. Toch is er meer kastruimte.

Het gewone keldertje is hier vervangen door een provisiekamer met verdiepten vloer, de zolder daarentegen heeft meer het karakter van een vliering en biedt minder bergruimte aan.

Plaat IV geeft een poging om tot eene nog goedkoopere oplossing te komen door vier kleine woningen onder één dak te plaatsen.

Plaat V geeft een ontwerp te zien waarbij met hetzelfde doel twee woningen onder één dak zijn gebracht.

Bij deze laatste ontwerpen is een deel der bewoonde ruimten beneden de algemeen geeischte minimum vertrek-hoogte. Om dus dit woonhuistype dat voor het platte land zoo bij uitstek geschikt schijnt, weer te kunnen invoeren, zal het noodig zijn de betreffende bepalingen in de bouwverordeningen eenigszins te herzien.

Meer en meer wint de overtuiging veld dat bij het maken der nieuwe bouwverordeningen in verband met de invoering der Woningwet in vele gevallen te schematisch is te werk gegaan, dat te weinig rekening is gehouden met de historische ontwikkeling van den woningvorm en de economische behoeften en krachten der bevolking. Dit doet zich meer in het bijzonder op het platte land gevoelen.

De eischen, welke ik stelde bij het maken dezer schetsen, sluiten zich aan die behoeften en krachten aan. Mocht het zijn dat hier en daar de bouwverordeningen hogere minima stellen, dan aarzel ik niet herziening in overweging te geven. Dit zoude zeker

in het belang van de Volkshuisvesting zijn en kan zonder eenig bezwaar geschieden, mits het slechts op doelmatige wijze plaats heeft,

(Ontleend aan „Tijdschrift voor Sociale Hygiëne”, 9e Jaarg. Nr. 11).

GEMENGDE BERICHTEN

Kalkzandsteen contra baksteen In aansluiting bij het bericht in het vorig nummer van „De Bouwwereld” kan worden medegedeeld dat de heer WEISSMAN tegenover de mateloze persoonlijke aanvallen van het Bestuur der Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten eene verklaring publiceert.

Hij doet daarin mededeeling van de pressie van de zijde van bedoeld Bestuur die tevergeefs op hem werd uitgeoefend om te verkrijgen eene aanvulling van zijn rapport. De heer W. was daartoe echter slechts bereid wanneer hij van dwaling werd overtuigd, maar hij weigerde een klaargemaakt artikel, dat NB. reeds bij voorbaat van zijn naam voorzien was!, te onderteekenen.

De heer W. geeft dan eene nadere uiteenzetting en spreekt de verwachting uit dat het Bestuur der Vereeniging van Ned. K.z.steenfabr. niet zal schromen openlijk te erkennen hem niet alleen onrecht te hebben aangedaan „maar tevens, door onjuiste uitlegging van het rapport, te hebben getracht mijn eer en goeden naam aan te tasten, om zodoende de waarde van dat rapport in verdenking te brengen”.

De heer W. vervolgt dat hij „verwacht, dat men, een goede zaak willende dienen, zaken van personen zal weten te onderscheiden en, beter laat dan nooit, begaan onrecht zal willen herstellen. Mocht ik mij hierin bedriegen, dan zal ik overwegen wat mij in deze verder te doen staat”.

Toorop's tegelpaneelen in de Amsterdamsche Beurs. Het voorstel-POSTRUMUS MEIJES om de genoemde paneelen (zie blz. 301) uit het Beursgebouw te verwijderen is met 24 tegen 16 stemmen door den Raad verworpen.

Het zal nu echter, gelijk reeds werd opgemerkt, de vraag zijn, of de vervaardiger zelf de nieuwe plaats voor de tableaux wel geschikt vindt.

Het loodwit-vraagstuk. Als vervolg op het bericht van blz. 389 vermelden wij nog het volgende over deze kwestie:

Bij den Gemeenteraad van 's Gravenhage is een adres ingekomen van de firma's wed. HONDORFF BLOK & BRAET, te Schoonhoven; de N. V. de nieuwe Rotterdamsche loodwitfabriek „De Drie Blokjes”, voorheen wed. S. VAN DEN HELD & ZOON, te Rotterdam; de N. V. Zuid-Hollandsche verffabrieken, te Rotterdam, allen loodwitfabrikanten, die verzoeken afwijzend te beschikken op de verschillende adressen, waarin verzocht wordt het gebruik van loodhoudende verven te verbieden. Zij verwijzen daarbij naar het aan den Minister van Landbouw, Handel en Nijverheid gerichte adres van den „Bond van Nederlandsche Schilderspatroons”, waarin de waarde der proefnemingen vanwege de loodwit-commissie wordt bestreden.

Middelbaar Technisch Onderwijs. Door de Sociaal Technische Vereeniging van Dem. Ingenieurs en Architecten en den Alg. Nederl. Opzichters- en Teekenaarsbond is een adres gericht tot de Tweede Kamer inzake het middelbaar technisch onderwijs. De adresseerende vereenigingen wenschen, dat bij de begroting nog geen beslissing wordt genomen omtrent de voorgestelde verhooging van het subsidie aan de Machinistenschool te Amsterdam, doch dat eerst de regeling van het middelbaar-technisch onderwijs in het algemeen worde behandeld.

Dit adres wordt gevolgd door een uitvoerige toelichting waarin als een voornaamste bezwaar tegen de centrale school genoemd wordt dat de school niet bezocht zal worden door leerlingen uit andere plaatsen, ofwel alleen door bemiddelde leerlingen.

De voorgestelde subsidie aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam zal ook onvoldoende voor het doel blijken, want aan deze school wordt geen onderwijs gegeven in de electrotechniek.

Het is noodig zegt de toelichting verder, dat op verscheidene plaatsen van het land goed en volledig M. T. O. worde verstrekt. Aan zulk een school zullen de volgende vakken moeten gedoceerd worden:

- a. bouwkunde,
- b. waterbouwkunde,
- c. werktuigbouw (en scheepsbouw),
- d. electrotechniek.

Dit zijn de algemeene categorieën, voor welke opleiding in elk geval noodig is. Zeker zal het aanbeveling verdienen in sommige plaatsen, vooral daar, waar een tak van nijverheid in een bepaalde streek is geconcentreerd, technici op te leiden

voor speciale branches, hetzij als afzonderlijke categorie aan de gedachte algemeene middelbaar-technische scholen, hetzij aan inrichtingen in den geest van de Texielschool te Enschedé.

Over de kennis en de ontwikkeling van den aanstaanden leerling zegt de toelichting het volgende:

De norm van algemeene ontwikkeling, welke de leerling, die de M. T. S. bezoekt, dient te hebben moet o. i. zijn de kennis, welke wordt verkregen in de 3 laagste klassen van een H. B. S. met 5-jarigen cursus. Hij is dan in staat zoowel de cursussen in de theoretische vakken, als het eigenlijk vakonderwijs aan de M. T. S. met vrucht te volgen. Niet echter met die theoretische kennis alleen gewapend, dienen zij de M. T. S. te betreden. Om de mogelijkheid tot opleiding van goede technici te scheppen, moet elementaire vakkennis den aspirant reeds eigen zijn, wanneer hij die school gaat bezoeken. Wordt eenerzijds dikwijls de overdreven eisch gesteld, dat de opzichter de meerdere zou moeten zijn van alle onder hem werkende arbeiders-categorieën in het hanteeren der diverse gereedschappen, anderzijds wordt veelal uit het oog verloren, dat praktische arbeid onontbeerlijk is om den technicus te doen worden wat hij moet zijn: de verbindingschakel tusschen den ingenieur, den bouwmeester, die het werk ontwerpt en de uitvoering leidt, en de arbeiders, die het daadwerkelijk uitvoeren.

Uit den aspirant-opzichter in de bouwkunde b.v., die in de werkplaats schaaf en beitel leert hanteeren, daarna de aldus opgedane elementaire kennis van het ambacht vermeerderd en aanvult op het bouwwerk en vervolgens de M. T. S. bezoekt, zal een vrij wat bruikbaar technicus groeien dan uit het jongmensch, dat met schoolkennis alleen gewapend den strijd om het bestaan moet aanvangen, en die, de M. T. S. verlatend, de praktijk alleen uit boeken en lessen kent.

Een opleiding in de drie laagste klassen van de H. B. S. zal dus gevolgd moeten worden door eenigen tijd praktijk, alvorens de M. T. S. wordt betreden. Die praktische vorming zal niet zoo heel lang mogen en ook niet behoeven te duren. Dit is van veel belang, omdat de geheele opleiding anders te veel tijd zou eischen en dus de betrokken jongelieden te oud zouden zijn, alvorens zij geheel in hun eigen onderhoud kunnen voorzien. Buitendien zou anders een te langdurige onderbreking plaats vinden van de geregelde schoolstudie.

Intusschen, ook eene andere wijze van opleiding is mogelijk. Den jongen, die de lagere school of de school voor M. U. L. O. heeft verlaten en daarna of de ambachtsschool bezoekt, of bij een patroon (smid, timmerman, steenhouwer) in de leer komt, of zooveel mogelijk deze beide wijzen van praktische opleiding combineert, zal eveneens een zeer bruikbaar leerling van de M. T. S. kunnen worden, indien hij door lessen voorziet in het tekort aan algemeene kennis, waartoe gelegenheid door voorbereidende cursussen zal moeten worden gegeven. Een dergelijke weg om de M. T. S. te bereiken zal het vooral ook aan jongens uit arbeidersgezinnen mogelijk maken zich te vormen tot bekwame opzichters e. d. Moge deze weg wellicht ook veelal wat langer duren, de aldus gevormde jongelieden zullen in het algemeen zeker niet de minderen zijn van hen, die op de eerstbedoelde wijze worden opgeleid. Adressante zou dan ook niet het doorloopen van de drie laagste klassen der H. B. S. met 5-jarigen cursus of het einddiploma der H. B. S. met 3-jarige cursus verplichtend willen gesteld zien: voldoende is het te eischen dat de norm van ontwikkeling gelijk zij aan die, welke op die wijze wordt verkregen.

Met dit praktisch onderwijs wordt natuurlijk ondersteld dat de leerling zich werkelijk oefent en niet loopjongens-diensten doet. Op M. T. S. moet ook de theorie en de praktijk samengaan. Ook de leeraren dienen voeling met de praktijk te blijven houden om niet geheel met de praktijk ten achteren te komen. Het zou overweging verdienen vooreerst aan deze scholen alleen onderwijs in de avonduren te geven, daardoor zou gebruik gemaakt kunnen worden van de lokalen der Hoogere Burgerscholen. Ook zal het onderwijs per correspondentie gegeven dienen te worden. Dit zou alleen aan een centrale school behoeven te geschieden.

Ten slotte bevat de toelichting de volgende conclusies:

A. Bij de regeling van het Middelbaar Technisch Onderwijs behorende de volgende hoofdpunten in acht te worden genomen:

1°. Een centrale Middelbaar Technische School is ongewenscht; er dient in verschillende groote plaatsen des lands gelegenheid voor het ontvangen van M. T. O. te worden gegeven.

2°. Aan elke Middelbaar Technische onderwijsinrichting moet gelegenheid zijn tot de opleiding van technici voor de bouwkunde, waterbouwkunde, werktuigbouw (en scheepsbouw) en electrotechniek.

3°. De leerlingen, welke tot een M. T. S. worden toegelaten, behooren te bezitten de algemeene en theoretische ontwikkeling, welke wordt verkregen in de drie laagste klassen der H. B. S. Buitendien moeten zij in het bezit zijn van die praktische ervaring, welke noodig is om het onderwijs met vrucht te kunnen volgen.

4°. Bij het onderwijs aan de M. T. S. dienen theorie en praktijk zoo innig mogelijk verband te houden.

5°. Voorloopig zijn avondcursussen, en voor zoover betreft de bouwvakken, winter-dagcursussen gewenscht. Waar noodig en mogelijk worde tevens doorlopend dag-onderwijs.

6°. Bij het M. T. O. dient een plaats te worden ingeruimd aan het onderwijs in de sociale leervakken.

7°. In het bestuur der Middelbaar Technische onderwijs- inrichtingen zij invloed toegekend aan de organisaties van belanghebbende werkgevers en werknemers.

8°. Het Middelbaar Technisch Onderwijs worde kosteloos verstrekt. Indien dit vooralsnog niet mogelijk is, worde het schoolgeld geheven naar draagkracht.

B. Het voteeren van de bij art. 137 van Hoofdstuk V der Staatsbegroeting voorgestelde verhooging van het subsidie aan de Kweekschool te Amsterdam verdient alleen dan aanbeveling, indien die school niet wordt beschouwd als de Middelbaar Technische School en rekening wordt gehouden met de hierboven sub A opgesomde wenschen.

De Regeering verklare zich in beginsel bereid te bevorderen het geven van subsidie aan door de Gemeenten of door particulieren op te richten Middelbaar Technische Scholen, mits deze voldoen aan algemeene regelen, tot het stellen waarvan wettelijke voorschriften noodig zullen zijn.

C. Ten einde een behoorlijke behandeling van het hier bedoeld onderwerp mogelijk te maken, neme de Minister het voorgestelde subsidie voorloopig terug om het bij afzonderlijk wetsontwerp weder in te dienen.

(De Commissie van Rapporteurs van Hoofdstuk V der Staatsbegroeting stelt voor de post ter verhooging subsidie Machinisten-school te Amsterdam, naar aanleiding waarvan de actie wordt gevoerd, terug te nemen.)

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Beschrijving van de Grafelijke zalen. In opdracht van den Minister van Waterstaat bewerkt door de Commissie van Advies en uitgegeven door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

In magistrale uitvoering en rijk geïllustreerd zag de beschrijving van de restauratie der Grafelijke zalen het licht.

Deze restauratie is in vele opzichten een der meest belangrijke die in ons land werden uitgevoerd, al zal ook zij over jaren waarschijnlijk niet de verwijten ontloopen, die thans wij, dank zij de gestadige vermeerdering van kennis en inzicht, mogen richten tegen de eertijds toch zoo veel geroemde restauraties van een menschenleeftijd terug. Wie in 1880 de restauratie van den voorgevel der Hofzaal zou gekritiseerd hebben, ware gesteenigd. En hoe moest er twintig jaar later dezelfde voorgevel niet geherrestauréerd worden Maar dit daargelaten, kan de kennis-making met dit boek, dat in woord en beeld de handelingen der met de restauratie belaste commissie op den voet volgt, niet anders dan hulde uitlokken voor haar nauwgezette arbeid.

Eerst de lezing van dit boek geeft den buitenstaander een denkbeeld van de groote moeilijkheden die in acht-jarigen arbeid moesten worden overwonnen om in den chaos van fragmenten en restauraties met bereikbare zekerheid den juisten weg te vinden.

Behalve de resultaten van den arbeid der commissie zijn ook in het boek de bronnen en aanknopingspunten afgebeeld, als gevonden overblijfselen en tal van oude prenten.

Architectura Nr. 49. Een heugelijke tijding. Academie van Beeldende Kunsten.

Toorop's tegeltableaux. Schrijver verheugt zich in de gevallen beslissing. (Zie blz. 399)

Verslag van de 1233e gewone vergadering van A. et A., gehouden 4 Dec. In deze vergadering hield de ingenieur C. LEEMANS eene lezing over pneumatisch fundeeren.

Voordracht over erfpacht Grond-uitgifte door de Gemeente Amsterdam. Verslag van de gehouden lezing over dit onderwerp door den civiel-ingenieur J. A. ROMKES in Amstels Bouwvereniging.

TECHNISCH GEDEELTE. Een fundeering op betonpalen, door D. K. (slot).

San Marco (vervolg). (Verg. blz. 119.)

Een nieuwe manier om betonpalen te maken, door D. K. Hierbij wordt een holle ijzeren paal in den grond gedreven met een loszittende schoen. De paal wordt langzaam opgehaald, de schoen blijft zitten en alles wordt met beton aangevuld.

Waterclosets, hun constructie en onderhoud uit een sanitair oogpunt, door F. J. MONSMA.

Bouwkundig Weekblad Nr. 49. Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Adres van het Hoofdbestuur gezonden aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal inzake het Middelbaar Technisch Onderwijs. Het Adres is gekant tegen de reorganisatie der Machinisten-school te Amsterdam en vraagt zoodanige maatregelen dat in het geheele rijk dan de behoefte aan M. T. O. kan worden voldaan.

Gebouw van de Christelijke Jongelingsvereniging te Haarlem. (Zie blz. 371.)

De Duitse C.Y.-voorschriften 1907 (vervolg).

Brieven uit België, door X. Y. Z. Bevattende beschrijving en voorgevel van het gebouw der Vlaamsche Opera te Antwerpen.

Verslagen van Vergaderingen.

Afd. Amsterdam der Mij. tot bev. der Bouwk. In deze vergadering hield de heer W. A. E. VAN DER PLUYM een causerie over de Atheensche Acropolis.

Afd. Haarlem der Mij. tot bev. der Bouwk. Hierin hield de heer VAN NOPPEN een lezing over Basilieken en Centraal-bouw van 312—568 n. CHR.

De Opmerker Nr. 49. Een bijdrage tot de oplossing van het Zuiderzee-vraagstuk. Bespreking van het voorstel van den heer L. A. SANDERS over de bezuiniging die zal te maken zijn als de afsluitdijk en de verdere polderdijken vervaardigd worden uit cement-ijzer, met uittreksel van de beschrijving en van enkele afbeeldingen der brochure van genoemden heer. Alleen op de afsluitdijk zou 20 miljoen gulden te bezuinigen zijn. De Redactie vindt dat dit plan van den heer S. alleszins de aandacht der Zuiderzee-Commissie verdient.

Kalkzandsteen, door A. W. WEISSMAN. De schrijver komt op tegen de wijze waarop het Bestuur der Nederlandsche kalkzandsteenfabrikanten pressie op hem trachte uit te oefenen, om zijn rapport daarover aan te vullen.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Tentoonstelling voor versiering en meubelen te St. Petersburg.

De bepalingen en het programma der groepen-indeeling dezer tentoonstelling in den zomer 1908 te St Petersburg te houden, liggen ter inzage in het Bureau voor Handelsinrichtingen, Oudebrugsteeg 16, Amsterdam.

Technische Hoogeschool.

In October 1906 werd door de afdeling der Algemeene Wetenschappen eene prijsvraag uitgeschreven betreffende: 1°. eene teekening van een stadsgezicht, uit te voeren als aquarel, pen-teekening, potlood-, crayon- of pastelteekening, waarop een uit kunsthistorisch oogpunt belangrijk gebouw als hoofdmotief;— 2°. een of ander belangrijk detail van de aangegeven gebouwen;— 3°. een situatie-schets van het geteekende stadsdeel, waarop het standpunt van den teekenaar is aangegeven.

Op die prijsvraag is één antwoord ingekomen, onder het motto: „Fléhité”.

De afdeling is van oordeel, dat de teekeningen, en wat de opvatting en wat ze uitvoering betreft, slechts middelmatig kunnen genoemd worden. De teekenaar beschikt nog niet over eene vaardige hand; bovendien zijn vele en grove perspectivische tekorkomingen aan te wijzen. De details verraden een gebrekkige vormenkennis en weinig routine. De arbeid van den inzender is niet belangrijk genoeg om voor eene bekroning in aanmerking te kunnen komen.

Op de overige prijsvragen is geen antwoord ingekomen.

PERSONALIA

Paul Ritter. † Te Neurenberg is in den ouderdom van 79 jaar overleden de schilder Prof. P. RITTER, die een groote bekendheid en jegens de bouwkunst bijzondere verdienste verwierf door zijne schilderijen en afbeeldingen van bouwwerken.

Hiermede heeft hij in een tijd toen de belangstelling in oude bouwkunst nog gering was, veel tot hare toename bijgedragen.

RITTER was op zijn vierde jaar door eene ziekte doofstom geworden. Hij begon zijn loopbaan als kopergraveur bij den architect HEIDELOFF, bij wien hij eene grondige kennis der architectuur verwierf. Voor het „Zeitschrift für Bauwesen” maakte hij een groot aantal fraaie platen, welke in den toenmaligen tijd, toen de kunst van reproduceeren nog weinig ontwikkeld was, voor een tijdschrift een zeldzame gave waren.

Later legde hij zich meer in het bijzonder toe op de schilderkunst en zijne stukken, die voornamelijk de oude gebouwen van Neurenberg voorstelden, hebben voor deze veler aandacht wakker geroepen door de karakteristieke wijze waarop zij, historisch getrouw en tevens poëtisch, de schoonheid dier architectuur deden uitkomen.

'S HERTOGENBOSCH. Benoemd tot Adj.-Ing. bij de Gemeentewerken, den heer J. B. ONDERWATER.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + J. H. W. LELIMAN + + + + + ADMINISTRATIE:
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Zesde Jaargang. No. 51.

18 December 1907.

DR. JOH. C. BREEN. DE DAM TE AMSTERDAM. X

DE OUDE BEURS

Was de Damsluis alzo in de eerste jaren der zeventiende eeuw door meerdere bouwproductief gemaakt, weldra zou zij in grootte worden verdubbeld, en met een der voornaamste stadsgebouwen worden bezwaard. Amsterdam bezat tot dusverre nog geen Beurs; op de Nieuwe Brug, bij het Paalhuisje, of, bij minder gunstig weder, ook wel in de Oude Zijds Kapel of in de Oude Kerk kwamen de kooplieden bijeen. Waar in de zestiende eeuw in verschillende groote koopsteden, als Brugge, Antwerpen, Londen, Hamburg enz., beursgebouwen waren verrezen, begon men ook hier de noodzakelijkheid der stichting van zulk eene vergaderplaats voor den handel in te zien. In de resolutiën der Vroedschap vindt men voor het eerst van de zaak melding gemaakt op den 28sten April 1607. Er is daar sprake van een „patroon, 't welck eertijts is ontworpen tot een beurse op 't Rockin'', zoodat er klaarblijkelijk reeds vroeger over was gehandeld, en zelfs op een bepaalde plek de aandacht gevestigd was geworden, zonder dat een besluit had kunnen worden genotuleerd. Thans echter werd eene commissie benoemd, bestaande uit FRANS HENDRIKSZON OETGENS, dien wij vroeger als Fabriekmeester hebben aangetroffen, doch die thans Burgemeester was, den oud-Burgemeester PIETER CORNELISZON BOOM, twee Raadsleden, JAN JACOBSZON HUYDECOPER en YSBRAND BEN, en de beide Thesaurieren GERRIT JACOB WITSEN en ROELOF EGBERTSZ., met de opdracht „om haer volcommelijck te informeren op de gelegentheynt van de voorseyde plaetse, tot het maecken van een beurse, metten aencleven van dien”¹⁾. Den 14den Juli daaraanvolgende werd door deze commissie gerapporteerd, „dat zij geen gelegender, oncostelijcker ende gerieffelijcker plaetse voor 't geheel corpus deser stede” kon vinden, dan op het Rokin, „achter de huysinge van „De Pot”, welk huis, gelijk wij reeds zagen, stond op het Zuidelijk deel der

Damsluis. Met dit advies vereenigde de Raad zich, terwijl dezelfde heeren werden gecommiteerd om „de patronen van een beurs te helpen vinden ende concipieren”¹⁾. Den eersten September werden nu in de vergadering der Vroedschap twee modellen vertoond, waarvan het kleinste werd uitgekozen. Hoogst teekenend voor de wijze van werken in dien tijd is het wel, dat door den Raad de vrijgevige bepaling werd gemaakt „dat tot vercieringe van 't werk niet op een cleyntje sou worden gesien, ofte dat men aen een voet thyen, twaelf oft twintich in de lenghte, om 't werck te vergrooten, sou wesen gebonden”²⁾; een besluit dat er mijns inziens op wijst, dat er ook een strooming was, die voor het grootere model sympathie gevoelde. Toch liet men de teugels niet geheel glippen, zooals blijkt uit wat er gebeurde toen, nadat eerst de wal van het Rokin was verzwaard en men op den 22sten April 1608 met heien was aangevangen³⁾, eenige huizen aan den Utrechtschen steiger, dat is aan den Oostkant van het Rokin, ernstig begonnen te verzakken, „nyet sonder perijckel van inne te storten”. Aan „eenige heeren uyt den Raedt” werd opgedragen om met den toenmaligen Fabriekmeester, JAN VAN HOORN, en de stads-meesters, den metselaar, den steenhouwer en den timmerman, een onderzoek in te stellen. Deze commissie stelde voor de bewuste huizen gedeeltelijk af te breken, en het ontworpen gebouw te verbreedten en „naer advenant” in te korten, „opdat deselve beurse betere proportie soude mogen hebben ende verciert wesen”. Haar advies vond echter niet dadelijk bijval, en een nieuw onderzoek volgde; „'t welck gedaen sijnde” — zoo lezen wij in de Vroedschaps-resolutie van den 16den Mei 1608 — „ende gehoort 't advys van deser stede „fabrijeke, mrs. metselaer ende timmerman, d'welcke

¹⁾ Res. Vroedsch., 10, fol. 142 v°.

²⁾ Ibid., fol. 147.

³⁾ Dr. P. SCHELTEMA, De Beurs van Amsterdam, blz. 21, noot 3.

¹⁾ Res. Vroedsch. 10, fol. 136 v°.

„verstonden dat het best soude wesen, dat men de „beursse één boge soude verbreden, ende één boge „vercorten, es eyntelijck, na verscheyde discoursen „ende rype deliberatie, om veel redenen ende con- „sideratiën, goet gevonden ende geresolveert, in 't „voorgenomen werck van de Beurse geen veranderinge „te doen, maer deselve te laeten opmaecken, conform „het patroon daervan in den Raed den eersten September „lestleeden gearresteert”¹⁾. 't Is zeer te betreuren, dat wij van de hier bedoelde „discoursen” en „con- sideratiën” niets naders weten, en dat geene particuliere aantekeningen over deze punten voor het nageslacht zijn bewaard. Het treft ons dat onder de voorstellers van het plan tot wijziging wel de stads-metseelaar, CORNELIS DANCKERTS DE RY, en de stads-timmerman, HENDRICK JACOBSZON STAETS, doch niet de stads-steenhouwer, HENDRICK DE KEYSER, wordt genoemd. Misschien wijst dit op een verschil van gevoelen tusschen deze collega's; doch het is ook mogelijk dat wij hier eenvoudig met eene vergissing te doen hebben, want bij de vermelding van het eerste onderzoek, in dezelfde Vroedschapsresolutie enkele regels hooger, was ook het woord *steenhouwer* oorspronkelijk uitgevallen en is het op den rand bijgevoegd, zoodat het wel kan zijn dat de Secretaris, die de omissie beging, verzuimd heeft haar ook bij de notuleering van het tweede advies te herstellen. Het is zeer goed mogelijk dat DE KEYSER persoonlijk meer voelde voor het gewijzigde plan, dat misschien naderde tot het grootere der beide vertoonde modellen. Uit het feit toch dat, toen op 30 Augustus 1607 de jaarwedden der drie meesters nader werden geregeld, aan HENDRICK DE KEYSER een „extraordinaris” werd toegekend van f 150 „voor zijn extraordinaris moyten, die hij heeft gehad in 't maiken van diverse patroonen, soo van de [Zuider]kercke, beurse ende anders”²⁾, mag de conclusie worden getrokken dat hij de ontwerper van beide de modellen is geweest. Hoe het zij, het eerst gekozen plan bleef onveranderd, en den 29sten Mei 1608 werd de eerste steen gelegd door HENDRIK HOOFT, den jongsten zoon van CORNELIS PIETERSZON HOOFT, die toen voor de elfde maal de Burgemeesterlijke waardigheid bekleedde. Toen het werk een eind was gevorderd, schijnt men den afstand tusschen den noordelijken gevel van 't gebouw en de achtergevels van de huizen aan den Dam te gering te hebben gevonden; men besloot daarom, ten einde aldaar een „spatie van tusschen de 42 en 45 voet, nae de gelegentheyte ende eysch van 't werck” te verkrijgen, de achterste deelen van die huizen te doen afbreken³⁾, waarvoor de stad aan de eigenaars, HANS VAN DEN ENDEN, PIETER CLAESZON BOER met zijn zwager JAN APPELMAN, JAN GIJSBERTSZ. en NICOLAES CHIJS, niet minder dan f 15110 moest betalen⁴⁾. Werd alzoo aan

¹⁾ Res. Vroedsch. 10, fol. 168.

²⁾ Res. Oud Raad, I. 9.

³⁾ Res. Vroedsch., 29 Nov. 1609, 10. 219.

⁴⁾ Rek. v. Thes., 1611. 156.

de Noordzijde ruimte gemaakt voor een behoorlijken opgang, ook aan de Westzijde moest plaats worden gemaakt. In Juni 1611 werd daarom besloten¹⁾ den stads-paardenstal, die aan het Rokin ten Noorden van de Kromelleboogsteeg stond, weg te breken en over te brengen naar de toenmalige Appelmarkt, den Nieuwe Zijds Voorburgwal tusschen de Vogelsteeg en de N. Z. Wijde Kerksteeg, ongeveer op de plek waar men vroeger een nieuwe vleeschhal had willen bouwen. Het gedeelte van het terrein, dat men na het afbreken kon missen, zou worden verkocht, doch dit was blijkbaar te klein om door particulieren te worden betimmerd; althans de stad besloot het huis op den Dam, ten Westen van den gesloopten Paardenstal aan te koopen en af te breken, en op de aldus verkregen plek „nieuwe woningen te doen timmeren”²⁾. Voor f 11000 deed de eigenaar SYMEN BARENTZ. BONTEBOTTER dit huis — ten Westen belend door het „Valckjen” — aan de regeering over. Ook een huis, „De Paerdestal”, toebehoorende aan LAURENS JOOSTEN BAECK, en dat nader aangeduid wordt als „gestaen hebbende in de Paerdestal” werd voor ruim f 3900 aangekocht³⁾. Op deze plek werden nu van stadswege zeven huizen gebouwd, twee aan den Dam en vijf aan de, nu ontstaande, Beursstraat. Aan de overzijde dezer straat had de stad het huis van HENDRICK OPMEER „op den stempel van den duycker op de Damsluys” voor f 15000 aangekocht en doen afbreken⁴⁾. Daar verrezen op den hoek van den Dam één en in de straat twee huizen, terwijl verder Zuidelijk door particulieren werd gebouwd: o. a. vinden wij dat NICOLAES CHIJS, bijna f 7200 betaalde „voor dat hij van dese stede gecoft heeft het recht omme te mogen betimmeren de steppel van den duycker in de Beurs-straet op den Middeldam gelegen”⁵⁾.

De Beurs kwam in den loop van 1611 gereed, en werd waarschijnlijk op den 1 Augustus van dat jaar in gebruik genomen⁶⁾. Zij was gebouwd op de „Beurs-sluys”, in het verlengde van de Damsluis, en rustte op „ronde en lange palen van vijftig of zestig voet lang”, naar PONTANUS ons verhaalt. De Beurs-sluys had vijf bogen, waarvan de middelste voor de doorvaart bestemd was; zonder vergunning van den sluiswachter mochten de schepen er noch bij dag, noch bij nacht stil liggen⁷⁾. Later werd de doorvaart zoowel onder beurstijd als des nachts door een boom afgesloten, een maatregel waarschijnlijk genomen uit vrees voor een mogelijk buskruit-verraad, toen in 1622 plannen tot het in brand steken der stad waren ontdekt. Sinds 1675 werd de sluis voor goed afgesloten⁸⁾.

¹⁾ Res. Vroedsch., 25 Mei, 2 en 28 Juni 1611, 10. 22, 22 v°., 25

²⁾ Res. Vroedsch., 10 Maart 1612. 10. 57.

³⁾ Rapiamus van Thes., 1612, fol. 166 en 166 v°.

⁴⁾ Ibid., 1613, fol. 153.

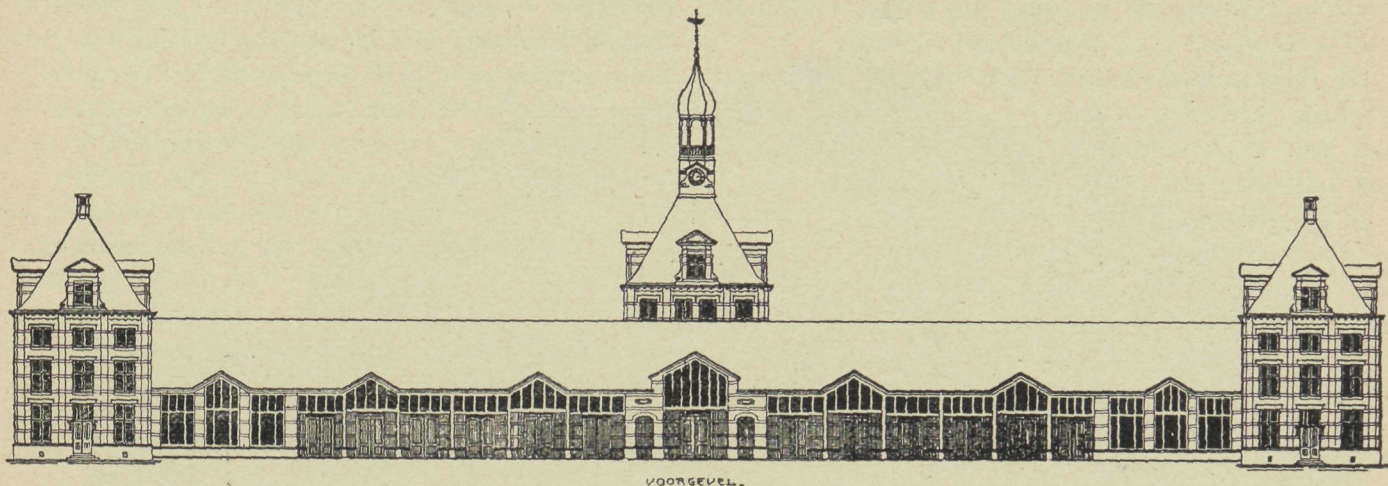
⁵⁾ Ibid., fol. 100.

⁶⁾ En niet, zooals tot dusverre werd aangenomen, op 1 Aug. 1613. Elders hoop ik dit nader aan te toonen.

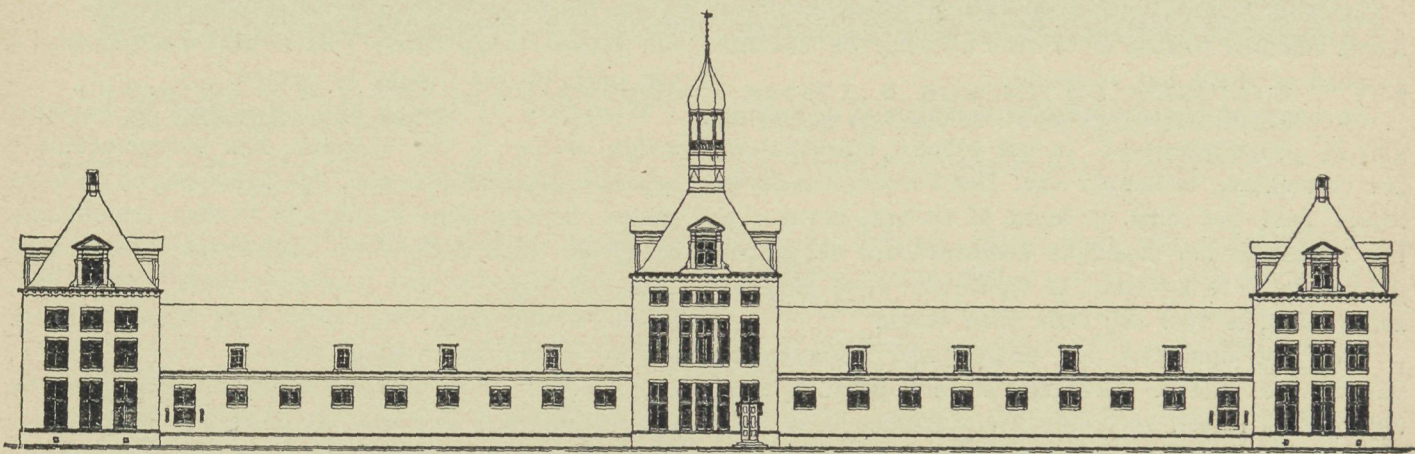
⁷⁾ Keurb. H. 285; keur van 8 Juni 1611.

⁸⁾ COMMELIN, Beschr. v. Amst., blz. 619.

VOORGEVEL.

ACHTERGEVEL.

DE NIEUWE KONINKLIJKE STALLEN OP HET LOO

De Beurs was een langwerpige gebouw, 200 voet lang en 124 voet breed; in het midden was een open, niet overdekte ruimte, omgeven door een zuilengang, met 42 pilaren. Boven deze gang was het zoogen. „beurspand”, een galerij, waarin niet minder dan 123 „cassen” of winkels werden verhuurd. Buiten langs de beide zijmuren vond men twintig „bogen”, even-

eens verhuurd voor winkels en kantoren. In den Noordelijken en in den Zuidelijken gevel waren twee ingangen. Aan den Zuider-opgang van de Beurs verhuurde de stad zes en aan den Noorder twee woningen.

Een torentje met klokkenspel en uurwerk stond aan den Zuidkant, op den Oostelijken vleugel.

(Wordt vervolgd.)

HET INTERNATIONALE WONINGCONGRES IN ENGELAND. V

ROWTON HOUSES

Bij de voorbereidende onderzoeken, noodig voor het tot stand komen van de reeds meer genoemde Guinness Trust (met het doel tot het bouwen van arbeiderswoningen), bleek, dat ondanks de Common-lodging house act van 1851 deze logementen voor de „casual labourers” in Londen al zeer slecht waren. 't Was vooral te danken aan een Lord Rowton, dat het geld bijeenkwam om een groot „Hotel” op te richten, voor den ongetrouwden arbeider en voor die geheele categorie van menschen, die gewoon waren te huisvesten in de slaaphuizen, waar alle goede eigenschappen van den mensch aan

voortdurende aanvallen waren blootgesteld. In het jaar 1892, op den 31sten December, werd het Vauxhall Rowton House geopend. En na dien tijd zijn er vele gebouwd, zoowel in de Engelsche steden als elders, — en de gemeente, die in het bezit van zulk een Hotel is, hetzij als gemeentelijke onderneming, hetzij in het bezit eener Maatschappij, mag trotsch zijn en de stichters in eere houden.

Het Vauxhall Rowton House kostte £ 30.000 of f 360.000. Thans, 15 jaar later, heeft de Rowton-Maatschappij zes Hotels met 5168 slaapplaatsen, terwijl de Londen County Council een gemeentelijk

Hotel in 1893 opende in Drury lane en thans meerdere Hotels, verspreid door geheel Londen, bezit.

De Rowton-Maatschappij, oorspronkelijk een philanthropische inrichting, is thans een „soliede” Maatschappij met een kapitaal van £ 450.000 en keert 5 0/0 uit; dus volstrekt geen noodlijdende onderneming.

In het Rowton House te Camden Town kunnen 1103 personen gehuisvest worden, een kleine kaserne dus. Dit logement beslaat eene ruimte van $\pm$ 3330 M². en is uit smakelijke Leicester steenen opgetrokken en versierd met terra-cotta. Het geheel is brandvrij, de vloeren bestaan uit cement-ijzer, terwijl de zalen parketvloeren rijk zijn. Kleurige verglaasde steenen zijn in alle gangen en portalen aangebracht. Alles en alles is uitgevoerd op eene wijze dat reinheid mogelijk is.

Om een begrip te vormen van dit Hotel, hetwelk alleen mannen toelaat en zoowel overdag als 's nachts geopend is, dient het volgende:

Om een goed toezicht mogelijk te maken, is de woning van de „Superintendent” in het gebouw, en bestaat uit zes vertrekken, badkamer enz. Het bureau, waarlangs iedere gast het huis in komt of verlaat, bevat o. a. een brandkast om mogelijke kostbaarheden der gasten in veiligheid te brengen; of vaak deze kluis geopend zal worden, is voor mij eene open vraag.

Voor het opmaken der bedden zijn vrouwen in dienst, die slechts overdag in het gebouw zijn; zedelijkheid is een goed ding. Dienststrappen en gangen, voerende naar alle etages, verbinden de appartementen van deze vrouwen met alle slaapzalen, die gedurende de morgen-uren niet toegankelijk zijn voor de gasten. Om allen aanstoot te vermijden is het gebouw zoodanig ingericht, dat gast en dienstvrouw elkaar niet kunnen ontmoeten. Een schaftlokaal en kleedzaal voor dit vrouwelijk personeel is aanwezig.

Een vertrek waarvan de wanden uit verglaasde steenen bestaan, dient als vuilgoedmand; terwijl een geweldige linnenkast, ook in den vorm van een vertrek, door liften in verbinding staat met het waschhuis en met de slaapvertrekken-afdeelingen.

Keukens, scullery, ijskasten, een geheele grutterswinkel en een geheel complex van appartementen voor de chef-keukenmeid en hare discipelen, zijn ondergebracht in het sousterrain.

Een ruime hall en breede corridors verbinden de eetzaal, de rookzaal, de leeszaal, de schrijfzaal en de „Outdoor Smoking Lounge”. Spuwbakken en drinkwaterbakken zijn overvloedig aanwezig, terwijl hier en daar in de corridors gezellige hoekjes zijn gevormd.

Iedere gast kan tegen eene kleine vergoeding beschikking verkrijgen over een kastje in de „Locker Rooms”. 1136 goed geventileerde afsluitbare kastjes zijn in zes lokalen ondergebracht.

Voor koffers en kisten is een afzonderlijke ruimte ingericht, slechts toegankelijk voor de gasten onder toezicht van de beambten.

Indien de gasten hun eigen potje willen koken, zoo is dit mogelijk op de groote, speciaal voor dit doel

ingerichte fornuizen. Van deze fornuizen wordt veel gebruik gemaakt; met hoogen ernst ziet men de gasten hunne spijzen bereiden en vleesch ontbreekt maar zelden.

Een schoenmaker, een barbier, een kleermaker zijn in het Hotel-dorp aanwezig en hebben druk werk, ja zelfs de schoenpoetsjongen heeft er zijn broodje.

Doch wat den vreemdeling het meest verbaasd doet staan, zijn wel de verschillende bad- en waschinrichtingen.

De waschzaal, groot 50 bij 31 ft. (3 foot = $\pm$ 1 Meter), geheel uitgevoerd in frische verglaasde steenen en met een granolit-vloer, bevat 80 waschbakken met koud en warm water.

Naast deze zaal is er eene kleinere waar gratis voetbaden kunnen genomen worden. Alles is uiterst smakelijk en noodigt uit tot reinigen; en met recht maakt de gelegenheid hier den dief, den geheelen dag is het een geplas en geploeter. Voor 5 cent is het buitendien nog mogelijk een volbad te nemen.

Wenschen de gasten hun eigen goed te wasschen, welnu weder is dit mogelijk. Een wringmachine en typische drooginrichtingen, zijn aanwezig, en de heeren gasten hebben eene handigheid in deze linnenkamerbezigheid, eene hollandsche huisvrouw evenaardend; doch zij zijn in het voordeel, want hunne hulpmiddelen zijn heel wat beter dan onze kookketel, teil en lijntjes in de woonkamer.

58 W.C.'s en 18 pissoirs, uiterst zindelijk gehouden, zijn toonbeelden van wat het Engelsche volk in deze materie is gaan eischen.

Zes etages bevatten de „cubicles”, de kleine slaapruimten, waarin slechts het broodnoodige is samengebracht. Voor 7 d. = 35 cent per nacht kan men er slapen. Voor de 118 „special Bedrooms”, die voorzien zijn van waschgelegenheid in afwijking met de „cubicles” wier slapers zich in de gemeenschappelijke waschzaal moeten wasschen, wordt 9 d. = 45 cent per nacht berekend. Een desinfectiezaal en een lijkenhuisje zijn ook niet vergeten.

Het geheel maakt een geweldigen indruk, en het steeds gevuld zijn van de meeste „Rowton Houses” doet zien dat er aan eene behoefte is voldaan, ondanks de vrij strenge huis-orde, welke luidt:

Slaapkamers moeten 's morgens om 9 uur verlaten zijn.

Rookten in de slaapkamers is verboden.

Kaartspelen en dobbelen zijn niet toegestaan.

Het betreden van eene andere slaapkamerétage dan die op welke de verkregen slaapkamer gelegen is, is verboden.

Alle openbare zalen zijn 's nachts gesloten, het licht gaat uit om 12 uur 30 en Zondags 11 uur 30.

De eetzaal is elke morgen, behalve des Zondags, gesloten van 11 tot 12 uur des morgens.

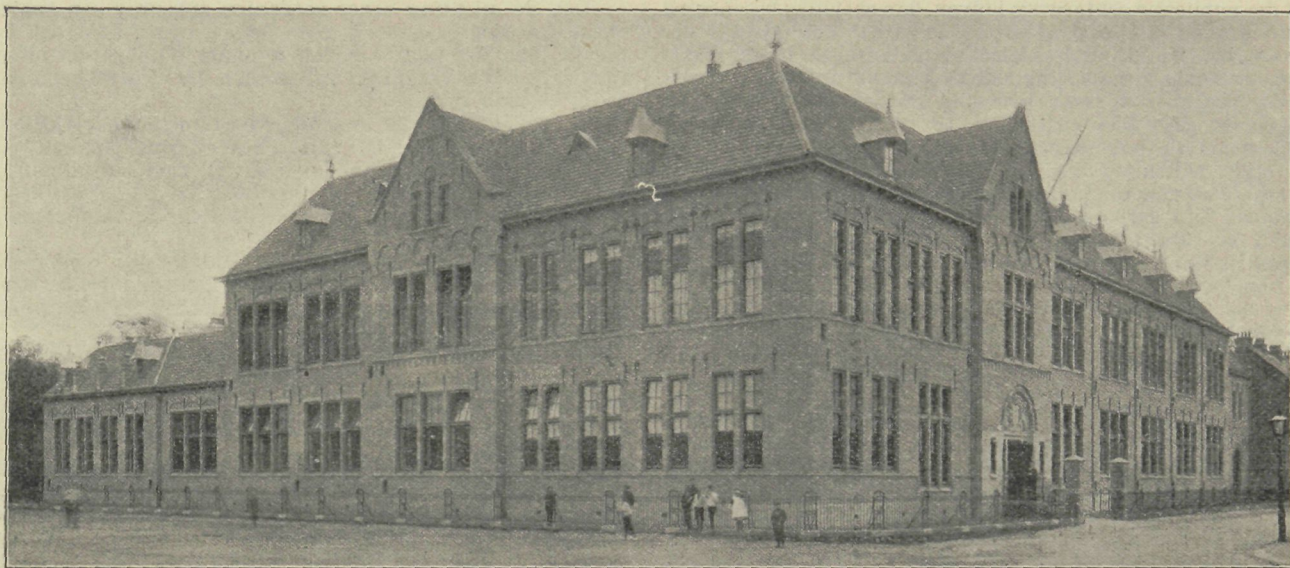
Bed-tickets zijn persoonlijk.

Theepotten enz. mogen niet uit de eetzaal worden verwijderd.

Schadevergoeding bij vernieling wordt geëischt.

* * *

HAARLEM. H. B. S. MET 5-JARIGEN CURSUS. ARCH. L. C. DUMONT. B.-I. DIRECTEUR
VAN GEMEENTEWERKEN. 2 1STE PRIJS IN DEN 4DEN GEVELWEDSTRIJD

De gemeentelijke hotels zijn op gelijke wijze ingericht; in 1903 waren de gemeenten Aberdeen, Croydon, Darwen, Glasgow, Huddensfield, Lancaster, Leith, London, Manchester, Salford en Southampton voorzien van gemeentelijke hotels. In vele andere Engelsche plaatsen als Liverpool en Birmingham e.a. hebben Maatschappijen de taak van de Gemeente overgenomen.

Reeds hebben op het Continent eenige Duitsche, Oostenrijksche en Italiaansche steden het voorbeeld van Lord Rowton nagevolgd, en zijn of zullen spoedig in het bezit zijn van een Rowtonhouse.

Moge Holland ook niet te lang achter blijven; zij die de slaapsteden in Amsterdam en Rotterdam en

elders kennen, hopen waar alle ondeugden vrij spel hebben, waar gasten onderling en gast en eigenaar elkaar bedriegen en afzetten, hopen waar de mensch als zoodanig geheel verzinkt in een poel, waaruit niet meer te komen is, welnu zij, die deze slaapsteden kennen, moeten niet eerder rusten voordat naar het Engelsche voorbeeld blijde, vroolijke Rowtonhouses zijn opgericht. Hier en daar in den lande zijn wel eens enkele logementen opgericht door vereenigingen doch dat deze voldoen aan het doel is te betwijfelen. Er zijn er die zoo uiterst ongezellig zijn, en zoo'n heelen braven indruk maken, dat men blij is de deur achter zich dicht te kunnen werpen. K.

GEMENGDE BERICHTEN

Het Bestuur der Vereeniging van Nederlandsche Kalkzandsteenfabrikanten en „De Bouwwereld”. In het „Alg. Ned. Advertentieblad” van 14 Dec. 1907 betreft het Bestuur der Ver. van Ned. Kalkzandsteenfabr. „De Bww.” in zijn campagne door eene, in de stukken van genoemd Bestuur niet ongewone, verdachtmaking. Het is de praktijk van het bekende „Calomnier etc.”

Dat het ons bekend was dat een rapport door de baksteenfabrikanten zou worden uitgegeven is geenszins het gevolg eener „entente cordiale” gelijk het Bestuur voornoemd wil doen gelooven. Er is niets geheimzinnigs aan onze wetenschap. De brochure der Baksteenfabrikanten immers werd reeds 10 Juli l.l. in een ingezonden stuk in ons blad door den Secretaris der Ver. van Nederl. Baksteenfabrikanten in het vooruitzicht gesteld.

Het zou bedoeld schrijfsel der kalkzandsteenfabrikanten te veel eer zijn indien er meer uitvoerig op werd ingegaan. Nu het bestuur hunner Vereeniging echter in het openbaar, na het in particuliere brieven reeds gedaan te hebben, „De Bouwwereld” tracht te bekladden, zij een enkel woord gezegd.

Het is ons gebleken dat de penvoerder van het Bestuur er niet voor terugdeinst om zijne verzinsels met aplomb te debiteeren. Als ons daarbij niet tevens zijn groote mate van lichtvaardigheid en weinige ernst overtuigend was gebleken, zoodat wij Z.Ed. ondanks al zijn venijnig geblaas, niet ernstig opvatten, dan zou het zooeven gebruikte woord „verzinsel” door een scherper term vervangen zijn.

De Secretaris voornoemd, de Hoogwelgeboren Heer Baron

VAN HARDENBROEK, neemt het — „noblesse oblige” vergetend — nu eenmaal zoo nauw niet. Maar wie zou het den beklagenswaardige die strekkende meters brieven en stukken schrijft, te zwaai willen aanrekenen? Wij zeker niet. Het kalkzandsteenbestuur heeft echter voldoende gelegenheid gehad te konkludeeren, dat met zijn bombast en hol geschetter, niet steunend op degelijke bewijsvoering, niets blijvends wordt bereikt, dan dat het zich zelf en zijn zaak aan de kaak stelde. En nu is het ten zeerste gebelgd op ons, wij wij er niet toe medewerkten om de zakelijke bezwaren die tegen de kalkzandsteen waren ingebracht, op den achtergrond te laten dringen door de campagne van persoonlijke aanvallen, die het Bestuur opende. Wij herhalen: kolommen zonder tal zijn door het Bestuur der Ver. van Ned. Kalkzandsteenfabrikanten volgeschreven, maar alles buiten het hart der kwestie om. en bovendien zóo doorvlochten met onjuistheden, met onvolledige en verwrongen voorstellingen, dat weerlegging van een tegenstander met zulke strijdwijze onbegonnen werk is.

Het feit dat het eene vakblad na het andere voor de stukken van het Bestuur der Ver. van Ned. Kalkzandsteenfabrikanten zijne kolommen sloot, of de strijdwijze van bedoeld bestuur laakte, is eene afdoende veroordeeling.

En voor het geval het Bestuur die veroordeeling nog duidelijker of in anderen vorm wenscht te zien uitgesproken, dan heeft het slechts de slotzinsnede van zijne, onder dagteekening van 26 Nov. l.l. aan een onzer vakbladen gezonden, maar daardoor geweigerde bijdrage alsnog te publiceeren. Het heeft groote stukken van die bijdrage, samengelijmd met stukken van een aan ons toebedacht maar evenmin geplaatst schimp-artikel, wel elders weten onder te brengen. Waarom echter die laatste zinsnede, die toch klonk als een klok, niet ook gelucht? De vrijmoedigheid van het Bestuur is daartoe in het laatste oogenblik evenwel misschien niet toereikend gebleken.

Mocht die publicatie achterwege blijven, dan zal zulks beschouwd moeten worden als een afdoend bewijs dat het Bestuur der Ver. van Ned. Kalkzandsteenfabrikanten dankbaar beseft alleen door onverdiende grootmoedigheid te kunnen ontkomen aan de noodzakelijkheid zich over eene, op smadelijke en lasterlijke aantijgingen gegrondde strijdwijze te moeten rechtvaardigen op eene wijze die hout snijdt.

En verder willen wij aan het meergenoemde Bestuur gaarne het genoeg laten om in machteloze nijdigheid zonder verdere tegenspraak zijn gal ook over „De Bouwwereld” uit te gieten. Het kan er alleen zich zelf door treffen. Onze lezers zijn door het bovenstaande en door 't geen op blz. 388 hierboven werd opgemerkt, ingelicht over de waarde en waarheid die stukken der „Ver. van Ned. Kalkzandsteenfabrikanten” bezitten.

De feestversiering te Amsterdam bij gelegenheid van het keizerlijk bezoek, bepaalde zich tot een overdekte gang van den aanlegplaats aan de Handelskade tot het gebouw van den Algemeenen Dienst en tot eene tribune aan den Dam.

Terwijl de eerstbedoelde, van gemeentewege onder leiding van den architect J. B. SPRINGER gemaakt, een alleszins feestelijk, artistiek karakter vertoonde, maakte de tribune van den Nationalen Oranjebond aan den Dam een allertreurigst figuur, en door haar aanzien en door hare leegte. Zij geleek eene armzalige kermisttent en het mag verwondering wekken, dat de oprichting van die, Amsterdam en de gelegenheid ontwaardige tribune werd toegestaan. De schutting om het terrein van de Oude Beurs had nog een bevredigender effect gemaakt.

Epitaaf-Geert van Wou te Kampen. Tot de Nederlandse kunstenaars der 15e eeuw behoort de klok- en geschilder-gieter GEERT VAN WOU, die in de St. Nicolaas- of Bovenkerk te Kampen begraven is. Om bij zijn graf een eenvoudige bronzen plaat aan te brengen, is eene commissie gevormd door de heeren Mr. J. D. E. VAN BLOMMESTEIN te Kampen, Dr P. J. H. CUYPERS te Roermond, F. A. HOEFER te Hattem, Mr J. NANNINGA UITTERDIJK te Kamen, Jhr. Mr. V. E. L. DE STUERS, te 's Gravenhage, en K. DE VIDAL DE ST. GERMAIN, te Kampen.

Muurschilderingen te Noordbroek. Te Noordbroek (Gr.) is thans het koorgewelf van de kalk ontdaan. Schoone muurschilderingen zijn daarbij voor den dag gekomen.

In het midden ziet men MARIA, JEZUS en JOZEF, omgeven door engelen. Daar beneden zijn graven, waaruit dooden opstaan. Links aanschouwt men eene kapel, waarin op verschillende instrumenten muziek wordt gemaakt.

Daarnaast ligt een vrouwengestalte, geknield voor de voeten van een bisschop. Rechts is waarschijnlijk eene voorstelling van de hel, met vurige tongen en roode en zwarte duivels.

Verder zijn er symbolen, bijvoorbeeld een Christuskop, met een degen doorboord, waarvan de punt eindigt in schoonebloemvormen, waarschijnlijk beteekenend: door het Kruis tot heerlijkheid.

De ondergrond is roodbrune kalk met geschilderde voegen; men leidt daaruit af, dat de fresco's daarop in lateren tijd zijn aangebracht.

Eene prijsvraag voor Arbeiderswoningen met Rijks-subsidie van f1000 zou door de Mij. tot Bevordering der Bouwkunst worden uitgeschreven. De 2e Kamer heeft evenwel de desbetreffende begrotingspost, die reeds in de schriftelijke behandeling der begroting was gecritiseerd en verdedigd, met 38 tegen 32 stemmen verworpen. De Mij. maakte bij de behandeling een „mauvais quart d'heure” door, toen de heer DE STUERS aan het woord was.

Deze betoogde, blijkens het verslag van het „H.blad”: dat het absoluut onnoodig was een prijsvraag voor typen van arbeiderswoningen uit te schrijven. De vakliteratuur bezit deze z. i. in menigte. De meening van den Min. dat architecten van betekenis voor prijzen van f250 en f100 zouden mededingen is absoluut onjuist. Bovendien kent spreker geen slechter organisatie dan de Mij. t. B. d. B., waarvan men even gemakkelijk kan lid worden als van een kegelclub. Ook in het bestuur vond Spr. geene waarborgen voor deugdelijke inrichting van het programma. Wil de Regeering iets goeds doen, dan geve zij aan de T. H. S. het subsidie, of wel zij drage aan eenige architecten het maken van plannen op.

De verdediging van den Minister had geen succes.

De korrespondent van „H.blad” herinnert in zijn overzicht er aan dat verleden jaar bij de behandeling van eene veel hogere, hij zegt „schandalig hooge”, subsidie aan dezelfde Mij. (f5000 voor de uitgave over de Gravelijke zalen) geen woord werd gezegd door den heer DE STUERS.

De Rijksakademie van Beeldende Kunsten. De minister van Binnenl. Zaken uit zich in de Mem. van Antwoord over de onvoldoende huisvesting van de Akademie van B. K. en wil de totstandkoming van een nieuw gebouw bevorderen. In verband daarmee zegt „Architectura”: „Dit is eene voor de Bouwkunst inderdaad zeer heuglijke tijding, want hieraan zal hoogst vermoedelijk de in onze kringen reeds zoolang geuite wensch van de stichting eener afdeling „Schoone Bouwkunst” aan de Rijks-Akademie van B. K. niet vreemd zijn.

„Dat de stichting eener zoodanige afdeling een gebiedende eisch des tijds is, behoeft geen betoog meer. Laat ons daarom hopen, dat het plan van den minister binnen niet al te lang tijdsverloop verwezenlijkt zal worden. De kwestie heeft waarlijk reeds te lang gerust”.

De denkbeelden van den nieuwen directeur der Akademie, de heer A. J. DERKINDEREN zullen zeker bij de plannen van den minister van invloed zijn. De lezer zal zich herinneren dat de heer DERKINDEREN zich in zijne bekende „Gids”-artikels (1902 en 1905) heeft uitgesproken over de richting van het onderwijs aan de Akademie.

Prof. Jos. M. Olbrich, de laatste der oorspronkelijke bewoners der groothertogelijke kunstenaarskolonie die Darmstadt getrouwd waren gebleven, zal nu waarschijnlijk naar Düsseldorf trekken als Directeur der Kunstnijverheidsschool.

Bouwwerken op de Duitse Rijksbegroting. Blijkens het uittreksel dat het „Zentralblatt der Bauverwaltung” van de Duitse Rijksbegroting geeft, is daarop voor ruim 130,5 miljoen Mark voor bouwkundige doeleinden (bauliche Zwecke) uitgetrokken.

Wij stippen daarvan aan een bedrag van 32.000 Mark voor ethnologische en bouwkundige studies in China; voor het onderzoek van cement-ijzer 380.000 Mark; 4.000.000 Mark voor woningen voor werklieden en kleine beambten; het Deutsche Museum te Munchen ontvangt 450.000 Mark; voor het onderzoek van den Romeinschen grenswal wordt de laatste termijn à 16.000 Mark uitgetrokken; evenzo nadert de restauratie van den Hoh-Königsburg zijn einde nadat er 2.250.000 Mark aan is gesubsidieerd.

Het departement van Binnenlandsche Zaken is met 27.369.900 Mark de hoogste post, dan volgen de Marine met 25.666.950 Mark, de Spoorwegen met 25.113.500 Mark, het Leger met 24.071.365 Mark, de Koloniën met 16.596.350 Mark en de posten met 11.381.721 Mark.

Justitie, Buitenlandsche Zaken en Financiën vragen slechts kleine bedragen.

Prijsvraag voor een nieuw gebouw voor het Ministerie van Oorlog te Weenen. Voor deze prijsvraag, die alleen voor Oostenrijkers opengesteld is, zijn uitgelooft een eerste prijs van 20.000 kronen, een tweede van 15.000 en twee derden van 10.000 kronen (1 kr. = f0.50). Verder is in uitzicht gesteld den aankoop van twee niet-bekroonde plannen, elk met 5000 kronen. De inzending der plannen is bepaald op 15 April 1908. Het programma is voor 10 kr. verkrijgbaar gesteld, welk bedrag aan de deelnemers aan de prijsvraag terug betaald wordt.

Het schijnt dat de Oostenrijksche Ingenieur en Architecten Vereeniging op het uitschrijven van deze prijsvraag aangedrongen heeft, waarvoor de „Weener Bau-Industrie Zeitung”, waaraan wij dit bericht ontleenen, haar een waardeerend woord toevoegt en vermeldt dat deze prijsvraag een even interessante als moeilijke opgave vormt.

De ontwikkeling van den woningbouw onder den invloed der woninghygiëne. In het „Centrallblatt für Allgemeine Gesundheitspflege” (26e jaargang, 1e en 6e afl. blz. 267 en vgd.) is een uittreksel gegeven van een voordracht die de „Gezondheidstechniker en stedelijk bouwinspecteur” H. BERANCK te Weenen heeft gehouden in het Oostenrijksche Ing und Architektenverein over: „De ontwikkeling van den woningbouw onder den invloed der woninghygiëne.

Hieraan is het volgende ontleend.

Verschillende eischen der woninghygiëne liggen voor de hand en zijn daarom velen bekend. Zoo heeft ieder mensch behoefte aan zonlicht en aan lucht. De stelling dat geen vertrek en geene woning daaraan gebrek mag lijden, spreekt zonder bewijs van zelf. Elke goede bouwverordering stelt dien eisch in de eerste plaats. Verzet ertegen wordt telkens en telkens weer door bouwers ertegen beproefd in het streven om het uiterste nut van dure terreinen te trekken; niet zelden met succes.

In ons klimaat is het voorts eene bekende noodzakelijkheid dat elk vertrek verwarmd moet kunnen worden. De verwarming moet zoodanig kunnen worden geregeld dat de gewenschte warmtegraad op ooghoogte 's winters blijvend moet kunnen worden gehouden binnen enge grenzen met niet meer speling dan ongeveer 2° à 3° C. De warmteverdeling in een vertrek moet zoowel in vertikalen als in horizontalen zin zooveel mogelijk gelijkmatig zijn.

Voor al is ook overgrote warmte schadelijk voor de gezondheid, wijl hierdoor de warmteregeling in het menschelijke lichaam ongunstig wordt beïnvloed en de oorzaak van ziekten, tengevolge van kouvatten, ontstaat.

Voor de winter-ventilatie der vertrekken wordt slechts zelden bij een bouw zorggedragen. En hoe noodzakelijk deze is, bewijzen de slechte atmosfeer in slaapkamers 's winters of de rookwolken in een heerenkamer. Het openhouden van vensters of gedeelten van vensters (glasjalousiën) heeft 's winters groote bezwaren.

Afdoend en goed kan hier slechts worden geholpen door kanalen voor toevoer van verse, 's winters vóórgewarmde

lucht en door andere kanalen voor luchtafvoer. In schouwburgen, scholen, werkplaatsen en fabrieken heeft men deze inrichting, die volstrekt niet duur is. Maar ook in woonhuizen is zij noodzakelijk.

Het moderne woonhuis moet echter ook helpen een der gevaarlijkste vijanden van de menschheid te bestrijden: de stof.

De spreker stond er vervolgens bij stil hoe ziektekiemen gemakkelijk met het stof kunnen worden verspreid: tuberkulose-bacillen en diphteritis-bacillen o.a. Bij 122 onderzoekingen met stof uit eene kazerne (dus in een gebouw waarin zich slechts gezonde menschen ophouden) werden in 52 gevallen (d. i. 40%) pathogene kiemen gevonden.

Ook bij den bouw der woningen moet gerekend worden de stofplaatg tot een minimum te beperken. Dit kan geschieden o. a. door oordeelkundige profileering, zóódanig dat zich niet in holten, die moeilijk kunnen worden gereinigd, het stof kan verzamelen. De kleine open ruimten achter de houten architraven dienen aan zichtbaar en microscopisch ongedierte tot schuilplaats en zijn stofnesten.

Ook de vloeren bieden in dit opzicht moeilijkheden. Aanbeveling verdient om den overgang met de wanden rond bij te werken met behulp van eenig houtgraniet praeparaat, inplaats van met losse plinten, welke steeds aanleiding geven tot naden.

Als vloermateriaal zelf wordt eiken parket of linoleum aanbevolen.

De verbreiding van vacuum-cleaners of stofzuigers is zeer wenschelijk. Karpetten, maar vooral vaste tapijten, geven aan het stof groote gelegenheid zich te verzamelen. Zij zijn dan ook aan bedenkning onderhevig.

Schrijver adviseert voorts meubels op hooge pooten, zoodat er onder kan worden schoongemaakt, en vlak tegen den muur staande. Vaste meubels zijn natuurlijk het verkieselijkst.

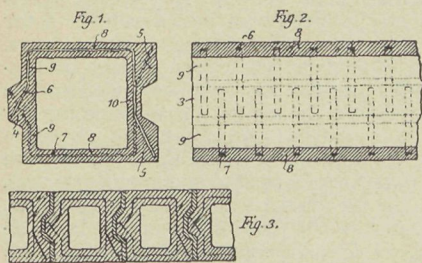
Door eenvoudige middelen en zonder kosten kan door de architecten veel gedaan worden om de stoflaag tegen te gaan.

De villa Albani te Rome, thans het eigendom van prins TORLONIA, in het midden der achttiende eeuw door kardinaal ALBANI gebouwd en heel diens leven door mooier gemaakt met kostelijke beelden enz., de villa die WINKELMANN inspireerde; waar NAPOLEON schatten uit roofde en die toch mooi bleef en belangrijk; die villa — nog een prachtig museum — zou of zal worden verkocht en gesloopt! Niet „het land uitgevoerd” — gesloopt. De prins heeft geld noodig en een ondernemer bouwgrond. Veel verzet is er natuurlijk. („N.R.C.”)

Bepalingen van eer voor Amerikaansche Architecten. Het „Zeitschrift des Oesterreichischen Ing. und Arch. Verein” bevatte eenigen tijd geleden een overzicht (ontleend aan de kwartaals-uitgave van het American Institute of Architects van October 1906) van drie vergaderingen, gehouden te Boston, Washington en Yowa, en waarop eene „Code of Ethics” voor het architectenbedrijf werd vastgesteld. Daarin wordt het den leden van de Bostonsche Architectenvereniging verboden zich te betrekken aan de zaken van een bouwondernemer, leverancier of aannemer. Hij mag niet zonder honorarium plannen maken, niet adverteeren, anders dan door eene eenvoudige aankondiging die bevat naam, adres, beroep en bureau-uren en hoogstens eene aanduiding over het speciale onderdeel waarop de architect zich toeleet.

Andere bepalingen betreffen het deelnemen aan openbare en besloten prijvragen op honorarium-tabellen en minimum-tarieven, etc. Wij hebben indertijd reeds van dit Wetboek van eer mededeeling gedaan, maar de belangstellende lezer weet nu waar hij de bepaling in extenso kan vinden.

Holle steenen met messing en groef. In de „Deutsche Bauzeitung” lezen wij: Bij deze soort steenen die tot heden in gebruik zijn, doet zich het nadeel voor dat tegen een afbrokkelen der messingen en der groeven en van de andere kanten, bij groote belastingen op enkele punten, geen genoegzame voorzichtigheidsmaatregelen te treffen zijn. Door een nieuw patent, aangevraagd voor dit soort steenen door J. G. F. LUND te Christiania, zijn deze bezwaren grotendeels opgeheven, door dat afwisselend in de buitenzijden van elke holle steen ijzeren banden of ijzerdraad is ingelegd, die messing en groef schuin doordringen, zoodat uit de figuren te zien is. In

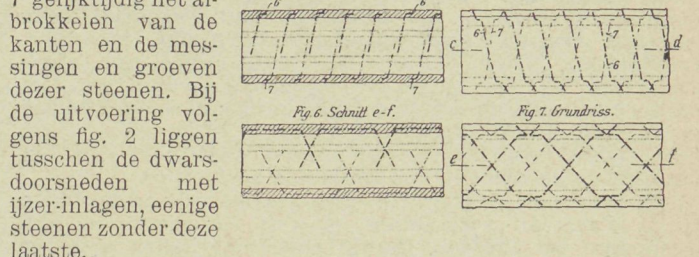

de buitenwanden 8 liggen de draden 6 en 7, die door den onderkant der messing 4 gaat, door de zijwand 9, den bovenrand 8 en door het bovendeel van den zijwand 10, en dan in schuine richting naast de groef 5 aan den onderkant. De volgende ijzeren band of draad

gaat in omgekeerde richting, zoodat de gestippelde lijnen aantoont.

Op deze wijze wisselen de standen der ijzerdraden elkander af, zoodat fig. 2 aantoont. Door deze ligging verhinderen de

ijzer-inlagen 6 en 7 gelijktijdig het afbrokkelen van de kanten en de messingen en groeven dezer steenen. Bij de uitvoering volgen fig. 2 liggen

tusschen de dwarsdoorsneden met ijzer-inlagen, eenige steenen zonder deze laatste.

Volgens de afbeeldingen 4 en 5 kunnen de ijzer-inlagen ook zoodanig aangebracht worden, dat de gezamenlijke bovenste ijzerdraden schuin in eene richting en de onderste schuin in de tegenovergestelde richting gelegd worden, zoodat elke doorsnede ijzerdraad bevat. Volgens de fig. 6 en 7 kunnen de ijzerdraden in elke blokheft een tezamenhangend ijzeren net vormen. Die ijzeren netten kunnen uit strek metaal of uit saamverbonden ijzerdraden vervaardigd worden.

Voornamelijk zijn deze beschreven holle steenen te verwerken bij gewelven. Zij kunnen ook bij steunmuren toegepast worden of wel bij andere muren die aan horizontale krachten zijn blootgesteld.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Het Cement-IJzer in theorie en praktijk, door L. A. Sanders, Ingenieur Amsterdamsche Fabriek van Cement-IJzerwerken „Wittenburg” te Amsterdam. Ruim 650 pagina's groot 8° formaat met 415 figuren, fotografische afbeeldingen en constructie teekeningen en vele tabellen en berekeningen. — Wed. J. AHREND & Zoon. Amsterdam. (Prijs gebonden in half lederen stempelband f17.50.)

In drie afdelingen behandelt dit werk, dat onlangs met het verschijnen van de 6e aflevering voltooid werd, zijn onderwerp.

De 1e bespreekt de verschillende theoriën die op het gebied van den cement-ijzerbouw werden opgesteld; de 2e is gewijd aan de proeven en normen; de 3e, door hare uitvoerige teekeningen niet de minst belangrijke, handelt over toepassingen in de praktijk, waarbij echter die op ingenieursgebied op den voorgrond staan.

Hen die zich op de studie van den cement-ijzerbouw willen toeleggen zij dit boek, dat een alleszins goeden indruk maakt, aanbevolen.

Bouwkunde. De materialen enz. voor het Metselvak. Een overzicht der bij eigen studie te behandelen onderwerpen voor aanstaande Leeraren en Bouwtechnici. Samengesteld door P. A. Schroot. Deventer. A. E. KLUWER (f0.90).

De ondertitel geeft genoegzaam aan welk doel de schrijver (onder-Directeur der Arnhemsche Ambachtsschool) zich bij de samenstelling van dit geschrift voor oogen stelde. Waarschijnlijk is het de bedoeling in volgende deeltjes andere onderdeelen van het behandelde onderwerp te bespreken.

Het wil ons voorkomen dat het gestelde doel op zeer geschikte wijze wordt bereikt en dat dit boekje, vooral als het metselvak aan ambachts- of avondscholen meer wordt onderwezen, zijn weg verdient te vinden.

Handboek der Ornamentiek systematisch gerangschikt ten gebuik van teekenaars, architecten, teekenscholen, werkplaatsen en voor algemeene studie. Naar den zevenden druk van FR. S. MEYER, door J. W. H. BERDEN. — Leiden. A. W. SJTHOFF'S Uitg. Mij. (In linnen stempelband f6.50.)

Met het verschijnen der 9e en 10e aflevering is het bovenvermelde boekwerk compleet. Daarmede is onze vakliteratuur vermeerderd met eene uitgave, die ongetwijfeld evenals, blijkens 7 drukken, het Deutsche voorbeeld, ten onzent eene onuitputtelijke motieven- en voorbeeldenbron van groote bruikbaarheid zal blijken. In verband met den prijs (f6.50 voor het

rijk geïllustreerde werk) zal het boek van FR. S. MEYER ook in zijne Nederlandsche uitgave zich zeker een ruimen kring van vrienden verwerven.

Der Städtebau. Dec. 1907. De 4e jaargang eindigt met eene interessante aflevering. De Redakteur Prof. THEODOR GOECKE behandelt daarin de Friedrichsplatz te Mannheim. Dit reuzenplein is door BRUNO SCHMITZ ontworpen, zoowel wat betreft den aanleg als wat betreft de omringende architectuur. Het streven was daarbij een door rijke harmonie samenwerkend en grootsch geheel te bereiken. Dit plein is dan ook, hoewel niet in allen deele het ontwerp-SCHMITZ werd uitgevoerd, een merkwaardig moment in den modernen stedenbouw.

Prof. CORNELIUS GURLITT (Dresden) schrijft over het door hem en A. FRÜHLING vervaardigde ontwerp ter bebouwing van Zschermitz bij Dresden, terwijl eene vergelijking met het tevens afgebeelde stedelijke aanlegplan voor die gemeente doet uitkomen welk een enorm onderscheid het maakt of een opgave in handen van een kunstenaar wordt gelegd.

Dan bevat de aflevering nog een, eveneens geïllustreerde bijdrage over de beroemde Maria Theresiastraat te Innsbruck. Over deze straat, die wel een der meest beroemde stadsgezichten biedt, in verband ook met de prachtige doorkijken op de Alpen, is in den laatsten tijd veel te doen geweest, wyl het gevaar van ontsiering met nieuwe hooge gebouwen dreigde. Bij dit artikel is afgebeeld een door OTTO LASNE (München) in eenvoudige Tirolsche architectuur ontworpen groot huis aan die straat, waaruit blijkt hoe juist zich een nieuwbouw bij de bestaande toestanden kan aansluiten.

Architectura Nr. 50. Mededeelingen betreffende het Genootschap. Deze mededeelingen houden o. a. in, dat op de prijsvraag voor een kalender-omslag zijn ingekomen 16 antwoorden en dat uitgekozen is het ontwerp waarvan de vervaardiger bleek te zijn de heer J. VISSER JR. te Amsterdam.

Aan het Bestuur van het Genootschap „Architectura et Amicitia te Amsterdam. Dit stuk bevat een verzoek aan het bestuur van een aantal leden, voor wijziging in de wet, het houden van cursussen in het Genootschap en de behandeling van zaken van economischen aard, zooals: 1°. de salaris-regeling in verhouding tot de capaciteit. 2°. Pensioenfondsen, ondersteuningskas. 3°. Middelen tot verhaal (arbitrage, royement, etc.).

Een ernstig woord, door A. W. WEISSMAN. Herinnering aan de werkkraacht en de vergadering der leden van „Architectura et Amicitia” in vroegere jaren.

De opleiding van den architect, door G. HOMAN VAN DER HEIDE. De schrijver behandelt hier de opleiding van den architect of die het best te verkrijgen is door opklimming van teekenaar tot architect. Dit is geen voldoende opleiding zegt de schrijver. Een architect moet hoogere ontwikkeling verkrijgen, zoowel de praktijk als de theorie moet geleerd worden. Het ware wenschelijk dat aan eenige der op te richten Middelbaar Technische Scholen het onderwijs verder ging dan de opleiding voor opzichters en teekenaars en andere technici en dat daardoor de architecten hunne opleiding zouden kunnen ontvangen of wel aan de eventueel op te richten afdeling van Schoone Bouwkunst aan de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten.

Middelbaar Technisch Onderwijs. Uittreksel uit het Adres van het Bestuur der Sociaal-Techn. Ver. van Dem. Ing. en Arch. en van den Alg. Ned. Opz. en Teek. bond aan de Tweede Kamer. (Zie blz. 399.)

TECHNISCH GEDEELTE. San Marco (vervolg),

Nog eens loodwit contra zinkwit. (Zie blz. 399.)

Bouwkundig Weekblad Nr. 50. Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Vermelding van het examen ter verkrijging van het dipl. van bouwk. opz. en bouwk. teek. (Zie blz. 408.)

Monografie van de Grafelijke Zalen. (Zie blz. 400.)

De Duitse C. Y.-voorschriften 1907 (vervolg).

Brandende vraagstukken. Over het behandelde in de Comm. van Rapporteurs over de uitbreiding der Machistenschol tot Middelbaar Technische School.

Prijsvragen. Programma der prijsvraag, uitgeschreven door de afd. Arnhem der Mij. tot bev. der Bwk. Het onderwerp dezer prijsvraag is een wachthuis voor een tram en alleen leden der afdeling kunnen er aan deelnemen.

Zuiderzee-vraagstuk. Over het ontwerp-L. A. SANDERS om de afsluitdijk gedeeltelijk van cement-ijzer te maken, hetgeen eene bezuiniging zou geven van ongeveer 15 miljoen gulden.

De Opmerker Nr. 50. PIETER POST, door A. W. WEISSMAN. Bijzonderheden over dezen bouwmeester, geboren omstreeks 1598. In 1623 werd hij in het Haarlemsche St. Lukas-gilde ingeschreven. Post schijnt een leerling en later vriend van JACOB VAN CAMPEN te zijn geweest. Men vermoedt dat de ver-

bouwing van het Stadhuis te Haarlem hun beider werk is geweest. In 1633 was Post in Den Haag belast met uitvoering van paleizen die door VAN CAMPEN ontworpen waren en wel voor JOAN MAURITS en CONSTANTIJN HULIGENS. Later schijnt Post met eerstgenoemde naar Brazilië te zijn gegaan. Hier te lande of aldaar maakte hij plannen voor de steden Fernambuco en Olinda.

In 1645 bouwde Post het huis Swaenenburch voor het Hoogheemraadschap Rijnland te Halfweg, alsmede de sluisen aldaar.

Later schijnt Post in Den Haag te zijn gaan wonen en maakte hij een plan voor het Huis ten Bosch.

Ook het Gemeentelandshuis van Schieland is zijn werk.

Het Raadhuis te Graft. Van de drie oude Noord-Hollandsche raadhuisen, die der gemeenten Jisp, Graft en De Rijk is het eerste in den ouden stijl gerestaureerd en men heeft nu plannen om ook de twee anderen te restaureeren. Dat van Graft zal nu ook, volgens ontwerp van J. F. L. FROWEIN, gerestaureerd worden als het geld wordt gevonden.

Het verweer der kalkzandsteenfabrikanten. Het verwondert den schrijver dat het Bestuur der kalkzandsteenfabrikanten niet ook in eene brochure critiek is gaan uitoefenen op het bekende Rapport der baksteenfabrikanten. Zij hebben er blijkbaar genoeg gegevens voor. Het blad sluit voorts de bespreking van het vraagstuk.

Prijsvragen Technische Hoogeschool. Over den weinigen lust tot medewerking aan deze prijsvragen. (Zie blz. 400.)

■ PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOON- STELLINGEN ■

Diploma van Bouwkundig Opzichter.

Op Maandag 24 Februari 1908 en volgende dagen zal in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, het examen worden afgenomen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter, ingesteld door de Maatschappij volgens besluit van de Algemeene Vergadering gehouden op 28 Mei 1891.

Diploma van Bouwkundig Teekenaar.

Op Maandag 23 Maart 1908 en volgende dagen zal in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, het examen worden afgenomen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Teekenaar, ingesteld door de Maatschappij volgens besluit van de Algemeene Vergadering gehouden op 27 September 1907.

Zij die deze, of een dezer examens wenschen af te leggen, worden uitgenoodigd zich schriftelijk op te geven vóór 10 Jan. 1908 aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 te Amsterdam.

Indien zich wederom zoo vele kandidaten aanmelden als in vorige jaren, dan zullen zij in ploegen verdeeld worden.

Aan hen die zich aangemeld hebben, zullen tijdig alle vereischte inlichtingen worden verstrekt.

Diploma lidmaatschap van verdienste.

In de Ned. vereeniging voor Ambachts en Nijverheidskunst, te Amsterdam, is Zaterdag de uitslag bekend gemaakt van een prijsvraag „diploma lidmaatschap van verdienste” voor Dr. P. J. H. CUYPERS. De Jury, bestaande uit de heeren H. P. BERLAGE NZN., K. DE BAZEL en W. KROMHOUT CZN., heeft met algemeene stemmen het ontwerp van den heer J. B. HEUKELOM te Amsterdam bekrond.

■ VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN ■

F. A. Hoefler (Hattem) over: Een middeleeuwsche vesting, aanschouwelijk voorgesteld. Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

In gedachten deed de Spr. met zijne hoorders een wandeling naar en door een middeleeuwsche vesting. Achtereenvolgens besprak hij de verschillende soorten van landweren en meer in het bijzonder de landweer bij een vesting met de erin gelegen sterkten, waarbij menige uit historisch oogpunt zeer belangwekkende mededeeling werd gedaan. Op weg naar de eigenlijke vesting wees hij op het verschil in aanleg en uitbreiding der steden waaromtrent hij een aantal bijzonderheden te berde bracht en besprak in dat verband de verhouding die er bestaan moet hebben tusschen de oorspronkelijke stad en hare uitbreiding.

Vóór de muren en binnen de muren vestigde hij de aandacht op de verschillende onderdeelen der vesting uit een militair oogpunt en besprak de aanval- en verdedigingsmiddelen uit dien tijd.

De besproken onderwerpen werden door den heer HOEFER door kaarten en modellen toegelicht.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D·H·HAVERKAMP EN J·H·W·LELIMAN
KEIZERSGRACHT · 559 + + + +

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F·VAN ROSSEN · UITGEVER
HEERENGRACHT · 281

Zesde Jaargang. No 52.

25 December 1907.

DR. JOH. C. BREEN. DE DAM TE AMSTERDAM. XI

DE OUDE BEURS (II)

De Amsterdamsche Beurs moge den naam hebben van groote soliditeit — de stad is met hare Beursgebouwen nimmer bijzonder gelukkig geweest. Ook deze oudste Beurs heeft heel wat reden gegeven tot klachten. Eene kleinigheid was het, dat op den 14den September 1656 „een pilaertje van d'omwegangh van 't Toorentje nederviel, sonder nochtans iemant te quetsen"; 't gaf aanleiding tot een onderzoek, waarbij het bleek noodig te zijn meerdere der pilaartjes vast te zetten. „Godt geve dat de vaststellers van de Pilaren der Beursse, en die van den Staet, mogen groeyen ende altijd bloeyen!”, voegt de schrijver van den „Hollandse Mercurius”, waaraan wij deze mededeeling ontleenden, er bij ¹⁾. Enkele jaren later echter, in 1659, stond het er leelijker voor. De instorting van eene sluis aan de Prinsengracht, die verscheiden menschen het leven kostte, bracht er den Magistraat toe niet alleen alle bruggen, maar in het algemeen alle stads-gebouwen aan eene nauwkeurige inspectie te onderwerpen. En daarbij kwam aan het licht — gelijk Burgemeesteren op den 27sten Juni 1659 in de Vroedschap mededeelden — „dat het welfsel onder de Beurse op verscheidene plaetsen wás ingesackt, ende van tijt tot tijt noch bouwvalliger stond te worden”. Als hulpmiddel hiertegen werd voorgesteld het gewelf te openen, en in het midden een rij palen te heien, „om de jegenwoordige middelste groote boogh in twee bogen te verminderen, ende op de voorseyde regel palen te appuieren ende funderen”. Met het oog op de kosten van het werk, meenden Burgemeesteren de zaak niet te mogen afdoen buiten de Vroedschap om, en deze verleende het Dagelijksch Bestuur volkomen vrijheid van handelen ²⁾. ISAAC COMMELIN, die

de reparatie verkeerdelijk in 1660 stelt, weet ons nog te verhalen dat de oorzaak der verzakking o.a. daarin was gelegen dat de groote middenboog „geen half ronde, maar een flauwe ovaal of Paander Boog” was; hij vermeldt bovendien dat de beide nieuwe bogen wel half rond waren ¹⁾. Op den 1sten Januari 1660 ²⁾ werd de Beurs weder voor de bezoekers opengesteld; gedurende de maanden, die de herstellingen in beslag namen, hadden de kooplieden hunne zaken gedaan in de Nieuwe Kerk.

Nog geen tien jaren later was er eene nieuwe verbouwing noodig, echter om een meer verblijdende reden: het bleek voortdurend dat de Beurs te klein was, en men verwachtte bovendien, tengevolge van de nieuwe vergrooting der stad, die in vollen gang was, eene belangrijke vermeerdering der bevolking en dus ook van het aantal beursbezoekers. Den 9den Augustus 1668 nam de Vroedschap het besluit tot de gewenschte uitbreiding ³⁾. Men besloot de brug, die aan de Zuidzijde van de Beurs over het Rokin lag, bij het gebouw te trekken, en de aldus ontstaande 20 voet breede galerij — door een houten hek van het middenvlak afgesloten — buiten beurstijd te doen dienen tot een doorgang voor het publiek. Op deze wijze zou de oppervlakte van het Beursterrein, „tusschen een derde en vierde komen grooter te worden”. Het aantal pilaren werd nu op 46 gebracht. Het torentje werd afgebroken, en in het midden boven den Zuidelijken gevel gezet. De zes woningen aan den Zuider-opgang van de Beurs vielen natuurlijk

¹⁾ Hollandse Mercurius, VII (1656), blz. 123 en 124.

²⁾ Res. Vroedsch., 23. 106 v°.

¹⁾ Bij VAN DOMSELAER, IV. 169. Ook in de folio-uitgave van COMMELIN, blz. 620; doch op blz. 1158 wordt het juiste jaartal genoemd.

²⁾ Keur van 24 Dec. 1659 in de Handvesten, II. 1057.

³⁾ Res. Vroedsch., 27. 88.

weg, doch in de lengte werd het getal der verhuurde bogen aan iederen kant met een vermeerderd. Het geheele gebouw was nu 124 voet breed en ongeveer 250 voet lang. De aan het water uitkomende achtergevel was versierd met een groot steenen Mercuriusbeeld, in 1670 vervaardigd door BARTHOLOMEUS EGGERS, den voornaamsten leerling van QUELLIJN. Aan weerszijden van dit beeld kon door het openen van houten deuren, zoo noodig, versche lucht op de Beurs worden toegevoerd.

Ik sprak reeds van het „Beurspand”, de winkelgalerij op de eerste verdieping rondom het gebouw. In het eerst ging het met de verhuring der 123 „cassen” uitstekend, en wierp deze eene rijke bate af voor de stadskas: in 1632 bijvoorbeeld, bedroeg de gezamenlijke huur niet minder dan f 6482. Doch allengs werd het anders; vele winkels bleven onverhuurd. Na de verbouwing van 1669 werd het aantal „cassen” op 43 teruggebracht, en ook van deze rijnde de makelaar ROELAND VAN LEUYE, de dichter van „’s Waerelds Koopslot of de Amsterdamse Beurs”, in 1723:

„De neering schijnt met haar niet druk hier
aan te gaan”.

Hij weet de oorzaak aan het feit dat het publiek in de straten winkels te over vond, zoodat men het niet op de verdieping boven de Beurs behoefde te zoeken. In het midden der 18e eeuw was nog slechts een vijf-en-twintigtal der kasjes verhuurd.

In 1660 was reeds de Oostelijke galerij ingericht tot de zoogenaamde Lakenventhal, een magazijn, waar, onder toezicht van een stedelijk ambtenaar, niet anders dan te Amsterdam gefabriceerd laken mocht worden verkocht; doch de laken-industrie was nu eenmaal hier ten doode opgeschreven, en den 30sten October 1738 nam de Raad van Burgemeesteren en Oud-Burgemeesteren het besluit haar, „omdat op deselve niets voorvalt, te mortificeeren”¹⁾. Men wilde er toen een pakzolder van maken, doch Rooimeesteren rapporteerden dienaangaande te hebben bevonden „het wulft, (dat een schinkelwulft is) maer een halve steen dik te zijn”, en dat bovendien in de zijmuren scheuren waren, zoodat het groot gevaar zou opleveren den vloer zwaar te belasten²⁾. Later werd dit gedeelte ingericht tot eene woning voor den Directeur der stads-werken en wateren.

Naar de Westelijke galerij werd in 1686 de stads scherm-school overgebracht, wier gebouw, bij het Molenpad, in dat jaar tot eene nieuwe Walenkerk werd bestemd. Sinds dien tijd hadden ook de oefeningen van de schutterij op de Beurs plaats, terwijl eveneens de maandelijksche uitbetaling van het stedelijk garnizoen daar geschiedde. Ook de spuitgasten werden er in het gebruik van JAN VAN DER HEYDEN’S uitvinding geoefend.

In 1808 werden de galerijen ter beschikking van het Rijk gesteld, dat er de bureaux van den Directeur-Generaal der Publieke Schuld vestigde, en na de ver-

drijving der Franschen bleef het toen ingestelde Grootboek er tot 1818. Daarna waren er de bureaux voor de militie, totdat op den 11den Januari 1822 de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten er haren zetel opsloeg. Zij verhuisde op 1 Januari 1837. Ook de driejaarlijksche tentoonstellingen werden er in dien tijd gehouden.

In de tweede helft der achttiende eeuw begonnen zich opnieuw ernstige verzakkingen voor te doen, waartegen, in 1768 onder leiding van den toenmaligen Directeur der stadswerken, ISAAC RAUWS, maatregelen werden genomen. Balkwerken werden „eindelings en kruisgewijze in de bogen en langs de rechtstande muren” geplaatst, terwijl de vier kleinere bogen met zand werden aangevuld, zoodat het water enkel door den middelsten hoofdhoog kon stroomen. In de stegen op het Rokin, aan beide zijden van het gebouw, werden riolen aangelegd, waarop de belendende huizen door spuiten uitloozing kregen, terwijl ze voor dien tijd onmiddellijk onder de bogen hunne loozing hadden gehad. Weinige jaren later, in 1781, werden de verschijnselen weder ongunstig. De Directeur, de bekende ABRAHAM VAN DER HART, bracht er een uitvoerig rapport over uit, waarin hij er op wees dat fouten bij den oorspronkelijken bouw begaan, de oorzaak waren van den toestand. „Indien men” — zoo schreef hij — „bij het aanleggen der Beurs, de Fondamenten „dwars over aaneengekoppelt, of, dat nog beter is, „indien de muuren der woningen, die nu op de lagere „verwulften staan, zo wel op gehijdde palen waren „opgemetzeld geweest, men zou veel kosten bespaard, „en daar geen ommezien ooyt naar gehad hebben”. Hij veroordeelde ook sterk het vullen der kleinere bogen, in 1768: „hoe konde zulks van goede gevolgen „zijn, daar een aarde grond, die altoos mede geeft, „immers tegen het vermogen van een dergelijke uit- „zetting geensints kan opwegen?” De onder zijn beleid genomen maatregelen vat ik samen met de woorden van een door een technicus — den Directeur der stads Werken en Gebouwen JAN DE GREEF — in 1825 aan den Commissaris over de Publieke Werken uitgebracht rapport: zij bestonden in „het aanbrengen „van vijf doorgaande dwarsankers op de hoogte van „ $\frac{2}{5}$ van den circultrek van de groote boog; mits- „gaders het uitbreken en herstellen van het hoek- „gewelf aan de N. W. zijde; het aansluiten van „zware gemetselde penanten op behoorlijk geheide „grondslagen, tegen de buitenzijde; het wederuitgraven „der specie onder de aangevulde bogen; het dempen „van de riolen, en weder herstellen der oude water- „leidingen”.

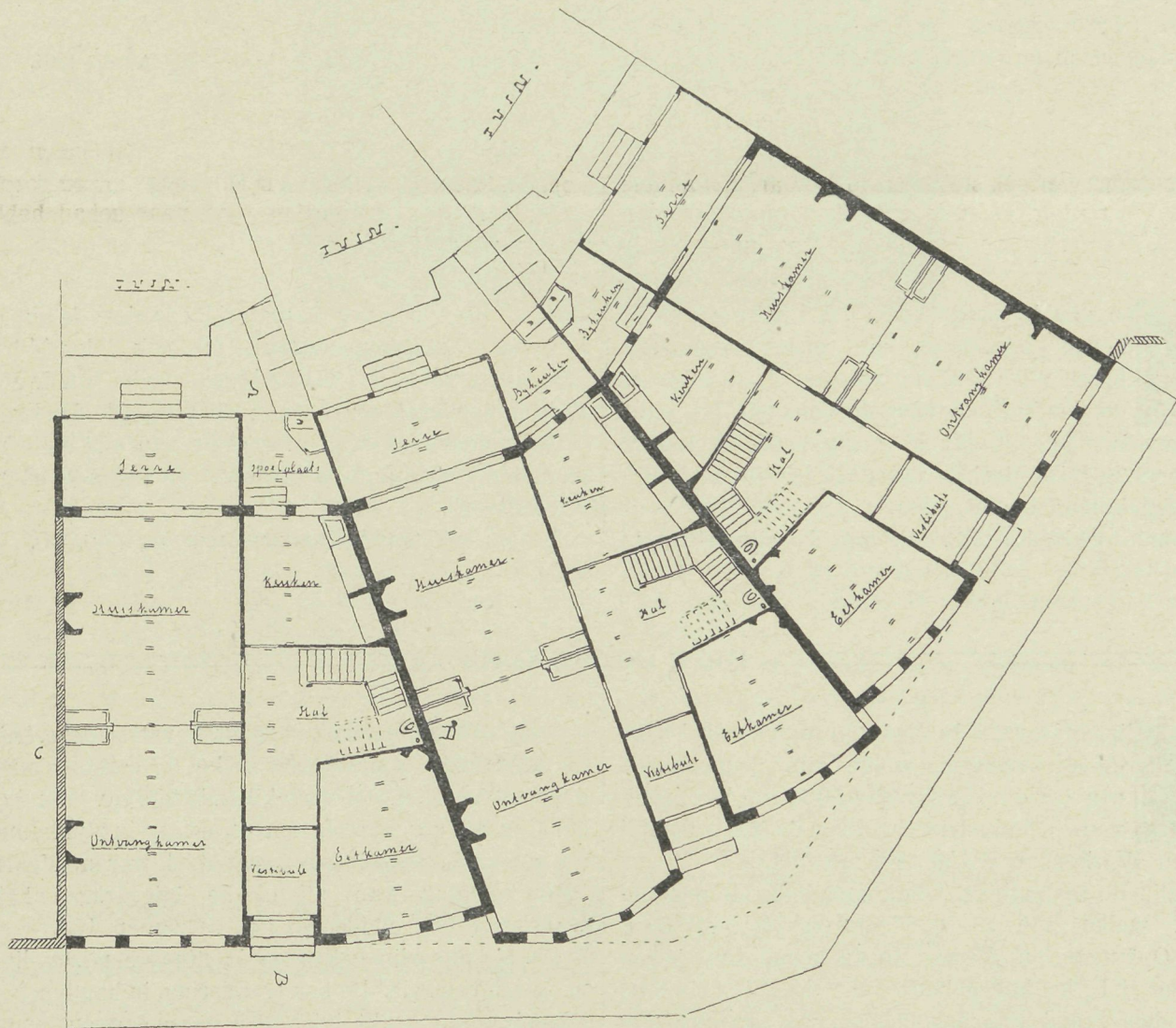
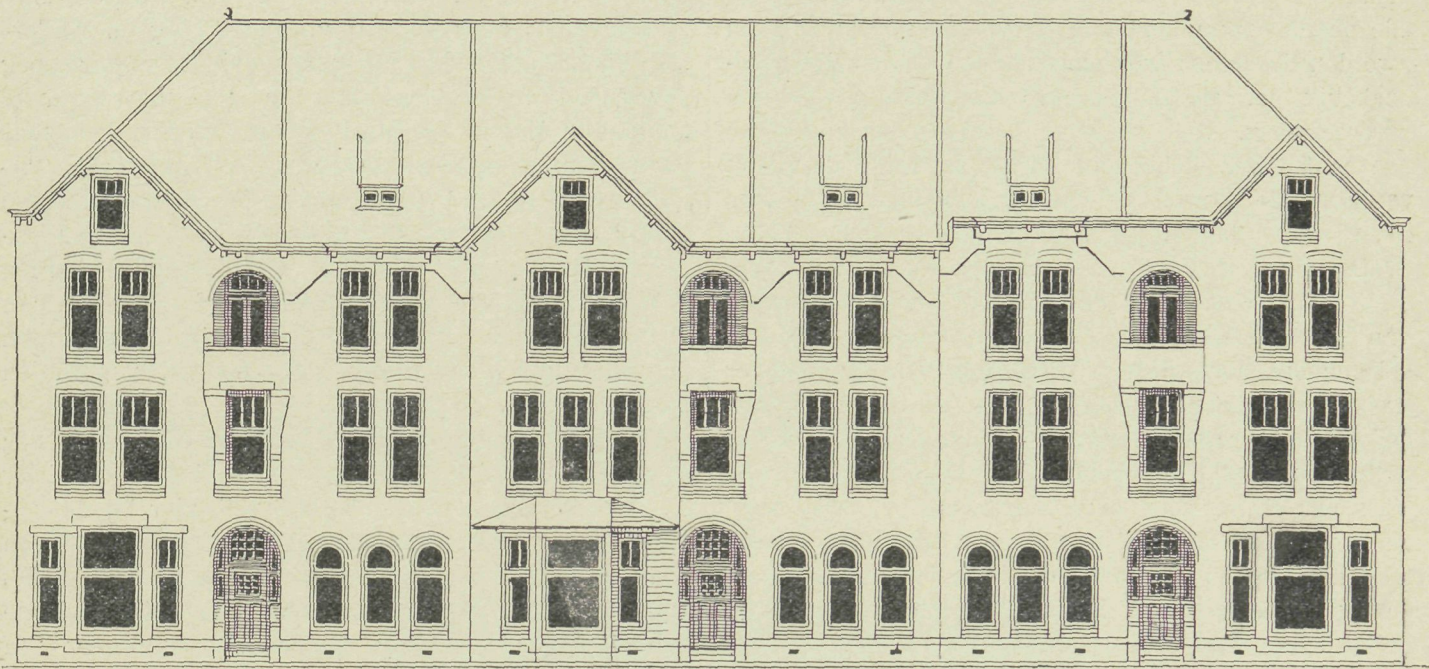
Eerst scheen hiermede de verzakking bedwongen, doch — ik neem weder de woorden van het zoeven genoemde rapport over — „in 1803 het werk opnieuw „droog gemaakt zijnde, zoo bleek geheel onverwacht „dat een der zware ijzeren koppelankers, in 1782 „aangebracht, was afgebroken, zijnde de gebroken

(Vervolg op blz. 412)

¹⁾ Not. Oud Raad, III. 94.

²⁾ Res. v. Thes., XIII. 128 v°.

LEIDEN. DRIE HEERENHUIZEN AAN DEN WITTEN SINGEL
H. J. JESSE. ARCHITEKT. (ZIE DEN TEKST OP BLZ. 412)

„einden 1½ duim van elkander geweken, waaruit tot „de ongenoegzaamheid van dit voorzieningsmiddel kon „worden besloten; wordende alstoen onverwijld nood- „zakelijk geoordeeld het uitbreken van de geheele „grootte boog, voor zooverre dezelve eene elliptische „gedaante was hebbende, en op de herstelde zij- of „rechtstande muren te doen rusten eene bevloering „van zware balken, met planken en lood gedekt en „vervolgens geplaveid”. Ook werden toen in het Rokin twee gemetselde penanten aangebracht, om de helling van het gebouw naar die zijde tegen te gaan. Ter gelegenheid van deze werkzaamheden ontstond er groote oneenigheid tusschen VAN DER HART, en zijn collega den Directeur der stads-modderwerken JOHANNES SCHILLING. Laatstgenoemde had er op gewezen dat door VAN DER HART, voor de bovengenoemde „bevloering” geen voldoende deugdelijk materiaal was gebezigd, en toen het bij den arbeid bleek, dat hij gelijk had gehad en dit bij het stedelijk Bestuur bekend werd, was de invloedrijke VAN DER HART daarover alles behalve gesticht, en maakte hij het SCHILLING zoo onaangenaam, dat deze het noodig achtte zich in eene memorie uitdrukkelijk bij zijne supérieuren te verdedigen!

Wat men ook deed, de Beurs bleef werken. In Augustus 1825 legden de stads metselaars- en timmermansbazen en onderbazen eene gemeenschappe-

lijke verklaring af, waarvan de slotsom was, dat „het „gebouw, door uiteenzetting, verzakking en verdere „werking, welke daaraan plaats vindt, en nagenoeg „over het geheele gebouw in een meerderen of „minderen graad bespeurd wordt, als tot den staat „van bouwvalligheid overhellende kan worden be- „schouwd; waarbij (hun) al verder is voorgekomen „dat met behouding der tegenwoordige form en inrig- „ting niet ligtelijk middelen zullen kunnen worden „geproponeerd of in het werk gesteld, waardoor aan „het gebouw de vereischte hechtheid, waarop men „op den duur zoude mogen staat maken, kan worden „medegedeeld”.

Hoe het verder met de Oude Beurs ging is nog slechts enkele jaren geleden verhaald door den heer A. W. WEISSMAN¹⁾. Ik bepaal mij hier bij de vermelding van het feit dat zij, bij kennisgeving van Burgemeester en Wethouders van 9 Januari 1836, werd gesloten. Sinds den 11den Januari kwam de handel samen op eene Hulpbeurs, eene door een houten schutting afgesloten ruimte, op den Dam, tusschen Damrak en Beurssteeg. In het volgende jaar begon de afbraak, en in 1838 viel het laatste overblijfsel van het oude gebouw onder den moker des sloopers.

¹⁾ De Beurs te Amsterdam, 1835—1903. Amst., 1904.

H. J. JESSE. ARCHITEKT. DRIE HEERENHUIZEN AAN DEN

WITTEN SINGEL TE LEIDEN

an gladde, roode steen uit Dokkum zijn de gevels gemetseld, met groen verglaasde dorpelsteen en hartsteen en latijen boven de kozijnen en voor de balcon.

De gevels zijn ontwikkeld voorgesteld, 't aantal hoekkepers is juist, doch de dakvlakken zijn natuurlijk van boven korter dan beneden.

De ronde gedeelten van de gevels zijn boven in

stompe hoeken over gemetseld, zoodat de gootlijst uit rechte stukken bestaat. De nok volgt 't beloop van den gevel onder rechte lijnen, zoodat aan de achterzijde killen ontstaan en aan de voorzijde hoekkepers.

De volksmond wist al spoedig een passende naam aan deze huizengroep te geven en noemde haar „de draaimolen”.

De bouwkosten bedroegen ongeveer f 30.000.

DRIE OORKONDEN

ijgaande reproducties zijn vervaardigd naar de teekeningen, welke zijn gekozen uit een besloten prijsvraag onder de leerlingen van de Industrieschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand te Amsterdam.

Het zijn de opdrachten voorkomende in de gedenk-albums, welke aan de oud-leeraren H. VAN DAM, B. J. OUËNDAG en THEO MOLKENBOER, den 18den December j.l. in het gebouw van de Mij. voor den Werkenden Stand zijn aangeboden. De vervaardigers zijn respectievelijk: J. M. ZOUTZELING, C. H. v. D. VEN en G. REPKO.

Wat de albums zelve betreft, bevatten deze, behalve de genoemde opdrachten welke de eerste bladzijden daarvan vormen, 10 verschillende foto's, voorstellende: den ingang der school, den directeur in zijn kamer, en de verschillende klassen met de leeraren. Voorts de handteekening van allen, die bijgedragen hebben, waaronder ook oud-leerlingen, te zamen 150.

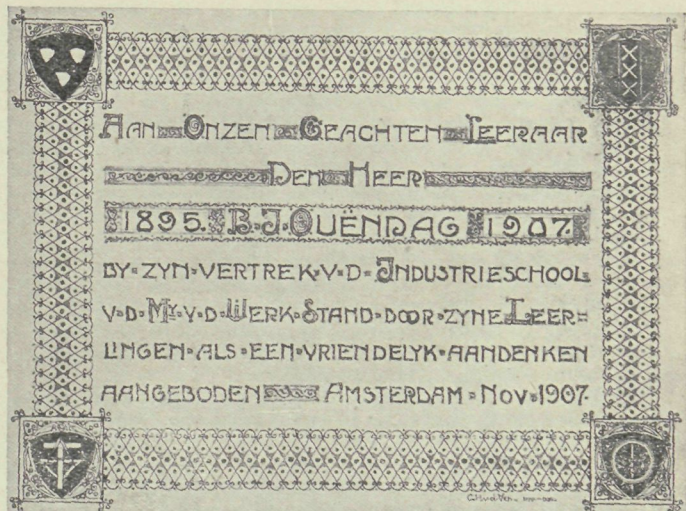
De albums zijn gebonden in fijn groen „art-linnen” en goud-op-snede. De bandversiering, in handverguldiging aangebracht, maakt juist door haren eenvoud een voor-namen indruk.

Het werk, uitgevoerd bij de bekende boekbinderij

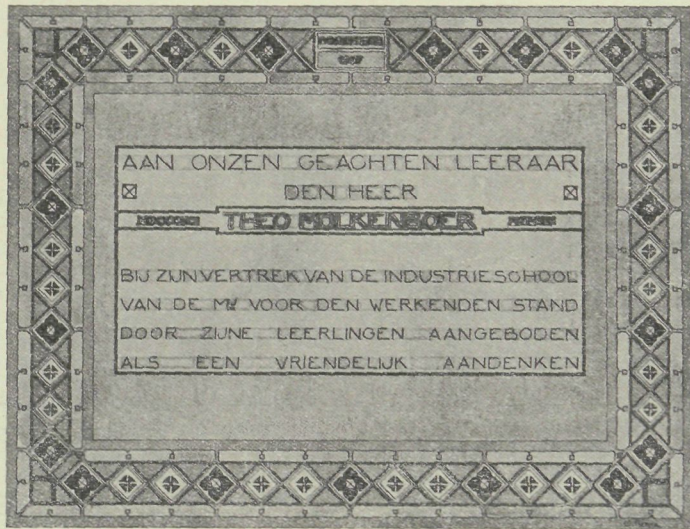

J. M. ZOUTZELING

C. H. V/D VEN

G. REPKO

van J. BRANDT & ZOON, doet der firma alle eer aan. Woensdagavond (18 Dec.) kwamen de leerlingen der Industrieschool samen in de groote zaal van de Mij. voor den Werkenden Stand tot het aanbieden van het boven omschreven huldeblijk.

In eenvoudige hartelijke bewoordingen bracht de leerling P. VAN DIJK aan de drie oud-leeraren hulde en dank voor alles wat zij voor de school zijn geweest, en bood hij hen de albums aan.

Nadat nog een der leerlingen, S. OSINGA, de vertrekkende heeren hartelijk had toegesproken, schonk de directeur, de heer B. W. WIERINK, den bekroonden leerlingen een boekwerk. Hij bracht onder hartelijk applaus

der leerlingen dank aan het Bestuur der Mij. voor de welwillendheid ook weer in deze aan de school betoond, aan de heeren BRANDT & PROOST voor de artistieke vervaardiging der albums, aan den leerling FEIJ die de albums had verguld, en dankte hij de vertrekkende leeraren voor al het goede dat zij voor de school gedaan hadden, hun alles goeds op hun verderen levensweg toe wenschende.

De heeren VAN DAM, OUËNDAG en MOLKENBOER dankten alle leerlingen voor de bewijzen van sympathie, directeur en leeraren voor hun vriendschap en besloten met een „heil" voor de Industrieschool van de Mij. voor den Werkenden Stand.

Introductiebiljetten zijn te verkrijgen bij de Firma F. VAN ROSSEN, Heerengracht 281, Amsterdam.

Gezien de groote aandacht en de actualiteit die het woningvraagstuk in Amsterdam bezit, verdient deze voordracht alle aandacht van belangstellenden.

Een Raad van Eer voor architecten. Blijkens eene mededeeling in de laatste vergadering van het Genootschap „Architectura et Amicitia" overweegt het Bestuur de instelling van een Raad van Eer voor architecten, een instituut welks wenschelijkheid, op grond van buitenlandsche voorbeelden, reeds jaren geleden door ons werd betoogd.

Wij meenen dat de bouwkundige vereenigingen door hunne

Amsterdamsche woningen. De heer A. KEPPLER C.-I. zal Vrijdag 27 December in eene vergadering van de Afdeling Amsterdam der Mij. tot bev. der Bouwk. (Marnixstraat 402) een voordracht houden over „Amsterdamsche woningen", welke door prenten zal zijn toegelicht.

aandacht op soortgelijke onderwerpen te vestigen, meer ter bevordering der bouwkunst en voor de algemeene belangen harer beoefenaars kunnen doen, dan door het werken in eigen kring als bijv. door het geregeld en soms met moeite houden van meestal matig bezochte vergaderingen.

Rechtspraak. Bouwen bij een begraafplaats. De eigenbouwer L. van Utrecht had op een stuk grond te Hilversum met goedkeuring van het gemeentebestuur aldaar een huis gebouwd. Toen het huis, bestaande uit drie woningen, waarvan twee winkelhuizen, bijna gereed waren, werd hij op aanklacht van de gezondheidscommissie door den kantonrechter te Hilversum veroordeeld tot f25 boete en tot afbraak van het huis, op grond dat hij op te korten afstand van de R. K. begraafplaats gebouwd had. L. teekende hooger beroep aan, en heden veroordeelde de rechtbank alhier, met vernietiging van het vonnis van den kantonrechter, den eigenbouwer tot f5 boete en eveneens tot sloping van het perceel.

Inmiddels is reeds een winkelhuis en bakkerij verhuurd aan eene coöperatieve maatschappij voor zes jaren, met recht van koop binnen drie jaren, en eenige dagen geleden is het gebouwde publiek geveild in twee perceelen, te weten een woon- en winkelhuis, nog niet afgewerkt, waarop f700, en een winkelhuis met bakkerij, waarop f3000 werd geboden.

Een nieuw gebouw der 2e Kamer. Het „H.bld” meldt: „Men verneemt omtrent de plannen tot betere huisvesting van de departementen van bestuur enz., dat het de bedoeling is den Raad van State over te brengen naar het gebouw der Eerste Kamer. Deze zou komen in het gebouw der Tweede Kamer en voor dat college zou een nieuw ruim gebouw zich daarbij aansluiten. Het Dep. van Landbouw zou komen ter plaatse van de tegenwoordige Geschutgieterij. Aan de Kortenaerkade zou het Dep. van Waterstaat komen. Dit geheele plan zou ongeveer 3½ miljoen kosten”.

Een nieuw gebouw der 2e Kamer is overigens reeds 40 jaar in de pen. Toen zijn reeds de noodige gelden toegestaan en is er een prijsvraag uitgeschreven.

Eene moderne advertentie. „Architectura” bevat een entrefilet naar aanleiding van eene advertentie in „Vraag en Aanbod” van 12 December l.l. De lezers van „De Bouww.” kunnen zich uit vroegere jaargangen herinneren hoe wij reeds herhaaldelijk over architecten-advertenties in verschillende toonaarden het onze schreven; zoowel over advertenties van vraag als over die van aanbod van bouwkundige werkzaamheden, welke wij beiden niet verenigbaar achten met het wezen van het architecten-beroep.

Wij zullen ons dan ook van commentaar onthouden als wij de bovenbedoelde advertentie hier, meer merkwaardigheids halve, overnemen:

H.H. ARCHITEKTEN. Prijs-opgaaf gevraagd

van een plan voor Woonhuis en Schuren tot Boerderij.
Begroting 10 mille.

Br. fr. onder lett. enz.

Architectura et Amicitia in 1907. Blijkens het jaarverslag bedroeg het ledental op 1 Januari 354. Het nam in den loop van dit jaar wederom toe, hoewel niet in groote mate. Het totaal aantal leden zal op 1 Januari 1908 bedragen 369, n.l. 5 buitengewone en 12 gewone eereleden, 3 donateurs, 124 gewone leden, 180 buitenleden, 36 kunstlievende leden, 5 aspirantleden en 9 verenigingsleden.

Het Genootschap verloor dit jaar door overlijden van de heeren W. SPRINGER en I. GOSSCHALK twee eereleden-donateurs en door het overlijden van den heer G. W. WESTERHOUT te Utrecht een buitenlid.

Er werden 17 ledenvergaderingen gehouden, 5 prijsvragen uitgeschreven; verder wordt herinnerd aan de in het Stedelijk Museum houden eere-tentoonstelling ter herdenking van den 80sten verjaardag van dr. P. J. H. CUYPERS, eere lid van het Genootschap, bij welke gelegenheid met financieelen steun van den heeren Jos TH. J. CUYPERS, jhr. mr. VICTOR DE STUERS en F. A. HOEFER een geïllustreerde gids werd uitgegeven terwijl een aantal leden een waarborgfonds bijeenbrachten, dat grootendeels werd aangetoond.

De prijsvraag tot oplossing van het Dam-vraagstuk, door het Genootschap en de Maatschappij van Bouwkunst waarvoor de Gemeente f4000 krediet verleende, bleef door omstandigheden, langer dan kon verwacht worden, het programma is thans ter perse.

Voorts wordt in het jaarverslag gewag gemaakt van de door het Genootschap gehouden voordrachten over bouwkunst en de verzonden adressen.

Het jaarverslag besluit met er op te wijzen, dat er ook dit jaar voor het Genootschap veel arbeid viel te verrichten en met te constataren dat in den laatsten tijd bij de leden meer activiteit zich is gaan openbaren, waarvan voor het komend jaar mag worden verwacht een meer algemeen en vruchtbaar

samenwerken waaruit groote dingen voor het Genootschap groeien kunnen.

De rekening over 1907 sluit met f4075.77; er is een nadeelig saldo van f191.40. De begroting voor 1908 is in ontvangst en uitgaaf geraamd op f4849 met een voordeelig saldo groot f134.

Als bestuurslid werd herkozen de heer W. N. VAN VLIET. In de plaats van den heer A. J. JOLING, die aan de beurt van aftreding doch herkiesbaar was, werd gekozen de heer W. KROMHOUT CZN. De heer VAN VLIET nam zijn benoeming aan, de heer KROMHOUT hield die in beraad. In verband met dezen uitslag der stemming werd besloten de geheele bestuursverkiezing in huishoudelijke vergadering te behandelen, waarbij het Bestuur en bloc aftrad. Dit beoogde niet een protest tegen den heer KROMHOUT maar het Bestuur meende in diens verkiezing blijkbaar te moeten zien een blijk van wantrouwen. Het had eene zeer tegemoetkomende houding getoond met betrekking tot de denkbeelden van den heer K. inzake de ontwikkeling van het Genootschap en meende nu blijkbaar dat diens verkiezing niet noodzakelijk was.

Die vervloekte loodgieters! „Ik kies”, zegt VICTOR DE STUERS in het „Bulletin van den Ned. Oudheidkundigen Bond”, „met opzet een kras klinkenden titel, in de hoop dat mijn artikel zal inslaan”. En dan vertelt hij hoe weinig het den 1sten October l.l. gescheeld heeft of de torenspits der kathedraal van St. Jan te 's Hertogenbosch was in den brand gevlogen, waardoor niet alleen de toren, maar ook de wereldberoemde kathedraal gevaar van verwoesting zou hebben gelopen. De oorzaak was de uitvoering van soldeerwerken met een naphthalamp.

VICTOR DE STUERS, die zich reeds vroeger bij een soortgelijke gebeurtenis geuit had over den „vlegel van een loodgieter”, heeft al meermalen — helaas te vergeefs — gewaarschuwd, „maar de vaderlandsche apathie blijkt moeilijk te overwinnen”.

Hij betoogt nu nog eens hoe het gebruik van naphtha- en benzinelampen absoluut verboden dient te zijn. Er moet gewerkt worden met ijzeren bouten, die op straat verwarmd worden. Alleen wanneer het werk te hoog gelegen is mag de vuurhaard boven zijn, maar dan onder bewaking van een vertrouwd man en in de nabijheid dient water gereed te staan.

Een relief plan van het antieke Rome is met de uiterste zorgvuldigheid vervaardigd door den beeldhouwer Professor MARCELLIANI met medewerking van geleerden en archaeologen. Het vertegenwoordigt bijna 2 jaren arbeid. De grootte, 15 M. lengte bij 6 M. breedte, stelt den beschouwer in staat zich tot in bijzonderheden te oriënteren, terwijl jonge archaeologen als gidsen bij de beschouwing dienen. Daarbij worden de Thermen van TITUS (of juister van TRAJANUS) als uitgangspunt genomen en het Colosseum, de fora der keizers en in het bijzonder dat van TRAJANUS, het kapitoel, het Forum Romanum, de paleizen op den Palatijnschen berg bezocht, terwijl de tocht eindigt bij de Circus Maximus en het Forum Boarium.

De vervaardiger levert ook kopiën van deelen of het geheel van het relief en fotografien van zijn werk.

Gas en electriciteit. In de „Frankfurter Zeitung” maakt de ingenieur N. STERN eene vergelijking tusschen gas en electriciteit en betoogt daarin o. a. dat het nog volstrekt niet zeker is dat de electriciteit met der tijd het gas geheel vervangen zal. Hoe lang reeds, schrijft hij, is niet de zuigerstoommachine als verouderd beschouwd en toch wordt zij nog overal weer toegepast. Ook de gasverlichting wordt voor verouderd uitgemaakt en toch wordt zij niet alleen nog steeds gebruikt maar breidt de gasindustrie zich op verschillende wijze uit.

In een statistiek, uitgegeven door FRANS SCHAFFER, wordt vermeld de uitbreiding van de gasverlichting en de electriciteit in de omliggende plaatsen en buitengemeenten van Berlijn.

In 1905 waren 235260 gasmeters geplaatst tegen niet meer dan 21465 electriciteitsmeters, dus ongeveer het 11e gedeelte der gasmeters.

In 1904 tot 1905 bedroeg de vermeerdering der gasmeters 17538 stuks en die der electriciteitsmeters 3609 stuks, dus ongeveer het 5e gedeelte der gasmeters.

Nu wordt de mogelijkheid der ontploffingen van gas als een nadeel genoemd en dit is natuurlijk, maar men moet rekening houden met de werkelijk gebeurde ongevallen. In de statistiek van de brandoorzaken van de vereniging van assuradeuren wordt vermeld dat de ongevallen door gas en die door electriciteit veroorzaakt zijn, slechts weinig in aantal van elkander verschillen, doch dat daarentegen het aantal branden door petroleum-ontploffingen oneindig grooter zijn en nog zeer klein zijn tegenover branden ontstaan door het spelen van kinderen met lucifers.

Deze statistiek vermeldt dat in de jaren van 1897 tot 1901 van de 91287 ontstane branden:

5,6	percent	vallen op het aansteken van brand door kinderen.
2,09	„	door mineraalolie-ontploffingen.
0,38	„	door licht- en verwarmingsgas.
0,23	„	door electricische verlichting.

Natuurlijk moet hierbij bedacht worden dat het aantal gasverbruikers zooveel grooter is als die van electriciteit, (zoals boven aangetoond is) en dat daardoor de relatieve gevaarlijkheid van gas nog veel gunstiger is dan die van electriciteit.

Ook de statistiek der Berlijnsche brandweer bevestigd deze resultaten. Van 1904 tot 1905 loopt deze statistiek.

Wederom staan hierbij het kinderspel met 77 gevallen vooraan, terwijl door slecht aangebrachte gasleidingen 30 gevallen bij 235000 huisgasleidingen en bij slechte electricische geleidingen met 25 gevallen van brand voorkomen bij 23000 aansluitingen

Men kan dus zeggen dat de kwestie tusschen de beide lichtsoorten niet is: gas of electriciteit, maar gas en electriciteit. Verbeteringen aan het gaslicht verminderen het gebruik van gas en maken deze verlichtingswijze goedkooper. Zoo door het hangende gasgloeilicht en door de wolfram- of osram-lamp. Het hangende gasgloeilicht vermindert het gasverbruik bijna tot de helft vergeleken met het staande gloeilicht.

Vele verbeteringen zijn nog aan de gasverlichting aan te brengen en de duurte van de electriciteit brengt het alleen nog maar voor woonhuizen onder het bereik der gegoeden.

In dit artikel wordt gewezen op de volgende nieuwe circulaire: „Anleitung zur richtigen Konstruktion, Ausstellung und Handhabung von Gasheizapparaten“. (R. OLDENBOURG, München und Berlin).

Prof. Dr. HEIN: „Zeitgemässe Betrachtung zur Beleuchtungs-Frage“ (Gas oder Elektrizität, Dr. MAX JANECKE).

FRANZ SCHÄFER: „Die angebliche gefährlichkeit des Leucht gases im Lichte statistischer Tatsachen (R. OLDENBOURG, München und Berlin).

„Universal“-steigerwerken. De steigerwerk-inrichting is in den handel gebracht door de „Algemeine Beton- und Eisen-Gesellschaft“ te Berlijn W. 57. I en verkrijgbaar bij de firma MOENS & BECK, techn bureau te Bloemendaal.

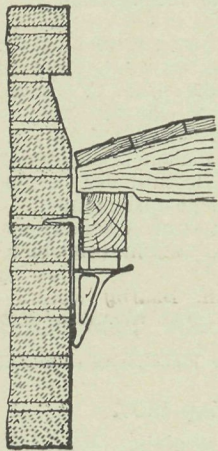

Fig. 1

steigerhout tegenover de gewone methode

Voor grootere spanningen en voor het maken van moniervloeren kan men het aantal karbeels van 2 op 4 brengen en daarvan een springwerk maken. (Fig. 2)

Deze rusthaken kunnen ook gebruikt worden voor buitensteigerwerken. Op de rusthaken wordt een langsligger langs de muren gelegd en hierop rusten de kortelingen, inplaats dat deze anders in de muren in een gespaard gat rusten.

Proeven genomen met deze ijzers hebben bewezen dat 2 dezer ijzers die een ijzeren ligger droegen, belast konden worden tot 2860 K.G. zonder dat aan de ijzers iets van breuk bemerkte was.

De firma MOENS & BECK geeft in haar prospectus de volgende berekening van het voordeel van de rusthaken boven de gewone steigerwerken:

Voorheen: Houten Steigerpost.	Thans: Rusthaak.
Aanschaffingskosten . . . f 0.90	Aanschaffingsprijs . . . f 0.90
Volgens ondervinding bij een vijfvoudig gebruik verzaagd, dus verlies door paszagen . . . . . „ 0.18	Stellen wij dat de rusthaak slechts 50 maal gebruikt wordt, dan wordt het verbruik . . . „ 0.01 ⁸
Pasmaken en stellen . . . . . „ 0.07 ⁵	Indrijven . . . . . „ 0.01 ²
Wegnemen . . . . . „ 0.02 ⁵	Wegnemen . . . . . „ 0.00 ⁵

Te zamen f 0.28

Te zamen f 0.03⁵

Besparing voor elke steigerpost dus: $f 0.28 - 0.03^5 = f 0,24^5 = 87$ percent per steigerpost.

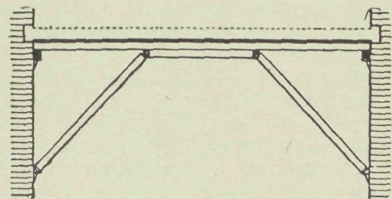
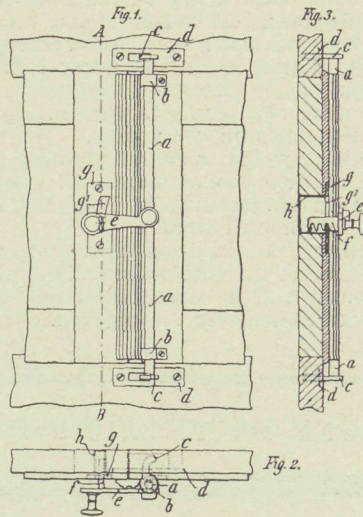

Fig. 2.

Nieuwe sluiting door espagnoletten. Een nieuw soort espagnoletten voor sluiting van deuren en vensters is in den handel gebracht door de firma OTTO MARTIN & Co. te Apenrade. De „Deutsche Bauzeitung“ geeft daarvan de volgende beschrijving.

Dit systeem, dat berust op eene sluiting met draaistangen, heeft het voordeel dat deur of venster zekerder gesloten kan worden, dan bij de thans gebezigde, waarbij het openslaande raam met kracht aangedrukt moet worden, opdat de stang in de huls of in de kram pakt. Vooral bij eenigszins getrokken of gezwollen vensters kan dit het geval zijn. De nieuwe espagnolet heeft tevens het voordeel dat de sluiting op tweeërlei wijze verzekerd is.

Zoals uit bovenstaande figuur te zien is, bestaat de espagnolet uit de draaistang a, welke door de ring of kram b aan een der vensters draaibaar is bevestigd en aan de einden de haken c heeft, die pakken in een opening van een ijzer slotplaatje dat in de andere raamdrempels is aangebracht.

De tweede sluiting geschiedt door middel van een overval, die in een plaatje g valt. Die overval is voorzien van insnijdingen, die in het plaatje g pakken, welke insnijdingen rekening houden met de meerdere of mindere gezwollenheid van het hout.

De electrolytische vernieling van staal en ijzer in beton.

Het is proefondervindelijk gebleken dat ijzerconstructies electrolytisch aangetast worden door vagebondeerende electricische stroomen in de aarde, die afkomstig zijn van de electricische trams. Ook op beton-ijzer schijnt de electricische stroom in te werken, zoowel op het ijzer als op het beton. Te dier zake werd door den amerikaanschen ingenieur A. KNUDSON in eene verhandeling die hij in het Amerikaansch Instituut van electro-technische Ingenieurs hield, medegedeeld, dat de wederstand die beton aan den electricischen stroom bood, snel verminderde en dat ten slotte de betonmassa scheuren kreeg en week werd.

Voor een proefneming werden 3 betonblokken van kubischen vorm, vervaardigd uit gelijke deelen cement en zand. In het midden van elk blok werd een 5 cM. dikke gesmeed-ijzeren buis aangebracht. Blok I werd in zoetwater en Blok III in zoutwater ondergedompeld. Beide werden met elkander verbonden, waarna men aanhoudend een stroom van 0.1 ampère liet doorstromen. Blok II dompelde men eveneens in zoutwater, doch liet daardoor geen electricische stroom gaan.

Na beëindiging der proeven, welke 80 dagen duurden, werden de blokken uit het water genomen en na gedroogd te zijn, doorbroken. Men stelde daarbij bij blokken I en III vast, dat zij zeer licht in tweeën braken. Zij bezaten vóór het stukmaken scheurtjes, terwijl blok II, dat niet aan de werking van den electricischen stroom was blootgesteld, zeer moeilijk gebroken kon worden. Blok I en III vertoonden in het binnenste zeer duidelijke bewijzen van electrolytische werking in den vorm van een neerslag van ijzerroest, welke van de ijzeren buis tot aan de buitenzijde van het blok kon waargenomen worden. Op sommige plaatsen was de betonmassa week geworden, zoodat zij met een mes te snijden en te krassen was.

De in blok I en III ingebrachte buizen waren zeer beschadigd. Een deel van de korst van de beschadigde gedeelten dezer buizen werden verwijderd en de laatste gewogen. Daar ook voor het begin der proef deze buizen gewogen waren, kon men het verlies aan gewicht bepalen. Dit bedroeg bij blok I 43.9 gram, bij blok III 31.2 g. De buis in blok II was na beëindiging der proef zoo blank als een nieuwe en vertoonde geen spoor van roest.

De verkregen resultaten schenen zoo gewichtig, dat men het wenschelijk vond nog eens een proef te nemen, alvorens uit de eerste proef gevolgtrekkingen te maken. Daartoe werden 2 blokken uit Rozendahl-cement vervaardigd, die als de eerstgenoemde blokken behandeld werden. Gedurende 30 dagen werden alle dagen de blokken 2 keer bezichtigd. De sterkte der electriciteit, opgewekt door een accumulatorenbatterij bedroeg 0.1 ampère. De resultaten van deze proef waren bijna juist gelijk aan die der eerste proef en ook het gewichtverlies was bijna hetzelfde.

Uit deze proeven bleek dus dat een breukdeel van een ampère, dus een zeer zwakke stroom, een sterke werking veroorzaakt. Het is dus wel aan te nemen dat overal daar waar stroomen van genoegzame spanning aanwezig zijn, de verwoesting van staal- en ijzerconstructies, hetzij deze zich bevinden in beton-, metsel- of granietwerk, zal volgen. Het is echter niet aan te nemen dat bij bruggen met groote pijlers, door zulk een stroom, scheuren zullen komen, doch wel zeker is het dat het zich daar binnen bevindende staal- of ijzerwerk, zooals de brugverankeringen, aangetast kunnen worden. Bij kleine pijlers kunnen en misschien scheuren voorkomen.

Staalconstructies, welke aan de werking van zoutwater onderhevig zijn, worden door aardstroomen lichter aangegrepen, dan zulke waarop zoetwater inwerkt. Beton kan verder volstrekt niet als isolator beschouwd worden.

Voor bescherming van staal- en ijzerconstructies heeft men er dus voor te zorgen, dat geen vocht in het fundament dringen kan. Verder zijn de naar de straatkant gelegen ijzerdeelen met een 18 mm. dikke cementlaag te omgeven.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Van Gendt's Bouwkalender, bewerkt door de heeren SCHILL en HAVERKAMP, uitgever de heer L. J. VEEN te Amsterdam, met de bijlage, verscheen juist vóór het afdrukken van dit nummer in het bekende uiterlijk. De personalia van den kalender werden als telken jare geheel vernieuwd en naar de officieele gegevens opgemaakt, terwijl de bijlage geheel nieuw werd overgedrukt met het oog op de vele veranderde wetten.

Bulletin van den Ned. Oudh. Bond, Dec. 1907. Het belangrijkste artikel is dat van J. C. OVERVOORDE, Aanteekeningen over Goeree en Overflakkee, waarin verschillende interessante hoewel kleine bouwwerkjes als de raadhuisen te Ooltgensplaat en Middelharnis worden afgebeeld.

Architektonische Rundschau, 1908. Afl. 3 handelt over nieuwe bouwwerken te Dresden waarbij de gerechtsgebouwen, die door de architect KRAMER zijn gebouwd, onder opperleiding van Baurat GLÄSER op den voorgrond staan. Voorts wordt met talrijke groote platen behandeld het werk van Lossow VIEHWEGER (Kunstnijverheidsschool en museum, Landständische-Bank), SCHILLING & GRÄBNER (Superintendentur), H. ERLWEIN (stedelijke spaarbank), terwijl eene villa te Dresden gebouwd door den Münchenscher bouwmeester HAIGER wordt afgebeeld.

In den tekst zijn nog eenige afbeeldingen van verschillende gebouwen, villa's etc. uit onderscheiden landen bij wijze van overzicht opgenomen.

Architectura Nr. 51. De heer DE STUERS over de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Red. „A. et A.” Opname van het protest der Mij. tot Bev. der Bouwk. op de uitlatingen van den heer D. S. in de Tweede Kamer. De Redactie van „A. et A.” verbindt hieraan eenige woorden van instemming met het gesprokene door den heer D. S. 52ste Algemeene vergadering van het Genootschap „A. et A.” op 18 Dec. Deze vergadering had een huishoudelijk verloop.

Buitengewone huishoudelijke vergadering van „A. et A.” op 16 Dec. Iedere vergadering kwam het voorstel-KROMHOUT ter sprake tot het brengen van meer leven in het Genootschap. Voorloopig wordt besloten een commissie van 5 leden te benoemen om cursussen op touw te zetten.

Prijsvragen. „Bouwkunst en Vriendschap”. Uitslag van de prijsvraag voor een Café-restaurant. (Zie blz. 416).

Moderne advertenties. (Zie blz. 414).

TECHNISCH GEDEELTE. San Marco. (Vervolg).

Bouwkundig Weekblad Nr. 51. Een woord van protest, de Redactie. Dit stuk behelst een protest tegen de beleedigende wijze waarop de heer DE STUERS in de Tweede Kamer over de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst „sprak. Als de „Handelingen” verschenen zijn zal het Hoofdbestuur op de zaak terugkomen.

De duitsche C. Y. voorschriften „1907” (vervolg). Bijbank van de Nederlandsche Bank te Rotterdam. Met afbeelding van een perspectief van de hal.

Een fraai boekwerk, door A. W. WEISSMAN. Deze boekbeoordeeling betreft de door de Mij. tot bev. der Bouwkunst uitgegeven: „Beschrijving der Grafelijke Zalen op het Binnenhof te 's Gravenhage” en dat volgens den schrijver met groote zorg is samengesteld en uitgevoerd, zoowel wat de tekst als de platen aangaat.

Verslagen van vergaderingen.

Architectura et Amicitia. Zie boven bij „Architectura”.

Afd. Haarlem der Mij. tot bev. der Bouwkunst. In deze vergadering werden de medailles enz. uitgereikt voor de bekronden in den 4den gevelwedstrijd.

Afd. 's Gravenhage der Mij. tot bev. der Bouwkunst. In deze vergadering hield de heer J. H. KREINER, Directeur der Hengelochse Trijpwewerij een voordracht over trijpw.

Afdeeling Arnhem der Mij. tot Bev. der Bouwk. In deze vergadering werd een afkeurend woord gesproken over de uitingen van den heer DE STUERS in de Tweede Kamer ten opzichte van de Mij. tot Bev. der Bouwkunst.

Jury-rapport van de prijsvragen uitgeschreven door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap” in 1907. (Zie blz. 416).

De Opmerker Nr. 51 PIETER POST, door A. W. WEISSMAN (vervolg). Met VAN CAMPEN bouwde Post het Huis ten Bosch. Door Post werden te Leiden ontworpen de gevel van 's Gravenstein, de gevel der bibliotheek aan het Rapenburg, beide in 1655. Ook bouwde hij de Waag in 1568 en vermoedelijk de betimmering der zalen van het stadhuis te Leiden en van die in het Gemeentelandshuis. Het voornaamste werk van Post is het stadhuis van Maastricht. De invloed van VAN CAMPEN is hierin bijna niet te erkennen. De plattegrond heeft veel overeenkomst met dien van het Mauritsshuis. In Den Haag bouwde hij het Hofje van Nieuwkoop en vermoedelijk de vergaderzaal van de Staten van Holland.

De echte huiszwam en de aanverwante houtvernielende schimmelpianten, door J. L. TERNEDEEN.

Het loodwitvraagstuk. Adres der firma C. GREVE te Utrecht aan den Minister van L., H. en N. (Zie blz. 389.)

Buitenlandsche critiek betreffende het Vredespaleis. Het oordeel in die bladen is eenstemmig afkeurend. De Redactie hoopt dat het Bestuur der Carnegie-stichting nog intijds op die „mistake” moge terugkomen.

Prijsvragen. Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam. Uitslag der uitgeschreven prijsvragen. (Zie blz. 416.)

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Bouwkunst en Vriendschap 1907.

De jury voor in dit jaar door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap” uitgeschreven prijsvragen, bestaande uit de heeren Prof. HENRI EVERS te Delft, JAN STUYT, architect te Amsterdam, J. W. HANRATH, architect te Hilversum en C. B. VAN DER TAK en H. VAN DER KLOOT MEYBURG, architecten te Rotterdam, de navolgende bekroningen toegekend, als:

voor het ontwerp van Café Restaurant den eersten prijs, zilveren medaille met f70.—, aan motto „Bachustempel”, ontwerper de heer CHARLES ESTOUGIES, architect te Amsterdam; den gedeeltelijken tweeden prijs, bronzen medaille en f15.—, aan elk der motto's: „Age quod agis” en „Salambo”, ontwerpers respectievelijk de heeren L. STREEFKERK te Naarden en de heeren J. VAN BREEN en D. VAN SPANJE te Rotterdam.

Voor het ontwerp van een Vereenigingsgebouw op Sportterrein, den eersten prijs, zilveren medaille en f35.—, aan motto „N. C. N. P.”, ontwerper de heer D. VAN BERGEN te Rotterdam;

den tweeden prijs, bronzen medaille met f15.—, aan motto: „de 4e”, ontwerper de heer M. DE KLERK te Amsterdam en den derden prijs, getuigenschrift, aan motto „D”, ontwerper de heer A. A. VAN NIEUWENHUYZEN te Rotterdam.

De tentoonstelling der prijsvraag-antwoorden zal plaats hebben in de Academie van B. K. en T. W. aan de Coolvest te Rotterdam van 25 tot 31 December.

PERSONALIA

Benoemd tot assistent in de schoone bouwkunde aan de T. H. de heer W. DE VRIND Jr., Bwk-Ing., te 's Gravenhage, met ingang van 1 Jan. a.s.

Op zijn verzoek eervol ontslagen van laatstgenoemde betrekking de heer S. SNUYFF Jr., Civ. Ing.